

UNIVERZA V LJUBLJANI

**ZBORNİK
ZNANSTVENIH RAZPRAV**

XX. LETNIK 1943-44

VERLAG DER JURIDISCHEN FAKULTÄT IN LAIBACH
IZDAJA PRAVNA FAKULTETA V LJUBLJANI

LJUBLJANA 1944

Znanstvene razprave

objavljene v Zbornikih I.—XX.

1. Pravnozgodovinske:

DOLENC: a) Pravosodstvo pri novomeškem inkorporiranem uradu nemškega viteškega reda v letih 1721 do 1772 (Zb. I); b) Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja (Zb. III); c) Pravosodstvo klevevske in boštanjske graščine od konca 17. do začetka 19. stoletja (Zb. V); č) Pravni institut »Klausel des allgemeinen Landschadenbundes« v slovenskih deželah (Zb. VII); d) Osebnost in rodbinskopravna vprašanja v pravosodstvu slovenskih ljudskih sodišč (Zb. X); e) Pravna razmere v Brežicah od l. 1585. do l. 1651. (Zb. XII); f) Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska sodišča (Zb. XIV); g) Pravnozgodovinska študija o prisegi pri Slovencih (Zb. XVI).

JASINSKI: a) Kaj je najpotrebnejše za slovansko primerjalno pravno zgodovino? (Zb. I); b) Kada i na koji način je bio sastavljen kastavski statut? (Zb. III); c) Prehod od ustnega običajnega prava k pisanemu zakonu (Zb. IV); č) Zakoni grada Veprinca (statut Veprinački) (Zb. V); d) Iz istorije Kastavskog statuta (Zb. VI).

KOROSEC: a) Sistematika prve hetitske pravne zbirke (K Bo VI 3) (Zb. VII); b) Usoda rimskega prava v Angliji (Zb. IX); c) Novi odlomki Gajevih institucij (Zb. X); č) Běl madgalti (Zb. XVIII); d) Nastanek Avgustovega principata (Zb. XIX); e) O načelu publicitete v hetitskem pravu (Zb. XX).

KREK: Pomen rimskega prava nekaj in sedaj (Zb. I).

KRŽIŠNIK: Separatio bonorum (Zb. XVIII).

POLEC: a) Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja (Zb. VI); b) O odpravi nevoljništva na Kranjskem (Zb. IX); c) Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja (Zb. XIII); č) Pripombe kranjske deželne komisije k Martinijevemu osnutku avstrijskega državlanskega zakonika (Zb. XVI).

ŽONTAR: Najstarejša sodna knjiga mesta Kranja (1517—1520). (Zb. XVIII).

2. Cerkvenopravne:

KUSEJ R.: a) Codex juris canonici in njegov pomen za cerkev in državo (Zb. I); b) Posledice državnega preobrata na polju patronatnega prava (Zb. II); c) Vera in bračna vez v naši državi de lege lata in de lege ferenda (Zb. IV); č) Pasivna asistenca pri mešanih zakonih po prejšnjem in po novem katoliškem pravu (Zb. V); d) Katoliška cerkev in njeno pravo v povojni dobi (Zb. VII); e) Bračna pravila srbske pravoslavne cerkve (Zb. X); f) Mešani braki v bračnih pravilih srbske pravoslavne cerkve (Zb. XI).

3. Kazenskopravne:

DOLENC: a) Kriminalnopolitična presoja določil zadnjega odstavka čl. 12 Vidovdanske ustave (Zb. II); b) Problem izvrševanja kazni na prostosti v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Zb. IV); c) Zločinec iz prepričanja (Prinos k vprašanju o smotreni določitvi kazni) (Zb. VI); č) Opredelitev kriminalne in civilne prevare (Zb. IX); d) Naklep in namen v kazenskem zakoniku kraljevine Jugoslavije (Zb. XI); e) Odnosi med glavnimi in stranskimi kazenskimi zakoni (Zb. XIII); f) Vrednotenje dokazov v sodnem kazenskem postopanju (Zb. XV); g) Načelna raziskavanja o podnetu, nasnovi, pomoči in podpomoči po kazenskem zakoniku kraljevine Jugoslavije (Zb. XVII).

MAKLECOV: a) Zmanjšana vračunljivost v načrtu za edinstveni kazenski zakonik kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Zb. VI); b) Osebnost zločinca v modernem kazenskem pravu s posebnim ozirom na kazenski zakonik kraljevine Jugoslavije (Zb. VII); c) Pravna narava odredb zoper otroke in mlajše maloletnike v kazenskem pravu kraljevine Jugoslavije (Zb. IX); č) O pojmu in nalogah kriminalne politike (Zb. X); d) Pravna narava prisilne objave sodbe (Zb. XI); e) Jugoslovanska judikaturna o očevalnih odredbah (Zb. XII); f) Kazenskopravna veda in kriminologija (Zb. XIII); g) Tipologija zločincev (Zb. XIV); h) Krimi-

UNIVERZA V LJUBLJANI

**ZBORNİK
ZNANSTVENIH RAZPRAV**

XX. LETNIK 1943-44

Verlag der juristischen Fakultät
in Laibach

Izdaja pravna fakulteta
v Ljubljani

Ljubljana 1944

50952

030025027

Druck — Tisk
Tiskarna »Slovenija« v Ljubljani
Verantwortlich — Odgovoren
Albert Kolman

Kazalo

Univ. prof. dr. Stojan Bajič:	
Kvalifikacijski problem v mednarodnem zasebnem pravu	1
Univ. prof. dr. Aleksander Bilimovič:	
Razvojna tendenca kmetijstva	39
Univ. prof. dr. Viktor Korošec:	
O načelu publicitete v hetitskem pravu	58
Univ. prof. Aleksander Maklecov:	
Žena in zločin	89
Univ. prof. dr. Avgust Munda:	
Psihologija in tehnika sestavljanja zapisnika	116
Univ. doc. dr. Vladimir Murko:	
Znamke in javne finance	143
Univ. prof. dr. Evgen Spektorski:	
Naturalistična sociologija	183
Univ. prof. dr. Milan Škerlj:	
Štvarne meje zastopne oblasti pri kapitalskih trgovinskih družbah	198
Priv. doc. dr. iur. et phil. Rudolf Trofenik:	
Uporaba tujega kazenskega prava po tuzemskem kazenskem sodišču	215
Priv. doc. dr. Ciril Žebot:	
Usoda zlate veljave v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno	240

Prof. dr. Stojan Bajič:

Kvalifikacijski problem v mednarodnem zasebnem pravu

§ 1. Problem

(1) Pravna norma je redoma obči predpis, abstraktno pravilo, postavljeno za nedoločeno število primerov. Norma jih zajame na ta način, da jih označi s posebnimi spoznavnimi znaki. Nasprotno pa poteka življenje v omejenem številu konkretnih pojavov. Z umstveno integracijo jih moremo pojmovati kot istovrstne pojave in jih po skupnih značilnostih, ki jih očitujejo, uvrščati v kategorije ter te kategorije abstraktno označevati. Tako morejo abstraktne norme urejevati konkretne življenjske pojave. Kadar hočemo spoznati pravno stanje (na pr. pravne učinke, pravna razmerja), moramo ugotoviti zvezo med abstraktno normo in konkretnim življenjskim pojavom; to storimo na ta način, da preiščemo, ali očituje življenjski pojav tiste spoznavne znake, ki jih postavlja norma za obseg svoje materialne veljavnosti. Če ugotovimo tako zvezo, potem podredimo življenjski pojav pravnemu pojmu, pravni normi, skupini norm itd. To operacijo imenujemo pravno kvalifi-

Slovstvo: Ago, *Teoria del diritto internazionale privato*, 1934 (1); *Règles générales des conflits de lois*, Recueil 1936, III, 247 (2); *Lezioni di diritto internazionale privato*, 1939 (3). Arminjon, *Les qualifications légales en d. i. p.*, *Revue de droit int. et lég. comp.*, 1923, 272 (1); *Précis de d. i. p.*, 1925, I, 108 (2). Balogh, *Le rôle du droit comparé dans le d. i. p.*, Recueil 1936, III, 598. Bartin, *De l'impossibilité d'arriver à la suppression définitive des conflits de lois*, *Clunet* 1897, 225 (1); *Principes de d. i. p.*, I, 1930 (2); *La doctrine des qualifications et ses rapports avec le caractère national des règles du conflit des lois*, Recueil 1930, I, 565 (3). Bosco, *Corso di d. i. p.*, 1939, 117. Cavaglieri, *Lezioni di d. i. p.*, 1938, 100. Danev, *Kratko rukovodstvo po međunarodnato častno pravo*, 1933, 88. Despagnet, *Des conflits de lois relatifs à la qualification des rapports juridiques*, *Clunet* 1898, 253.

kacijo. Ona torej ni istovetna z razlago norme, kajti razlaga se omejuje samo na spoznavanje vsebine norme in ne posega v vprašanje, ali velja norma za konkretni primer ali ne. Ta odločitev je že uporaba norme; pravilna je samo, če se za konkretni življenjski pojav ugotovi ustrezna norma, to je, če je življenjski pojav pravilno pravno kvalificiran. Za tako operacijo je potrebno seveda poznavanje norme in njenih pojmov; vendar gre pri kvalifikaciji za več: na eni strani imamo abstraktno normo, na drugi strani konkretni življenjski pojav. Pri tem stanju ni postavljeno samo vprašanje, kakšna je vsebina norme, marveč — pod predpostavko, da je vsebina vseh v poštev prihajajočih norm znana — odločitev, katero normo je treba pravilno uporabiti na dotični primer. Za to odločitev pa ne zadošča poznavanje norme, marveč je potrebno še pravno spoznanje dotičnega konkretnega življenjskega pojava, in sicer po elementih, ki jih v ta namen postavlja pravni red. Ko ugotovimo na temelju takega poznanja pravnega reda oz. ustrezne norme pravno naravo življenjskega pojava, smo ugotovili zvezo med tem pojavom in pravno normo oz. skupino norm (na pr. določenim zakonom). Po pravno ustanovljenih spoznavnih znakih smo izvršili pravno diagnozo življenjskega pojava ter ga, ko smo ugotovili skladnost, podredili dotični normi oz. skupini norm. S tem smo spoznali njegovo pravno naravo, ga pravno kvalificirali in ugotovili, kar je namen vse operacije, za učinkovanje dotične norme ali skupine norm na življenjski pojav potrebno predpostavko.

Fedozzi, *Il d. i. p.*, 1939, 183. Gutzwiller, *IPR*, 1929. Hakki, *Les conflits des qualifications dans les droits français, anglosaxon et italien comparés*, 1934. Kahn, *Gesetzeskollisionen, ein Beitrag zur Lehre des i. P. R.*, 1891, *Abhandlungen*, 1928, I, 48. Lapajne, *Mednarodno in medpokrajinsko zasebno pravo...*, 1929, 40. Lewald, *Das deutsche IPR auf Grundlage der Rechtsprechung*, 1930. Maury, *Règles générales des conflits de lois*, *Recueil* 1936, III, 460. Melchior, *Die Grundlagen des deutschen IPR*, 1932. Meriggi, *Saggio critico sulle qualificazioni*, *Riv. it. d. dir. int. priv. e proc.*, 1932, 211; *Les qualifications en d. i. p.*, Darras 1933, 201. Morelli, *Lezioni di d. i. p.*, 1949, 51, 97. Neuner, *Der Sinn der internationalprivatrechtlichen Norm, eine Kritik der Qualifikationstheorie*, 1932. Nussbaum, *Deutsches IPR*, 1932, 45. Niboyet, *Manuel de d. i. p.*, 1928, 496 (1); *Le problème des qualifications sur le terrain des traités diplomatiques*, *Revue critique*, 1935, 1 (2).

(2) Iz tega vidimo, da je pravna kvalifikacija predhodna operacija pri uporabi vsake pravne norme in torej ni posebnost mz-prava. Vendar očituje uporaba norm mz-prava v zvezi s kvalifikacijo nekatere posebnosti. One izvirajo predvsem odtod, da je sistematika kolizijskih norm znatno manj razvita, posebno pa manj razčlenjena, kakor materialnih (12a); to povzroča, da so predmeti v kolizijskih normah označeni širše in s tem različno od razvrstitve, ki je uporabljena v materialnem pravu. Tudi povzroča raznopravnost življenjskih pojavov že sama po sebi dvome o tem, na kateri pravni red je treba opreti kvalifikacijo. Če imamo namreč pred seboj tak življenjski pojav, je treba pred uporabo ustreznih materialnih norm rešiti še vprašanje, kateri pravni red je treba sploh uporabiti. Ta predhodna operacija, ki jo imenujem kolizijska, služi torej samo rešitvi vprašanja, kateri pravni red je poklican, da materialno ureja dotični raznopravni življenjski pojav. To vprašanje se odloča po mz-pravnih (kolizijskih) normah. Tudi za njih uporabo je treba izvršiti kvalifikacijo, še celo — kakor bomo videli (13) — dve. Na temelju kolizijske operacije dobimo napotilo na indicirano pravo, ki je pristojno za urejevanje dotičnega življenjskega pojava. Tudi uporaba tega prava je možna šele potem, ko se opravi predhodno nadaljna pravna kvalifikacija (14). Proučitev pravne narave teh kvalifikacij je namen te razprave.

(3) Zanimivo je, da niti sam pojem kvalifikacije, niti njena vloga v mz-pravu nista nesporno dognana.

Pacchioni, D. i. p., 1935, 170. Przybyłowski, Prawo prywatne międzynarodowe, 1935, 98. Raape, Deutsches IPR, 1938, I, 65. Rabel, Problem der Qualifikation, Ztschr. f. a. u. i. P. R., 1931, 241. Schloch, Klagbarkeit, Prozessanspruch und Beweis im Lichte des int. Rechts, zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Qualifikation, 1934. Schnitzer, Handbuch des IPR, 1937, 48. Steiger, Die Bestimmung der Rechtsfrage im IPR..., 1937. Trias de Bès, Règles générales des conflits de lois, Recueil 1937, IV, 39. Verplaetse, Qualifikationskonflikte, Ztschr. f. a. u. i. P. R., 1941, 451. Vos, Etude sur les conflits de qualification en d. i. p., Revue de l'Inst. de droit comparé, 1929, 1. Wengler, Die Vorfrage im Kollisionsrecht, Ztschr. f. a. u. i. P. R., 1934, 148; Wigny, Remarques sur le problème des qualifications, Revue critique, 1936, 392. Wolff, IPR, 1933, 34. Zimmermann, Mezinárodní právo soukromé, 1933, 63. Zitelmann, IPR, 1897.

Eni namreč trdijo, da gre le za definicijo;¹ drugi menijo, da gre za razlago norme,² tretji vidijo v kvalifikaciji primerjanje pravnih pojmov med seboj.³ So pa celo pisci, ki odrekajo kvalifikacijskemu problemu pravni pomen: eni, češ da gre samo za nejasno postavljeno vprašanje,⁴ drugi pa, da gre le za pojmovno jurisprudenco,⁵ tako da vprašanje sploh ni normnega značaja, ampak gre le za »konflikte teoretikov, ki jih morajo odpraviti ti sami«⁶ (10). Znatno del teorije postavlja problem seveda pravilno, dasi z zanimivimi posebnostmi.⁷ Navzlic nekaterim novejšim stremljenjem za docela »novimi« in zato prisiljenimi rešitvami se znanstvene ugotovitve vedno bolj stabilizirajo. To stanje raziskovanj,

¹ Wigny: »Qualifier, c'est, en effet, définir la portée juridique des termes employés dans une règle de droit« (394); »Le problème des qualifications est donc un problème de définition« (395). Niboyet: »N'oublions pas que la qualification est une définition de l'institution juridique« (2, 18). Bartin: »...définition ou qualification, c'est la même chose« (3, 601).

² Lapajne: »...gre dejanski le za vprašanje razlage po kolizijski normi indiciranega (!) materialnega prava; le da tu ni sporna vsebina, temveč pravna kvalifikacija (funkcija) norme materialnega prava« (41). Ago: »La retta posizione del problema delle qualificazioni come un problema di interpretazione delle norme di diritto internazionale privato...« (1, 145). Maury: »Le problème des qualifications est une question d'interprétation de la règle de conflit...« (512).

³ Rabel: »Qualifikation wäre also der Vergleich der kollisionsrechtlichen Begriffe mit den Begriffen anderweitiger Ordnungen« (253).

⁴ Raape: »...daß es sich bei dem Streit nur um eine unscharfe Frage handelt und daher um ein Missverständnis« (7); prim. še opombo ¹⁰.

⁵ Neuner: »...erweist sich die Qualifikationstheorie als ein Kind der Begriffsjurisprudenz« (132); po njegovem nazoru je kolizijska norma načelno neodvisna od posamezne stvarne (= materialne) norme (27), navzlic temu pa vidi osnovni problem v razmerju med materialno in kolizijsko normo (27); obenem pa meni, da za uporabo kolizijske norme sploh ni potrebno kvalificirati dejanski stan (133). Zanimivo pa je, da prizna potrebo kvalifikacije po indiciranem pravu (134); o tem gl. opombo ¹⁰.

⁶ Lapajne, pač pod Neunerjevim vplivom; gl. opombo ¹³.

⁷ Anzilotti: »Qualificare giuridicamente un rapporto vuol dire mettere in relazione il substrato di fatto con le norme di diritto; poichè un rapporto giuridico altro non è che un rapporto di fatto assunto a rapporto di diritto da un determinato ordinamento giuridico (Corso di lezioni, cit. Ago, 3, 180). Verplaetse: »Da aber die Tatsachen des Falles konkrete und die Tatbestandsmerkmale der Regel abstrakte sind, ist vorher die Untersuchung vonnöten, ob sich jedes Tatbestandsmerkmal

ki izhajajo od Kahna in Bartina,⁸ poleg tega pa tudi znaten obseg zakonske in sodstvene dokumentacije omogočajo, da poskusimo celoten, zgoščen prikaz kvalifikacijskega problema v mz-pravu.

§ 2. Rešitve

(4) S kvalifikacijskim problemom se mz-pravna veda bavi še sedaj intenzivno, dasi je minila doba, ko je veljal problem za modni.⁹ Veda ga proučuje predvsem zaradi teoretičnih razbistritev, ki jih prinaša: tudi praktični pomen pravilne rešitve je znaten. Rešitve, do katerih je prišla mz-pravna veda, moremo razvrstiti v glavnem v štiri skupine: prva, ki zagovarja kvalifikacijo lege fori (I), druga, ki predlaga kvalifikacijo lege causae (II), tretja, ki zahteva, naj se opravi kvalifikacija po posebnih mednarodnih pojmih (III) in četrta, ki meni, naj se vrši kvalifikacija po teoretično pravilnih pojmih (IV). Kot peto bom poskusil razložiti svoje pojmovanje in rešitev kvalifikacijskega problema v mz-pravu (V).

(5) I. *Nazor*, naj se opravi kvalifikacija lege fori, pomeni, da je treba uporabiti za kvalifikacijo v kolizijski operaciji iste pojme, kakor veljajo v pravnem redu, iz katerega izhaja tudi uporabljena kolizijska norma. To mnenje,

in den Tatsachen des Falles erfüllt findet« (451). *Bosco* vidi v kvalifikaciji »...una operazione di inquadramento« (53). *Bartin*: »...question dite des qualifications, autrement dit la question de savoir quelle est la loi applicable, dans un litige donné soumis aux juridictions d'un Etat donné, à la nature de l'institution qui donne lieu à ce litige, à la place que cette institution occupe dans la classification des institutions civiles; nature et place en consequence desquelles le juge saisi appliquera à cette institution, dans le litige sur lequel doit statuer, telle ou telle loi interne, en consequence des règles qui ont pour objet, dans le d. i. p., de résoudre les conflits de lois, autrement dit de déterminer la loi applicable aux différentes institutions du droit privé...« označba, ki jo sam avtor dobro označuje za »bien abstraite et cependant bien longue« (3, 565). *Arminjon*: »Qualifier, c'est attribuer l'existence juridique à un être, à une chose, à un fait, en les rangeant dans une catégorie juridique; c'est, ce qui revient au même, le définir suivant la technique de droit« (108). Gl. tudi *Carnelutti*: *Teoria generale del diritto*, 1940, 166.

⁸ Gl. slovnstvo: *Kahn ter Martin* (1).

⁹ *Mauray*: »...c'est un problème à la mode«. *Schnitzer*, 48.

ki ga moremo označiti kot pretežno v mz-pravni vedi,¹⁰ po-
 udarja predvsem, da je kolizijska norma, ob katere uporabi
 nastane potreba po kvalifikaciji, sestavina domačega prava
 razpravljajočega sodišča, torej legis fori. Ker gre za uporabo
 domačega pravnega reda, ni razloga, da bi to panogo lastnega
 prava uporabljali po drugačnih pravilih nego ostali domači
 pravni red. Zato je treba za kolizijsko kvalifikacijo uporab-
 ljati iste pravne pojme, kakršni veljajo za ves dotični pravni
 red. Pravni red je namreč nedeljiva enota; vsaka norma in
 vsaka njena sestavina velja samo, ker in kolikor je del
 dotičnega pravnega reda. Zato ni mogoče utemeljiti nazora,
 da bi isti izraz (kot označba za pravni pojem) v istem prav-
 nem sistemu imel različen pomen: enega, kadar se uporablja
 kot sestavina materialnih norm, drugega pa, kadar se nahaja
 v kolizijski normi. Če bi ne obveljalo pravilo kvalificiranja
 lege fori, potem bi ne imeli pojmi, uporabljeni v kolizijskih
 normah, samo dveh pomenov, marveč nešteto. Če bi namreč

¹⁰ M. dr. Ago, Anzilotti, Arminjon, Bartin, Bosco, Cavaglieri, Danev, Fedozzi, Gutzwiller, Kahn, Maury, Melchior, Morelli, Nussbaum, Niboyet, Przybylowski, Raape, Schnitzer, Trias de Bès, Verplaetse, Wolff, Zimmermann, Zitelmann. Med njimi nekateri z znatnimi posebnostmi, na pr. Raape (70), ki vidi kvalifikacijski problem v rešitvi sledečih vprašanj: 1. »Welcher Art sind die von der Kollisionsnorm berufenen Sachnormen. 2. Wie beschaffen ist die gegebene (konkrete) Sachnorm. 3. Ist sie von jener Art?« in odloča takó postavljena vprašanja prvo in tretje lege fori, drugo lege causae. Fedozzi podčrtava izključno veljavo legis fori (188 »...oltre tutto è assolutamente impossibile adottare una soluzione diversa«). Enako tudi Cavaglieri (»...noi riteniamo assoluto il principio della competenza della lex fori in questa materia e non ammettiamo alcuna eccezione...«, 106). Bartin vnaša prvine iz pristojnostnega vprašanja (kvalifikacija se vrši »par la loi de l'Etat au nom duquel cette jurisdiction rend la justice«, 3, 582). — Zanimive razloge za ta nazor čitamo pri Stojkoviću: Nekoliko primedaba o primeni pravila locus regit actum u našem bračnom pravu, Arhiv za pr. i dr. nauke, 1933, XLIII, 288: »Sud je dakle silom okolnosti prinuden, da elemente na osnovu kojih će determinisati prirodu i karakter jedne institucije uzme iz opštih materialnih propisa svoga unutrašnjeg zakonodavstva. Pitanje se za njega uopšte ne postavlja... i on nesavesno i automatski odlučuje o kvalifikaciji jednog pravnog odnosa, inspirišući se isključivo elementima svoga nacionalnog zakonodavstva... Jedan sudija ne može drugojačije odrediti prirodu jednog pravnog odnosa nego stavljajući se na teren svoga celokupnog nacionalnog prava, koje predstavlja prizmu kroz koju on posmatra sve sukobe u međunarodnom privatnom pravu.«

usvojili stališče, ki terjaja kvalificiranje lege causae (II), se bi vsebina v kolizijski normi uporabljenega pojma izpreminjala po vsakokrat indiciranem pravnem redu. Vsebina lastnih kolizijskih norm bi postala docela nezanesljiva, ker bi se izpreminjala ustrezno tujemu pravnemu redu, ki bi bil v konkretnem primeru pozvan, da izvrši materialno ureditev raznopravnega življenjskega pojava. Prav tu tiči napaka nazora, ki zagovarja kvalifikacijo lege causae (II): v kolizijski operaciji je treba po lastnem pravu (= lege fori) dognati, kateri pravni red je poklican, da ureja življenjski pojav. To nalogo more pa z veljavnostjo za sodišče, ki sodi v stvari, opraviti samo domače pravo, t. j. tisto, po katerem sodi razpravljajoči sodnik, namreč mz-pravne norme legis fori, razen kolikor niso v tem zakonu ustanovljene izjeme. Docela drugačno nalogo ima kasnejša materialna operacija, to je uporaba tistega pravnega reda, ki ni neposredno sestavni del legis fori, marveč po njeni kolizijski normi, dasi tuj, pozvan, da ureja življenjski pojav. Po izvršeni kolizijski operaciji, s pomočjo katere je določil indicirani pravni red, uporablja sodnik dotično tuje pravo, ne kot sestavino domačega prava, marveč ravno kot tuje pravo v tistih primerih, kjer domače pravo po lastni kolizijski normi ni pozvano k urejevanju, marveč po njem določeno tuje pravo. Iz tega sledi, da sta obe operaciji po svoji funkciji in pravnih temeljih docela različni; že zato ne more biti razloga, da bi na uporabo kolizijske norme legis fori v kolizijski operaciji (in v njej opravljene kvalifikacije) vplival tisti (tuji) pravni red, ki je na temelju kolizijske norme legis fori — in samo te — pozvan, da vrši funkcijo materialnega urejevanja življenjskega pojava, ki leži po kolizijskih normah legis fori izven obsega veljavnosti njenega materialnega prava.

(6) Nasprotno mnenje bi pomenilo tudi, da bi postala zakonodaja tujih držav pristojna, določati vsebino pojmov domačega pravnega reda, in sicer z veljavo za norme o obsegu veljavnosti prav tega pravnega reda. To ne nasprotuje samo načelni pravici vsakega samostojnega pravnega reda, da določa obseg svoje lastne veljavnosti, marveč bi pomenilo tudi, uporabljati tuje pravne pojme in s tem norme brez izrečnega ukaza domačega pravnega reda, ki je vedno potreben, kadar naj se uporabi drugo nego domače pravo.

S tem bi bila prizadeta — opozarjajo nekateri — pravna suverenost države, ker bi ji tuje zakonodaje s svojimi zakonodajnimi ukrepi posegale neposredno v vsebino njenih pravnih norm. Tudi v tej zvezi je treba poudariti, da je kolizijska operacija docela nekaj drugega, nego uporaba indiciranega tujega prava, torej materialna operacija. — Tudi se utemeljuje izključna veljava domačega pravnega reda za kvalifikacije v kolizijski operaciji s tem, da ni nobene norme, ki bi nalagala posebno, torej od siceršnje uporabe domačih pravnih norm različno, namreč po tujem pravu posneto razlago in uporabljanje norm lastnega pravnega reda; potrebna bi bila izrečna norma, če naj bi se pojmi, uporabljeni v kolizijskih normah, razumeli drugače, in sicer celo izpremenljivo po indiciranem pravnem redu, nego v vseh nekolizijskih primerih. Po tem stališču res lahko nastanejo trdote, če se namreč pokaže v kolizijski operaciji drugačna kvalifikacija nego kasneje v materialni po indiciranem pravu. Vendar je treba pri tem pomisliti, da se neredko izkaže napotilo ravno na materialno *lex fori* in da se potem v materialni operaciji uporabi isto pravo kakor v kolizijski. Pa tudi, če bi bila kvalifikacija v materialni operaciji različna od kvalifikacije v kolizijski (če gre za različne pravne rede, ni različna kvalifikacija že kar nujna!), potem pomeni taka razlika manjšo negotovost, nego pa kvalificiranje po *lex causae* ali celo *lex comparativa* (III) ali pa *theoretica* (IV). Nevarnost bi bila samo v tem, če bi dobili zaradi kolizijske kvalifikacije, opravljene *lege fori*, napačno ali nesmotrno napotilo; sama okolnost, da izkaže indicirani pravni red v materialni kvalifikaciji drugačen izid, kakor se dožene v kolizijski operaciji *lege fori*, še ne pomeni, da bi bila drugačna, ker *lege fori* opravljena kvalifikacija, zgrešena, posebno če si predočimo, da sta obe kvalifikaciji medsebojno neodvisni v tem smislu, da ima vsaka svoj poseben namen, poleg tega pa, da kolizijska kvalifikacija ne prejudicira kasnejše kvalifikacije po indiciranem pravnem redu (14, 26).

(7) II. Zagovorniki kvalifikacije *lege causae* zahtevajo, naj se opravi kvalifikacija po tistem pravnem redu, ki je pristojen, da itak materialno ureja življenjski pojav. Izhajajo od načela, da mora biti kolizijski statut živ-

ljenjskega pojava enoten: tisti pravni red, ki je pozvan za materialno urejevanje, mora dati tudi pojme, potrebne za kolizijsko kvalifikacijo. Dočim poudarja zgoraj označeni nazor o kvalifikaciji lege fori (I) potrebno po enotnosti legis fori, ki daje kolizijsko normo, terja nasprotno to mnenje enotnost pravnega statuta življenjskega pojava. Takó izhaja prvi nazor od pravnega reda, in sicer od lex fori, ki mu je primarno dan, drugi pa od življenjskega pojava, ki kot enkratni pojav zahteva, da ga takega pojmuje tudi pravni red in ga zato tudi v kolizijski operaciji obravnava enotno, to je z istimi pravnimi prijemi, kakor veljajo po pravu, ki ga materialno ureja. Ta nazor postavlja potemtakem aksiom, da mora biti pravni statut vsakega življenjskega pojava docela enoten, to je enopraven; samo en pravni red naj ga ureja, ne samo v materialni, marveč tudi v kolizijski operaciji. To načelo je gotovo vabljivo, saj ustreza nekaki pravni estetiki; navzlic temu ga ni mogoče priznati, kajti mz-pravo nas pouči v nešteti primerih, da ono samo neredko nalaga istočasno, bodisi kombinirano, bodisi kumulirano uporabo več pravnih redov na isti življenjski pojav. Spričo tega ne more načelo o enotnosti kolizijskega in materialnega statuta prepričati niti de lege ferenda; de lege lata manjka za kolizijsko kvalifikacijo po indiciranem pravu potrebna osnova v sami normi.

(8) Kvalifikacijo lege causae zagovarja manjšina mz-pravne vede.¹¹ Najbolj tehtni ugovori zoper ta nazor izhajajo že iz utemeljitve kvalifikacije lege fori, ki smo jih razložili

¹¹ To stališče zastopajo izza Despagnet-a, Des conflits de lois relatifs à la qualification des rapports juridiques, Clunet 1898, 253, m. dr. Lapajne: »...odloča naj tista kvalifikacija, ki jo z normo spaja tuji pravni red«, 41; v utemeljitvi k svojemu osnutku mz-prava (Izenačeno mednarodno zasebno pravo..., ZZR 1936, 203) izvaja: »Jaz se temu nauku (kvalifikacija lege fori) ne morem pridružiti, ker greši posebno zoper vrhovni cilj kolizijskega prava, doseči uporabo enega in istega pravnega reda na mednarodno pravno razmerje, naj pride do presoje v eni ali drugi državi. Uporaba legis fori vodi skoro vedno do uporabe raznih in različnih materialnih prav (z vsemi nevzdržnimi posledicami za stranke).« Wigny (401) z zanimivo utemeljitvijo: »Ne pourrait-on pas imaginer que le souverain français, au moment de formuler ses règles de conflit a, presque instinctivement, donné aux mots une signification exceptionnelle, extraordinaire?... Mais est-il défendu de supposer qu'il s'est créée un vocabulaire spécial pour rediger les règles de conflit? Ne pourrait-on

zgoraj (5, 6). Nazor, ki zahteva kvalifikacijo lege causae, docela prezre notranjepravni značaj kolizijske norme in njeno pripadnost k določenemu pravnemu redu. Poleg tega zagreši očiten hysteron-proteron, ker nalaga v predidoci kolizijski operaciji uporabo sestavin pravnega reda, ki se v tej operaciji šele ugotavlja. Pristaši tega nazora opozarjajo na trdote, ki nastanejo lahko zaradi možnega nesoglasja med pojmom, uporabljenim v materialni operaciji po indiciranem pravu, in pojmom, na katerega se opira kvalifikacija v kolizijski operaciji. Kakor smo omenili že zgoraj (6), tudi ta možnost ne more utemeljiti uporabe indiciranega pravnega reda za kolizijsko kvalifikacijo: naloga obeh operacij je docela različna, zato moreta biti različna tudi pravna reda, na katera se operaciji naslanjata. Kolizijska operacija služi samo uporabi domačega prava, legis fori, ki naj odloči z veljavo za to sodišče vprašanje, kateri pravni red je po tem pravu poklican, da materialno ureja raznopravni življenjski pojav; iz te operacije izhaja kot odločitev samó napotilo na

même pas imaginer, dans un instant d'audace, qu'il lui a plu d'emprunter son vocabulaire à un législateur étranger?« — Iz nemškega slovstva vidi Wolf (35) v kvalifikaciji lege fori samo »eine Verlegenheitslösung. Ein innerer Grund für sie fehlt« in zagovarja kvalifikacijo po Wirkungsstatut (= lex causae): »Es ist davon auszugehen, daß eine intern. priv. Ordnung jeden auslandrechtlichen Satz und jedes darauf beruhende Rechtsinstitut genau so auffaßt, wie das ausländische Recht selbst solche Sätze und Institute auffaßt. Sie enthält sich einer eigenen juristischen Kennzeichnung auslandrechtlicher Gebilde. Sie unterwirft sich der ausländischen Einordnung ausländischer Normen« (38). — Podobno Philonenko, De la prescription extinctive en D. i. p., Clunet 1936, 274: »... Nous croyons que la qualification qui doit définitivement s'imposer au juge saisi, n'est point celle de la lex fori, mais celle de la loi reconnue applicable, qu'une institution juridique est créée par un législateur déterminé dans les limites de son pouvoir effectif, et qu'il n'appartient de qualifier qu'à celui à qui il appartient de légiférer et que le pouvoir effectif de commandement trace la même limite au pouvoir de légiférer qu'au pouvoir de qualifier. Une institution juridique créée par un législateur déterminé, doit être acceptée par les tribunaux étrangers voulant l'appliquer, telle quelle, avec la nature juridique qui lui attribue la loi qui l'a créé. Certes, si elle est incompatible avec les conceptions fondamentales de la lex fori, cette institution peut être écartée en vertu de l'idée de l'ordre public international, mais elle ne peut être modifiée ni dans sa lettre, ni dans sa nature. Il faut respecter la souveraineté spirituelle étrangère, dont les créations intellectuelles, telles les lois, consti-

indicirano pravo, ne pa tudi prejudicialnost v kolizijski operaciji izvršene kvalifikacije (26). Njen pomen je omejen samo na kolizijsko operacijo; v materialni se mora izvršiti vnovič, in sicer docela neodvisno od kolizijske (14). Samo če bi obstojala bolj ali manj izrazita prejudicialnost kvalifikacije v kolizijski operaciji za materialno, bi bila neskladnost med obema kvalifikacijama pomembna.

(9) III. Tretja skupina piscev skuša rešiti kvalifikacijski problem na docela svojski način: kvalifikacija naj se izvrši neodvisno tako od *lex fori* kakor tudi od *lex causae* po posebnih *mz-pravnih vidikih*.¹² Za kvalifikacijo naj se uporabijo pojmi, ki naj bi jih iz množstva pravnih redov izluščila pravno primerjalna veda; ti pojmi bi izhajali potemtakem iz vsemu civiliziranemu svetu skupnih pravnih pojmov in bi služili za potrebe kolizijske kvalifikacije kot univerzalni pojmi. Te nazore *mz-pravna veda* skoro brez izjeme odklanja, ne samo kot neskladne s pozitivnim pravom, marveč tudi de lege ferenda kot docela nepraktične.

tuent le patrimoine.« Oba zadnjenavedena pisca posegata v problem kvalifikacije pravno že oblikovanih življenjskih pojavov, s katerimi se bavimo posebej (21). V italijanskem slovstvu zastopa kvalificiranje lege causae Pacchioni (187), ki trdi, da leži razlog za to mnenje »nel rapporto di dipendenza che esiste fra il trattamento giuridico al quale ogni sistema giuridico assoggetta le persone, le cose e i rapporti giuridici, e il concetto che esso fa delle persone stesse, delle cose e dei rapporti giuridici...«

¹² Nazor izvira od Gemme, Propedeutica al d. i. p., 1899, 104, kjer zagovarja potrebo osamosvojitve življenjskega pojava od pravnega sistema, na katerega je vezan (*lex fori* ali *causae*), tako da se more »presojati njegova specifična funkcija«; izza njega predlaga Jitta, International Privatrecht, 1916, 69, kvalifikacijo po mednarodnem pravu. V novejšem času zagovarja Rabel potrebo tvoriti posebne pojme, ki niso istovetni s pojmi *legis fori*, niti kakega drugega prava; pri tem je treba upoštevati izsledke primerjalnega prava in tako tvoriti bolj abstraktne pojme, veljavne za vsa nacionalna prava (prim. tudi Rabel, Le problème de qualifications, Darras 1933, 1). Najdalj je pritirala to zamisel Merriggi: izhaja od zamisli neke »conception fondamentale universelle« (210), nekih »convictions universelles« (212) ter meni, da »cette abstraction doit être encore supérieure aux abstractions qui nous ont amenés à la détermination des qualifications-types; c'est une règle que nous pouvons déduire en faisant encore abstractions...« itd. Za kritiko na pr. Fedozzi: »...non sono in sostanza che subbiattive e pertanto discutibili opinioni personali« (191) in Ago, 1, 155; 2, 128.

(10) IV. Dočim stremi pravkar označeni nazor za tem, da naj bi se dognali posebni pojmi za kolizijsko kvalifikacijo na empirični način, je domač pisec¹³ prestavil ves kvalifikacijski problem na izvenpravno raven in ga pojmuje kot docela teoretično, dogmatsko in zaradi tega nepravno v p r a š a n j e. »Pri kolizijah kvalifikacij ne gre za nikake konflikte zakonov v doslej spoznanem smislu, katere bi bilo treba reševati s pomočjo kolizijske norme. Uvrstitev konkretne pravne norme v eno ali drugo skupino pravnih norm... je namreč teorija, s katero se zakonodavcu sploh ni baviti. Teorija je samo ena: pravilna. V gorenjem primeru se morajo zato zediniti teoretiki... Pri kolizijah kvalifikacij torej ne gre za konflikte zakonov, katere bi moral reševati zakonodavec, ampak za konflikte teoretikov, ki jih morajo odpraviti sami. Zato ne potrebujemo za njihovo rešitev nobene nove norme.« Ta nazor greši v tem, da ne upošteva pomena postavljenega prava za teorijo o tem pravu: teoretično more biti znanstveni nazor po enem pravnem redu pravilen, po drugem pa zgrešen.

¹³ Lapa j n e, Izenačenje mednarodnega privatnega in procesnega prava v slovanskih državah, pril. Sl. Pravniku, 1933, 11. To misel vzdržuje tudi v utemeljitvi k svojemu načrtu (ZZR, 1936, 204), kjer piše: »Katera kvalifikacija je pravilna, katera nepravilna, na to daje odgovor teorija, in sicer le v enem smislu: pravilnem. Če sta v pozitivnih zakonodajah dva zakonodavca uvrstila isto razmerje v dve različni skupini..., je to zame samo dokaz, da je bil eden zakonodavcev slab teoretik ali pa da je teorija sama še na dolgu rešitev sporne kvalifikacije.« Dasi je bil v svojem kongresnem poročilu (1933) še mnenja, da ne »potrebujemo za njih (kvalifikacijske konflikte) nobene norme«, jo predlaga vendar v svojem načrtu (1936): »Ako zavisi pristojnost pravnega reda od kvalifikacije pravnega razmerja (pravne institucije), naj se opravi ta kvalifikacija na podlagi pravilne pravne narave dotičnega razmerja (institucije). V dvoju morejo smatrati oblastva kvalifikacijo lastnega zakonodavca za pravilno« (§ 6). Poslednji pasus smatra za »koncesijo legi fori, da olajša prehod iz današnje prakse« (204); podobno W o l f f (36): »... insbesondere darf man für die Auslegung des deutschen EG von der Regel ausgehen, daß die hier vorkommenden Ausdrücke im demselben Sinne gebraucht werden, wie im BGB.« Značilno za L. je, da izenačuje kvalifikacijo konkretnega življenjskega pojava s kvalifikacijo pravnega instituta in norme (na pr. citat v op. ² in ZZR 1936, 203), ko vendar v kolizijski operaciji nikdar ne kvalificiramo norm, marveč bi se moglo pojaviti to vprašanje samo v zvezi s specialnim napotilom ob uporabi indiciranega prava, o čemer razpravljamo na drugem mestu (26); tudi je vredno opozoriti, da

(11) V. Vsem zgoraj prikazanim poskusom rešitve kvalifikacijskega problema moremo očitati, da so aprioristični. Nalogo je treba prijeti z druge strani: izhajati je treba od kolizijske norme, ugotoviti njene sestavine (12) in takó spoznati pravi značaj njihovih funkcij in s tem tudi kolizijske kvalifikacije (13). Potem šele se je mogoče lotiti vprašanja, kateri pravni red je treba pri tem uporabiti (15); to vprašanje je treba posebej proučevati glede na kvalifikacijo po predmetu (16) in po navezni okolnosti (18). Dotaknili se bomo v tej zvezi posebnih vidikov, ki se odpirajo pri kvalificiranju po meddržavno nastalih pravnih normah (19), nato pa tudi vrzeli v pravnem redu (20). Kvalificiranje ni vedno preprosto: težavno more biti zlasti takrat, kadar imamo opraviti z življenjskim pojavom, oblikovanim že po drugem pravnem redu. To vprašanje, ki je osrednja točka obravnavanega problema, zasluži posebno skrb (21). Izsa osvetlitve kvalifikacijskega problema v zvezi z zavračanjem (25) bomo pojasnili še kvalifikacijo ob uporabi indiciranega prava (26).

(12) 1. *A n a l i z a k o l i z i j s k e n o r m e.*¹⁴ Kolizijske norme imajo — drugače kakor norme materialnega prava — docela svojevrstno, a obenem enotno strukturo. Ker ne urejajo neposredno življenjskih pojavov, marveč so samo norme o normah, in sicer pravila o osebnem in krajevnem obsegu veljavnosti lastnega pravnega reda in o ev. dolžnosti uporabe

v svojem načrtu (§ 6) ne spozna potrebe kvalifikacije za vsako uporabo norme (»Ako zavisi...«), poleg tega pa, da priznava domačemu pravu samo subsidiarno veljavo (»V dvomu...«). Prim. njegovo drugačno mnenje v opombah² in¹⁴.

¹⁴ O strukturi pravne norme sploh, prim. *L e g r a d i ć*, *Analiza pravnog pravila*, Mjesečnik 1940, 50; o kolizijski normi na pr. *Z i t e l m a n n* (I, 205) in *G u t z w i l l e r* (1540): *Rechtsfrage, staatliche Beziehung, Rechtsfolge*; *R a b e l* (244): *Tatbestand, Rechtsfolge*; *M o r e l l i* (49): *indicazione della categoria astratta di fatti, indicazione dell'elemento di stranietà, indicazione del criterio di collegamento*; *M a u r y* (459): »Elle (règle de conflit) se présente schématiquement sous la forme suivante: à une situation ou rapport (a) est applicable une loi (ou un droit) (x) désigné par un élément donné pris comme point de rattachement (m)«; *T r i a s d e B è s* (39): *situation de fait présumposée, facteur de rattachement indiquant la loi applicable*. Drugače *N e u n e r*, *Die Anknüpfung im IPR*, *Ztschr. f. a. u. i. PR*, 1934, 81, ki se izreka za dvodelitev (*Zweigliedrigkeit*) kolizijske norme, namreč: napotilo in navezna okolnost.

tujega, je spričo take enotne funkcije razumljivo, da je enotna tudi njihova formalna struktura. Če razčlenimo kolizijsko normo, ugotovimo te-le sestavine: označbo predmeta norme (a), navezno okolnost (b) in napotilo (c).

a) **O z n a č b a p r e d m e t a** tvori sestavino kolizijske norme, kakor mora vsaka (tudi materialna) norma označiti, za katere življenjske pojave velja. Tako določa na pr. kolizijska norma § 300 odz, da velja za nepremičnine in premičnine, § 94 men. zakona za menično sposobnost itd. Pri tem označevanju predmeta, ki ga ureja, se kolizijska norma naslanja razumljivo na pojme istega pravnega reda, dasi zajemajo njene označbe raznopravne, če ne že docela tujepravne življenjske pojave. Ta okolnost je povod že zgoraj omenjeni posebni usmeritvi nekaterih teoretičnih rešitev kvalifikacijskega problema (2, 7) in nas v tej zvezi ne zanima. Navzlic temu, da se kolizijske norme naslanjajo glede označbe predmeta na pojme in na sistematiko istega pravnega reda, so vendar v tem oziru med obema panogama znatne razlike, ki izvirajo odtod, da zajema kolizijska norma obsežnejša področja nego posamezne materialne norme. To je posebno očitno v novejših kodifikacijah mz-prava, na pr. v nemški (EG k BGB), ki se poslužuje m. dr. teh-le označb predmetov: osebna razmerja med zakonci (čl. 14), imovinska ureditev zakona (čl. 15); podobno ureja tudi na pr. poljski (1926) in rumunski zakon (1940).

b) **Dru**ga sestavina kolizijske norme je **n a v e z n a o k o l n o s t**. To je tisti znak življenjskega pojava, ki je po kolizijski normi določen za to, da se po njem usmeri napotilo. Zato mora biti navezna okolnost izpremenljiva takó, da prav spričo te svoje lastnosti pokaže na tisti pravni red, ki je v konkretnem primeru najožje povezan z življenjskim pojavom in zato poklican, da ga ureja. Navezne okolnosti delimo v ozemeljske (na pr. kraj lege nepremičnine po § 300 odz, kraj sklenitve pravnega opravila po § 36 in 37 odz), osebne (državljanstvo po § 4 odz, § 24 np itd.) ali pravno-pravilne (navezna pogodba).

c) **Vsaka kolizijska norma ima še n a p o t i l o**, namreč iz navezne okolnosti izhajajoče in po njej se ravnajoče povelje, naj se uporabi tisti pravni red, na katerega pokaže

navezna okolnost, na pr. lega nepremičnine v Švici, špansko državljanstvo in iz tega izhajajoče napotilo na švicarsko oz. špansko pravo.

(13) 2. Funkcija kolizijske norme. Tehniko uporabe kolizijske norme spoznamo na temelju njene tipične strukture, ki smo jo pravkar določili. Spričo raznopravnega življenjskega pojava je treba odločiti, kateri pravni red je pristojen, da ta pojav ureja. Izvršiti je treba kolizijsko operacijo. Odločitev mora temeljiti na pristojnem pravnem redu, če naj ima pravno moč; kateri pravni red služi v ta namen, bomo proučili posebej (15). Na temelju tega pravnega reda in z veljavo zanj, to je za državo, ki je ta pravni red ustvarila in ga izvršuje, bomo rešili kolizijsko vprašanje. Da moremo uporabiti ustrezno kolizijsko normo iz dotičnega pravnega reda, moramo najprej ugotoviti, katera norma ureja to vprašanje. To nalogo rešimo na ta način, da raznopravni življenjski pojav podredimo eni izmed označb predmetov v kolizijskih normah pristojnega (15) pravnega reda. Na ta način smo v obsegu kolizijske operacije izvršili prvo kvalifikacijo, namreč po predmetu (17), v namenu, da ugotovimo poklicano kolizijsko normo za rešitev kolizijskega vprašanja pristojnega pravnega reda, izvemo iz nje odločilno navezno okolnost ter dobimo napotilo (individualizacija kolizijske norme). Tako na pr. ugotovimo, da gre v življenjskem pojavu za nepremičnino, za menično sposobnost, za dedovanje; v nasledku podredimo življenjski pojav § 300 odz., § 94 men. zak. ali § 24 np. Iz takó ugotovljene kolizijske norme posnamemo za vsak primer, po kateri navezni okolnosti določamo napotilo, na pr. po legi, po državljanstvu (individualizacija navezne okolnosti). Ko je ugotovljena odločilna navezna okolnost, je treba spoznati, ali in katero varianto navezne okolnosti očituje življenjske pojav. V ta namen je treba po navezni okolnosti, kakor izhaja iz kolizijske norme, izvršiti drugo kolizijsko kvalifikacijo življenjskega pojava, na pr. po tem, kje, to je v obsegu katerega pravnega reda leži nepremičnina oz. če in katero državljanstvo ima menični zavezanec ali zapustnik (18). Ko je opravljena tudi ta kvalifikacija, je vidno napotilo, namreč na tisto pravo, na katero je pokazala navezna okolnost; njegovo uporabo nalaga napo-

tilo, vsebovano v kolizijski normi (individualizacija pravnega reda).

(14) Kolizijska operacija obsega potemtakem dve kvalifikaciji: prvo po predmetu, drugo po navezni okolnosti.¹⁵ Šele, ko je kolizijska operacija končana, moremo pristopiti k uporabi po tej poti ugotovljenega indiciranega prava. Da moremo to pravo uporabiti, je treba prav tako, kakor v vsakem primeru uporabe abstraktne norme (1), ugotoviti normo oz. skupino norm, ki po dotičnem pravnem redu urejajo te vrste življenjske pojave. Treba je izvršiti še eno, in sicer tretjo kvalifikacijo, to pot po indiciranem, ~~redu~~ ~~prava~~ ma samo materialnem (26) pravu. Ta kvalifikacija je od obeh, v kolizijski operaciji izvršenih docela neodvisna (5); izvrši se torej po indiciranem pravu (26). S tem je opravljena — šteto od začetka — tretja kvalifikacija,¹⁶ ki ne služi več kolizijskim nalogam, marveč je zgolj sredstvo za individualizacijo ustrezne norme indiciranega pravnega reda, ki je pozvana, da ureja že neposredno (materialno) življenjski pojav.

(15) 3. Katero pravo se uporabi za kolizijsko kvalifikacijo. S pravkar izvršeno analizo kolizijske norme in njene uporabe smo predvsem ugotovili, da je vprašanje funkcije kvalifikacije docela neodvisno od vprašanja, katero pravo se za kvalifikacijo v tej operaciji uporabi. Takó moremo to vprašanje obravnavati neodvisno od proučevanja funkcije kvalifikacije. Ko sodi sodišče o raznopravnem življenjskem pojavu, rešuje vprašanje prava,

¹⁵ Razlikovanje med prvo in drugo kolizijsko kvalifikacijo je nakazal že Kahn (48, 92), ki deli »zakonske kolizije« v: Kollision der Anknüpfungsbegriffe (in) latente Gesetzeskollisionen. »Unter den latenten Gesetzeskollisionen verstehen wir diejenigen Gesetzeskollisionen, welche nicht aus einer Verschiedenheit privatinternationaler Territorialnormen, an welche diese anknüpfen, sondern ohne alle ausdrücklichen Normen aus der Grundlage erwachsen, aus welcher das IPR selbst hervorgeht: aus der territorial verschiedenen Natur der Rechtsverhältnisse« (92).

¹⁶ Novejša teorija razlikuje dve operaciji, namreč kolizijsko in materialno, na pr. Fedozzi (184): »...una operazione previamente indispensabile per l'applicazione delle norme di d. i. p., per individuare quella che deve essere applicata nella specie. Compiuta questa operazione, quando resti per essa stabilito il richiamo ad una legge straniera, può sorgere un nuovo bisogno di qualificazione dello stesso rapporto giuridico

ki ga mora pri tem uporabiti, po pravilih, ki urejajo njegovo sojenje; v prvi vrsti uporablja sodišče tisto pravo, ki je obenem njegovo pravo, to je *lex fori*, in sicer iz razlogov, ki smo jih navedli že na drugem mestu (5, 6). To stališče je utemeljeno tudi v pozitivnih predpisih, dasi ne — kakor homo še videli — brez pomembnih izjem. Te izjeme narekuje posebni, to je raznopravni značaj življenjskih pojavov zaradi njihove povezanosti z drugimi pravnimi redi. Posebno težavne naloge nastanejo takrat, kadar gre za kvalificiranje po tujem pravnem redu že oblikovanih življenjskih pojavov (21), kajti tu je povezanost z dotičnimi pravnimi redi bistvena, ker je obsežena v samem življenjskem pojavu. Kakor smo razlikovali teoretično obe kolizijski kvalifikaciji, prvo po predmetu, drugo pa po navezni okolnosti, tako bomo tudi vprašanje prava, ki ga je treba uporabiti za kvalifikacijo, obravnavali za vsako vrsto posebej; posebno še, ker se bodo pokazale različne rešitve.

(16) Ker je kolizijska norma sestavni del *legis fori*, jo smemo uporabljati tudi glede oznach predmetov, ki jih vsebuje, samo skladno pojmom istega pravnega reda, to je *legis fori*, kolikor ista *lex* ne določa kaj drugega (5). Take izjeme najdemo v številnih meddržavnih in avtonomnih ureditvah,¹⁷ pa tudi v delu slovtva, namreč pravilo, da se presoja premičninski ali nepremičninski značaj stvari po zakonu *rei sitae*, ne pa *lege fori*, dasi se uporablja njegova kolizijska norma. V teh primerih se vrši prva kolizijska kvalifikacija po pojmih pravnega reda, indiciranega po legi stvari, ne pa po pojmih *legis fori*. Tako indicirani pravni red je navadno obenem tudi *lex causae*, ni pa, da bi moral biti. V takem primeru obstojajo in pridejo tudi v poštev trije različni pojmi: prvi *lege fori*, drugi *lege rei sitae* in tretji

contestato, in quando essa appaia necessaria per stabilire quale norma del diritto straniero sia applicabile in definitiva per regolare il rapporto in questione»; tako tudi Ago (1, 146), Cavaglieri, ki govori v taki zvezi o prvi in drugi kvalifikaciji (101), in Bosco, ki omenja »la cosiddetta 2ª qualificazione« (127); tudi Bartin (3, 591) pozna dve kvalifikaciji: le problème international de qualification in pa qualification selon le droit interne; Schmitzer razlikuje: Qualifizierung ersten und zweiten Grades (51).

¹⁷ Gl. primere, navedene v opombah ⁴⁹ in ⁵⁷.

lege causae. Vsak pojem je pomemben v svoji zvezi: prvi v kolizijski operaciji, če ne velja ravno obravnavana izjema, drugi v primeru te izjeme, tretji pa v materialni operaciji po indiciranem pravu, ki je seveda lahko različno od prava, indiciranega po legi stvari.

(17) Pri prvi kolizijski operaciji se pojavi lahko tudi vprašanje kvalificiranja poslov kot trgovinskih ali nava d n i h.¹⁸ To razlikovanje je pomembno samo za tiste pravne rede, ki v svojih kolizijskih normah ustanavljajo to razlikovanje (na pr. po čl. 58 prejšnjega italijanskega trg. zakonika).¹⁹ V teh primerih je treba izvršiti najprej kvalifikacijo po tej delitvi; z njo se ugotovi, ali je treba uporabiti specialno trgovinskopravno kolizijsko normo ali pa velja obča kolizijska norma. Kolikor pravni red v svojih mzp ravnih normah takega razlikovanja ne ustanavlja (na pr. po našem pravu), kvalifikacija po tem vidiku sploh ni potrebna, tudi če morda lex causae tako razlikovanje pozna (26). Kjer do kvalifikacije po tem vidiku pride, sestoji kvalifikacija po predmetu iz dveh operacij: prva se izvrši glede na ev. trgovinski značaj posla in šele naslednja po kategorijah, ki jih ustanavljajo trgovinskopravne kolizijske norme. Iz katerega prava je treba vzeti za prvo kvalifikacijo potrebne pojme, je odvisno predvsem od pozitivne ureditve; nekatere med njimi nagibajo celo k temu, da nalagajo uporabo pravnega reda kraja, kjer ima trgovinski obrat svoj sedež, torej ne legis fori.²⁰ — Na podoben način je treba odstraniti tudi težkoče, ki jih povzročata razlikovanje med javno- in zasebnopravnimi normami. Kolikor ni treba izjemoma upoštevati lex causae, se izvrši kvalifikacija lege fori, ki itak nima kolizijskih norm za javnopravna razmerja. Če se izkaže, da življenjski pojav po našem pravu ne spada v obseg zasebnega prava, ne bo zanj kolizijske norme, poleg tega bodo nastale tudi ovire glede pristojnosti (§ 1 cpp). Drugačen je položaj, če kvalificira

¹⁸ Bartoš, *Exposé du droit international privé notamment du droit international commercial...*, 1927, 250 i. sl.; Cavaglieri, 262.

¹⁹ Anzilotti, *Il principio dell'autonomia dei contraenti nei rapporti tra l'art. 9 prel. e l'art. 58 cod. comm., Diritto Comm.*, 1904.

²⁰ Čl. 239 Codice Bustamante; čl. 1 pogodbe o meddržavnem trgovinskem pravu (Montevideo, 1889), gl. op. ⁵².

indicirano pravo življenjski pojav kot javnopraven, na pr. procesualen. Glede tega napotujemo na kasnejša izvajanja (26). — Posebno praktičen je spor glede kvalificiranja obličnostnih predpisov, kajti tudi pri uporabi kolizijske norme *locus regit actum* (= *formam actus*) je treba predhodno rešiti kvalifikacijsko vprašanje, kaj je obličnost, za katero naj veljajo predpisi kraja sklenitve opravila. Posebno močno se namreč vsiljuje v tem primeru nazor, naj tudi o tem, kaj je obličnost, odloča ista *lex loci actus*. Da to stališče ni pravilno, marveč da je treba ob uporabi kolizijske norme *locus regit actum* kvalificirati pojem obličnosti po *lex materialis iste lex fori*, katere sestavina je tudi ta kolizijska norma, izhaja že iz dosedanjih izvajanj (15). *Lex fori materialis* odloča torej o tem, kaj kvalificiramo v kolizijski operaciji kot obličnost. Spor se je razvnel posebno zaradi kvalificiranja oblike poroke. Možna je namreč skladno materialnemu pravu različna kvalifikacija: ena, ki laično in cerkveno sklenitev poroke kvalificira kot obličnost, druga, ki pozna samo cerkveno poroko in smatra to vrsto sklenitve kot bistveno sestavino poroke, ne samo kot obličnost. Pravni redi, ki spadajo v prvo skupino, priznavajo kot veljavne vse poroke, da le ustrezajo predpisom *legis loci celebrationis*, tudi na pr. cerkvene poroke, dasi predpisuje *lex fori materialis* obvezno civilno poroko. Ostali pravni redi (predvsem pod vplivom pravoslavnega cerkvenega prava)²¹ pa kvalificirajo kot poroko samo tisto sklenitev zakona, ki ustreza po lastnem materialnem pravu zahtevanim predpostavkam glede cerkvene sklenitve; po tem stališču ne gre za obličnost, ki bi se ravnala *lege loci actus*, marveč za materialno sestavino opravila samega, ki se ravna *lege nationali* strank. Po tem stališču, ki izhaja na pr. iz s. g. z., ne bi bil veljaven zakon osebe, vezane *lege nationali* na s. g. z., sklenjen *lege loci*, na pr. po francoskem pravu v obliki obvezne civilne poroke. Na tem primeru jasno vidimo, da izhaja iz različne kolizijske kvalifikacije istega življenjskega pojava spričo raz-

²¹ Perić, Über die Eheform im internationalen PR nach der serbischen Gesetzgebung, Verhandlungen der ersten H. Vers. der Int. Ver. f. vergl. RW u. VWL, 1912, 310.

lične *lex fori materialis* različno napotilo: v enem primeru na *lex loci actus*, v drugem na *lex nationalis*.²² Naše sodstvo pojmuje skladno materialnemu pravu cerkveno ali civilno poroko kot različne oblike za isto pravno opravilo (§ 44 odz).²³ Tolerantnejša praksa se opaža celo v judikaturi tistih sodišč, katerih pravni redi priznavajo samo cerkveno poroko.²⁴

Enako praktično je vprašanje kvalifikacije brezdedičnosti zapuščine, namreč ali jo kvalificiramo kot dednopravno ustanovo ali kot javnopravni zapad. Zasebnopravni redi rešujejo to vprašanje različno: eni označujejo kaduciteto izrečno kot dedno pravico, na pr. nemški BGB (»...so ist der Fiskus des Bundesstaats, dem der Erblasser zur Zeit des Todes angehört hat, gesetzlicher Erbe...«); nasprotno pa govori naše pravo o »brezdedični imovini«, ki se »izroči državi« (§ 760 odz., §§ 101, 103 np.). Za mz-pravo je po prvem stališču kaduciteta eden izmed naslovov za dedovanje, po drugem pa gre za javnopravno pravico države, da se polasti ničije stvari v obsegu svoje ozemeljske suverenitete; obe stališča dajeta podlago za različno mz-pravno

²² Haška konvencija iz l. 1902. ni odpravila tega spora; čl. 5 določa samo: »(1) Sera reconnu comme valable, quant à la forme, le mariage célébré suivant la loi du pays où il a eu lieu. (2) Il est toutefois entendu que les pays dont la législation exige une célébration religieuse, pourront ne pas reconnaître comme valables les mariages contractés par leurs nationaux à l'étranger sans que cette prescription ait été observée.« Konvencija ni določila, kaj je obličnost, marveč le omogočila državam, ki priznavajo samo cerkveno poroko, sprejetje konvencije. Več o tem Stojković, O priznanju stranih statusnih presuda, cit. v op. ²¹, in Lapajne, Prvi dogovor haagske konvencije..., Sl. Pr. 1910, 202.

²³ Tako tudi SS B v svoji odločbi z dne 18. oktobra 1926, Milanović, 1933, VIII, 331: § 75 odz velja za zakone, sklenjene na ozemlju, na katerem velja odz; za sklenitev zakona v inozemstvu veljajo dotični inozemski predpisi.

²⁴ Odločba kasacijskega sodišča br. 2448/1932, Arhiv 1932, XLII 224; prim. tudi odl. istega sodišča z dne 24. VI. 1930, Ivanović, Sudska praksa, 1940, 232. K temu Perić, Locus regit actum u bračnom pravu, Arhiv 1930, XXXVIII, 129; Bartoš, Locus regit actum u bračnom pravu, Arhiv 1932, XLII, 431; Stojković, Nekoliko primedaba... (cit. v op. ¹⁰, rešuje problem kot kvalifikacijski); isti, O priznanju stranih statusnih presuda..., Arhiv 1933, XLIII, 461. Za bolgarsko pravo Danev, Recueil 1930, III, 524. K temu tudi Lapajne, 91, in Eisner, Medunarodno, medupokrajinsko i meduversko bračno pravo kraljevine Jugoslavije, 1935.

obravnavanje brezdedičnosti, kajti po tem, ali se brezdedičnost kvalificira po enem ali po drugem pojmovanju, se dobi kolizijska norma o tem, katero pravo ustanavlja pogoje za kaduciteto. Če kvalificiramo kaduciteto kot dednopravno ustanovo, določa predpostavke za kaduciteto tisti pravni red, ki ga indicira obča dednopravna kolizijska norma, torej pretežno *lex nationalis* zapustnika, ne pa tudi po našem pravu (§§ 24, 25 np). Zapuščina je v teh primerih kadukna, če je brezdedična lege *nationali* zapustnika. Predpostavke za brezdedičnost so različne: po našem pravu izključujejo kaduciteto štiri parantele (§ 751 odz.), po nemškem pravu pa vsak sorodnik (§ 1936). Če se pa kvalificira kaduciteta kot javnopravni zapad, se rešuje vprašanje, ali obstoji brezdedična zapuščina, brez ozira na dednopravni statut *legis nationalis* zapustnika kar lege *rei sitae* posameznih kosov zapuščinske imovine; po tem stališču more biti spričo različnosti zasebnopravnih redov, kakor je bila pravkar nakazana, brezdedičen in torej kaduken samo del zapuščine, namreč tisti, ki leži na ozemlju države, po katere pravnem redu so izpolnjeni pogoji za brezdedičnost. Ne da bi se natančneje ukvarjali s teoretično docela spornim mzp-pravnim problemom kaducitete, se omejimo na nekatere podatke, ki izhajajo iz pozitivnih ureditev. Te rešujejo prvo, namreč kvalifikacijsko vprašanje pretežno lege *nationali* zapustnika in ne lege *fori*. Tako na pr. določa poljski zakon iz l. 1926, da »velja za brezdedično tista imovina, ki pripade po domovinskem pravu zapustnika, ker ni drugih dedičev, državi ali drugi pravni osebi« (čl. 31); v istem smislu tudi *Codigo Bustamante* v čl. 157 in nekatere meddržavne pogodbe, na pr. pogodbi, navedeni v op. ⁴⁵. Uporaba *legis nationalis* se v teh primerih omejuje na kvalifikacijsko operacijo; za ureditev pripada velja — tudi po pravkar navedenih primerih — *lex rei sitae*.^{24a}

^{24a} Sodstvo pojmuje kaduciteto kot javnopravno ustanovo. V tem oziru sta zanimivi odločbi mešanih sodišč (TAM): nemško-angleškega z dne 13. oktobra 1925 (Ztschr. f. a. u. IP, 1927, 10) in nemško-francoskega z dne 30. marca 1936 (JW 1926, 2021); prva izvaja iz nemškega prava, da gre za javnopravno likvidacijo in ne za zasebnopravno dedovanje (Melchior, 119, 13). Tudi italijansko sodstvo nagiba (prej Clunet, 1922, 1053) v novejšem času k temu, da vidi v kaduciteti »politično pra-

(18) Enaka vprašanja, kakor pri prvi kolizijski operaciji, nastanejo tudi pri drugi kolizijski operaciji, ki se vrši po navezni okolnosti (12 b). Tudi glede nje se pojavlja dvom, ali je treba navezno okolnost, posebno tisto, ki je pravno oblikovana, na pr. domicil, državljanstvo, izpolnitveni kraj, kvalificirati po pojmih legis fori ali pa po tistem pravnem redu, po katerem je navezna okolnost nastala ali pa je z njim ožje povezana, nego lex fori (na pr. po tistem pravnem redu, ki ustanavlja domicil v dotičnem kraju, po zakonu tiste države, katere državljanstvo prihaja v poštev, po zakonu kraja, kjer je treba pogodbo izpolniti). V naslednjem kratkem pregledu bomo spoznali, da se pri tej kvalifikaciji javlja delno prodor legis causae navezne okolnosti — če jo smemo tako imenovati — v kolizijsko operacijo, dasi se tudi glede navezne okolnosti vrši kvalifikacija načelno lege fori. To je toliko bolj značilno, ker gre pri navezni okolnosti za docela kolizijsko tvorbo in bi spričo tega pričakovali brezizjemno veljavo legis fori.

a) O z e m e l j s k a n a v e z o v a n j a ne kažejo — v nasprotju s kvalifikacijo nepremičnosti in premičnosti (16) — izrazite težnje po uveljavljanju lastnega krajevno določenega statuta. Kraj oprave pravnega dejanja se kvalificira v nemškem in italijanskem sodstvu lege fori;²⁵ domicil je kvalificiralo starejše nemško sodstvo lege loci domicilii (tako tudi po švicarskem pravu), novejše pa izvrši kvalifikacijo

vico države«, za katero ne velja dednopravna kolizijska norma čl. 8 oz. čl. 23 uv. določb (Fedozzi, 567; Cavaglieri, 257; gl. tudi Schnitzer, 231); v istem smislu tudi francosko in angloameriško sodstvo. — Gl. tudi Lapajne, Mnenja k predhodnemu načrtu..., 1938, 307.

Haške konvencije izhajajo v vseh dednopravnih osnutkih (1900, 1904 in 1928) od kvalifikacije kaducitete lege nationali zapustnika, a prepuščajo izvršitev legi rei sitae. Tako na pr. čl. 4 načrta iz l. 1928: Les biens héréditaires ne sont acquis à l'Etat sur le territoire duquel ils se trouvent que s'il n'y a aucun ayant droit testamentaire ou, abstraction faite de l'Etat dont la loi est applicable à la succession (= loi nationale du défunt au moment de son décès, art. 1), aucun successible ab intestat. Gl. Giannini, Le convenzioni di diritto internazionale privato, 1928, 100.

²⁵ Lewald, II, 224; enako francosko, italijansko, nizozemsko in švicarsko sodstvo; za poslednje Herzfeld, Kauf und Darlehen im IPR, 1933, 21.

lege fori,²⁶ prav tako tudi angleško. Tudi sedež pravne osebe se kvalificira lege fori; izpolnitveni kraj²⁷ in locus delicti commissi²⁸ enako.

b) Osebnostno navezovanje (po državljanstvu) se nasprotno kvalificira lege nationali,²⁹ ne pa lege fori. To je docela razumljivo, saj gre za javnopravno razmerje, o čigar obstoju ali neobstoju odloča samo dotična država, in sicer po svojih predpisih o državljanstvu.

c) Pravnoopravilno navezovanje (navezna pogodba) se spričo svojih samostojnih kolizijskopравnih učinkov kvalificira lege fori.³⁰

²⁶ Starejše odločbe Melchior, 163; odločba RG 19. nov. 1894 kvalificira domicil lege fori, enako tudi angleško (gl. in re Annesley, op. 59) in francosko sodstvo. Kritika tega stališča na pr. Schnitzer, 63. Kolikor pa je treba spričo zavračanja (renvoi) uporabljati tuje kolizijske norme, je treba kvalifikacijo domicila izvršiti po materialnih pojmih istega pravnega reda, na pr. ameriškega (RG, 21. novembra 1929, Melchior, 176). Gl. še podatke v opombi 53 in 59 ter Tedeschi, Il domicilio nel d. i. p., 1932, 45 i. sl. (za lex fori), Levasseur, Le domicile et sa détermination en d. i. p., 1930.

²⁷ Apelacijsko sodišče Trst, 25. januarja 1934 (Nouvelle Revue, 1935, 592, tudi Ztschr. f. a. u. i. PR, 1936, 980), se opira na prevladujoče mnenje znanosti (lex fori) ter ugotavlja, da obstoji po takrat veljavnem (1913) avstrijskem pravu vrzel in jo odpravlja z analogijo; prim. tudi zanimivo opombo Metzgerja, str. 599. Prim. tudi apel. sod. Benetke, 23. februarja 1928, Darras 1929, 273. RG 11. 3. 1919: »Es erscheint dann die Frage nach dem Erfüllungsort, sofern sie als Rechtsfrage auftritt, als eine nach der lex fori zu entscheidende Vorfrage«; Melchior, 172; enako švicarsko pravo (BGE, 56, II, 44, cit. Herzfeld, 22).

²⁸ Melchior, 168.

²⁹ V tem smislu čl. 9 Codice Bustamante in mnenje mednarodnega sodišča v Haagu z dne 21. februarja 1925 (Melchior, 442): »... que la qualité de ressortissant d'un Etat ne peut se fonder que sur la loi de cet Etat, et que partant toute convention qui se réfère à ladite qualité renvoie tacitement à la loi nationale.« Na istem stališču stoji tudi nemško (RG, 4. marca 1915, JW 1915, 583) in italijansko sodstvo (kas. sod. Florenca, 25. aprila 1881, Clunet 1883, 81); iz francoskega je znana nasprotno odločba (kas. sod. 2. junija 1908, Darras 1909, 247). Izrečno določbo ima lihtenštajnski zakon (čl. 29): »Ob jemand das Bürgerrecht eines andern Staates besitzt, beurteilt sich nach dem Rechte dieses Staates.« Gl. tudi opombo ⁶⁰.

³⁰ Bajič, Navezna pogodba, ZZR, XIX, 1943, 52; Neuner (16) za lex voluntatis, gl. tudi Arminjon, 125, Bartin, 3, 596.

(19) Posebna vprašanja se pojavijo v zvezi z uporabo norm iz meddržavnih pogodb z mz-pravno vsebino.³¹ Glede kvalifikacije po določbah teh norm obstojita dve skrajni mnenji: eno, ki tako normo docela zenači z avtonomno in zahteva, naj se tudi pojmi, uporabljeni v meddržavnih pogodbah, razlagajo v skladu z avtonomnim pravom,³² drugo pa, ki opozarja na to, da gre vendar za meddržavne sporazume, ki predpostavljajo enotno pogodbeno voljo in torej samostojne pojme za uporabljene izraze. Drugo stališče se bolj približuje pravilni rešitvi, nego prvo. Za kvalifikacijski problem izhaja iz njega, da ne more biti dovoljeno, uporabiti za kvalifikacijo po meddržavno nastalih normah kratkomalo pojme iz avtonomnega prava; tako stališče bi dovedlo do različne uporabe iste meddržavne pogodbe v državah-pogodnicah. Najprej je treba uporabiti za kvalifikacijo pojme, ki jih določa izrečno sama meddržavna pogodba. Kolikor teh ni, je treba ugotoviti ev. posebne pojme, ki se jih poslužuje meddržavni akt, seveda če izhajajo iz volje pogodbenih strank. Kolikor niti to ni

³¹ Niboyet (2); Vallindas, L'evoluzione dottrinale intorno al problema dell'interpretazione delle convenzioni internazionali di diritto privato e di diritto internazionale privato, *Annuario di diritto comparato*, vol. XIV, fasc. 4, 1939, 382; Nussbaum, 94; Melchior, 98; Bartin, Le droit conventionnel envisagé comme source du d. i. p., *Clunet* 1927, 5.

³² Bartin, *Principes de d. i. p. selon la loi et la jurisprudence française*, I, 1930, § 53: »Le traité dans chacun des Etats contractants s'interprète ou plus exactement se complète par les dispositions de droit interne de l'Etat dans lequel est soulevée judiciairement la question d'interprétation. C'est le dernier trait qui, plus fortement que tous les autres, rapproche le traité de la loi, rattache la notion de traité à la notion de loi.« K temu *Philonenko*, nota k odločbi francoskega kas. sodišča z dne 29. decembra 1932, *Clunet* 1934, 423. Podobno tudi *Stojković*, O priznanju... cit. v op. ²⁴, 480: »Sudovi jedne države primenjuju međunarodne konvencije u okviru svojih nacionalnih zakonodavnih propisa i u duhu svojih duboko ukorenjenih partikularističkih tradicija, koje su rezultat razlike između običaja, religije, političkog razvitka itd. Usled toga nastupa diferencija jednog istog međunarodnog teksta, koji u svakoj državi dobija različito značenje.« Bartin dopušta naravnost »une déformation nationale des textes conventionnelles, dans l'application, jamais uniforme, qui en est faite dans les différents Etats.« Po njegovem mnenju gre za paradokse, ki jih more ublažiti meddržavno sodstvo (3, 614).

možno, ne preostane nič drugega, kakor nasloniti se na podatke avtonomnega prava,³³ a pri tem upoštevati voljo zakonodavca (§ 6 odz), da uveljavi meddržavni sporazum; razlagati ga je treba tako, kakor najbolj ustreza volji strank, namreč v smeri čim bolj soglasne uporabe, torej tudi pojmov za kvalifikacijo.

(20) Preden preidemo na kvalificiranje že pravno oblikovanih življenjskih pojavov (21), se moramo dotakniti težkoč, ki nastanejo za kvalifikacijo v nerazvitih mz-pravnih redih zaradi nesistematičnosti ustroja kolizijskih norm in zaradi njihove maloštevilnosti. Spričo take nerazvitosti nekaterih pravnih redov se spozablja teorija k pretiranim sklepom, namreč da je treba uporabljati za mz-pravne norme posebna razlagalna pravila.³⁴ Ta nazor je pogrešen, kajti to težkočo je treba premagati prav z istimi sredstvi, kakor jih nudi isti pravni red za razlago, torej po našem pravu po § 6 odz. Kolikor so vrzeli³⁵ v mz-pravni ureditvi, veljajo tudi za njihovo izpopolnjevanje ista pravila, kakor za ves dotični pravni red, na pr. po našem pravu določbe § 7 odz.

(21) 4. Kvalifikacija pravno oblikovanih življenjskih pojavov.³⁶ Življenjski pojav more sto-

³³ Tako odločba RG, 4. februarja 1931 (JW 1932, 243), ki zahteva, naj razlaga sodnik meddržavno pogodbo po njeni celokupni vsebini in po okoliščinah nastanka; samo v stiski se more opreti na pojme legis fori.

³⁴ Maury na pr. zagovarja posebno razlago kolizijskih norm v zvezi s kvalifikacijo, ki naj se izvrši sicer lege fori, »mais en adaptant ces concepts à leur fonction internationale et en les élargissant par comparaison avec les concepts de droit étranger« (512); Wigny meni, da je mz-pravo »écrit dans une langue juridique spéciale où chaque mot a une valeur originale,« in govori zato kar o »dénationalisation des termes employés« ter o »internationalisation de ces concepts« (428). Prim. Ago, I, 174 in Raape, 71: ...wenn man nur bei... der Auslegung einer Kollisionsnorm weltmännisch verfährt, sub specie orbis...«, Gl. tudi Melchior, 118.

³⁵ Obravnavanje vrzeli v mz-pravu ima posebno zgodovino: Wächter je zahteval subsidiarno uporabo legis fori, Savigny in Zitelmann pa sta zahtevala upoštevanje meddržavnega značaja kolizijskih norm; v poslednjem nazoru je opaziti odsev preživelega spora med nacionalisti in internacionalisti v mz-pravu.

³⁶ Wengler, Die Vorfrage im Kollisionsrecht, Ztschr. f. a. u. i. PR, 1934, 148, posebno 188 i. sl.

piti pred kolizijsko normo bodisi kot sklop dejstev (na pr. avtomobilska nesreča in z njo povzročena poškodba), bodisi kot že pravno oblikovan pojav (na pr. spor med ločenima zakoncema). V prvem primeru ne bo pomislekov proti temu, da izvršimo skladno osnovnemu pravilu (15) prvo kvalifikacijo lege fori in ugotovimo na ta način uporabno kolizijsko normo ter iz nje navezno okolnost (*locus damni*). Docela drugačen pa je položaj, kadar moramo izvršiti prvo kolizijsko kvalifikacijo življenjskega pojava, ki je docela ustvarjen po tujem pravnem redu (na pr. preživninski zahtevak zakonca, ki je lege loci celebrationis sklenil zakon brezoblično ter je bil — recimo — po drugem pravnem redu ločen ali celo razveden).³⁷ Da moremo dognati kolizijsko normo za ta primer, moramo izvršiti seveda tudi kvalifikacijo po predmetu. Pri tem se pojavi vprašanje, ali naj kvalificiramo tak življenjski pojav kot zakon, dasi je bil sklenjen brezoblično, poleg tega pa je bil še ločen oz. razveden.

(22) Možnih je več rešitev; med njimi sta najbolj značilni obe skrajni: prva, ki ostane glede kvalifikacije takega pojava dosledno na temelju legis fori, in sicer (v zvezi s kolizijsko kvalifikacijo po predmetu) legis fori materialis, ter reducira življenjski pojav iz njegove pravne razvitosti nazaj na njegove dejanske sestavine, namreč na tiste, ki so povzročile sedaj obstoječe pravne učinke; kvalifikacija se nato izvrši brez upoštevanja po drugih pravnih redih ustvarjenih pravnih učinkov zgolj po dejanskih okoliščinah, ki jim kot takim pripadajo pravni učinki samo toliko, kolikor jim take učinke pripisuje sama lex fori. Življenjski pojav bi po tem nazoru ob svojem pojavu pred kolizijsko normo legis fori izgubil vse svoje pravno ustvarjene sestavine. Taka rešitev je nesprijemljiva celo s stališča legis fori,

³⁷ Posebno značilen je spor *Nachimson v. Nachimson* (1929), *Melchior*, 150 ter *Ztschr. f. a. u. i. PR*, 1931, 420. — Gl. tudi *Makarov*, *Das Problem des anzuwendenden Kollisionsrechts*, *Ztschr. f. vergl. RW*, 1944, 230; *Melchior*, *Die Selbstbeschränkung des deutschen IPR*, *Ztschr. f. a. u. i. PR*, 1929, 733; *Raape*, *Les rapports juridiques entre parents et enfants comme point de départ d'une explication pratique d'anciens et de nouveaux problèmes fondamentaux du d. i. p.*, *Recueil* 1934, IV, 492.

kajti materialne določbe tega prava odločajo o pravnih učinkih samo, če so materialne določbe legis fori pristojne po njenih kolizijskih normah, da urejajo dotični življenjski pojav, sicer pa ne; v zvezi s kolizijsko operacijo pa ne morejo dobiti univerzalne veljave.

(23) Druga rešitev je, da v takih primerih po kolizijskih normah legis fori ugotovimo, kateri pravni red je bil pristojen za urejevanje življenjskega pojava, nato pa po tako indiciranem pravnem redu ustanovljene pravne učinke priznamo ter po tej pravni sliki izvršimo kolizijsko kvalifikacijo. Ta rešitev vsaj v taki splošnosti ni utemeljena, kajti paziti moramo, da legis fori na ta način ne priznamo večje veljavnosti, nego si jo sama postavlja. Rešitev je treba omiliti zato v tem smislu: kolikor bi za pravno oblikovanje življenjskega pojava bilo po kolizijskih normah legis fori pristojno njeno materialno pravo, mu priznamo prednost tudi pred tujim pravom, v čigar obsegu veljavnosti se je doslej razvijal življenjski pojav; v tem primeru reduciramo za potrebe kolizijske operacije pojav na dejanske sestavine, določimo po njih oziraje se na lex fori materialis nastale pravne učinke in jih upoštevamo v kolizijski kvalifikaciji. Kolikor bi pa lex fori materialis ne bila pozvana, da ureja pojav, potem se moramo odločiti, ali ugotavljajmo nastale pravne učinke po pravnem redu, ki je po kolizijskih predpisih legis fori pristojen za urejevanje, ali pa po tistem pravnem redu, v čigar avtonomnem obsegu veljavnosti se je — brez ozira na določbe kolizijskih norm legis fori — življenjski pojav pravno razvijal. Prva varianta priznava legis fori univerzalno veljavo, dočim temelji druga na priznanju enakovrednega pluralizma pravnih redov. Teoretično čistejša je druga varianta. — Ne da bi se globlje spuščali v nakazano razmotrivanje, ki se vidno približuje problematiki pridobljenih pravic v mz-pravu, se zadovoljimo z ugotovitvijo, da nastajajo pri kvalificiranju pravno že oblikovanih življenjskih pojavov znatne težkoče, ki jih ni mogoče premagati samo s sredstvi formalne in materialne legis fori, marveč je treba v mejah, ki so bile pravkar zarisane, upoštevati tudi tuje kolizijsko in materialno pravo.

(24) Spričo tako izvedene analize kvalifikacijskega problema se izkažejo številni primeri, s katerimi se je doslej

teorija mučila kot s kvalifikacijskimi, največkrat za vprašanja v zvezi z uporabo indiciranega prava, s katerimi se bomo bavili posebej (26).

(25) 5. Kvalifikacija ob zavračanju. V nekaterih primerih je treba spričo napotila na tuje pravo upoštevati tudi njegove kolizijske norme (na pr. po § 94, odst. 1 men. zak.). Te norme morejo odkloniti uporabo po naši kolizijski normi indiciranega (lastnega) prava in izreči, da velja naše pravo (napotilo nazaj) ali pa tretje pravo (napotilo naprej). V tem primeru se izvršita dve kolizijski operaciji, vsaka z dvema kvalifikacijama, nato šele materialna po končno indiciranem pravu, namreč:

prva kolizijska operacija po kolizijski normi legis fori:

- prva kvalifikacija po predmetu,
- druga kvalifikacija po navezni okolnosti,
- napotilo na indicirano pravo;

druga kolizijska operacija po kolizijskih normalh indiciranega prava:

- prva kvalifikacija po predmetu,
- druga kvalifikacija po navezni okolnosti,
- napotilo nazaj ali naprej;

materialna operacija po tako indiciranem pravu:

- kvalifikacija po predmetu,
- uporaba tako individualizirane norme indiciranega prava.

(26) 6. Kvalifikacija ob uporabi indiciranega prava. Potem ko je v kolizijski operaciji dobljeno napotilo na tisti pravni red, ki ga zaukazuje uporabiti kolizijska norma legis fori, je treba uporabiti ta pravni red.³⁸ Kakor pri uporabi vsake norme, se pojavi tudi tu potreba, kvalificirati življenjski pojav zato, da se določi ustrezna norma oz. skupina norm indiciranega pravnega reda, ki je poklicana, da ureja življenjski pojav. Že na več mestih smo podčrtali (5, 14), da nimata v kolizijski operaciji izvršeni kvalifikaciji nobenega vpliva na kvalifikacijo, ki jo je treba opraviti za uporabo indiciranega (materialnega)

³⁸ Cansacchi, Scelta e adattamento delle norme straniere richiamate, 1939; Maury, 504; Morelli, 98.

prava, prav tako tudi ne na obseg uporabe tega pravnega reda. Poslednje pravilo rešuje spor, ali je treba pojmovati napotilo na indicirano pravo kot specialno ali kot generalno (kar je treba razlikovati od neposrednega in posrednega napotila, ki je upoštevno v zvezi z zavračanjem). Specialno napotilo je tisto, ki nalaga uporabo dela tujega prava, na pr. materialnih predpisov, dočim pomeni generalno napotilo ukaz, naj se uporablja ves dotični pravni red.³⁹ Razumljivo je, da more izhajati specialno napotilo samo iz usmeritve, dobljene v kolizijski operaciji, in sicer iz tam izvršenih kvalifikacij. Kakor smo pa že večkrat poudarili, kolizijski kvalifikaciji nimata nobenega vpliva na način ali obseg uporabe indiciranega prava; zato je treba zamisel specialnega napotila na tuje pravo odkloniti. Klasičen vzgled za to vprašanje je mz-pravno obravnavanje zastaranja v tistih primerih, ko pojmuje *lex fori* zastaralne predpise kot materialno-pravne (na pr. kontinentalna prava), indicirano pravo pa kot procesualne (na pr. *common law*). Vprašanje se je dolgo obravnavalo kot kvalifikacijski problem; po našem pojmovanju nima opraviti s kolizijsko kvalifikacijo, marveč se tiče samo uporabe indiciranega prava, namreč odločitve za specialno ali za generalno napotilo. Kdor se odloči za pogrešno specialno napotilo in omeji skladno kolizijski kvalifikaciji *lege fori* ugotovljeno napotilo na pr. samo na materialne predpise indiciranega prava, odkloni s tem uporabo tistih predpisov, ki jih šteje indicirano pravo k procesualnim, na pr. zastaralne. Znajde se pred presenečenjem, da po tej poti v indiciranem pravu sploh ne bo prišel do zastaralnih predpisov, ugotovitev, ki ga potisne proti pričakovanju na stališče, da v takih primerih terjatve sploh —

³⁹ V tem smislu na pr. Neuner, ki potrebo kvalifikacije v kolizijski operaciji sploh zanika (»Für die Anwendung der Kollisionsnorm scheint es nicht notwendig zu sein, den Tatbestand oder die Rechtsfrage zu qualifizieren«, 133), dočim jo zahteva v zvezi z materialno (»In der Regel wird mittels eines Begriffs, der sich auf international übereinstimmende Anschauungen stützt..., auf eine Gruppe von Normen einer bestimmten Rechtsordnung verwiesen. Hier ist eine Qualifikation erforderlich und insofern der Begriff formal zum Rechtssystem des entscheidenden Richters gehört, kann man sagen, daß die Qualifikation der *lex fori* maßgebend ist«, 134).

ne zastarajo.⁴⁰ Če nasprotno usvojimo pravilno stališče generalnega napotila, potem uporabljamo indicirano tuje pravo brez ozira na izsledke kolizijskih kvalifikacij: uporabljamo ga takó, kakor ga uporablja sodnik, katerega *lex fori* je.⁴¹ Iz kolizijske operacije ne vlečemo s seboj nobenih pridržkov ter uporabljamo indicirano pravo kot docela samostojno celoto. V vprašanju zastaranja uporabimo pač med procesne predpise indiciranega prava uvrščeno pravilo, saj vrši po indiciranem pravu isto nalogo, kakor ga vrši po našem pravu, dasi je tu zapisano v materialnem zakoniku.⁴²

⁴⁰ V odločbi z dne 4. januarja 1882 je nemško vrhovno sodišče ugotovilo, da je treba na *menico*, ki se je iztoževala, uporabiti pravo zvezne države Tennessee; toženec je ugovarjal zastaranja, ki je *lege fori* že poteklo, ne pa *lege causae*. Sodišče ni ugotovilo zastaranja, ker zastaralnih predpisov *legis causae* ni hotelo uporabiti, češ da so procesualni, *legis fori* pa zato ne, ker za *menico* ne velja nemško materialno pravo. Taki zahtevki bi potemtakem po *mz-pravu* sploh nikdar ne mogli zastarati (Melchior, 132, Nussbaum, 47).

⁴¹ Novejša odločba RG z dne 6. julija 1934 (Clunet 1935, 1190) rešuje problem že pravilno: uporablja zastaralne predpise *common lawa* neglede na to, da so tam uvrščeni med procesualne predpise. V odločbi izrečno ugotavlja, da gre za predhodno vprašanje, ali so predpisi o zastaranju materialni ali procesualni; to vprašanje da je treba rešiti po nemškem pravu. Ker pa kolizijska norma nalaga uporabo tujega prava, ga je treba uporabiti v celoti, razen kolikor ne bi nasprotovalo javnemu redu. Sicer je pa po obeh pravih narava zastaranja sorodna in ima celo po nemškem pravu nekatere procesualne lastnosti. Navzlic temu, da pojmuje tuje pravo zastaranja kot procesualno ustanovo, imajo dotične določbe materialno vsebino (*haben doch einen sachlichrechtlichen Inhalt*) in ustrezajo zastaranju po pojmovanju nemškega prava. Zato ni pomisleka proti uporabi določbe *common lawa* o dobi zastaranja. — Zanimivo pa je, da uporabljajo *common law* sodišča izključno svoje zastaralne predpise, kakor ugotavlja pravkar navedena odločba (Kings Banch, 2. nov. 1933). — Prim. Philonenko, De la prescription extinctive en d. i. p., Clunet 1936, 274; tudi Kahn, I, 103.

Odl. VS v Ljubljani z dne 28. februarja 1940, Odl. Sl. Pr. III, 661, navezuje glede zastaranja v Ameriki odštetega posojila na *lex fori*, češ da bi »se moralo posojilo vsaj eventualno vrniti v tuzemstvu«.

⁴² Samo nakažem vprašanje revizibilitete odločb, kolikor se nanašajo na kvalifikacijo: v tistih pravnih redih, kjer ni razlike v revizibilnosti po tem, ali se opira odločba na domače ali tuje pravo, je možna popresoja tudi takrat, kadar je bila izvršena kvalifikacija po tujem pravu; v ostalih pravnih redih pa v teh primerih popresoja ni mogoča. Več o tem posebno Lewald, Le contrôle des cours suprêmes sur l'application des lois étrangères, Recueil 1936, III, 205; tudi Melchior, 188.

§ 3. Ureditve

(27) Potem ko smo razčlenili in proučili teoretično ogrodje kvalifikacije v mz-pravu, moremo pristopiti k proučevanju njenih pozitivnih ureditev, tako v meddržavni kakor tudi v avtonomni normodaji in sodstvu.

(28) **A. Meddržavne pogodbe.** Najbolj smotrno je gotovo urejevanje mz-pravnih vprašanj z meddržavnimi sporazumi. Številne meddržavne pogodbe obravnavajo tudi mz-pravna vprašanja, med njimi tudi kvalifikacijski problem. Tega rešujejo v glavnem na dva načina: ali s tem, da določi meddržavna pogodba sama vsebino pojma in ustvari s tem za vse države-pogodnice enoten temelj za kvalificiranje (1), ali pa tako, da določi meddržavna ureditev pravni red, iz katerega je treba vzeti osnovo za kvalificiranje (2). Poslednja vrsta ureditve očituje dve inačici: prvo, po kateri prepusti meddržavna ureditev normodaji vsake države-pogodnice, da samostojno določi vsebino pojma za kvalifika-

Lewald, *Kollisionsfrage und revisio in jure*, Festgabe der Basler Juristenfakultät zum schweizerischen Juristentag, 1942, 216, navaja dva zanimiva primera iz sodstva po pravnih redih, ki ne priznavajo popresoje tujega prava. Prvi primer je odločba nemškega RG z dne 11. aprila 1940 (RGZ, 163, 367), ki se tiče vprašanja, ali moreta v Nemčiji domicilirana belgijska zakonca skleniti družbeno pogodbo. Če se pogodba kvalificira kot zakonsko imovinskopravna, se uporabi po čl. 15 EG k BGB nemško pravo, po katerem je taka pogodba dovoljena; če se pa kvalificira pogodba kot dogovor s področja osebnopravnih razmerij med zakonci, potem se pa po čl. 14 istega EG uporabi belgijsko pravo, ki pa take pogodbe prepoveduje. RG je v svoji odločbi preiskal naravo prepovedi belgijskega prava ter jo kvalificiral nato po čl. 15 EG iz razloga: »Handelt es sich um eine dem deutschen Recht fremde Vorschrift, so müssen ihr Sinn und ihre Bedeutung unter Würdigung ihres Zwecks und ihrer Wirkung vom Standpunkt des ausländischen Rechts aus untersucht werden und daraufhin ihre Einordnung in die Begriffe und Abgrenzungen des deutschen zwischenstaatlichen Privatrechts vorgenommen werden.« — Druga je odločba švicarskega BG z dne 23. septembra 1941 (BGE, 67, II, 215), ki je reševalo spor, za katerega je veljalo deloma njujorško, deloma madžarsko pravo: ker dovoljuje švicarsko pravo (čl. 57 zakona o organizaciji zveznega sodstva) enako kakor nemško pravo (§ 549 ZPO) samo poprosijo domačega prava, seveda materialnega in kolizijskega, se zvezo sodišče ni spuščalo v kvalifikacijo, ki jo je izvršilo kantonalno sodišče ter vzelo za podlago njegovo kvalifikacijo spornega pravnega razmerja. — K prvi navedeni odločbi prim. odločbo RG z dne 7. julija 1932, navedeno v op. ⁵⁵.

cijo (a), in drugo, da ustanovi meddržavna pogodba navezno okolnost, po kateri se dobi napotilo na tisti pravni red, iz katerega je treba vzeti za kvalifikacijo potrebni pojem (b).

1. Meddržavna ureditev more sama določiti (definirati) pojme, ki se jih poslužuje; v tej zvezi nas zanimajo predvsem tisti, ki so važni za mz-pravo. Tako določajo meddržavne pogodbe na pr. pojme: domicil,⁴³ stalno bivališče, ozemlje, osebe, pravne osebe, državljanji,⁴⁴ nasledstveni naslovi,⁴⁵ osebni statut⁴⁶ itd. Da definirajo v posebno veliki meri uporabljene pojme meddržavne ureditve materialnega prava, je razumljivo.⁴⁷

2. Meddržavna ureditev more rešiti kvalifikacijsko vprašanje tudi na ta način, da sama sicer ne določi enotnega pojma, ampak samo označi pravni red, iz katerega naj se pojem vzame. Kakor smo že nakazali, obstojata pri tem načinu ureditve dve inačici.

⁴³ Zakon (konvencija o dednih pristojbinah) z dne 26. septembra 1937, Sl. N. 239/LXXII, določa v čl. III, t. 2, da se »nahaja domicil tam, kjer ima ta oseba kraj stanovanja pod takimi okolnostmi, ki potrjuje namen, stalno obdržati to mesto stanovanja«, stalno bivališče pa tam, kjer »prebiva oseba pod takimi okolnostmi, ki potrjujejo njen namen, da na tistem mestu ali v tisti državi prebiva na ne začasen način«.

⁴⁴ Zakon (pogodba o ureditvi vzajemne pomoči pri opravljanju postopka v civilnih in trgovinskih stvareh) z dne 6. maja 1937 (Sl. N. 116/XXXV, Sl. L. 579) čl. 1.

⁴⁵ Na pr. odst. 2 čl. 18 zakona (o ureditvi vzajemnih pravnih odnosov) z dne 27. maja 1924, Sl. N. 181/XXXVIII: »Kot pravni naslovi za pridobivanje... se razumejo: nasledovanje po zakonu, pravica na nujni delež (rezervo), oporoka, kodicil, dedna pogodba, daritev za slučaj smrti in pridobivanje zapuščine brez dediča s strani države«; prim. tudi čl. 24, odst. 1 zakona o pravnih odnosih z dne 8. oktobra 1928, Sl. N. 302/XCIX in t. 2 čl. 21 zakona o medsebojnem pravnem občevanju z dne 31. januarja 1929, Sl. N. 60/XXV. Gl. P a h o r u k o v, Zbirka ugovora i konvencija o pravnoj pomoči, 1932.

⁴⁶ Na pr. lausanska pogodba z dne 20. julija 1923 (convention d'etablissement), ki določa v čl. 16: »En matière de statut personnel, c'est-à-dire pour toutes les questions concernant le mariage et la communauté conjugale, le divorce, la séparation de corps, la dot, la paternité, la filiation, l'adoption, la capacité des personnes, la majorité, la tutelle, la curatelle, l'interdiction...«.

⁴⁷ Na pr. definicija zračnega meddržavnega prevoza v odst. 2 čl. 1 varšavske zrakoplovne konvencije iz l. 1929 (zakon z dne 31. marca 1931, Sl. N. 124/XXXVII, Sl. L. 613): »Est qualifié transport international...«.

a) Meddržavna pogodba more vsaki državi-pogodnici izrečno priznati pravico, da s a m o s t o j n o d o l o č i v s e b i n o v pogodbi uporabljenega pojma. Tako določa na splošno Codigo Bustamante⁴⁸ (1928) v čl. 6, da »uporablja vsaka država-pogodnica v vseh primerih, ki v tem zakoniku niso urejeni, na pravne ustanove in pravna razmerja svoja lastna kvalifikacijska pravila...« Podobno določa ženevski protokol o razsodniških klavzulah (z dne 24. septembra 1923) v odst. 2, čl. 1, da more vsaka država-pogodnica omejiti iz protokola izhajajoče obveznosti na tiste pogodbe, »qui sont considérés comme commerciaux par son droit national«.

b) Drugi način take posredne ureditve kvalifikacijske osnove je ta, da določi meddržavna ureditev n a v e z n o o k o l n o s t, po kateri se ugotovi pravo, iz katerega je treba vzeti pojem za kolizijsko kvalifikacijo. Številne meddržavne pogodbe so se poslužile tega načina za ureditev kvalifikacijskega vprašanja: nepremičnina — premičnina *lex rei sitae*⁴⁹ (16), prav tako za pritikline;⁵⁰ za kvalificiranje kaducitete⁵¹ se navezuje lege nationali, za trgovinski

⁴⁸ Bustamante, Le Code de Droit international privé et la Sixième Conférence Panaméricaine, 1929.

⁴⁹ Zakon (konvencija o ureditvi vzajemnih pravnih odnošajev) z dne 27. maja 1934, Sl. Nov. 181/XXXVIII, določa v čl. 24: »Kaj se mora smatrati kot premična imovina, se določa po predpisih države, v kateri se dotična imovina nahaja; po zakonu, cit. v op. ⁴⁵, čl. II, t. 2 se obravnava vprašanje, ali je imovina premična ali nepremična, po zakonih tiste države, v kateri se ta imovina nahaja. V istem smislu Codigo Bustamante v čl. 112 glede razlikovanja med premičninami in nepremičninami, a »nevarno pravicam tretjih«; isto pravilo velja po čl. 113 tudi za »druge pravne kvalifikacije dobrin«. Ozemeljsko navezuje isti zakonik celo »naravo in klasifikacijo obveznosti« (čl. 64), dočim podreja čl. 169 »naravo in učinke obveznosti« legi causae. Gl. tudi op. ⁵⁷.

Enako določa tudi zakon o konvenciji o izvestnih vprašanjih civilnega postopanja in zasebnega prava... z dne 24. februarja 1930, Sl. N. 236/LXXXII, Sl. l. 263, v odst. 2 § 16: Vprašanje, katere stvari je smatrati za premične, se rešuje po zakonih one države, na katere ozemlju je zapuščina.

⁵⁰ Zakon (konvencija glede preprečenja dvojnega obdavčenja z dednimi taksami) cit. v op. ⁴⁵ določa v t. 2 čl. II: »Ta določba se uporablja tudi na premičnine, ki pripadajo k nepremičninam. Izraz „ki pripadajo“ se mora razlagati po zakonih tiste države, v kateri ležijo nepremičnine...«.

⁵¹ Zakon (konvencija o pravih odnosih državljanov) z dne 8. okt. 1928, Sl. N. 302/XCIX določa v čl. 28: »(1) Če imovina, ki jo zapustnik zapusti,

značaj posla lege loci actus,⁵² domicil lege loci domicilii.⁵³ Lege fori se izvrši kvalifikacija po Codice Bustamante (čl. 6), kolikor sama pogodba nima posebnih določb, dalje tudi krivda.⁵⁴ — Poudariti je treba, da vrši v teh primerih navezna okolnost posebno nalogo, različno od naloge, ki jo ima sicer v kolizijski normi (12 b). Dočim namreč pokaže navezna okolnost redoma na indicirani pravni red kot na tisto materialno pravo, ki ga je treba uporabiti na življenjski pojav, gre v teh primerih za navezovanje, ki služi zgolj potrebam kolizijske operacije, in sicer prve, pa tudi druge kolizijske kvalifikacije (na pr. za prvo kvalifikacijo napotilo na lex rei sitae za pojem nepremičnine, za drugo kvalifikacijo napotilo na lex domicilii za določitev pojma domicila). V obeh primerih se vrši torej navezovanje in dobi napotilo samó za to, da se določi pojem za eno izmed sestavin kolizijske norme (bodisi označba predmeta ali pa navezna okolnost, seveda tudi obe, 12) izključno za potrebe kolizijske operacije; takó ugotovljeno napotilo je zato brez vsakega neposrednega pomena za določitev ali celo uporabo indiciranega (materialnega) prava.

B. **Avtonomne ureditve.** Zanimiva je ugotovitev, da ni obseg pozitivnih ureditev kvalifikacijskega problema v nikakem razmerju z obilico teoretičnih razprav o

po zakonu njegove države nima dediča, je podvržena zakonu države, na katere ozemlju se nahaja v trenutku smrti de cujusa. (2) Kot zapuščina brez dediča se smatra imovina, ki bi po zakonu države pokojnika v nedostatku drugih naslednikov, pripadala de iure bodisi državi, bodisi drugi pravni osebi.« Prim. čl. 18, odst. 2 zak. z dne 27. maja 1924, cit. v op. ⁴⁵ Gl. tudi op. ^{24a}.

⁵² Tako že montevidejski sporazum (1889) v čl. 1, da se občli ali trgovinski značaj poslov presoja po »zakonih dežele, v kateri so opravljenci« (Makarov, 390).

⁵³ Na pr. Codice Bustamante v čl. 22: »Narava, pridobitev, izguba in vnovična pridobitev občega in posebnega domicila fizične ali pravne osebe se ravna po ozemeljskem zakonu«; tako že montevidejski sporazum v čl. 5: »Zakon kraja, kjer oseba živi, določa pogoje, pod katerimi ustanovi prebivanje domicil«.

⁵⁴ Po že omenjeni varšavski zrakoplovni konvenciji (čl. 25, odst. 1) se prevoznik ne more posluževati določb te konvencije o izključitvi ali omejitvi odgovornosti, »si le dommage provient de son dol ou d'une faute qui, d'après la loi du tribunal saisi, est considerée comme equivalent au dol«.

tem vprašanju. Večina pravnih redov mz-pravnega problema kvalifikacije sploh ni uredila; zadovoljuje se s tem, da se ravna praksa po vladajočem mnenju in vrši kvalifikacijo lege fori.⁵⁵ Kolikor najdemo pozitivne ureditve, jih moremo razvrstiti v obče, to je take, ki rešujejo kvalifikacijsko vprašanje na splošno, in pa take, ki urejajo kvalifikacijo samo v posebnih primerih.

a) Primer obče ureditve, kombiniran s posebno (b) nudi revidirani rumunski državljanski zakonik (1940), ki določa v čl. 48, da »upoštevajo domača sodišča samo po rumunskem pravu dane pravne kvalifikacije, kadar je določitev merodajnega prava odvisna od kvalifikacije ustanove ali pravnega razmerja«; po čl. 31 se vrši kvalifikacija »stvari, posesti, stvarnih pravic ter načinov pridobitve, prenosa in ugasnitve teh pravic, kakor tudi publicitetnih oblik« lege rei sitae. Značilno za prodor problema je tudi, da ga obravnava Restatement in ga rešuje načelno v prid legis fori.⁵⁶

⁵⁵ Na pr. nemško sodstvo, RG 13. decembra 1929: »Um diese Vorschriften und Rechtsgrundsätze (= des IPR) zu finden, ist es unumgänglich, zunächst, und zwar nach deutscher rechtlicher Betrachtung, die Rechtsnatur des Klageanspruchs zu bestimmen. Das muß wenigstens insoweit geschehen als nötig, um die in Betracht kommenden Regeln des deutschen Rechts abzugrenzen; es ist unmöglich, hierbei ein erst zu ermittelndes Recht in Anwendung zu bringen.« Izjemna je odločba RG z dne 7. julija 1932 (Giurisprudenza comparata di diritto internazionale privato, 1932, vol. I, fasc. I, 1935, 44), ki kvalificira zahtevek lege causae: »Ist danach (= Art. 25 EG) das anwendbare Erbrecht das ausländische..., so ist die Frage, ob der geltend gemachte Anspruch die Beerbung eines Ausländers wirklich betrifft, also erbrechtlicher Natur ist, nicht nach deutschem, sondern nach dem anwendbaren ausländischen Recht zu beurteilen... Es ist auch nicht angängig, die Qualifikation eines Anspruches von der Frage nach seiner Berechtigung zu trennen und auf beide verschiedene Rechte anzuwenden. Denn die Qualifikation eines Anspruches gehört anders als die Frage nach dem Erfüllungsort zur Anspruchs begründung, und diese kann nur nach einheitlichem Rechtssystem entschieden werden. Denn nur so werden dem Erben diejenigen Rechte gewährleistet, die ihm nach dem Erbstatut zukommen sollen.«

⁵⁶ § 7 a: »In all cases where as a preliminary to determining the choice of law it is necessary to determine the quality and character of legal ideas, these are determined by the forum according to its law.« Prim. Harper, Das »Restatement of Conflict of Laws« des amerikanischen Law Institute, Ztschr. f. a. u. i. PR, 1935, 821.

b) Posebne ureditve se tičejo kolizijske kvalifikacije v posameznih primerih. Ureditve moremo razvrstiti v dve skupini: prvo, ki enako kakor meddržavne pogodbe (A, 2 b) določajo navezno okolnost za pravo, iz katerega je treba vzeti pojem za kvalifikacijo, in drugo, ki uvajajo pomožno metodo približevanja.

1. Kakor meddržavne ureditve, določajo tudi avtonomne navezno okolnost za to, da se po njej določi pravni red, iz katerega se vzame pojem za kolizijsko kvalifikacijo. Tako se rešuje na pr. za vprašanje nepremičnega ali premičnega značaja lege rei sitae,⁵⁷ sedež juristične osebe lege loci nje upravnega središča,⁵⁸ domicil lege loci domicilii,⁵⁹ državljanstvo lege nationali.⁶⁰ Zanimiva je v tej zvezi določba našega novega t. z. (2. odst. § 500), da se »uporabljajo določbe tega poglavja (o tujih trgovinskih družbah) za tujo družbo, najsi je trgovinska po tem zakonu ali po zakonih

⁵⁷ Zgoraj (28, B, a) že navedeni čl. 31 rumunskega državljskega zakonika; čl. 10 lihtenštajnskega zakonika (1923): »Das am Orte der gelegenen Sache geltende Recht entscheidet, ob eine Sache als beweglich oder unbeweglich zu gelten hat.« Enako angleško pravo in Restatement (§ 8, 1, soglasno Lorenzen, Repertoire, VI, 285) ter francoska praksa (kas. sodišče, 8. marca 1909, Wigny, 402, Bardin, Principes, I, 221); nasprotno nemška odločba RG 5. julija 1934, Ztschr. f. a. u. i. PR, 1935, Sonderheft, 13. Gl. tudi Lewald, II, 175, Melchior, 144 ter opombo ⁴⁹.

⁵⁸ Na pr. lihtenštajnski zakonik (1926), čl. 233, odst. 4: »Im übrigen bestimmt sich der Sitz (einer Verbandsperson) nach dem Rechte des Ortes, wo die Verbandsperson den Mittelpunkt ihrer Verwaltungstätigkeit hat.« Nasprotno stališče velja po čl. 37 istega zakonika (1923) glede fizičnih oseb: ali biva ali se nahaja inozemec v tuzemstvu ali domačin v inozemstvu, se presoja izključno po lihtenštajnskem pravu, torej lege fori.

⁵⁹ Tako za ameriško pravo brez pridržka Lorenzen, l. c.; Restatement navaja pravilo (Sect. 10) s »caveat«: »The Institute expresses no opinion whether if by the law of the forum the domicil of a person is in one of two states, the court will not determine the domicil of such person as it would be determined by the courts of both other states although such determination would be contrary to the result which would otherwise be reached at the forum«, cit. Harper, l. c. 828. Angleško sodstvo kvalificira domicil lege fori (in re Annesley, 1926); so pa tudi medle odločbe, na pr. Bremer v. Freeman (1857), ki uporablja splošen pojem domicila iure gentium (Verplaetse, 457).

⁶⁰ Na pr. grški načrt (1930) čl. 36: »Ali je oseba državljan neke države, se ravna po zakonih te države,« cit. Maridakis, Ztschr. f. a. u. i. PR,

države, kateri pripada.« Kvalifikacija glede na trgovinski značaj se vrši torej prvenstveno lege fori; če lex fori trgovinskega značaja tuji trgovinski družbi ne prizna, se uporabi tuje pravo (po sedežu družbe, kakor izhaja iz pogodbe ali pravil, 1. odst. § 501), če to pravo trgovinski značaj družbi priznava. Kvalifikacija lege nationali družbe, namreč po zakonu sedeža družbe se opravi torej le subsidiarno, pod negativno predpostavko, da ji lex fori trgovinskega značaja ne priznava.

2. Da se olajša premostitev neskladnosti med tujimi, pravno že oblikovanimi življenjskimi pojavi (21) in pojmi, ki se jih poslužuje kolizijska norma legis fori, uporablja praksa metodo približevanja, ki pa je — kakor smo že zgoraj (20) nakazali — samo smotrna razlaga zakona,

1937, 111. Zakonik (1940, gl. Ztschr. f. vergl. RW, 1944, 262) v čl. 29 določa, da je pridobitev in izguba državljanstva fizične osebe urejena po zakonu te države. — V tem smislu že Kahn, I, 51. Gl. tudi opombo ²⁹.

Poseben problem je kvalifikacija državne pripadnosti ladij. Glede tega obstoje trije nazori: eden, ki zagovarja kvalifikacijo lege causae, drugi lege nationali (po zastavi ladje) in tretji, ki odloča lege fori. Lege causae je odločilo to vprašanje sodišče v Rotterdamu (sodba z dne 14. marca 1930, cit. Scerni, 49); to stališče zagovarja Scerni (Il diritto internazionale marittimo ed aeronautico, 1936, 51), češ, da »... tale definizione non debba essere desunta dallo statuto reale della nave, bensì dalla legge stessa che si tratta di applicare.« Drugo stališče, namreč kvalifikacija lege nationali ladje, je usvojilo pravkar omenjeno sodišče v svoji odločbi z dne 9. oktobra 1930 (Scerni, 49); uveljavljajo ga tudi meddržavne pogodbe, na pr. zakon o trgovini in plovbi... z dne 20. aprila 1929, Sl. N. 117/L, Ur. l. 42 (čl. 26: Državljanstvo ladij se ugotavlja po zakonih in pravilnikih države, ki ji ladje pripadajo), enako tudi zakon z dne 21. novembra 1929, Sl. N. 307/CXXXI, Ur. l. 155 ex 1930, odst. 1, čl. 18. Enako rešitev izražajo tudi tiste pogodbe, ki določajo, da se »narodnost pomorskih ladij priznava vzajemno na podlagi listin in ladijskih dokumentov, izdanih od pristojnih oblastev po veljavnih zakonih in predpisih vsake stranke-pogodnice« (tako na pr. čl. 24 zakona o pogodbi o trgovini in plovbi z dne 10. novembra 1929, Sl. N. 268, Ur. l. 60 ex 1930, čl. 27 uredbe z dne 23. maja 1934, Sl. N. 133/XXXV, Sl. l. 442 in čl. 13 zakona z dne 23. avgusta 1938, Sl. N. 254). Tretje stališče, namreč kvalifikacijo lege fori, zagovarja na pr. Niboyet (Repertoire, X, 7), češ da gre za »... un conflit de qualification où la lex fori doit nécessairement l'emporter.« — Dvomi nastajajo tudi v zvezi s kvalifikacijo ladij kot zasebnih ali državnih, med poslednjimi posebej vojnih, dalje trgovskih, potniških in tovornih. Glede tega je nakazana rešitev v konvenciji o imuniteti državnih ladij (Bruselj, 1926), ki določa

predvsem analogija (§ 7 odz). To metodo izrečno omenja naš novi t. z. (odst. 4 § 500), ki ureja vprašanje, kako je treba kvalificirati tuje trgovinske družbe glede na tipe družb, kakor jih pozna ta zakon. Kolikor seveda ni skladnosti v zakonitih znakih, je treba uporabiti na tujo družbo »smiselno določbe, ki veljajo za trgovinske družbe najsorodnejše oblike«. Ta sorodnost se presoja po izrečni določbi zakona zlasti po načinu vlaganja vlog, načinu in obsegu odgovornosti ter po organizaciji. Zakon ima še lovilno napravo za vse tiste tuje družbe, ki jih niti po opisani metodi ne bi bilo možno kvalificirati: take družbe veljajo za delniške.⁶¹

v čl. 5: Si... il y a dans le sentiment du Tribunal saisi un doute au sujet de la nature gouvernementale et non commerciale du navire ou de la cargaison, l'attestation signée par le représentant diplomatique de l'Etat contractant auquel appartient le navire... vaudra preuve...; enako angleško in ameriško sodstvo. Scerni zastopa (55) neenotno stališče: če gre za vprašanje mz-prava ali procesnega prava ali pa javnega prava sploh, »il giudice non potrà far altro che qualificare la nave, anzi più il servizio a cui è adibita, secondo i criteri della lex fori; se invece si tratterà di sapere se una nave è pubblica o privata al fine di decidere se ad essa si applica una data norma di diritto marittimo privato, io ritengo che la qualificazione della nave, ossia del servizio a cui è adibita, dovrà farsi in base all'ordinamento medesimo che è competente a regolare il rapporto concreto...«

Podobno vprašanje glede zrakoplovov še ni bilo obširneje obravnavano; pri nas je treba glede tega upoštevati čl. 6 zakona o konvenciji, s katero se ureja zrakoplovstvo, in o amandementih čl. 5 in 34 te konvencije, z dne 6. decembra 1926, Sl. N. 8/II, Ur. l. 66 ex 1927.

⁶¹ Prim. Eisner, Pravni položaj inozemnih trgovaških društava u našoj državi po današnjem pravu i po novom trgovačkom zakonu, Mjesecnik 1938, 515.

Prof. dr. Aleksander Bilimovič:

Razvojna tendenca kmetijstva

I.

V industriji, rudarstvu, prometu, trgovini, kreditu, zavarovanju se je že davno jasno pokazala koncentracijska tendenca. Posebno nazorno se kaže le-ta na polju industrije. To moramo razlagati s prednostmi, ki jih kažejo industrijska velepodjetja in veleobrati v primeri s srednjimi in malimi obrtnimi obrati.

Marsikatero prednost imajo tudi mala podjetja in mali obrati: 1) malo podjetje nudi delavcu ugodnosti položaja samostojnega gospodarja; 2) v malem obratu dela delavec za samega sebe in je njegovo delo bolj intenzivno, lažje je tudi nadzorovanje maloštevilnih pomočnikov in najemnih delavcev; 3) v malem obratu se štedi vsaka malenkost in je vse prežeto z duhom varčnosti; 4) mali obrat, ki dela večinoma po naročilu, se lažje prilagodi okusom in individualnim zahtevam naročnika; 5) vkljub čestokrat slabšemu položaju delavstva, je ohranilo malo podjetje bolj patriarhalno razmerje med gospodarjem in delavcem ter ne zapira delavcu možnosti, da postane s časom samostojen gospodar lastnega podjetja.

Toda velepodjetja in veleobrati imajo vrsto drugih velikih prednosti. Njihove prednosti izvirajo iz uporabe velikih kapitalov in iz ugodnosti veleprodukcije ter so te: 1) veleobrat lahko uporablja velike in drage moderne stroje in uživa zaradi tega ugodnosti, ki jih prinašajo stroji; ti stroji sami so na enoto produkta tem cenejši, čim večji je njihov obseg.¹ Uprav vpeljava strojev je povzročila na Anglaškem »industrial revolution« in je v vseh deželah po-

¹ Tako znašajo na pr. pod enakimi pogoji izdatki na 1 konjsko silo pri parnem stroju v 50 KS — 3,00, pri 100 KS — 2,70, pri 500 KS — 1,07 in pri 3000 KS — 1,24 denarnih enot; pri paroturbini v 3000 KS — 1,03 in v 10.000 KS — 0,88 denarnih enot.

magala razvoju veleobratov v tekstilni in številnih drugih industrijskih panogah; 2) veleobrat lahko popolneje izvede delitev dela in racionalizira celoten produkcijski proces; 3) veleobrat izrablja ugodnosti veleprodukcije in sploh poslovanja v večjem obsegu. Številni izdatki s povečanjem produkcije ostanejo namreč do izvestne meje isti ali naraščajo le neznatno, zaradi česar odpadejo na produktno enoto kot manjša vsota. Karl Bücher imenuje to »zakon o produkciji na debelo«.² Bücher deli produkcijske stroške v konstantne, ki se za cel obrat ne izpreminjajo z izpremembo obsega produkcije, za 1 produktno enoto pa so tem manjši, čim večje je število produciranih enot (na pr. splošni režijski stroški), in v variabilne, ki rastejo za cel obrat sorazmerno z obsegom produkcije, za 1 produktno enoto pa ostanejo neizpremenjene (na pr. izdatki za surovine). Ako označimo produkcijske stroške za 1 produktno enoto s k , konstantne stroške za cel obrat s c , število izdelanih enot z m in variabilne stroške na 1 produktno enoto z v , dobimo tole Bücherjevo formulo zakona o produkciji na debelo:

$$k = \frac{c}{m} + v.$$

Iz te formule je razvidno: čim večji je obseg produkcije (m), tem cenejša je pri istih c in v vsaka enota produkta. Iz tega sledi: 1) da se dajo marsikateri tehnične naprave uvesti le ob določenem obsegu produkcije; vsaka naprava ima torej določeno spodnjo mejo koristi (Nutzschwelle). 2) Z nadaljnjim povečanjem obsega produkcije se le-ta vedno bolj pocenjuje.³ 3) Pri tem pa se pokaže še ena posledica, ki izvira iz Bücherjevega zakona: pocenitev produkta napreduje sicer s povečanjem njegove množine, vendar postaja hitrost pocenitve vedno manjša in je za gotovo mejo njen prirastek tako majhen, da praktično nima smisla dalje povečavati obseg produk-

² »Das Gesetz der Massenproduktion« (Zeitschrift f. die ges. Staatswiss. LXVI (1910), str. 429–444). Gl. tudi »Entstehung der Volkswirtschaft. 2. Sammlung. 7. Aufl. Tübingen 1922, str. 87–118.

³ W. Sombart pravi, da je stal pisalni stroj pri produkciji 100 strojev 220 RM, pri 500 strojih — 160 RM, pri 1000 — 140 RM in pri 2000 — 125 RM (Der moderne Kapitalismus. III. Bd. 1927, str. 544). Isto blago je stalo v majhni trgovini 150,0, v veletrgovini pa samo 133,5 (str. 543).

cije, posebno ker vzporedno s tem naraščajo težave, zvezane z večjim obsegom obratov. Tu je torej zgornja meja koristi (Nutzgrenze).⁴ Ena izmed ugodnosti produkcije na debelo je v tem, da zmore le veleobrat zaposlovati drage strokovnjake in izrabljati novejšo znanstvene pridobitve in tehnične izume; 4) velepodjetje ima velike ugodnosti pri izmenjavi (nakupu in prodaji na debelo); 5) končno se odlikuje velepodjetje po večji kreditni zmožnosti ter lahko najema večja in cenejša posojila.

Naštete prednosti velepodjetij in veleobratov prekašajo v industriji in v vrsti drugih gospodarskih panog gori navedene prednosti malih podjetij. Zato rastejo v njih veliki obrati hitreje kot majhni in srednji, v številnih primerih jih celo izpodrivajo. Ta razvojna tendenca je dobila ime »zakona o koncentraciji produkcije«. Taka koncentracijska tendenca z njenimi gospodarskimi in socialnimi posledicami je značilna poteza gospodarskega razvoja, ki je vtisnila svoj pečat moderni industriji in skoro vsem glavnim pridobitnim granam. Cel niz pogojev je pospeševal to tendenco: rast prebivalstva, izboljšanje prometa, s tem zvezana rast raz-

⁴ Ti dve meji predočimo s temle primerom: Naj stane ročna izdelava enote kakega blaga 65 denarnih enot, izdelava istega blaga s pomočjo stroja zahteva 40 den. enot stroškov za delo in 6000 den. enot izdatkov za stroj; naj dalje pocenitev 1 produktne enote za 3 den. enote več ne krije naraščajočih težav nadaljnjega povečanja obsega produkcije. Tedaj imamo po Bücherjevi formuli:

$$m = 100 \quad k = \frac{6000}{100} + 40 = 100$$

$$m = 200 \quad k = \frac{6000}{200} + 40 = 70; \text{ pocenitev} = 30$$

spodnja meja

$$m = 300 \quad k = \frac{6000}{300} + 40 = 60; \text{ pocenitev} = 10$$

$$m = 400 \quad k = \frac{6000}{400} + 40 = 55; \text{ pocenitev} = 5$$

$$m = 500 \quad k = \frac{6000}{500} + 40 = 52; \text{ pocenitev} = 3$$

zgornja meja

$$m = 600 \quad k = \frac{6000}{600} + 40 = 50; \text{ pocenitev} = 2$$

Če se produkt izdeluje v stotinah, se bo uvedba stroja izplačala samo počeniši z izdelavo 300 komadov in ni smisla povečavati produkcijo nad 500 komadov.

Obrati	število obratov					
	tisoč			%		
	1882	1907	1925	1882	1907	1925
mali (do 5 oseb)	2.882,8	3.124,2	3.109,2	95,9	91,3	89,1
srednji (6 do 50 oseb) .	112,7	267,4	337,1	3,8	7,8	9,7
veliki (51 in več oseb) .	10,0	32,0	43,1	0,3	0,9	1,2
Skupaj . . .	3.005,3	3.423,6	3.489,4	100	100	100

pečevalnih trgov, kopičenje kapitalov in razvoj bankarstva, pomnožitev delavskih rok in števila izurjenih tehničnih in gospodarskih strokovnjakov, zmožnih organizacije in vodstva veleobratov, velepodjetij in njihovih zvez.

Toda celo v industriji naleti koncentracija produkcije po gotovi meji na vrsto zaprek. Videli smo, da stavi tako mejo že zakon o produkciji na debelo. Poleg tega pa otežkoča nadaljnja rast obratov dovoz surovin in kuriva, nabavo delavskih rok in oddajo produkta. Težje je tudi nadzorstvo nad prevelikim številom delavcev in uslužbencev kakor tudi kontrola in uprava. Le koncentracija splošnega vodstva in finančna združitev podjetij ne pozna skoro nobenih mej. Zato je koncentracija podjetij večja kot koncentracija obratov ter nastajajo velepodjetja iz več obratov in podjetniške zveze iz večjega števila podjetij: navpične in vodoravne združitve ter organizacije, ki združujejo cele gospodarske panoge. Sicer niti v industriji, navzlic rastoči koncentraciji, srednji in celo mali obrati ne izginevajo. Absolutno število teh obratov in v njih zaposlenega delavstva raste. Koncentracija se kaže v splošnem le v tem, da rastejo veleobrati hitreje. Celó v klasični deželi kapitalizma, v Angliji, ni delež malih in srednjih obratov tako majhen, kot se navadno misli. Istotako je v deželi kapitalističnih velepodjetij, v USA, še vedno veliko število srednjih in malih podjetij, dasi odpada na nje že relativno malo število zaposlenih oseb.⁵ Za industrijsko visoko razvito Nemčijo imamo podatke zaporednih štetij obrtnih in industrijskih obratov iz ll. 1882, 1907 in 1925:⁶ (Glej zgornjo tabelo.)

Ta tabela je tipična za razvoj industrije. Kakor vidimo, je znašalo še l. 1925 število oseb, zaposlenih v malih obratih več kot $\frac{1}{4}$ vsega v industriji zaposlenega ljudstva in to šte-

zaposlenih oseb					
tisoč			%		
1882	1907	1925	1882	1907	1925
4.335, ₈	5.353, ₆	5.360, ₁	59, ₁	37, ₃	28, ₆
1.391, ₇	3.644, ₄	4.537, ₉	18, ₉	25, ₄	24, ₂
1.613, ₂	5.350, ₀	8.851, ₆	22, ₀	37, ₃	47, ₂
7.340, ₈	14.348, ₀	18.749, ₆	100	100	100

vilo raste absolutno. Koncentracija se torej v splošnem ne izraža v uničenju malih, tem manj še srednjih obratov, ampak le v hitrejši rasti števila veleobratov in v njih zapo-

slenih ljudi. Posebno naglo rastejo največji obrati, tako da lahko rečemo, da rastejo industrijski obrati tem hitreje, čim večji so.⁷ Ne smemo se torej varati glede hitrosti koncentracijskega procesa celo v industriji in ga pretiravati. Tako pretiravanje bi privedlo do napačnih zaključkov glede dinamike socialne strukture industrijsko razvijajočih se dežel in s tem zvezanih nalog gospodarske in socialne

⁶ L. 1910. je bilo v USA:

Podjetja	podjetij		zaposlenih oseb	
	tis.	%	tis.	%
mala (do 5 oseb) . . .	164, ₀	61, ₁	311, ₇	4, ₇
srednja (6 do 50 oseb) .	80, ₇	30, ₀	1.405, ₂	21, ₃
velika (51 in več oseb) .	23, ₇	8, ₉	4.898, ₂	74, ₀
Skupaj . . .	268, ₅	100, ₀	6.615, ₀	100, ₀

⁶ Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. 1924/25 in 1930. Podatki za l. 1925 se nanašajo na povojno ozemlje, zato niso natančno primerljivi s podatki iz prejšnjih let.

⁷ W. Sombart reasumira svojo analizo koncentracijske tendence tako: 1) Izvzemši največjo gospodarsko panogo, t. j. kmetijstvo, se v vseh drugih granah kaže tendenca, povečavati obseg podjetij in obratov. V tekstilni industriji je že dosežen višek, v drugih še ni. Še dalje gre ta tendenca v rasti koncernov in drugih združitvev podjetij; 2) v več primerih, toda ne povsod, narašča delež (%) veleobratov (koncentracija v širšem smislu); 3) le v izjemnih primerih se izpodrivajo in uničujejo mali in srednji obrati (koncentracija v ožjem smislu). Navadno se njihova absolutna množina ohranjuje in se celo povečuje: »erobert also der Großbetrieb kein schon besiedeltes Land, sondern besetzt nur Neuland.« Pravo izpodrivanje manjših obratov se opazuje v rudarstvu in nekaterih granah tekstilne industrije. Razen tega opazamo še en primer, kjer je koncentracija v ožjem smislu popolna — to so emisijske banke (op. cit., III. Bd, 1927, str. 882—883). Včasih vprav okrog veleobratov rastejo novi mali in srednji obrati, kakor pravi

politike.⁸ Posebno hitro se koncentrira takozv. »težka industrija«, t. j. rudarstvo, proizvodnja produkcijskih in prometnih sredstev ter v novejši dobi produkcija sintetičnih surovin. Tu se obenem kaže razlika med Ameriko in Evropo. V prvi gre ta koncentracija še sedaj popolnoma spontano, dočim jo v Evropi pospešuje v zadnjem času država z ustanavljanjem državnih in poldržavnih podjetij, ki so večinoma velepodjetja.

II.

Dočim se kaže v industriji in drugih pridobitnih panogah gori precizirana koncentracijska tendenca, se opazuje pri kmetijstvu v vseh evropskih državah, kolikor je v njih kmetijstvo prepuščeno prostemu razvoju, nasprotna tendenca: tekem časa se kmetijski veleobrati drobijo. Tu velja torej zakon o dekoncentraciji produkcije.

To razvojno tendenco kmetijstva je gospodarska veda ugotovila relativno pozno. V prejšnjih časih je prevladovalo mnenje o prednostih veleposestev. Ko je bil za industrijo formuliran zakon o koncentraciji produkcije, se je smatralo, da je to splošni zakon, ki velja tudi za kmetijstvo. Jasen izraz tega naziranja je bila knjiga ortodoksnega marksista Karla Kautskega.⁹ Toda podatki agrarne statistike, zlasti primerjava podatkov nemških štetij kmetijskih obratov iz l. 1882 in 1895, dalje tudi iz l. 1907, so povzročili preokret v naziranju nacionalnih ekonomov. V

Ch. Gide: »Dans la forêt séculaire les vieux arbres n'étouffent pas tous les jeunes sous leur ombre; ils les protègent parfois« (Cours d'économie politique. Paris 1920, I, str. 281).

⁸ Kar se tiče izbire optimalnega obsega obratov, pravilno pripominja E. A. G. Robinson (Betriebsgröße und Produktionskosten. Nach der 2. engl. Aufl. übersetzt von J. Steindl. Wien 1936), da se morajo pri tem upoštevati: tehnični činitelji (optimalna tehnika), organizacijski pogoji (optimalna uprava), finančni činitelji (optimalno financiranje), razpečevalni pogoji (optimalna razpečava), elementi rizika in valovanje povpraševanja (optimalna stabilnost obratovanja). Gl. tudi R. Liefmann. Die Unternehmungsformen mit Einschluß der Genossenschaften und der Sozialisierung. 3. Aufl. 1923.

⁹ K. Kautsky. Die Agrarfrage. Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart 1899.

Nemčiji so nastopili kot kritiki tega naziranja Max Sering in njegovi učenci.¹⁰ Iz vrst nemške socialne demokracije same je nastopil proti nauku o koncentracijski tendenci kmetijstva revizionist Edvard David.¹¹ Tudi v takratni Rusiji so se nacionalni ekonomski, razen pripadnikov marksistične struje in skrajnih zagovornikov veleposestništva, izrazili v tem smislu, da vlada v kmetijstvu dekoncentracijska tendenca.¹² V Švici prihaja vodja švicarskega kmečkega sekretariata Ernst Laur celo do zaključka, da je donos na 1 ha tem večji, čim manjši je obseg kmetijskega obrata.¹³

Z malimi izjemami je postalo mnenje o dekoncentracijski razvojni tendenci evropskega kmetijstva skoro splošno

¹⁰ M. Sering. Die Agrarfrage und der Sozialismus (Schmollers Jahrbuch. 1899); Hubert Auhagen. Über Groß- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft (Landwirtsch. Jahrbücher. 1896. I); E. Stumpfe. Der landwirtschaftliche Groß-, Mittel- und Kleinbetrieb, Berlin 1902.

¹¹ Sozialismus und Landwirtschaft. 1903, nova izdaja 1922.

¹² Naj omenim na pr. profesorje Aleksandra Iv. Čuprova, Aleksandra Manujlova, Sergeja N. Bulgakova (Seljsko hojajstvo i kapitalizm. I—II) in dr. Gl. tudi Boris Brutkus. Agrarentwicklung und Agrarrevolution in Rußland. Berlin 1925. Dokler ni pričela boljševiška vlada izvajati prisilne koncentracijske kolektivizacije kmetijstva v obliki kolhozov in sovhozov, so tudi nekateri sovjetski pisatelji naglašali pomen kmečkih gospodarstev. Gl. na pr. Alexander Tschajanow. Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft, Berlin 1923.

¹³ Der Einfluß der Betriebsgröße auf den landwirtschaftlichen Ertrag (Thünen-Archiv. VII. Jena 1916) in Einführung in die Wirtschaftslehre des Landbaues 1920, 2. izdaja 1930. Gl. tudi Forschungen auf dem Gebiete der Wirtschaftswissenschaften des Landbaues. Festgabe für Dr. E. Laur. Brugg 1937. Po Laurovih računih je znašal kosmati donos na 1 ha v gospodarstvih od 3—5 ha — 701 mark, od 5—10 ha — 625, od 10—15 ha — 537, od 15—30 ha 502 in v gospodarstvih z več kot 30 ha — 416 mark. Po računih ing. Strobe je znašal l. 1926. v Spodnji Avstriji kosmati donos na 1 ha (razen gozda) v gospodarstvih od 1—5 ha — 1684,5 šilingov, od 5—10 ha — 1172,1, od 10—15 ha — 843,0, od 15—30 ha — 670,0 in od 30—100 ha — 637,4 šilingov (gl. Siegfried Strakosch. Das Agrarproblem im neuen Europa. Berlin 1930, str. 136 in 138). Po računih »državnega prehranjevalnega stana« (Reichsnährstand) pa so v Nemčiji po svetovni vojni prinašala srednje velika posestva (od 50—200 ha v vzhodni Nemčiji in od 20—100 ha v zapadni Nemčiji) isti ali celo večji čisti donos kot kmečka gospodarstva (od 5—50 ha na vzhodu in od 5—20 ha na zapadu). V obeh teh skupinah je bil tudi

mnenje evropskih nacionalnih ekonomov in kmetijskih strokovnjakov.¹⁴

V primeri z industrijo se različni razvoj kmetijstva razlaga s temile njegovimi posebnostmi: 1. kmetijski pridelek je deljiv, dočim je v mnogih industrijskih panogah že produktna enota tako velika, da se more producirati le v večjih obratih. 2) Kmetijska proizvodnja ima organičen značaj, zaradi česar igra v kmetijstvu večjo vlogo narava

v Nemčiji do zadnje agrarne krize čisti donos večji kot v veleposestvih (več kot 200 ha na vzhodu in več kot 100 ha na zapadu). To se vidi iz tehle številke čistega donosa na 1 ha v RM, ki jih navaja M. Sering:

Obrati	na vzhodu ha:	5—50	50—200	nad 200
	na zapadu ha:	5—20	20—100	nad 100
	1924—25	9	9	—18
	1925—26	22	26	—5
	1926—27	24	21	7
	1927—28	15	17	2
	1928—29	36	41	25
	1929—30	33	30	19
	1930—31	16	21	11

(»Die agrarischen Grundlagen der Sozialverfassung. Großbritannien — Deutschland — Südslawische Länder« v »Probleme des deutschen Wirtschaftslebens«, Berlin und Leipzig 1937, str. 854). Po novejših podatkih kažejo v Nemčiji velike kmetije (50—125 ha) in celo njihov obseg presgajajoča gospodarstva (nad 125 ha) v marsikaterih ozirih višjo produktivnost kot srednje kmetije (20—50 ha). Gl. Heinz Hamann. Das Produktivitätsproblem im Agrarsektor (Weltwirtschaftliches Archiv, 58. Bd., Heft 3, 1943, str. 309—434, posebno str. 417—427; istotam tudi novejša nemška književnost). To vpliva tudi na cilje novejše agrarne politike, tako da se iz narodno- in gospodarskopolitičnih ozirov smatra za najbolj primeren (za vzhodne pokrajine) mešani sistem gospodarstev, v katerem bi zavzemala (H. Hamann, str. 418):

	po številu gospodarstev	po površini
gospodarstva pod 20 ha	30—40%	5—15%
kmetije z 20—50 ha	50—60%	50—60%
velike kmetije s 50—125 ha	7—9%	20—25%
gospodarstva z nad 125 ha	1—2%	10—15%

¹⁴ Na tej tendenci so temeljili programi agrarnih reformatorjev (Bodenreformer) in dejansko izvedene agrarne reforme, posebno v vzhodno- in srednjeevropskih državah, ki so na novo nastale po svetovni vojni. Gl. Max Sering. Die Umwälzung der osteuropäischen Agrarverfassung (Archiv für innere Kolonisation, Bd. XIII, Heft 3/4, 1920—21), Agrarrevolution und Agrarreform in Ost- und Mitteleuropa (Sonder-

in je vpliv človeka mnogo bolj omejen.^{14a} Tako more človek pospešiti mehanično obdelavo zemlje in spravljanje letine, le malo pa more pospešiti organsko rast rastlin ali dozorevanje živali. 3) Kakor omenja že A. Smith, ne more v kmetijstvu delitev dela doseči takega razvoja kot v industriji, ker se ne dajo posamezna opravila izvrševati sočasno. Razen tega se različna kmetijska opravila ne morejo tako šablonizirati in normalizirati kot v industriji. 4) Uporaba strojev je v kmetijstvu bolj omejena in ga vsaj v Evropi ne revolucionira toliko kot industrijo, kjer je uprav stroj prinesel zmago veleobratom. Celo večji moderni kmetijski stroji so mnogo manjši kot industrijski; drugi stroji pa so sploh majhni in dostopni že razmeroma malim obratom. Kmetijski stroji razen motorjev delajo samo nekaj dni v letu, kar znižuje njihovo rentabilnost. Četokrat se stroji uporabljajo v veleposestvih samo zato, ker primanjkujejo delovne moči,¹⁵ malo gospodarstvo pa ima lastne delovne moči, zato lahko izhaja brez takih strojev. 5) V kmetijstvu se posebno jasno kaže delovanje zakona o pojemajočem donosu, ker ga tu tehnični napredek veliko manj paralizira kot v industriji. Zaradi tega ne more kmetijski veleobrat zrasti na isti majhni površini z »zgradbo tehničnih nad-

ausgabe aus den Sitzungsberichten der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Berlin 1929, gl. tudi zelo obširno literaturo o agrarni reformi in o položaju kmetijstva v posameznih državah. Na isti razvojni tendenci kmetijstva temelji tudi novejša agrarna politika Nemčije in drugih držav, namenjena ustvaritvi in ohranitvi močnega, življenja in napredka zmožnega kmečkega stanu. Gl. na pr. spise: R. W. Darré. Neudadel aus Blut und Boden. München 1930, Bauer und Landwirtschaft. Berlin 1934; Hans Günther. Das Bauerntum als Lebens- und Gemeinschaftsform. Leipzig 1939; Konrad Meyer. Gefüge und Ordnung der deutschen Landwirtschaft. Berlin 1939; H. K. Fensch. Arbeiten und Ziele des Reichsnährstandes auf dem Gebiete der bäuerlichen Betriebsforschung. Neudamm-Berlin 1938; H. Reischle und W. Saure. Der Reichsnährstand. 3. Aufl. Berlin 1940.

^{14a} O vplivu te in drugih posebnosti kmetijstva na kmečko psihologijo gl. dr. Josip Jeraj. Naša vas. Oris vede o vasi. Ljubljana 1933.

¹⁵ Gl. G. Fischer. Soziale Bedeutung der Maschinen in der Landwirtschaft (Staats- u. Sozialwiss. Forschungen, hrsg. von Gustav Schmoller. Bd. XX, Heft 5, Leipzig 1902). Toda Fischer govori predvsem o parnem plugu, dočim se v kmetijstvu v novejšem času ne razširja parni stroj, ampak bencinski motor in se vrši elektrifikacija kmetijstva.

stropij«, ampak mora biti velik tudi po svoji površini. Kjer ni novih prostih zemljišč, mora torej novi veleobrat ali pregnati kmete z njihove grude, kar se je tudi godilo v prejšnjih časih (na pr. na Angleškem) in se godi sedaj pri nasilni koncentraciji kmetijstva (na pr. v Sovjetski Rusiji), ali kupiti njihov svet. To pa vsaj v Evropi ni lahko, ker se evropski kmet trdno drži zemlje, jo rad kupuje in nerad prodaja. Zakaj zanj ni zemlja samo produkcijsko sredstvo, kakor na pr. za številne ameriške farmerje, temveč je od očetov podedovana lastna gruda, je njegov in njegovih otrok dom, temeljni oskrbovalni vir cele družine, od nje je odvisen ves njegov gospodarski in socialni položaj, ž njo ga veže cel niz s čisto gospodarskega vidika morda iracionalnih, toda zelo močnih vezi. 6) Kmetijstvo ima bolj naravni značaj, ker proizvaja produkte, ki so vsaj deloma potrebni proizvajalcu samemu. Pri tem je njegova zveza s trgom tem manjša, čim manjši je obrat. Zato so male kmetije manj odvisne od trga in valovanja tržnih cen kot večje kmetije in veleposestva.¹⁰ 7) Kapitalistični kmetijski veleobrat mora ne samo kriti mezdo najemnih delavcev, ampak razen tega donášati zemljiško rento, obresti na naloženi kapital in podjetniški dobiček. Malo kmečko gospodarstvo pa vzdrži še tedaj, če donáša svojemu lastniku in njegovi družini le zadosten, čestokrat zelo skromen zaslužek. 8) Malo gospodarstvo ima še tele prednosti: a) gospodarjevo delo je intenzivnejše, skrbnejše in varčnejše kot delo najemnih delavcev v veleposestvu, kar je važno zlasti pri kulturah, ki zahtevajo posebno marljivost (vrtnarstvo, vinogradništvo, intenzivna živinoreja, perutninarstvo, čebelarstvo); b) v njem ni upravnih stroškov; c) vse se opravlja pravočasno; č) zemlja se bolje gnoji, ker ima malo gospodarstvo na ploskovno enoto več živine.

¹⁰ Vendar je v Nemčiji zadnja agrarna in splošna gospodarska kriza po računih »Reichsnährstand«-a posebno močno prizadela v ll. 1931—32 in 1932—33 uprav večje kmetije. M. Sering razlaga to s tem, da je splošna gospodarska kriza znižala kupno moč mestnega in industrijskega prebivalstva. To prebivalstvo pa je bilo glavni odjemalec »der spezifisch bäuerlichen Qualitäts- und Veredlungserzeugnisse«, ki jih dobavljajo uprav večja kmečka gospodarstva (gl. citirano zbirko »Probleme des deutschen Wirtschaftslebens«, str. 854).

Res ima tudi veleposestvo vrsto prednosti: 1) veleposestnik je kulturnejši in se lahko poslužuje izvežbanih strokovnjakov, bolj sledi znanstvenemu napredku in navodilom moderne agronomske tehnike; 2) veleposestvo bolje izrablja poslopja, živino, stroje; 3) razpolaga z večjim kapitalom in večjim kreditom, zato združuje tudi kmetijstvo z industrijsko predelavo poljskih pridelkov; 4) lahko prodaja svoje produkte pod ugodnejšimi pogoji; slednjič 5) se dajo marsikatero panoge gojiti le v večjem obsegu (gozdarstvo, deloma tudi konjereja, ovčereja). Toda napredek splošne in strokovne ljudske izobrazbe ter razvoj zadružništva (da ne govorim že o raznih oblikah državne pomoči) odstranjuje do gotove mere omenjene nedostatke malih kmetijskih gospodarstev.

Zaradi vseh navedenih posebnosti kmetijstva se v njem ne vrši koncentracija, temveč nasprotno, vsaj v Evropi, drobitev veleposestev. Njihovo parcelacijo pospešuje intenzifikacija kmetijstva. Vendar gre ta proces v splošnem počasi, ker ne silijo samo gospodarski, ampak tudi različni izven-gospodarski vzroki in nagibi veleposestnike, da obdržijo svoja posestva. Čestokrat ostaja posestvo veliko, uporaba zemljišča pa se vseeno iz gospodarskih razlogov drobi z oddajo zemlje v zakup malim in srednjim zakupnikom (Anglija, Irska).

Toda vzporedno z drobitvijo veleposestev na zgornjem delu agrarne lestve se vrši v celi vrsti držav na njenem spodnjem delu odtok zemlje od pritlikavih gospodarstev, tako da se zemlja zbira v rokah bolj močnih kmečkih gospodarstev.

Razložena razvojna tendenca evropskega kmetijstva se jasno vidi iz podatkov agrarne statistike, kolikor imamo za daljšo dobo primerljive številke in ni bila naravna (spontana) mobilizacija zemljišč v enem ali drugem smislu izpremenjena s prisilnim poseganjem javne oblasti (agrarna reforma ali agrarna revolucija — na eni strani, prisilna združitev malih kmečkih obratov v večje agrarne kolektive — na drugi strani). Ako vzamemo na pr. Nemčijo, imamo zanjo tele podatke o razdelitvi (v odstotkih) njene celokupne kmetijske površine med majhne, srednje in velike

obrate v ll. 1882, 1895 in 1907 na ozemlju pred prvo svetovno vojno in v ll. 1907, 1925 in 1933 na ozemlju po tej vojni:¹⁷

Obrati	Predvojno področje				Povojno področje			
	1882	1895	1907	1882-1907	1907	1925	1933	1907-1933
izpod 2 ha	5,7	5,6	5,4	- 0,3	5,5	6,2	5,3	- 0,2
2 — 5 ha	10,0	10,1	10,4	+ 0,4	10,7	11,4	8,8	- 1,9
5 — 20 ha	28,8	29,9	32,7	+ 3,9	33,4	35,8	34,0	+ 0,6
20 — 100 ha	31,1	30,3	29,3	- 1,8	29,8	26,4	32,4	+ 2,6
100 in več ha	24,4	24,1	22,2	- 2,2	20,6	20,2	19,5	- 1,1
Skupaj	100,0	100,0	100,0	+ 0	100,0	100,0	100,0	+ 0

Iz teh števil je razvidno, da zemlja sistematično uhaja iz območja veleposestev. Vendar napreduje ta spontani dekoncentracijski proces precej počasi. Zato prav tako ne smemo pretiravati hitrosti spontane dekoncentracije v kmetijstvu kot ne hitrosti koncentracije v industriji. Jasno je samo, da ne kaže evropsko kmetijstvo, kolikor je prepuščeno prostemu razvoju, nobene koncentracijske tendence v smislu naraščanja večjih kapitalističnih obratov namesto malih in srednjih nekapitalističnih gospodarstev. Istotako pa uhaja zemlja v Nemčiji in marsikaterih drugih državah iz območja pritlikavih gospodarstev ter se čim dalje bolj zbira v srednjih kmetijah, v novejšem času pa tudi v večjih kmečkih gospodarstvih. V vrsti držav, posebno na jugovzhodu Evrope, kjer se opazuje naraščajoča agrarna prenaseljenost, pa raste odstotek poljedelske površine pod bolj drobnimi kmetijami. Obenem raste v Nemčiji in drugod število najmanjših (parcelnih in malotnih) obratov, ki igrajo pomožno vlogo v gospodarstvu številnega podeželskega industrijskega in obrtniškega delavstva.

III.

V zadnjem času so zopet postali pogostejši glasovi, ki zanikajo dekoncentracijsko tendenco v kmetijstvu in na-

¹⁷ Te podatke sem podrobno analiziral v svoji razpravi o »Agrarni strukturi Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel« (Tehnika in gospodarstvo, V. letnik, št. 3-4, Ljub-

glašajo, da gre moderní razvoj kmetijstva po isti poti, po kateri je šel razvoj industrije.

Dotični pisci pravijo predvsem, da niso kmetijski veleobrati dosedaj zmagovali nad srednjimi in malimi samo zato, ker se je kmetijstvo nahajalo v razvojni fazi kmetijskega obrtništva, kvečjemu v fazi kmetijske manufakture. Tem fazam pa sledi faza kmetijske industrije in z industrializacijo kmetijstva zmagujejo veleobrati.¹⁸ Toda, kolikor se tiče Evrope, takemu vzporejanju kmetijstva in industrije očitno nasprotuje neizpodbitno dejstvo drobitve kmetijskih veleobratov. Nič sličnega se ni nikdar opazovalo v industriji. Kakor smo videli, so ob njenem razvoju od obrtništva k manufakturi in nato k tovarni rasli veliki obrati hitreje kakor mali in srednji, nikdar pa se niso drobili.

Drugi argument, ki se navaja v dokaz koncentracije kmetijstva, je sklicevanje na rusko kmetijstvo, ki se je ravno v zadnjih 15 letih koncentriralo v velike kolhoze. Toda kolhozi niso nastali kot rezultat lastne razvojne tendence kmetijstva, ampak so iz specifičnih razlogov nastali prisilno. Uvedeni so bili proti volji kmetov, ki so se, kolikor so mogli, upirali taki kolektivizaciji in koncentraciji obratov na račun njihovih individualnih kmetij. Nasprotovali so, predvsem kot kolektivni obrati, tudi naravi kmetijstva, kar se je pokazalo v katastrofalnem opadanju živinoreje in pridelka na 1 ha. Le z veliko težavo se je rusko kmetijstvo popravljalo od tega udarca, prilagajajoč se Prokrustovi postelji nasilne kolektivizirane koncentracije.¹⁹

ljana 1939) in v metodološki razpravi »Die vergleichende Untersuchung von Agrarstrukturen« (Weltwirtschaftliches Archiv, 50. Bd., Heft 3, Jena 1939).

¹⁸ »Wie der Kapitalismus in der Industrie, so durchläuft er auch in der Landwirtschaft zwei entscheidende Entwicklungsphasen: auch in der Agrikultur beginnt er als Manufakturkapitalismus, um später in einen industriellen überzugehen« (Julian Gumperz. Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten, Leipzig 1931, str. 21).

¹⁹ Pri tem bi koncentracija sama po sebi manj nasprotovala ekstenzivnemu poljedelstvu in ekstenzivni živinoreji vzhodnih delov Evropske Rusije (ob Volgi, za Volgo in na severnem Kavkazu) in zapadnih delov Azijske Rusije, kjer so tudi prej imeli kmetijski obrati večji obseg. Mnogo bolj je pa nasprotovala razvojni tendenci kmetijstva v osrednjih

Slednjič se kot tretji in najbolj učinkovit argument navaja novejša koncentracija kmetijstva v Ameriki. Ta koncentracija je, res, zelo značilna, ker je nastala in se razvija popolnoma spontano brez vpliva države, ki je v letih zadnje agrarne krize celo poskušala, da zajezi in omili ta spontani proces. Globoke izpremembe, ki se v novejšem času vršijo v ameriškem kmetijstvu, se vidijo iz tehle podatkov o številu obratov in njihovi površini v USA v ll. 1910, 1925 in 1930:

Obrati	Število obratov					
	tisoč			%		
	1910	1925	1930	1910	1930	1910-1930
pod 3 akr. (pod 1,2 ha)	18,0	15,2	43,0	0,8	0,7	+ 0,4
3—10 (1,2—4,0)	317,0	363,4	315,5	5,0	5,0	+ 0
10—20 (4,0—8,1)	504,1	588,0	559,6	7,9	8,9	+ 1,0
20—50 (8,1—20,2)	1.414,4	1.450,6	1.440,4	22,2	22,9	+ 0,7
50—100 (20,2—40,5)	1.438,1	1.421,1	1.375,6	22,6	21,9	- 0,7
100—175 (40,5—70,8)	1.516,3	1.383,8	1.342,9	23,8	21,4	- 2,4
175—260 (70,8—105,2)	534,2	503,4	520,6	8,4	8,3	- 0,1
260—500 (105,2—202,3)	444,0	439,0	451,3	7,0	7,2	+ 0,2
500—1000 (202,3—404,3)	125,3	143,9	159,7	2,0	2,5	+ 0,5
1000—5000 (404,3—2023,4)	50,1	55,9	71,3	0,8	1,2	+ 0,4
5000 in več (2023,4 in več)		7,5	9,3			
Skupaj . . .	6.361,5	6.371,7	6.288,6	100,0	100,0	+ 0

Celokupno število obratov je ostalo od l. 1910 do l. 1925 skoro neizpremenjeno, nato je celo padlo, kar je zvezano s propadom številnih farm v vzhodnih delih države. Zmanjšalo se je pri tem število srednjih gospodarstev od 20 do

in zapadnih delih Evropske Rusije, kjer so se veleposestva pred revolucijo hitro drobila. Se bolj kot koncentracija je nasprotovala naravi kmetijstva njegova kolektivizacija. Kajti kmetijstvo je ena izmed najbolj individualističnih gospodarskih gran. To se vidi posebno jasno iz razvoja zadrugištva. Povsod, kjer so številne majhne in srednje kmetije, osvajajo kmetijske zadruge le različne pomožne produkcijske panoge, kredit, nabavo kmetovalcu potrebnega blaga, predelavo in razpečavo produktov, obe glavni produkcijski panogi (poljedelstvo in živinoreja) ostajata pa individualni. Kmetovalec hoče ostati samostojen gospodar na svoji njivi in pri svoji živini. Le nasilje ga more odtrgati od njih.

105 ha, naraslo pa število malih in velikih, celo največjih. Vrši se torej ráslosjitev v gospodarski strukturi: sredina opada, rasteta pa obe skrajni krili. Dočim se je število gospodarstev zmanjšalo, je skupna površina zemlje stalno narasčala. To je zopet zvezano z osvojitvijo obsežnih zemljišč v zahodnih delih države izza začetka prve svetovne vojne. Posebno hitro je rasla površina največjih obratov. Njen prirastek je bil celo večji kot prirastek skupne površine vseh kmetijskih obratov. Veleobrati so rasli torej ne samo

na račun novih zemljišč, temveč tudi na račun površine srednjih obratov. V tem se vidi jasno izražena koncentracija ameriškega kmetijstva: na gospodarstva s 405 in več ha je odpadalo l. 1910 manj kot $\frac{1}{3}$ celokupne kmetijske površine,

Površina					
tisoč ha			%		
1910	1925	1930	1910	1930	1910-1930
} 3.558, ₈	} 4.110, ₀	24, ₈	} 1, ₀	} 1, ₀	} ± 0
		758, ₄			
		3.152, ₂			
18.364, ₂	18.780, ₀	18.717, ₁	5, ₂	4, ₇	- 0, ₅
41.732, ₀	41.240, ₇	39.935, ₈	11, ₇	10, ₀	- 1, ₇
83.155, ₉	75.154, ₉	72.928, ₉	23, ₄	18, ₃	- 5, ₁
} 107.359, ₈	} 104.556, ₇	44.621, ₈	} 30, ₂	} 27, ₁	} - 3, ₁
		63.341, ₂			
		44.079, ₄			
33.853, ₇	40.157, ₂	44.079, ₄	9, ₅	11, ₀	+ 1, ₅
} 67.616, ₄	} 90.063, ₃	51.606, ₉	} 19, ₀	} 27, ₉	} + 8, ₉
		60.170, ₉			
		60.170, ₉			
355.640, ₀	374.062, ₈	399.337, ₄	100, ₀	100, ₀	± 0

l. 1930 pa že več kot $\frac{1}{4}$. Kmetijski veleobrati so rasli v USA že prej,²⁰ toda v zadnjem času se je ta proces močno pospešil.

Izzval je ta pojav stek čele vrste specielno ameriških pogojev.²¹ Na prvem mestu je razpolaganje z obširnimi ceneniimi zemljišči v stepskih površinah (Great Plains), ki ležijo zapadno od 95°—100° (Severna in Južna Dakota, Nebraska, Kansas, Oklahoma, Teksas, Montana, Kolorado).

²⁰ Dasi je povprečni obseg obrata za vso državo padel od l. 1850 do l. 1910 od 202,₆ na 138,₁ akrov, se je vršil ta padec le v južnih deželah (od 332,₁ na 114,₄ akrov), dočim je v severnih povprečni obseg obrata že v tej dobi zrasel od 127,₁ na 143,₀ akrov.

²¹ O globokih izpremembah, ki se vršijo v novejši dobi v ameriškem kmetijstvu, gl. tele spise: M. Sering. Internationale Agrarkrise (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Bd. 182) in Internationale Preis-

Drugi moment je poraba novih in suhih površin za kulturo pšenice in drugih rastlin s pomočjo posebnih načinov obdelovanja zemlje in izbire primernih rastlinskih vrst (tkzv. dry farming — suho poljedelstvo). Kot tretji moment je za beležiti uporabo novejših poljedelskih strojev v velikih množinah. Že v zadnji četrti 19. stol. se je pričela hitra mehanizacija ameriškega kmetijstva. To je v zvezi z razvojem parnega prometa ter z istodobno rastjo žitne produkcije v vzhodni Evropi izzvalo takrat celó agrarno krizo v osrednji in zapadni Evropi. Nov val »industrijske revolucije« je povzročila v ameriškem kmetijstvu po svetovni vojni množstvena nadomestitev človeške delovne moči in živinske vprege z motorjem-vlačilcem (traktorjem)²² in s kombiniranim strojem (combine), ki hkrati žanje, mlati in čisti.²³ Motorizaciji in mehanizaciji so se pridružili napredek rastlinske in živinske biotehnike in agrokemije, elektrifikacija, pobijanje škodljivcev s pomočjo letal, organizacija skladišč (elevatorjev = silosov) in električnih hladilšč, razvoj prometa. Nastala so velikanska kmetijska podjetja, celo v obliki delniških družb, ki so bile doslej zelo redke v kmetijstvu.²⁴

Razvoj mehanizirane produkcije v novih zahodnih pokrajinah je zmanjšal produkcijske stroške in tako znižal cene pšenice in drugih kmetijskih pridelkov, da je postal

bewegung und Lage der Landwirtschaft in den außereuropäischen Ländern (Berichte über Landwirtschaft. Erstes Sonderheft. Berlin 1929); G. A. Studensky. Entwicklungslinien der landwirtschaftlichen Weltproduktion (Weltwirtsch. Archiv. Bd. 31. 1930/I) in Seringova »Entgegnung« (ibid. Bd. 32, 1930/II); N. Jasny. Die neuzeitliche Umstellung der überseeischen Getreideproduktion und ihr Einfluß auf den Weltmarkt (Vierteljahrshäfte zur Konjunkturforschung. Sonderheft 16. 1930); J. Gumperz (op. cit.); Herbert John Burgman. Die Agrarkrisis in den Vereinigten Staaten, Berlin und Leipzig 1932; Ernst L a r g e r. Theorie der Landwirtschaftskrisen. Berlin 1935.

²² »Mit dem Traktor, der als Antriebskraft für eine Vielzahl von Maschinen benutzt wird (Pumpen, Maisschneider, Mährescher, Silosfüller, Futtermüller usw.), ist das Ende des Manufakturkapitalismus in der Landwirtschaft gekommen« (Gumperz, op. cit. str. 121).

²³ »Der Kraftschlepper, der Mährescher und, was man allerdings hinzuzufügen vergißt, neue Methoden der Bodenbearbeitung haben die Produktionskosten für Weizen und alles andere Getreide außerordentlich erniedrigt« (M. Sering). »Der Traktor... in Kombination mit dem Mährescher... tritt... in fast allen Zweigen des amerikanischen

položaj farmarjev v staronaseljenih vzhodnih krajih nevzdržen. Njihove kmetije so postale nerentabilne in je zraslo število »zapuščenih farm«.²⁵

Takšen je novejši razvoj ameriškega kmetijstva. Ves ta razvoj temelji na tem, da so se po svetovni vojni kultivirala obsežna nova cenena zemljišča v redko naseljenih stepskih zapadnih pokrajinah. Samo s tem je bila v večjem obsegu omogočena orisana motorizacija kakor tudi mehanizacija kmetijstva.²⁶ Propadanje farm v gostejše naseljenih vzhodnih pokrajinah je le sekundarni rezultat delovanja istega temeljnega pogoja. Ta specifično ameriški pogoj je paraliziral na zapadu USA učinek zakona o pojemajočem donosu. Zraslo je kapitalo-intenzivno, toda v splošnem ekstenzivno kmetijstvo,²⁷ v katerem se je mogla pokazati koncentracija prav tako, kakor so svoj čas pri ekstenzivnem kmetijstvu tudi v redko naseljenih evropskih krajih prevladovali kmetijski veleobrati.

Popolnoma drugačni pa so pogoji, pod katerimi živi in se razvija kmetijstvo v sodobni Evropi, kjer je prebivalstvo 5, 10 in večkrat bolj gosto, kjer ni velikih novih prostih zemljišč in je gospodarstvo z ozirom na potrošnjo dela na

Ackerbaus auf: in den Weizenfeldern, bei der Maiskultur, beim Baumwoll- und Reisbau, bei der Ernte der Sojabohne« (Gumpertz, str. 123). Pri spravljanju bombaža igra v zadnjih letih važno vlogo stroj »stipping sled« (Burgman, op. cit., str. 39).

²⁴ L. 1926 je bilo v USA 9000 takih družb s »pšenično tovarno« »Campbell Farming Corporation« v Montani na čelu, ki ima 38.000 ha zemlje, nima nobene živinske vprege in zelo malo človeških delovnih moči.

²⁵ »Durch die in großem Umfange eingetretene Unrentabilität des Anbaues von Weizen und Baumwolle im Osten sind Tausende von Farmern gezwungen worden, ihre Höfe zu verlassen — abandoned farms — und als Arbeiter in die Stadt zu wandern« (Burgman, op. cit., str. 40). »In den Vereinigten Staaten stehen ganze Bezirke von verlassenen Farmen da« (ibid., str. 2).

²⁶ »Ebene und steinfreie Flächen ermöglichten in jenen Gebieten des halbtrockenen Steppenlandes eine fast vollständige Motorisierung und Mechanisierung des Getreidebaues« (Larger, op. cit., str. 175).

²⁷ Američan John D. Black smatra celo, da »der entpersönlichte und versachlichte kapitalistische Betrieb nur so lange lebensfähig ist, wie er sich auf extensive Massenproduktion beschränkt« (citiram po Burgmanu, op. cit., str. 35). Glede delniških »pšeničnih tovarn« pa

1 ha in na višino pridelka z 1 ha²⁸ veliko bolj intenzivno, dasi je bolj revno na kapitalih. Zato ga nova strojna tehnika marsikje, posebno kjer hribovit značaj tal ne ovira uporabe večjih strojev, tudi lahko motorizira, mehanizira in sploh preuredi, ne more ga pa tako revolucionirati, kakor se to godi v USA in drugih redko naseljenih državah z ekstenzivnim kmetijskim gospodarstvom (Kanada, južna Amerika). Čim bolj se evropsko kmetijstvo intenzificira, tem manj ostaja v njem pogojev za koncentracijo produkcije in za razvoj veleobratov ameriškega tipa. Spontani razvoj takih industrializiranih kmetijskih veleobratov bi bil pri gospodarski svobodi mogoč še v vzhodnih stepskih delih evropske Rusije. Toda že v bolj zapadnih delih Rusije z gostim kmečkim prebivalstvom ni pogojev za spontani koncentracijski proces. Po parcelaciji veleposestev v prvih mesecih revolucije je mogla boljševiška vlada le z nasiljem nasaditi tam svoje nove veleobrate. Kar pa se tiče osrednje in zapadne Evrope, tukaj kmetijstvo ne kaže nobenih znakov koncentracije. Niti razvoj mehaniziranega ameriškega kmetijstva v vzhodnih delih USA v zadnji četrti 19. stol.,

pripominja Burgman: »Sie haben zum Teil hohe Gewinne erzielt und Nachbarbetriebe aufgesaugt. Es ist jedoch unzulässig, hieraus zu folgern, daß die Gesellschaftsform auch für den arbeitsintensiven Betrieb geeignet ist« (str. 36).

²⁸ Dočim je znašal pridelek pšenice na 1 ha v ll. 1927—1931 in v ll. 1936—1937 (v oklepajih) v Nemčiji 20,5 (21,0) met. stotov, na Danskem celo 27,0 (27,1) in celo v Jugoslaviji 11,7 (12,1), je bil ta pridelek v USA samo 9,0 (8,0), v njenih zapadnih pokrajinah pa še manjši (Annuaire international de statistique agricole, 1937—1938, Rome 1938). Seveda izraža pridelek na 1 ha le eno stran kmetijske produktivnosti. O donosu na 1 površinsko enoto kot o kriteriju produktivnosti kmetijstva pravi na pr. Hans von der Decken tole: »er besagt nur etwas für Länder, wie Deutschland, die Niederlande usw., deren Nahrungsraum beschränkt ist und deren Produktionsziel daher in einem möglichst hohen Ertrag je Flächeneinheit liegt. In den mit weiten Nahrungsräumen gesegneten Ländern, wie z. B. in den Vereinigten Staaten, Kanada usw., richtet sich das Bestreben der Landwirtschaft dagegen auf die Erzielung eines möglichst hohen Ertrages je Arbeitseinheit. Und in der Tat übertreffen die Vereinigten Staaten und Kanada auch Deutschland und die Niederlande in dieser Beziehung, während sich bei den Hektarerträgen genau das entgegengesetzte Bild ergibt« (»Probleme der ernährungswirtschaftlichen Forschung« v »Weltwirtsch. Archiv«, 59. Bd., Heft 1, 1944, str. 76).

nití novejši razvoj »industrializiranega« kmetijstva v zapadnih pokrajinah te države nista izzvala v Evropi pojavov koncentracije produkcije, dasi sta obakrat povzročila hudo agrarno krizo. Narobe, tu neomajno delujejo gori razložene posebnosti kmetijstva ter se pod njihovim vplivom evropsko kmetijstvo počasi, toda stalno dekoncentrira: veleobrati se drobijo, zemlja pa se čim dalje bolj zbira v rokah majhnih, srednjih in v nekaterih državah tudi večjih kmečkih gospodarstev.

Univ. prof. dr. Viktor Korošec:

O načelu publicitete v hetitskem pravu

Imovinski pravni posli med zasebniki redno zanimajo samo stranke, ki jih sklepajo. Drugače pa je to, kadar zakonodavec meni, da je v splošnem interesu potrebno, da se pravni posli določene vrste sklepajo pred očmi in ob sodelovanju splošnosti. S pravnim poslom nastala pravna izprememba naj postane znana kar največjemu številu državljanov. S to razglasitvijo naj bo zlasti omogočeno, da tisti, ki ga je nastala pravna sprememba prizadela v njegovi pravici, more nastopiti v njeno obrambo.

Take težnje za javnostjo (publiciteto) srečujemo zlasti v zvezi s prenosom lastnine na gospodarsko najvažnejših stvarih, predvsem nepremičninah. Rimsko pravo, ki pozna kot svojsko delitev stvari na *res Mancipi* (zemljišča, domača vprežna in tovarna živina, sužnji, poljske služnosti) in na *res nec Mancipi*, zahteva za učinkovit prenos lastnine na *res Mancipi* mancipacijo ali *in iure* cesijo. Pri mancipaciji naj vsaj pet kvalificiranih prič skupno s tehtničarjem (*libripens*) predstavlja javnost in naj poskrbi za razglasitev izpremembe v lastnini na dotični *res Mancipi*.

Okrajšave:

- AO = Der Alte Orient. Gemeinverständliche Darstellungen, herausgegeben von der Vorderasiatisch-Aegypt. Gesellschaft, Leipzig.
- Bo St. = Boghazköi-Studien, Leipzig.
- Deimel, ŠL = A. Deimel, Sumerisches Lexikon, Rom 1928—1932.
- Friedrich, Grammatik = Hethitisches Elementarbuch von Johannes Friedrich, I. Teil: Kurzgefasste Grammatik, Heidelberg 1940.
- Verträge I, II = Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache, I. Teil (= MVAe G 31, 1), Leipzig 1926; II. Teil (= MVAe G 34, 1), Leipzig 1930.
- Götze, AM = Die Annalen des Muršiliš, von Albrecht Götze (= MVAe G 38), Leipzig 1933.
- Kleinasien = Kulturgeschichte des Alten Orients (= Handbuch der Altertumswissenschaft, 3. Abt., 1. Teil, 3. Band): A. Götze, Kleinasien, München 1933.
- Hrozný, CH = Frédéric Hrozný, Code Hittite provenant de l'Asie Mineure, Ire partie, Paris 1922.

Pri *in iure* cesiji stopi zaradi pretorjevega sodelovanja pravni posej dveh zasebnikov vsaj za hip v središče javnega življenja in s tem tudi splošnega zanimanja.

Izredno pestro sliko določb, ki naj varujejo publiciteto pri odsvojitvi nepremičnin, je ustvaril pravni partikularizem grških držav. Omenja se pritegnitev sosedov, ki prejmejo od obeh strank spominske novice; včasih sodelujejo državni organi; ponekod glasnik večkrat okliče nameravano odsvojitvev, pozneje oblastvo o odsvojitvi objavi poseben razglas ali se izvrši celo poseben vpis (*ἀναγραφὴ τῶν κτημάτων*).¹

Iz klinopisnih prav je predvsem omeniti določbo §-a 6. iz druge plošče asirske pravne knjige.² V njej je urejen postopek, ki se je uporabljal v mestu Aššur-ju ob pridobitvi nepremičnine

KBo = Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig.

KUB = Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin.

LSS = Leipziger semitistische Studien.

MVAe G = Mitteilungen d. Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, Leipzig.

RLA = Reallexikon der Assyriologie, Berlin—Leipzig.

Sommer, AU = Ferd. Sommer, Die Aḥijava-Urkunden (= Abl. d. Bayer. Akademie d. Wiss., Phil.-hist. Abt., N. F. 6) München 1932.

— HAB = F. Sommer - A. Falkenstein, Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I (Labarna II.) (= Abh. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Abt., N. F. 16), München 1938.

SZ = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, roman. Abt., Weimar.

VAB = Vorderasiatische Bibliothek, Leipzig.

ZA. N. F. = Zeitschrift für Assyriologie, Neue Folge, Leipzig.

Zuntz, Ortsadverbien = Leonie Zuntz, Die hethitischen Ortsadverbien *arha, parā, piran*..., Inaug. Diss., München 1936.

ZZR = Zbornik znanstvenih razprav, Ljubljana.

¹ Prim. Jos. Partsch, Die griechische Publizität der Grundstücksverträge im Ptolomäerrechte (v Festschrift für Otto Lenel zum fünfzigjähr. Doctorjubiläum), Leipzig 1921, str. 77—203; Egon Weiss, Griechisches Privatrecht, I., Leipzig 1923, str. 246 ss.; Friedr. v. Woess, Untersuchungen über das Urkundenwesen und den Publizitätsschutz im römischen Aegypten (Münch. Beitr. zur Papyrusforschung und antik. Rechtsgesch.), München 1926, str. 5 ss.; Paul M. Meyer, Juristischer Papyrusbericht IV, SZ 46 (1926), str. 309 s., 333; Paul Collinet, La papyrologie et l'histoire du droit (v Papyri und Altertumswissenschaft, München 1934), str. 262 ss.

² Tekst določbe je v avtografski (klinopisni) ediciji prvi objavil O. Schröder v zbirki Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts (= 35. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft), Leipzig 1920, str. 15 s.; okrajšano se citira kot KAV 2, III, 1—50. Nahaja se

s kupno pogodbo. Čeprav je besedilo določbe na začetku in na koncu poškodovano, nam je vendar bistvena vsebina ohranjena.³ Po tej določbi je bilo potrebno naslednje:

Kdor je nameraval kupiti (»vzeti za srebro«) tujo nepremičnino (»polje in hišo«), nahajajočo se v okolišu mesta Aššurja, je moral poskrbeti, da je to namero v mestu Aššurju glasnik tekom enega meseca trikrat posebej oklical; če se je nepremičnina nahajala v kakem drugem mestu, je bilo treba oklic opraviti tam.⁴

V oklicu je kupec točno označil prodajalca in zemljišče: »Polje in hišo tega, (ki je) sin tega, v polju tega mesta bom kupil (»vzel za srebro«).« Pristavil je poziv, naj oni, ki menijo, da imajo kake pravice ali zahteve glede označenega zemljišča, predlože v enem mesecu svoje listine državnemu oblastvu, tkzv. »kraljevskim predstojnikom« (*qipātu*),⁵ jih tam deponirajo in naj s tožbo uveljavijo svojo pravico.

Ko so bili trije oklici opravljeni in je minil predvideni enomesečni rok, se je v mestu Aššurju sešla posebna komisija. Njeni člani so bili: eden od kraljevih vrhovnih funkcionarjev (*sukallu ša pani šarri*), mestni pisar, glasnik in že omenjeni »kraljevi predstojniki«. Kadar je bil oklic opravljen v kakem drugem mestu,⁶ so tvorili komisijo: mestni župan (*hazianu*) in trije mestni velmožje (*rabātu ša alim*).⁷

Komisija je odredila, da je glasnik opravil nov oklic, hkrati je sestavila tri enake listine, od katerih sta najbrž po eno dobila kupec in prodajalec. V listini — in najbrž tudi v oklicu — je bilo ugotovljeno:

v berlinskem muzeju. — Prevod obenem s transkripcijo podajajo: Paul Koschaker, v SZ 41 (1920), str. 290 ss. (samo prevod v MVAeG 26, 3, str. 71 s.), dalje P. Vinc. Scheil O. P., Recueil de lois assyriennes, Paris 1921, str. 90 ss.; G. R. Driver-John C. Miles, The Assyrian Laws, Oxford 1935, str. 428 ss.

³ Koschaker, SZ 41, str. 290, op. 3.

⁴ Določbe glede zemljišč, nahajajočih se v kakem drugem mestu (vv. 7—8, 33—35), ima Koschaker, SZ 41, str. 292; MVAeG 26, 3, str. 73 za poznejši dodatek, ki naj bi prvotno samo za prestolniško mesto veljavna načela razširil tudi na druge asirske kraje.

⁵ K temu izrazu prim. Koschaker, SZ 41, str. 293, op. 6.

⁶ Prim. op. 4.

⁷ Mestni velmožje (*rabū* = velik) so najbrže isto kakor mestni starešine, na katere bomo naleteli v naslednjem odstavku; prim. str. 75 ss.

»Tekom tega meseca je glasnik opravil oklic trikrat. Kdor v tem mesecu ni prinesel svoje listine (in je) ni deponiral pri predstojnikih, je izgubil svojo pravico do polja in hiše.⁸ (Le-ta) sta prosta (= pripadata) za tistega, ki je bil oskrbel oklic po glasniku.«

Kakor je že Koschaker⁹ dognal, imamo v navedeni določbi razglasitev z oklicem,¹⁰ ki naj opozarja upravičenca, da v določenem roku uveljavlja svojo pravico; če tega pravočasno ne stori, jo izgubi. Gre torej za enako pravno pojmovanje, kakor ga najdemo v starem nemškem pravnem institutu zamolčanja (Verschweigung). Oklic more imeti tako posledico zlasti tudi zato, ker se celotni postopek začne kot zaseben, v svojem drugem delu pa zadobi zaradi sodelovanja visokih državnih funkcionarjev javni značaj.

Hammurabijev zakonik zahteva priče in pismeno pogodbo za hrambeno in kupno pogodbo, ki ima za predmet premoženja.¹¹ Nima pa nobenih ustreznih predpisov glede nepremičnin. Publiciteti so najbrže služili v poznejši kasitski dobi tako imenovani *kudurru* (= mejniki), na katerih so bile vklesane kraljeve podelitve obširnih zemljiških kompleksov zaslužnim dostojanstvenikom. Ta njihov pomen doslej še ni preiskan.¹²

I.

Iz hetitskega prava poznamo dvoje določb, ki stremita za zagotovitev publicitete. Prva, ki je nekak *privilegium odiosum* tempeljskih svečenikov, je ohranjena v službeni instrukciji KUB XIII, 4. Drugo, splošnega značaja, srečamo med določili hetitskega zakonika o najdbi (§§ 71., XXXV.).

⁸ Po Koschaker-jevem mnenju (SZ 41, str. 292, op. 1) se je oklic s tem stavkom končal. Vendar se mi ne zdi neverjetno, da ne bi bil tudi naslednji stavek še spadal k njemu.

⁹ SZ 41, str. 292 s.; MVAeG 26, 3, str. 71.

¹⁰ Prim. podobne določbe v grških pravih: J. Partsch, Die griechische Publizität der Grundstücksverträge im Ptolomäerrecht, str. 102 ss.; E. Weiss, Griechisches Privatrecht, I, str. 254 ss.

¹¹ §§ 7., 122. s.; pismeno pogodbo zahteva tudi § 128. za zakonsko pogodbo.

¹² Splošen pregled daje Fr. X. Steinmetzer, Die babylonischen Kudurru (Grenzsteine) als Urkundenform. Paderborn 1922.

Na pomen službene instrukcije KUB XIII, 4 je znanstveni svet opozoril E. H. Sturtevant, ki je celotni tekst prevedel in komentiral.¹ Gre za zbirko predpisov, ki veljajo najbrže za prestolniške »tempeljske ljudi« (sum. LÚ . MEŠ É DINGIRLIM² = »ljudje hiše božje«), t. j. svečenike, velike, male in tkzv. NÍ . ME svečenike,³ dalje pa tudi za kuharje, kmete in za pastirje tempeljskih goved in ovac.⁴ V naslednjem bomo omenjene svečenike — samo ti nas v tej zvezi zanimajo — kratko imenovali svečenike.

Za pravnika je najbolj zanimiva skupina predpisov, ki skušajo tempeljsko imovino ohraniti svetišču; svečeniki si zato ne smejo prisvajati »srebra, zlata, (bogosluznih?) oblačil in bronastelega orodja«.⁵ Taka tempeljska imovina ostane last bogov, kjer koli se nahaja;⁶ svečeniki so samo njeni čuvarji.⁷ Svečenik ne sme imeti ne srebra ne zlata; iz templja naj si ga ne jemlje s seboj domov.⁸ Posebej mu instrukcija prepoveduje, da bi ga uporabljal za izdelovanje nakita (*unušaš*) za svojo ženo in svoje otroke.⁹ Nato instrukcija nadaljuje:

- II, 32 ... Če mu (= svečeniku) pa z dvora kot darilo zanj (dosl. »njegovo darilo«)
- 33 dajo srebro, zlato, (bogosluzno?) oblačilo (ali) bronasto orodje, naj bo to (v podelitveni listini?) imenovano (= = točno naštetu) (tako-le):

¹ Prevod je izšel v Journal of the American Oriental Society, New Haven 54, str. 363—406; meni ta prevod ni bil dostopen. Pač pa sem uporabljal njegov prevod v E. H. Sturtevant-G. Bechtel, A Hittite Chrestomathy, Philadelphia 1935, str. 127—174. (Glede štetja se ravnam po KUB XIII, 4.) Prim. tudi H. G. Güterbock, Das Siegel bei den Hethitern (Symbolae Koschaker), str. 29 s. — Prim. tudi M. San Nicolò, Zur Frage der Schriftlichkeit des Abschlusses von Rechtsgeschäften bei den Hethitern (v SZ 56, 1936, str. 236—238).

² Glej podpis, ki je v hetitskih tekstih mesto napisa, v KUB XIII, 4, IV, 78—81. — Da gre za svetišče (svetišča?) v prestolnici, sledi iz raznih določb, prim. KUB XIII, 4, vv. I, 45, II, 41, 43 s., III, 26 ss., 50 s.

³ KUB XIII, 4, III, 3 ss.; prim. Götz, Kleinasien, str. 159.

⁴ Glej KUB XIII, 4, IV, 78—81.

⁵ KUB XIII, 4, II, 25: DINGIR . MEŠ-aš KÙ . BABBAR GUŠKIN TUG^{TUM} Ú . NU . UT ZABAR = srebro, zlato, oblačilo, bronasto orodje bogov.

⁶ KUB XIII, 4, II, 25—28; prim. F. Sommer, HAB, str. 124, op. 4, ki je s svojo parafrazo, po moji sodbi pravilno, pojasnil to nekoliko nejasno mesto. — ⁷ Sommer, l. c. — ⁸ KUB XIII, 4, II, 29—31.

⁹ KUB XIII, 4, II, 31 s.

- 34 »Ta kralj mu je to dal.« In kolikšna je njegova teža,
 35 to naj bo prav tako napravljeno (= napisano)! Dalje bodi
 tudi tako-le napravljeno (= napisano):
 36 »Ob tem prazniku so mu to dali.« In priče na koncu
 37 naj bodo naštete (dosl. napravljene) (tako-le): »Ko so mu
 to dali, so ta
 38 in ta bili navzoči.« Nato pa naj si tega v hiši ne
 39 obdrži, ampak naj si¹⁰ naprej proda!
 40 Ko pa prodaja, naj tega ne prodaja na skritem kraju!
 41 Gospodje mesta Hatti naj bodo navzoči in naj gledajo!
 In o tem, kar
 42 (kupec) kupi, naj sestavijo pečatno (?) listino¹¹ in naj jo
 začasno¹² zapečatijo!
 43 Ko pa kralj pride (semkaj) gori v mesto Hattušaš,
 44 naj jo (kupec) v palači predloži in naj mu jo zapečatijo!
 45 Če pa si (svečenik) to svojevoljno proda, (je) to zani
 smrtna kazen (dosl. smrt glave).¹³
 46 Kdor pa ne proda kraljevega darila, na katerem je kra-
 ljevo ime
 47 vtisnjeno, in prav tako, (če) zase prodaja srebro, zlato,
 obleko (ali) bronasto orodje,¹⁴ (in prav tako)
 48 kdor njega zaloti (dosl. zgrabi) in ga prikriva,
 49 in ga pred kraljevska vrata ne pripelje,¹⁵ (tedaj) je njima
 obema
 50 smrtna kazen (»kazen glave«); oba naj zato umrjeta! ...
 51 Njima naj ne bo odpuščanja!

¹⁰ KUB XIII, 4, II, 39 *pa-ra-a-pit-za*; prim. Zuntz, Ortsadverbien, str. 58, 77.

¹¹ Prim. H. G. Güterbock, Das Siegel bei den Hethitern, str. 29 s., 35.

¹² Sommer, AU, str. 75; Güterbock, o. c., str. 30, op. 13; drugače Zuntz, Ortsadverbien, str. 99, ki prevaja to mesto: sie sollen davon ein Verzeichnis machen und es vor aller Augen versiegeln (?).

¹³ Izraz SAG.DU-aš *akkatar* (v. 45), oz. UG_s-tar (v. 50) = »smrt glave« smemo vsaj s precejšno verjetnostjo razlagati kot usmrnitev z obglavljenjem. Prim. v KBo V, 7, II, 50, kjer se kot sankcija za omalovaževanje kraljeve besede določa: SAG.DU-ZU I.NA.AK.KI.ZU = njegovo glavo odrežejo.

¹⁴ Mišljene bodo najbrže tempeljske dragocenosti.

¹⁵ Sturtevant, Chrestomathy, str. 155, v. 55 s. (po njegovem štetju) prevaja: (and) whoever receives it and hides it, and does not bring it to the royal gate, ... Besedilo ima kot objekt *-an*, ki pomeni akuzativ osebe (*eum*), ne stvari (*-at = id*). Sturtevant aplicira direktni objekt na prodano

Prevedeno besedilo jasno kaže, da je avtor službene instrukcije KUB XIII, 4 želel kar najbolj prepričati, da bi srebro, zlato in druge dragocenosti prešle v last svečnikov. Vendar pa je moral računati z važno izjemo. Najbrže je ob določenih prilikah, zlasti praznikih — na to kaže omemba praznika v 36. vrstici — hetitski kralj poklanjal svečenikom različne take dragocenosti v dar. Da ne bi morda kak nepošten svečenik proglašal za kraljevo darilo to, kar bi bil v resnici poneveril iz tempeljske imovine, zahteva instrukcija, da morajo biti take kraljevske naklonitve svečenikom izpričane s posebno listino. Ni povedano, kdo naj listino izda. Verjetno je bilo mišljeno, da jo izda kralj, toda iz spoštovanja ni hotela instrukcija normirati vladarjeve dolžnosti. Zelo podrobno je določena vsebina podelitvene listine. V njej je namreč moralo biti navedeno:

1. ime kralja, obenem z ugotovitvijo, da je on dotični predmet podaril (v. 34),
2. teža podarjenega predmeta (v. 34 s.),
3. datum (in s tem morda tudi povod)¹⁶ daritve (v. 36),
4. imena navzočih prič (v. 37 s.).

Kraljevska listina, ki so pri njeni izdaji sodelovale tudi priče, je pač zagotavljala kar največjo publiciteto za kraljevo naklonitev in je svečeniku omogočala, da je dokazal svojo pošteno pridobitev. — Žal nam ni doslej ohranjena nobena taka listina. Če primerjamo z naštetimi sestavinami one, ki jih srečavamo

stvar, moj prevod na svečenika. Celotni smisel določbe se s tem ne izpremeni. V celotnem besedilu se stvar kot objekt redno označuje z *-at*, le v 31. vrsti je nepravilno za njo uporabljen *-an*, kar bi nekoliko govorilo za Sturtevantovo razlago.

V opravičilo za svojo razlago se razen gramatične pravilnosti sklicujem na to, da je koncem stavka takoj govor o »obeh«, iz česar smemo vsaj z verjetnostjo sklepati, da je bil tudi v spornem stavku govor o obeh. Dalje je zanimivo, da se glagola *ep-* (= zgrabim) in *muna-* (= skrivam) z osebnim objektom uporabljata večkrat skupno; prim. Friedrich, *Verträge I*, str. 52, v. I. 8 s., I, str. 148, § 29, v. GII 6 s. — Sama zase se uporabljata z osebnim objektom glagola *ep-* v CH, § 22, v. 7; § 197, v. 6, 7; *muna-* v *Verträge II*, str. 108, § 4, v. 3. Glagol *uyate-* (= pripeljati) se uporablja z osebnim objektom, n. pr. v CH: § 23, v. 60, 61; § 198, v. 10, § 199, v. 17 («k vratom palače»).

¹⁶ Če so bila obdarovanja periodična, je bil z omembo praznika označen tudi povod obdaritve.

v vazalnih in drugih podelitvenih listinah, najdemo sicer nekaj podobnosti, še več pa razlik.¹⁷

Še bolj kakor ob pridobitvi je morala biti publiciteta varovana ob odsvojitvi kraljevega darila. Instrukcija se namreč ne zadovoljuje s tem, da je bila pridobitev izpričana s kraljevsko listino, ampak izrečno zahteva, naj svečenik kraljevo darilo proda naprej (v. 38 s.). Zopet se je moralo vse izvršiti kar najbolj očitno. Predvsem se prodaja in odsvojitvev ni smela opraviti »na skitem kraju« (v. 40). Ker je bilo svetišče v prestolnici, kralj sam pa večkrat izven glavnega mesta, zahteva instrukcija, da so morali sodelovati »gospodje mesta Hatti« (= Hattušaša) (v. 41). Z največjo verjetnostjo lahko domnevamo, da so bili to najuglednejši možje hetitske prestolnice. Oni pa niso bili morda samo priče pri prodaji in odsvojitvi, ampak so poslovali kot osebe javnega zaupanja. O sklenjeni kupni pogodbi so namreč sestavili posebno listino in jo začasno zapečatili (v. 41 s.). Dokončno veljavnost je zadobila listino šele pozneje, ko so jo po vrnitvi kralja v glavno mesto njemu predložili — najbrže v odobritev — in so jo nato še na dvoru zapečatili (v. 43 s.). Sodelovanje kralja pri potrditvi odsvojitve posamezne, čeprav dragocene stvari, postane razumljiva, če mislimo, da gre za kraljevo darilo.

Koliko važnost je zakonodavec polagal na izpolnjevanje teh predpisov, nam jasno dokazujejo kazenske sankcije, ki določajo za kršitve smrtno kazen brez pomilostitve (v. 51). Tako je zagrožena smrtna kazen svečeniku, ki bi brez zahtevanih obličnosti (v. 45: *ZI-az-za* = po svoji volji) odsvojil predmet, ki mu ga je bil kralj podaril, kakor tudi tedaj, če kraljevega darila ne bi hotel prodati (v. 45 s.); enako je bil kazniv svečenik, ki bi prodajal take predmete iz tempeljske lastnine (v. 47). Smrtna kazen je imela zadeti tudi tistega, ki je takega svečenika zalotil, pa ga ni privedel pred »kraljeva vrata« (v. 48 ss.), pač v svrhu kazno-

¹⁷ Glede sestavin vazalnih pogodb prim. V. Korošec, *Hethitische Staatsverträge* (v *Leipziger rechtsw. Studien*, H. 60), Leipzig 1931, str. 12 ss. — Glede navzočih listinskih prič nudijo zanimivo paralelo seznamami vrhovnih državnih in dvornih funkcionarjev, ki so bili navzoči ob napravi nekaterih kraljevskih podelitvenih listin. Takí seznamí so ohranjeni v pogodbi Muršiliša (Muvatalliša) z Rimišarmo (KBo I, 6, II, 17—22 = Bo St. 8, str. 86 ss.); v podelitveni listini glede Dattaše KBo IV, 10, II, 28—32; v KBo V, 7, II, 51—54 (55) in KUB XXVI, 43, II, 28—33 (duplikat v KUB XXVI, 50, II, 21—28) (Šahurunuvaš).

vanja; taka določba je nedvomno veljala predvsem za kupca stvari.

Tako stroga kazenska določila so tem bolj presenetljiva spričo splošne izredne humanosti in nestrogosti hetitskega prava. Razumljiva postanejo kot singularnopravna določila, ki so težila za prav določenim smotrom. Tudi publicitetna določila sama so po svoji kompliciranosti razumljiva le kot *ius singulare*.

II.

Preden obravnavamo določbe hetitskega zakonika o najdbi, je za njih boljše razumevanje potrebno, da vsaj kratko spregovorimo o vsebini in ustroju hetitskega zakonika.¹

Hetitski zakonik,² ki šteje v H r o z n ý-jevi izdaji 200 paragrafov, je doslej naš edini vir³ za spoznavanje hetitskega zasebnega prava. Kajpak tudi v njem po večini ne najdemo pravnih pravil za navadne, redne življenjske primere, ampak le za take,

¹ Za splošno orientacijo prim. Kulturgeschichte des Alten Orients (= Handbuch der Altertumswissenschaft, 3. Abt., I. Teil, 3. Band): Albrecht G ö t z e, Kleinasien, München 1933. — Za zgodovino glej A. G ö t z e, Das Hethiter-Reich (= AO 27, 2); Louis Delaporte, Les Hittites (= L'Evolution de l'Humanité, Ire sect., vol. 8 bis), Paris 1936. Za zgodovino izkopavanj prim. Karl Bittel, Die Ruinen von Boghazköy, Berlin-Leipzig 1937, str. 99 ss., L. Delaporte, o. c., str. 4 ss. — Za slovnico glej Johannes Friedrich, Hethitisches Elementarbuch: I. Teil. Kurzgefasste Grammatik. Heidelberg 1940.

² Tekst je v klinopisni pisavi objavil Fr. Hrozny I. 1921. v šestem zvezku zbirke Keilschrifttexte aus Boghazköi (okrajšano KBo VI) (= 36. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft, 2. Heft) pod številkami 2—26. Glede drobcev KBo VI, 23—25 dvomi Hrozny sam, ali spadajo k zakoniku; prim. Code Hittite, str. 152 ss. Nekaj dopolnil sta objavila pozneje Hans Ehelolf v Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Heft XIII (okr. KUB XIII), Berlin 1925 pod št. 11—16, 30, 31 ter leta 1938 v KUB XXIX, pod št. 13—38 (večinoma drobci, izkopani po l. 1931; prim. predgovor, str. V) in Albrecht Götze v KUB XXVI, št. 56 (l. 1933). — Najvažnejši samostojni prevodi: H. Zimmern-Joh. Friedrich, Hethitische Gesetze aus dem Staatsarchiv von Boghazköi (= AO 23, 2), Leipzig 1922. Tam so izšli tudi Friedrichovi dodatki (»Nachträge«) k prevodu, nekaj nadaljnjih dopolnitev pa je J. Friedrich dodal svojemu prevodu nekaterih določb v AO 24, 3, str. 28—30; Fr. Hrozny, Code Hittite, provenant de l'Asie Mineure. Ire partie: Transcription; traduction française, Paris 1922; A. Walther, The Hittite Code v zbirki J. M. Powis Smith, The Origin and History of Hebrew Law, Chicago 1931, str. 246—274. Prim. dalje G. Fur-

ki so nekaj izrednega, izjemnega — isti pojav, kakor ga opažamo tudi v drugih antičnih zakonodajah.⁴

Zakonik je razdeljen na dva dela, ki so jih že Hetiti sami imenovali po začetnih besedah kot DUB *takku* LÚ-aš⁵ (= plošča »če mož«) (§§ 1.—100.) in DUB *takku* GIŠ GĒŠTIN-aš⁶ (= plošča »če vinska trta«) (§§ 101.—200. B). O medsebojnem razmerju obeh delov,⁷ kakor sploh o nastanku zakonika, nimamo nobenih poročil. Vsebinsko se zdi, da se oba dela vobče dopolnjujeta.⁸

I a n i, v *Leggi dell'Asia anteriore antica*, Roma 1929, str. 61—88. Delni prevod imajo: E. Ebeling v H. Gressmann, *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, 2. izd., Berlin—Leipzig 1926, str. 423—431; M. Witzel, *Hethitische Keilschrifturkunden*, Fulda 1924, str. 132 ss.; L. Delaporte, v *Manuel de la langue hittite*, Paris 1929—1933 (meni ni dostopno); E. H. Sturtevant-G. Bechtel, *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935, str. 200 ss. — Zakonik citiramo po Hrozný-jevem Code Hittite (= CH), ki šteje v vsakem delu po sto paragrafov (§§ 1—100, 101—200). Zaradi poznejših najdb bi bilo to štetje treba v nekaterih pogledih izpopolniti. Pred § 27. je uvrstiti dva paragrafa iz zakonskega prava (objavil A. Götz v KUB XXVI, 56, vv. 1—5; transkribirano v moji Raub- und Kaufehe im hethit. Recht [= *Scritti Riccobono I*, Palermo, 1932, str. 556]). Dalje je H. Ehelolf na podstavi teksta 1096/c + 360/f (= KUB XXIX, 30, II, 12 s.) dognal, da ni bilo vrzeli, v katero stavi Hrozný, CH paragrafe 153.—156., prim. Ehelolf, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 75 (julija 1937), str. 66 ter njegov predgovor h KUB XXIX, str. VI. Končno kažejo v KUB XXIX objavljeni drobcji deloma drugačno razvrstitev.

Da je bila hetitska pravna zbirka zakonik, ne pa pravna knjiga, kakor je menil M. San Nicolò, *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen*, (Oslo 1931, str. 48, 96 ss., 109, 260), prim. V. Korošec, *Beiträge zum hethitischen Privatrecht* (v SZ 52 [1932], str. 156 ss.).

³ Zelo redke so navedbe posameznih določil v historičnih tekstih in v listinah.

⁴ To velja o Hammurabijevem zakoniku, asirski in sasanidski pravni knjigi, o gortinskem pravu in o zakoniku XII plošč.

⁵ KBo VI, 6, IV, 1 (= CH, str. 2, op. 1).

⁶ KBo VI, 13, IV, 1 (= CH, str. 150).

⁷ Kakor ugotavlja že Hrozný, CH, str. 100, op. 1, ni nobena izmed doslej najdenih klinopisnih ploščic vsebovala določb iz obeh delov; tudi poznejše najdbe niso v tem pogledu ničesar izpremenile.

⁸ Takó § 174., ki se bavi z ubojem v tepežu, dopolnjuje kazenske norme iz prvega dela o umoru (§§ 1.—2.) in uboju (§§ 3.—4.). Določbe v drugem delu o vinogradniški (§§ 101. ss.) in poljski (§§ 166. ss.) lastnini dopolnjujejo določbe iz prvega dela o lastnini na domačih živalih (§§ 57. ss.) in poslopjih (§§ 93. ss.).

Kajti izvzemši eno singularnopravno določbo iz zakonskega prava, ki jo z znatnimi razlikami najdemo v prvem (§ 35.) in v drugem (§ 175.) delu, ne vsebujeta enakih določb. Med obema pa se kažejo pomembne razlike.

Razlike so že v zunanji ohranitvi teksta. Od prvega dela, ki je sploh mnogo bolj ohranjen, imamo več prepisov, ki se ponekod znatno razlikujejo; najvažnejši so KBo VI, 3 in KBo VI, 2 ter precej poškodovani KBo VI, 5. Posebno mesto zavzema plošča KBo VI, 4, na kateri nam je ohranjena najbrže najmlajša⁹ redakcija zakonikovega besedila in ki uvaja precej daljnosežne izpremembe. Z eno izmed njih se bomo v nadaljnjih izvajanjih še bavili (§ 45. in 71. — § XXXV.). Za drugi del povzamemo besedilo prve, zelo poškodovane polovice (do § 152.) predvsem po plošči KBo VI, 12 (z dopolnili iz KBo VI, 10+20; 11) druge polovice pa po plošči KBo VI, 26. Drugi del zakonika vsebuje sploh več starinskih določb, ki se po strogih sankcijah in po sakralnopravnih elementih¹⁰ očitno razlikujejo od bolj naprednih določb prvega dela.

Precejšnje razlike so tudi v sistematskem pogledu. Drugi del zakonika nima jasne sistematike, čeprav tudi v njem najdemo večje skupine sorodnih določb. Tako obsegajo §§ 101.—118. norme pretežno glede vinogradniške lastnine; nadaljnje določbe (§§ 119. ss.) varujejo lastnino na različni premični imovini (ptičih, plugu, vratih, opeki, orodju, vpregi za živino itd.); v posebni skupini je predpisana višina mesečne nagrade za človeško delo (§ 150.), za najeto živino (§§ 151. s.) in podobno (§§ 150.—161.). Arhaične so določbe §§-ov 164.—171., med katerimi so predpisi o zemljiščih: o pridobitvi s krčenjem (§§ 166. s.), o razmejitvi (?) (§ 168.) in kupu (§ 169.) ohranili še sakralnopravne elemente. Posebna skupina podaja maksimalni cenik (§§ 176. B—186.). Zadnjo skupino tvorijo kazenske določbe v varstvo javne morale (§§ 187.—200. A). Z določbo o nagradi za

⁹ V Hrozný-jevem CH, str. 78—99, so določbe prepisa KBo VI, 4 označene kot §§ I.—XLI. Bern. Rosenkranz-Uedem, Zur Chronologie der hethitischen Gesetze (v ZA., N. F. X. 1938, str. 210 ss.) meni, da je KBo VI, 4 starejši, kakor pa sta KBo VI 2 in KBo VI, 3. Da nima prav, dokazuje § XXXV. (torej iz KBo VI, 4) o najdbi, v katerem sta združeni določbi, ki sta v rokopisih KBo VI, 2 in KBo VI, 3 še ločeni kot samostojni (§ 45. in § 71.). Prim. besedilo spodaj na str. 74 s., 78, 80.

¹⁰ Prim. n. pr. §§ 166.—171.

izučitev rokodelstva se zakonik konča (§ 200. B); le-ta določba je prava pravcata *lex erratica* in je nedvomno poznejši dodatek.¹¹

Nasprotno pa najdemo v prvem delu (§§ 1.—100.) splošno zelo jasno sistematiko. Zakonodavec je posamezne določbe razvrstil po pomembnosti pravnih dobrin, ki jih s svojimi normami varuje. Pričenja z najvažnejšo pravno dobrino: s človeškim življenjem (§§ 1.—6.) in s telesno celovitostjo (§§ 7.—18.). Slede določbe o ugrabljenju ljudi (§§ 19.—21.) in pobegu sužnjev (§§ 22.—24.); nato so za nejasnim § 25. (kultična nečistost?) uvrščene rodbinskopravne norme (§§ 27.—38.). Naslednja skupina prinaša najprej določbe fevdnega prava (§§ 39.—42.), za njimi uvršča nekaj heterogenih predpisov (§§ 43.—45.), končno pa ima zopet nekaj fevdnih in finančnopravnih določil (§§ 46. do 56.). Zadnje važno in obširno skupino tvorijo imovinsko-pravne norme: najprej je urejena lastnina na domačih živalih (§§ 57.—92.), zaključni predpisi pa določajo sankcije zoper poškodbe anorganske imovine (skladišče, hiša, skedenj) (§§ 93. do 100.).¹²

Omenjena sistematika je do skrajnih podrobnosti izvedena glede določb o domačih živalih,¹³ ki so obravnavane v štirih skupinah. Prva skupina se bavi z gospodarsko najvažnejšimi živalmi, ki jih zopet razvršča po pomembnosti: z govedi, konji in ovčami (včasih tudi še z mulami, osli in kozami) (§§ 57.—80.). V drugi skupini so določbe glede prašičev (§§ 81.—86.), v tretji glede psov (§§ 87.—90.) in v zadnji glede čebel (§§ 91.—92.).

¹¹ Posamezne skupine je kot take prvi naznačil v svojem prevodu hetitskega zakonika (gl. zg. op. 2) A. Walther. On loči te-le skupine (str. 262 ss.): horticultural laws (§§ 101.—118.); further laws concerning theft and damages (§§ 119.—149.); laws fixing wages and rent (§§ 150.—161.); different laws (§§ 162.—163.); ritual laws and one against enchantment (§§ 164.—170.); diverse laws (§§ 171.—176.A); laws regulating prices (§§ 176.B—186.); against unchastity (§§ 187.—200.A); price of apprenticing (§ 200. B). — Oddelka »različne določbe« (§§ 162. s., §§ 171. ss.), zlasti pa končna določba v § 200.B nazorno kažejo, kako pomanjkljiva je sistematika tega dela in kako so bila mnoga določila priložnostno dodana in uvrščena.

¹² Prim. V. Korošec, *Sistematika prve hetitske pravne zbirke* (KBo VI, 3) (v ZZR VII, 1930, str. 65—75).

¹³ Prim. V. Korošec, *Das Eigentum an Haustieren nach dem hethitischen Gesetzbuch. Ein Beitrag zur hethitischen Auffassung des Eigentumsrechts* (v *Symbolae ad iura Orientis Antiqui pertinentes* Paolo Koschaker dedicatae, Leiden 1939, str. 37—39).

Pri prvi skupini so posamezne skupine določb zopet razvrščene takó, da prehajajo od bolj pomembnega predmeta k manj pomembnemu. Na prvem mestu so določbe glede plemenskih moških živali: bika, žrebca, ovna, in sicer so najprej take, ki določajo sankcije zaradi tatvine teh živali (§§ 57.—59.), nato norme s sankcijami zaradi najdbe in izpustitve¹⁴ istih živali (§§ 60.—62.). Potem se bavi zakonodavec s tatvino delovne živine (§ 63.: vola za oranje; § 64.: konja za vprego; § 65. posebne drobnice, ki je podrobneje ne moremo določiti). Kot § 66. sledi določba glede vprežne ali koristne domače živali, ki zaide v tuj hlev ali tujo stajo; lastnik si lahko vzame svojo žival nazaj, ne more pa nastopiti zoper lastnika hleva ali staje kot zoper tatu. Nato so uvrščene norme glede tatvine krave (§ 67.), kobile (§ 68.) in ovce za volno (§ 69.). Sledita določbi, ustanavljajoči sankcije za tatvino (§ 70.) ali najdbo (§ 71.) govedi, konja, mule in osla.¹⁵ Za njimi pridejo predpisi o odgovornosti zemljiškega lastnika za tuje govedo, ki pogine na njegovem zemljišču (§ 72.) ali ga on tam zgrabi (§ 73.), dalje predpisi glede hudobnega poškodovanja tujih goved (§ 74., § 77.), med nje so vrinjene določbe o odgovornosti za tujo najeto živino (§ 75., § 76., § 78.). Kot zadnji sta uvrščeni določbi §§-ov 79. in 80. Prva opredeljuje pravico zemljiškega lastnika do samopomoči, kadar so tuja goveda — pač pri pašnji — zašla na njegovo zemljišče; sme jih vpreči in tako uporabljati njihovo delovno silo do noči («ko pa se zvezde prikažejo, jih vrne njihovemu lastniku»). Po § 80. velja, da dobi tisti, ki iztrga volku tujo ovco, njeno kožo, lastnik ovce pa vzame njeno meso.^{15a}

¹⁴ Zakonik formulira dejanski stan z besedami: »Če (bika, § 60.; žrebca, § 61.; ovna, § 62.) kdo najde in ga »parkunuzi«... Kaj pomeni tu *parkunuzi*, ni dognano. Hrozný CH, str. 55 je mislil na vzrejo živali; vendar to nima pravega smisla z ozirom na določbo o najdbi v § 71. Pridevnik *parkuiš* pomeni čist (Friedrich, Verträge II, str. 203), *parkunui* torej »očistiti, oprostiti«, v našem primeru pač »razvezati, izpustiti«. V zadnjem smislu ga tolmači Sommer HAB, str. 96, op. 2, kar daje tudi dober pravni smisel; popolnoma nesporna kajpak tudi ta razlaga še ni.

¹⁵ Osla imenuje samo prepis KBo VI, 2, ni ga pa v prepisu KBo VI, 3. Vendar smemo domnevati, da je bil izpuščen po prepisovalčevi pomoti, kajti v istem prepisu ga našteva § 70., ki je očitno paralelna določba k §-u 71. Vrh tega ga ima tudi najmlajši prepis KBo VI, 4 v § XXXV.

^{15a} Nekoliko drugače prevaja to določbo A. Walther, o. c. str. 260; vendar se mi njegova razlaga ne zdi verjetna.

Glede druge skupine živali, prašičev, postavlja zakonodavec sankcije za tatvino (§§ 81.—83., 85.) in hudobno poškodovanje (§ 84.) kadar tudi za primer, če zemljiški lastnik zaloti tujega prašiča na svojem skednju (?),¹⁶ polju ali vrtu; sme ga ubiti, vrniti ga pa mora lastniku (§ 86.).

Norme, ki veljajo za pse kot tretjo skupino, govore v §§ 87. do 89. samo o hudobni poškodbi različnih psov (pastirskega; psa pri psarju; hišnega čuvaja). Vzporedno s § 79. in s § 86. pa govori § 90. o primeru, da povzroči pes škodo s tem, da požre tujo slanino; oškodovani lastnik sme psa ubiti in »vzeti slanino iz njegovega trebuha« (§ 90.).

Glede tatvine čebel so sankcije različne, če gre za roj (na prostem) (§ 91.) ali pa za panj s čebelami ali za panj brez čebel (§ 92.). V § 92. se za tatvino čebel v panjih omenja poleg milejše veljavne kazni tudi še starejša kazen, da so namreč tatu prepuščali »čebelam v hrano«,¹⁷ tako da je umrl za njihovimi piki.

Tako podrobna razčlenjenost določb, ki naj ščitijo lastninsko pravico na domačih živalih, nas prvi hip preseneča. Razumljiva pa nam postane, če jo motrimo v zvezi s tem, kar je pred 11 leti dognal P. K o s c h a k e r za mezopotamska prava: pri proučevanju klinopisnih prav ne smemo namreč vzeti za izhodišče enotnega pojma lastnine, kakor ga je razvilo rimsko pravo, ampak je treba imeti pred očmi, da je v teh pravih vsebina lastninske pravice različna po predmetu in namenu njene uporabe.¹⁸ Kakor sem že ob drugi priliki¹⁹ ugotovil, kažejo prav navedene določbe, da velja K o s c h a k e rjevo dognanje tudi za pojmo-

¹⁶ Za pomen samostalnika *šeli* prim. Fr. Ose, MVAeG 47, 1 (1944), str. 52, op. 1; Hrozny je prvotno mislil na »travnik«.

¹⁷ Akadijski izraz *bubutu* = hrana, prim. A. Deimel, Akkadisch-šumerisches Glossar, str. 42, s. v. — Prim. tudi H. Otten, MVAeG 46, 1, str. 41 ss. (42), op. 3.

¹⁸ Fratriarchat, Hausgemeinschaft und Mutterrecht in Keilschriftrechten, v ZA. N. F. VII (1933), str. 24: Man muss sich für diese (= die altorientalischen) Rechte von dem romanistischen Eigentumsbegriff, der in begrifflicher Unbegrenztheit alle Objekte sachenrechtlicher Herrschaft in gleicher Weise umfasst, frei machen. Zwar ist auch hier Eigentum Herrschaft über eine Sache oder eine Person, aber der Inhalt dieses Eigentums kann differenziert sein nach seinem Objekte, er kann begrenzt sein, ... er kann insbesondere bestimmt sein durch den Zweck des Eigentums.

¹⁹ Eigentum an Haustieren nach dem hethitischen Gesetzbuch (gl. op. 13), str. 42 s.

vanje lastnine po hetitskem pravu. Zato najdemo za varstvo lastnine na živalih sankcije, ki so različne po predmetu. Glede prve skupine jih pozna hetitski zakonik ne le zoper tatvino, ampak delno tudi zoper utajo najdbe, in zoper hudobno poškodovanje teh živali; pri prašičih se obrača samo zoper tatvino in hudobno poškodovanje, pri psih samo še zoper hudobno poškodovanje in pri čebelah le zoper tatvino.

Podrobnejša analiza gorenjih določb,²⁰ zlasti tistih, ki veljajo za označeno prvo skupino domačih živali, nam odkriva, da je po hetitskem zakoniku imel lastnik izključno pravico, imeti stvar v svoji posesti. Kdor ima brez lastnikovega privoljenja njegovo žival v svoji posesti, velja načeloma za tatu; izjeme normirata že omenjeni § 66. glede lastnika staje ali hleva, kamor se je zatekla tuja žival, kakor tudi § 71. (oz. § XXXV.) glede najditelja, če poskrbi za razglasitev svoje najdbe.

Hetitski izraz za »najti« je glagol *uemija-*, ki pomeni »naleteti na koga, zalotiti ga,²¹ najti ga«. Kot enakovredna uporabljajo Hetiti sumerski KAR²² in akadijski KAŠADU.²³ Tudi v hetitskem zakoniku se uporablja *uemija-* včasih v splošnem pomenu »zalotiti«, včasih v ožjem pomenu »najti«.²⁴

V hetitskem zakoniku je tatvina (*tajazil*) tipični imovinski delikt. Določbe o tatvini so — kakor smo že videli — diferencirane po skupinah predmetov. Nekaterim določbam o tatvini

²⁰ Korošec, o. c., str. 49.

²¹ Za pomen prim. F. Sommer, Hethitisches II (= Bo St. 7), Leipzig 1922, str. 47, op. 3. V Muršiliševih analih (citirano po A. Götz, Annalen des Muršiliš, v MVAeG 38, 1933) je uporabljan glagol *uemija-* v prvotnem pomenu. Dostojanstveniki »najdejo« kralja v mestu T. (KBo IV, 4, III, 22 = AM 124); vojska »najde« v osvojenem mestu velike zaloge kot plen (KBo IV, 4, IV, 15 = AM 134); vojskovodja naleti na sovražnika (KBo IV, 4, II, 73 = AM 122); prim. tudi KBo XIX, 37, II, 32 (= AM 170) in KBo IV, 4, III, 37 (= AM 128).

²² V KBo VI, 5, IV, 21; Hrozný, CH, str. 37, op. 18.

²³ A. Götz, Die Pestgebete des Muršiliš, v KIF, str. 210, § 5, v. 2, op. ee, str. 228. Za sumerski *kar* in akadijski *kašadu* navaja A. Deimel, ŠL II, 376*, str. 719, t. 10 med drugimi pomene: erreichen; finden; treffen.

²⁴ V pomenu »najti«: CH § 45, v. 57; § 60, v. 37; § 61, v. 40, § 62, v. 43, § 71, v. 63; § XXXV, v. 4. V pomenu »naleteti na, zalotiti«: § 24, v. 6 (gospodar svojega pobeglega sužnja); § 79, v. 6 (zemljiški lastnik tuja goveda na svojem polju); § XXXV (v. 8 in 10: lastnik izgubljeno stvar; v. 6 s. najditelj lastnika najdene stvari); § 197, v. 8 (mož ženo v prešuštvovanju).

sledijo določbe o najdbi istih predmetov. Iz tega dejstva lahko sklepamo, da je zakonik prvotno imel samo določbe o tatvini, pozneje pa je zakonodavec v nekaterih primerih uvrstil za določbo o tatvini določenega predmeta še odgovarjajočo milejšo določbo o najdbi istega predmeta, kolikor ni nepoštenega najditelja sploh proglasil za tatu.²⁵

O pravilnosti te domneve se prepričamo, če primerjamo določbe §§-ov 57.—59. s §§-i 60.—62. V prvih treh so sankcije za tatvino bika (§ 57.), žrebca (§ 58.) in ovna (§ 59.). V naslednjih treh določbah pa so sankcije zoper tistega, ki je katero teh živali našel in najbrže izpustil²⁶ (§ 60.: bika, § 61.: žrebca, § 62.: ovna). Kot kazen mora tat dati po petnajst živali iste vrste (za tatvino bika: 15 govedi, za žrebca: 15 konj, za ovna: 15 ovc, koštrunov in jagnjet); po strožjem starejšem pravu (*karū* — prej) je bil moral tat dati celó po 30 živali. Za nepoštenega najditelja pa je kazen normirana na dajatev sedmih istovrstnih živali, torej na približno polovico lihega števila 15. Iz teh kazenskih mnogokratnikov (30, 15, 7) izhaja, da je hetitski zakonik tatvino omenjenih živali spočetka kaznoval tridesetkratno; v zvezi s splošnim znižanjem kazenskih postavk²⁷ — vobče na polovico — je tudi za tatvino tu določil petnajstkratno dajatev, hkrati pa je na novo uvedel za (približno) polovico²⁸ nižjo kazen za najditelja, ki žival izpusti. Tako je tudi razumljivo, da v določbah o

²⁵ § 45, v. 58; § 71, v. 67; § XXXV, v. 11; prim. nekoliko drugačna primera za fingiranje tatu v Hammurabijevem kodeksu § 9, v. 38 s., § 10, v. 57 s.

²⁶ Glej str. 70, op. 14.

²⁷ Tako znižanje kazenskih postavk omenjajo: § 7 (srebra: od 1 mine na 20 polseklov), § 9 (pols. srebra: 6—3); § 25 (pols. srebra: 6—3), §§ 57, 58, 59 (goved, konj, ovc 30—15), § 63 (vprednih goved 15—10), § 67 (goved 12—6), § 69 (ovc 12—6), § 81 (srebra: 1 mina — 12 pols.), § 91 (1 mina — 5 pols.), § 92 (smrt po čebelinih pikih — 6 pols. srebra), § 94 (srebra: 1 mina — 12 pols.), § 101 (pols. srebra: 6—3), § 129 (srebra: 1 mina — 12 pols.), prim. §§ 119, 121, 122, 166, 167. — Kratko utemeljitev znižanja podajata §§ 9 in 25: polovico je vzel oškodovani, drugo polovico »so vzeli za palačo (= dvor), toda sedaj je kralj zavrgel (= odpustil) (delež) palače«, zato znaša kazen le za polovico nižji znesek. — Kateri vladar je to znižanje dovolil, ni znano. Z vsemi pridržki lahko domnevamo, da bi to utegnil biti Hattušiliš III., ki je bil vobče zelo radodaren z različnimi oprostivami od javnih dajatev.

²⁸ Razmerje 2 : 1 velja glede kazni za umor (§§ 1.—2.) in uboj (§§ 3.—4.) svobodnega (§§ 1. in 3.), oz. sužnja (§§ 2. in 4.).

najdbi ni nobenega razlikovanja med starejšim, strožjim in milejšim, poznejšim kaznovanjem; takrat ko se je tatvina kaznovala tridesetkratno, najdba še ni bila vpoštavana kot poseben delikt. Za naše vprašanje o publiciteti te določbe ne nudijo ničesar, zato se v nadaljnjem več ne oziramo na nje.

Jasno zaporednost med tatvino in najdbo srečamo vnovič v predpisih §§-ov 70. in 71. Prvi postavlja kazenske sankcije zoper tatu ene izmed naslednjih živali: goveda, konja, mule (mezga?) ali osla; drugi pa se bavi s položajem najditelja istih živali.

Po določbi § 70. si je lastnik smel vzeti ukradeno žival nazaj, vrh tega je smel od tatu terjati še dvojno povračilo, kar je najbrže pomenilo, da je tat moral okradenemu plačati dvojno vrednost, ki jo je imela ukradena žival.

O najdbi istih živali pa določa § 71. (KBo VI, 3, III, 63—67, dopolnjeno po KBo VI, 2, III, 58 ss.):

- 63 Če kdo najde govedo, konja, mulo (mezga?) (ali) osla,²⁹ ga
(mora) pred kraljeva vrata
64 pripeljati. Če (ga) pa na deželi najde, ga (mora) pokazati³⁰
starešinam
65 in potem³¹ ga (sme) zase vpregati.³² In če ga njegov lastnik
najde,

²⁹ Glede osla prim. zgoraj op. 15.

³⁰ V 64. vrsti je glagol treba transkribirati z ozirom na *hi-in-ga-zi* v 67. vrsti kot *hi-in-gā-zi*; pluralna oblika *hinganzi* v 64. vrsti ne more imeti smisla, ker označuje isto dejanje iste osebe (namreč najditelja), kakor je omenjeno v 67. vrsti. — Glede pomena prim. nazadnje A. Götze-H. Pedersen, Muršilis Sprachlehmung (= Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Hist.-filol. Medd, XXI, 1), København 1934, str. 33 ss, 51. Götze l. c. domneva poleg pomenov »sich verneigen, Reverenz erweisen« tudi pomen »zuweisen«: Poslednji pomen za našo določbo ni potreben. Gre za to, da je najditelj s primernim spoštovanjem pokazal najdeno žival starešinam.

³¹ Prim. Friedrich, Grammatik, § 310a (»und dann«).

³² Medtem ko ima KBo VI, 3, III, 65 iterativni glagol *tu-u-ri-iš-ki-iz-zi* (= vprega), ima KBo VI, 2, III, 60 navadni glagol *tu-u-ri-iz-zi* (= vpreže).

³³ Pridevnik *šakuušašar-* prevaja Hrozný kot »intact« ali »complet« (l. c. in v § XXXV., v. 9, § 94., v. 38, § 95., v. 42.), Friedrich, Staatsverträge des Hatti-Reiches I. (= MVAc G 31, 1), str. 90 s; navaja pomene: richtig, ordentlich; gornji stavek prevaja: »er kann das Tier ganz ordnungsmässig (rechtmässig) mitnehmen«. — F. Sommer, AU, str. 67, 285 in 423 navaja kot pomene: »vollständig, unversehrt, vollwertig, äquivalent, dem Sachverhalt angemessen«, v pravnem pomenu: »gesetzmässig, legal«.

66 si ga popolnoma³³ vzame; kot tatu ga (= najditelja) ne zgrabi.

67 Če ga starešinam ne pokaže, postane on (= najditelj) tat.³⁴

Zakonik razlikuje v § 71. dva primera. Od 64. v. naprej govori o najdbi na deželi. Kot samoumevno predpostavlja, da gre v prejšnji vrstici za najdbo v prestolnici. Morda imamo tu določbo še iz dobe, ko je zakonik vseboval samo prestolniško mestno pravo.³⁵ Najditelj mora najdeno žival pripeljati pred »kraljeva vrata«, ki smo na nje naleteli že v instrukciji za tempeljske ljudi.³⁶ Tam je bil najbrže sedež kraljevega mestnega oblastva.³⁷ Najditelj je žival verjetno tam oddal, tam jo je pač tudi lastnik iskal in jo dobil nazaj. Vse to moremo samo sklepati iz dejstva, da zakonik tu ne govori več ne o živali, ne o najditelju, ne o lastniku, medtem ko za drugi primer vse to ureja.

Kadar je bila žival najdena na deželi, je bilo treba računati s tem, da se je žival večkrat bolj oddaljila od svojega gospodarja kakor se je to utegnilo zgoditi v mestu. Tako je bilo verjetno, da je najdena žival ostala dalje časa v najditeljevi posesti. Ker je le-ta moral medtem žival krmiti, je bilo pravično, da mu je zakonik dovoljeval »vpreganje«, to je uporabljane njene delovne sile, dokler se ne bi oglasil lastnik in jo vzel nazaj. Hetitski zakonodavec pa je najditelju pripoznal to pravico samo pod pogojem, da je svojo najdbo razglasil tako, da je najdeno žival pokazal »starešinam«.

Starešine – doslovno »starci«³⁸ – se imenujejo s sumerskim izrazom LÚ.MEŠŠU.GI, babilonsko *šibūtīm* in hetitsko *mijaḫhu-yanteš*. Oni so nekako naravni zastopniki naroda. Najdemo jih

v družabnem pomenu: »legitim«, v etičnem: »loyal«. — Po mojem mnenju je mišljena pač *res integra*, celotna, nepoškodovana žival z morebitnimi mladici (*cum sua causa*) vred. Prim. tudi spodaj § XXXV., v. 8 in op. 58.

³⁴ Za LÚ IM.ZU = tat, glej H. Zimmermann v ZA, N. F. II, str. 319 s.

³⁵ Podobno vsebuje asirska pravna knjiga pravo mesta Aššurja; prim. P. Koschaker, MVAeG 26, 3, str. 73 ss.

³⁶ Glej str. 65.

³⁷ Na Vzhodu so vrata sedež oblastva; prim. iz Svetega pisma n. pr.: Deut. 21, 19; 22, 16; 25, 7; Rut. 4, 1 ss.; prim. tudi bivšo turško Visoko porto.

³⁸ »Starešine« se mi zdi primernejši izraz kakor »starci«; uporablja ga tudi slovenski prevod Svetega pisma za hebrejski *zeqenim* (prijazno pojasnilo prof. M. Slaviča). Tudi nemški hetitologi jih prevajajo kot »die Aeltesten«.

v grških državah, med katerimi so v Šparti postali celo poseben ustanovni činitelj (geruzija).³⁹ V Babiloniji se v listinah in pismih večkrat istovetijo »starešine mesta« z mestom samim; važno vlogo imajo tudi v sodstvu.⁴⁰ V Asiriji se »starešine« omenjajo takoj za najvišjimi dvornimi dostojanstveniki; nanje naslavlja včasih vladar svoje dopise.⁴¹ V patriarhalni izraelski ustavi so starešine predstavniki naroda,⁴² mestni starešine sodijo pri mestnih vratih in imajo pravico, da zasledujejo morilca, ki je bil pobegnil v tuje mesto, ter zahtevajo njegovo izročitev.⁴³ Paralele bi našli tudi v srednjeveškem srbskem in hrvatskem⁴⁴ ter ruskem pravu, kjer so bili »starci« pred reformo Vladimirja Kijevskega občinski sodniki in čuvarji narodnega prava.⁴⁵

V hetitskih zgodovinskih in političnih tekstih se starešine večkrat omenjajo kot ljudski predstavniki mest in pokrajin. Tako poroča Muršiliš II. v svojih analih, da so prišli predenj starešine mesta Azzi in so ga prosili, da bi sprejel njihovo deželo pod svojo oblast.⁴⁶ Drugod zopet poroča, da se mu niso prišli poklonit

³⁹ Prim. F. Lübkers *Reallexikon des klass. Altertums*, Leipzig—Berlin 1914, str. 411 s. v. Gerusia; Busolt-Swoboda, *Griechische Staatskunde* (v *Handbuch der Altertumswissenschaft*), 3. izd., München 1920, 1926, str. 329, 679 ss.

⁴⁰ A. Walther, *Das altbabylonische Gerichtswesen* (= LSS VI, 4—6), Leipzig 1917, str. 52 ss., 64. — Hammurabijev zakonik jih ne omenja, pač pa jih poznajo zasebne listine in pisma; prim. M. Schorr, *Altbabylonische Rechtsurkunden* (= VAB V), Leipzig 1913, Nr. 259, 20; 268, 13; 294, 3; 307, 8; A. Ungnad, *Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurapi-Dynastie* (= VAB VI), Leipzig 1914, Nr. 171, 7; 190, 11; 229, 24, 30; 191, 11 (?). Prim. članek E. Ebeling, *Alter v RLA*, I, str. 75 s., s. v.

⁴¹ E. Klauber, *Assyrisches Beamtentum nach den Briefen aus der Sargonidenzeit* (= LSS V, 3), Leipzig 1910, str. 12, 16, op. 1. M. Streck, *Assurbanipal und seine Nachfolger* (= VAB VII), Leipzig 1916, I. Teil, str. CV.

⁴² Prim. n. pr. Ex. 3, 16; Num. 11, 16; Deut. 21, 2, Glej Friedr. Nötscher, *Biblische Altertumskunde*, Bonn 1940, str. 105, 110 s., 114, 117 ss., 125.

⁴³ Deut. 19, 12; 21, 2 ss., 19 s.; 22, 15 ss.; 25, 7 ss.

⁴⁴ Const. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* (Denkschr. d. Akademie d. Wiss., Wien), 1912—1919, II, str. 10; III, str. 45. — Za pomen »starcev« prim. tudi Milko Kos, *Studija o Istarskom razvodu* (Rad Jugoslov. Akad., 240. knj.), Zagreb 1931, str. 130 ss.

⁴⁵ Leop. K. Goetz, *Das russische Recht*, I, Stuttgart 1910, str. 183 in passim.

⁴⁶ KBo IV, 4, IV, 31 = Götze, AM, str. 138.

starešine iz uporne dežele Kalašma.⁴⁷ V spisu zoper upornega Madduvattaša izza konca hetitske države (konce 13. stol. pr. Kr.) se starešine na dveh mestih omenjajo kot važen politični faktor. Deželo Pitašša je Madduvattaš pripravil do odpada s tem, da je zaprisegel »kneze dežele P.« in »starešine mesta P.«; mesto Dalava se mu je pridružilo pod vplivom mestnih starešin.⁴⁸ Kako velik je utegnil biti politični vpliv starešin v sami prestolnici, lahko sklepamo iz nekega izreka v politični oporoki Hattušilija I. (po l. 1800 pr. Kr.). Le-ta naroča, da starešine mesta Hattušiša ne smejo govoriti z mladim Muršilišem I., ki ga je določil za svojega naslednika.⁴⁹ Drugod zopet nastopajo starešine pri verskih obredih kot predstavniki domačega mesta.⁵⁰ Službena instrukcija KUB XIII, 2 naroča provincialnemu namestniku (*bēl madgalti*), da mora v mestih nadzirati svečenike in starešine in jih opozoriti, kadar bi bilo kako tempeljsko poslopje potrebno popravila.⁵¹ Ista instrukcija vsebuje zapoved, naj provincialni namestnik, mestni načelnik in starešine »dobro sodijo pravde«.⁵² Iz tega sklepamo, da so najbrž opravljali najnižje sodstvo, ker manjka vsake opore za mnenje, da bi bili morda sodili skupno z imenovanima državnima dostojanstvenikoma.

Kdo so bili hetitski starešine, na kak način so bili taki izbrani, iz doslej znanih tekstov ni razvidno. S F. Sommerjem⁵³ smemo domnevati, da to niso bili izključno najstarejši možje v posameznih mestih ali pokrajinah, ampak da so bili to najuglednejši — na splošno tudi starejši — možje, ki so bili kot taki nekako samoumevno ljudski predstavniki. Hetitska država

⁴⁷ KBo V, 8, IV, 11 = Götze, AM, str. 160; prim. Sommer, HAB, str. 103, op. 2.

⁴⁸ A. Götze, Madduwattaš (= MVAeG 32, 1), Leipzig 1928, II, 39 (str. 28 s.), I, 73 (str. 18 s.), prim. str. 158 s.

⁴⁹ Sommer, HAB, str. 8 s., v. II, 59 s.: »Starešine naj besede ne govore, mojega sina naj za svoj prid (?) ne kličejo! S teboj (, moj sin,) naj starešine Hattušiša ne govore.

⁵⁰ KUB XIII, 4, I, 43, KUB XX, 52, I, 44; citat v Sommer, HAB, str. 103.

⁵¹ KUB XIII, 2, II, 26—31; prim. V. Korošec, *Bēl madgalti*, ZZR XVIII, 1942, str. 146, 155.

⁵² KUB XIII, 2, III, 9 s. Besedilo s prevodom glej V. Korošec, o. c., ZZR XVIII, str. 150 s.

⁵³ HAB, str. 103; za Grško prim. Busolt-Swoboda, Griechische Staatskunde, str. 679.

jih je sicer ob raznih prilikah dejansko vpoštevala, ni jim pa bila preveč naklonjena. To kaže prej citirano navodilo Hattušiliša I. Značilno je tudi, da jih hetitski zakonik omenja samo v obravnavanem § 71.; poznejša redakcija, ki nam je ohranjena v §-u XXXV., pa je tudi nje nadomestila s pričami.

Zanimivo je, da o vseh teh kavtelah, kakor jih pozna § 71., ni govora v § 45., ki se prav tako bavi z najdbo. Glasi se:

57 Če kdo najde orodje, ga prinese nazaj njegovemu lastniku,
58 onemu (ga) preda.⁵⁴ Če ga pa ne da, postane on tat.

⁵⁴ § 45 povzroča prevajalcu precej težav. Zato podajam tudi gorenji prevod s precejšnjim zadržkom.

Predvsem še ni popolnoma gotovo besedilo samo, čeprav ga podajajo kar trije prepisi: KBo VI, 2 (II, 36—37); KBo VI, 3 (II, 57—58) in KBo VI, 5 (IV, 21—23). Iz njih in s pomočjo § XXXV. (= KBo VI, 4, IV, 4—11) ga Hrozny, CH., str. 36 rekonstruira tako-le (v oglatem oklepaju označujem to, kar ni iz prvih treh prepisov):

57 *ták-ku Ú.NU.TE.MEŠ ku-iš-ki ú-e-mi-ja-az-zi na-at EGIR-pa iš-ši-
-[iš-ši pi-en-na-i]*

58 *a-pu-u-un pi-ja-na-iz-zi ták-ku-at Ú.UL-ma pa-a-i na-aš LÚ IM.ZU
ki-ša-ri*

Pri tem ni popolnoma gotovo, da je bil glagol *pennai*, ki ga je Hrozny, l. c. op. 22, prevzel iz § XXXV., v. 5 bil tudi v § 45.; kajti v zvezi s *pennai* uporablja § XXXV takoj nato glagol *pehutezzi* (v. 6), medtem ko imamo v § 45. glagol *pijanaizzi*. Po smislu pa je gorenja izpopolnitev vrzeli mogoča in verjetna.

Glavno težavo pa povzroča stavek *apun* (= illum) *pijanaizzi*. Hrozny, CH., str. 37 ga prevaja: »(et) in (= leur maitre) le *laisse aller*« (kurzivni tisk naznačuje dvom). — J. Friedrich, Verträge II, je najprej omahoval med prevodoma (str. 23, op. 2): »Wenn jemand Geräte findet, so muss er sie zu ihrem Besitzer wieder hinschaffen (und) ihn (formell damit) begaben« in med drugim »Wenn ... findet und sie ihrem Besitzer wieder hinschafft, (so) muss er [der Besitzer] den betreffenden [den Finder] belohnen« (prim. str. 166). Končno pa se je (o. c. str. 166) odločil za drugi prevod. Njemu sledi tudi A. Walther, ki (str. 254) prevaja »he (the owner) shall reward him«.

Jedro težave je v še nedogranem pomenu glagola *pijana-* (prim. Friedrich, Verträge, II, str. 23, op. 2 in 166). Friedrich (str. 166) ga razlaga kot izvedenko od *pai-* = dati z intenzivnejšim pomenom (pripona *-na-*). V tem primeru je mogoč pomen »obdariti«, ki je zares uporabljen v tekstu Bo 4803, III, 13 ss. (Friedrich, l. c.). Iz tega bi sledilo, da je lastnik moral nagraditi najditelja, dati mu najdenino.

To se mi ne zdi verjetno. Zakonodavec namreč precej enostransko varuje lastnika s tem, da proglašja najditelja za tatu že tedaj: 1. če lastniku ne vrne najdenega orodja (§ 45., v. 58); 2. če svoje najdbe ne razglasi na predpisani način (§ 71., v. 66 s.; § XXXV., v. 9 ss.), S takim pojmovanjem

Kadar je bilo forej najdeno orodje, je najditelj imel dolžnost, da je orodje vrnil lastniku. Ni govora niti o »kraljevih vratih«, da bi najditelj najdeno stvar tam oddal. Zakonodavec je morda smel računati s tem, da bo najditelj takoj vedel, čigavo je najdeno orodje. Ali so imeli različni obrtniki svoje orodje žigosano s svojim imenom, ni znano, čeprav bi bilo to mogoče.⁵⁵ Najbrž je zakonodavec pri tem mislil na to, da se je orodje navadno našlo blizu obrtnikove delavnice in je bilo tudi lažje mogoče najti lastnika, kakor pa pri živali, ki se je utegnila od njega zelo oddaljiti.

Sistematično je § 45. osamljena določba (*lex erratica*), brez vsake notranje zveze s sosednjimi določbami. Nobene zunanje zveze tudi nima s § 71. Zdi se, da je zakonodavec poskrbel v

lastnikove pravice misel najdenine ni združljiva; zato ni o njej nobenega sledu ne v § 71., ne v § XXXV. — Dalje je treba vpoštevati, da hetitski zakonik določa za dajatve, ki jih ureja, točne zneske (n. pr. v §§ 22, 23, 24, 42, 150, 151, 152, 158 [glej Friedrich, *Archiv für Orientforschung* XIII, 78], 159, 200B [glej Friedrich, *Verträge* II, 170]), medtem ko v § 45. ničesar takega ni. Sankcija §-a 45. se bavi samo z možnostjo, da najditelj ne vrne najdenega orodja, ne pa tudi s primerom, da lastnik ne bi hotel dati najdenine. Končno tudi ne smemo prezreti stilističnega razloga, na katerega je že spočetka opozoril Friedrich, (o. c., str. 23, op. 2). Če bi bil namreč v začetku druge vrstice §-a 45. govor o najdenini, bi se s tem menjal subjekt in bi verjetno v začetku bila členica *nu-* (= in tedaj). V resnici pa stoji besedica *na-at*, ki ima isto funkcijo, že v prvi vrstici, ni pa ničesar podobnega v začetku druge vrstice; zato smemo sklepati, da se z *na-at* začena glavni stavek (porek), ki se nadaljuje in konča s prvim stavkom druge vrstice.

Dokler ne bo ponjen glagola *pijana-* dognan, se bo razlaga §-a 45. morala omejevati na bolj ali manj verjetne domneve. Če je *pijana-* izpeljanka od *pai-* (= dati), pomeni najbrže prepustitev, izročitev najdene stvari lastniku. Dvojica izrazov *pennai* (= pripelje, prinese) in *pijanaizzi* (= izroči?) v §-u 45. ima paralele tudi drugod, n. pr. *pennai* — *pehutezzi* (= odpelje s seboj) v §-u XXXV. (v. 5 s.) ter v Hattušiliševem tekstu (= MVAeG 29, 3, str. 8, § 4, v. 26 s.): »deželo mi je dal v upravo« (*manijahhanni pešta*) — »deželo sem vzel v upravo« (*taparha*).

Če izvajamo *pijana-* od *pija-* (= poslati), lahko soglašamo tudi z gojenjim Hrozný-jevim prevodom. Lastnik »odslovi«, »pusti oditi«, »pusti v miru« najditelja, ki mu je izgubljeno orodje vrnil, in ne more več nastopiti zoper njega kot zoper tatu.

⁵⁵ Predmeti, ki jih je bil kralj podaril svečenikom, so imeli vtisnjen kraljevi žig; prim. KUB XIII, 4, II, 46 s.; gl. zgoraj str. 63. Tudi novo bogoslužno orodje je moral *bēl madgalti* žigosati, kakor to določa KUB XIII, 2, II, 42; prim. ZZR XIII, str. 8.

§ 71. za kmeta (ali pastirja), ki je bil izgubil svoje živinče, v § 45. pa se je zavzel za obrtnika, ki je bil izgubil svoje orodje.⁵⁶ Medtem ko sta v prepisih KBo VI, 2 in KBo VI, 3 določbi popolnoma ločeni, je mlajša redakcija, kakor jo podaja plošča KBo VI, 4,⁵⁷ obe določbi združila v novem (po H r o z n ý -jevem štetju) §-u XXXV., pri čemer je prišlo tudi do nekaterih izprememb. V prevodu se glasi § XXXV. (= KBo VI, 4, IV, 4—11):

- 4 Če kdo orodje ali govedo, ovco, konja, (razura), osla
 5 najde, ga (mora) pripeljati nazaj k njegovemu lastniku
 6 in (le-ta) ga odpelje (domov). Če pa njegovega lastnika ne
 7 najde, tedaj si (mora) izpričati; (če) pa pozneje to (= naj-
 deno orodje ali živinče)
 8 njegov lastnik najde, tedaj, kar oni (= najditelj) ima,⁵⁸
 9 to popolnoma⁵⁹ odpelje s seboj. Če pa si (najditelj) ne
 10 izpriča, pozneje pa ga s tem (= z najdenim orodjem ali
 živinčetom) njegov lastnik najde,
 11 tedaj postane on (= najditelj) tat; trikratno (mora) povrniti.

Kakor kaže veznik »ali« (het. *našma*) v prvi vrstici, je redaktor §-a XXXV. mehanično spojil predmete najdbe iz prejšnjih §§-ov 45. in 71.; le pri živalih je mesto mule postavil ovco.⁶⁰ S to spojitvijo je uvedena enotna pravna ureditev bodisi da gre za najdbo orodja bodisi za najdbo živine.

Zanimivo je opazovati, kako je hetitski zakonodavec v novem §-u XXXV. skušal povzeti težnje obeh starejših določb.

⁵⁶ O pomenu obrtnikov v hetitski državi prim. A. G ö t z e, *Kleinasien*, str. 98, 110; V. K o r o š e c, *Hethitische Staatsverträge*, Leipzig 1931, str. 81; Podelitev hetitske pokrajine Dattašše Ulmi-Tešupu (= KBo IV, 10) (= *Razprave Akad. znan.*, II., Ljubljana 1943), str. 74.

⁵⁷ Glede starosti prim. str. 68, op. 9.

⁵⁸ Prevod tega mesta je sporen. Glasi se (v. 8) ...*nu-uš-ši-kán ku-it har-kán*. Ko lastnik pozneje svojo stvar (žival, orodje) pri najditelju najde, tedaj odpelje stran to, »kar je onemu *harkan*«. H r o z n ý (str. 95) prevaja: (ce) qui lui (a) disparu; A. W a l t h e r (str. 255) what had disappeared (*less probably*, what is held — viz., by him) oba izvajata *harkan* od *hark-* = poginiti. W a l t h e r pa je vsaj kot manj verjetno alternativo označil prevod »kar oni (= najditelj) ima«; tako je obliko treba izvajati od glagola *har(k)-imeti*. Smisel ima le ta prevod. Lastnik odvzame to, kar je od njegove stvari še pri najditelju, z živaljo vred tudi njene mladiče.

⁵⁹ Za *šakuqaššar* gl. zg. op. 33. — Za *arha peda-* gl. Z u n t z, *Ortsadverbien*, str. 21.

⁶⁰ Razura kaže, da je redaktor ob izpreminjanju besedila kolebal.

Enako kakor § 45. opušča tudi § XXXV. vsako razlikovanje med najdbo v prestolnici in najdbo na deželi. Dalje je nova določba prevzela iz § 45. načelo, da mora najditelj najdeno stvar pripeljati, odn. prinesiti lastniku, da jo le-ta zopet vzame v svojo oblast.

V nadaljnem (v. 66 ss.) pa se je § XXXV. naslonil na določila §-a 71. o najdbi živine. Kadar namreč najditelj ne more najti lastnika, mora najdeno orodje ali živinče »izpričati« (*kuṭruuāizzi*, v. 7, 10). Glagol *kuṭruuā-*⁶¹ je izpeljanka od samostalnika *kuṭruēš* (= priče) in pomeni neko najditeljevo dejanje, pri katerem sodelujejo najbrže v ta namen zaprosene priče. Iz celotnega smisla določbe sledi, da mora najditelj opraviti bistveno enako dejanje, kakor mu ga nalaga § 71. (v. 64, 67), ko mu naroča, da mora najdeno živinče »pokazati starešinam«. Za to razlago govori očitni paralelizem v strukturi obeh določb. Izpolnitev označenega dejanja se v § 71. in v § XXXV. omenja po dvakrat, in sicer drugič v sankciji⁶² določila. S temi izrazi je mišljen publicitetni akt, razglasitev najdbe, ki naj sedaj ne le glede živinčeta, ampak tudi glede orodja zagotovi najditelju pošteno posest najdene stvari, dokler se lastnik ne oglasi in si izgubljenega orodja ali živinčeta ne vzame nazaj. Novi § XXXV. tudi več ne omenja najditeljeve pravice, da »najdeno žival zase vprega«, kakor je to za najdbo živinčeta na deželi določal § 71. (v. 65). Zakaj je redaktor novega besedila o tej najditeljevi pravici molčal, ni mogoče dognati. Morda je ni maral razširiti na najdeno orodje; verjetno pa jo je glede živine smatral za samoumevno. Absurdno bi bilo misliti, da bi najditelj krmil tujo žival brez pravice do povračila krmilnih potroškov, ne da bi jo smel vsaj uporabljati za delo.

Podobno kakor § 71. določa tudi § XXXV., da si lastnik, ki najde zopet svojo stvar, sme le-to vzeti »popolnoma«, »celotno« nazaj; dostavlja pa še, da odnese, odn. odpelje s seboj »kar ima oni (= najditelj)« od njegove stvari. S tem bodo pač mišljene akcesije, zlasti med tem rojeni živalski mladiči. Ne v § 71. ne v § XXXV. pa ni govora o najdenini,⁶³ ki naj bi jo prejel naj-

⁶¹ Za ta izraz prim. J. Friedrich, *Verträge II*, str. 101; on prestavlja kot »dati potrditi po pričah«.

⁶² Gl. zgoraj § 71., vv. 64, 67; § XXXV., vv. 7, 10.

⁶³ Glede najdenine prim. zgoraj str. 78, op. ⁶⁴, 6. odst.

ditelj; prav tako pa tudi ni nikjer govora o odškodnini, ki naj bi jo pošteno najditelj moral dati lastniku za uporabljanje njegovega živinčeta ali orodja.

Najditelj, ki bi svoje najdbe ne bil »izprijal«, ki bi je ne bil s pritegnitvijo prič razglasil, velja kot tat. Kazensko sankcijo normira § XXXV. z besedami: »trikrat povrne« (v. 11). Pri tem ni jasno, ali šteje naravna restitucija izgubljene stvari lastniku kot enkratna dajatev, tako da bi moral najditelj vrh tega plačati še dvojno vrednost stvari; v tem primeru je bila kazen popolnoma v skladu z normo §-a 70. Ako pa je bilo v §-u XXXV. mišljeno plačilo trojne vrednosti poleg vrnitve stvari same, tedaj je avtor besedila v KBo VI, 4 v tem primeru kazensko sankcijo postrožil. — Končno naj ugotovimo, da določbe §§-ov 45., 71. in XXXV. soglašajo v tem, da nepoštenega najditelja izenačujejo s tatom.

Ob zaključku naj kratko povzamemo svoja dosedanja dognanja o najdbi. Hetitski zakonodavec ureja najdbo samo glede orodja in glede gospodarsko najbolj važnih domačih živali. Pravni položaj najditelja je normiran tako, da je kar najbolj varovana lastnikova pravica na izgubljeni stvari. Po starejših določbah je bil najditelj dolžan, da vrne najdeno orodje lastniku (§ 45., v. 57), odn. da pripelje v prestolnici najdeno žival pred »kraljeva vrata« in jo najbrže tam odda. Po mlajši ureditvi pa je bila taka *obligatio faciendi* posplošena: najdeno orodje ali živinče je moral najditelj vrniti lastniku (§ XXXV. v. 5), če ga je le mogel ugotoviti.

Če pa je bilo živinče najdeno na deželi ali pa — po poznejšem pravu — kadar lastnika ni bilo mogoče izslediti, je najdena stvar ostala v najditeljevi posesti, dokler se ni zglašil lastnik in si vzel svojo stvar nazaj. Najditelj torej ne pridobi na najdeni stvari lastninske pravice. Da izključi vsak sum, da bi si najdeno stvar hotel prisvojiti, mora najdbo razglasiti: po starejšem pravu (§ 71.) s tem, da pokaže najdeno žival starešinam, po mlajšem pravu (§ XXXV.) pa najbrže tako, da pritegne priče in jim najdeno stvar pokaže. To publicitetno dejanje ima za posledico, da pozneje lastnik, ki zopet najde svojo izgubljeno stvar, ne more z najditeljem ravnati kot s tatom. Publicitetni akt pa je hkrati tudi v lastnikovem interesu. S tem da starešine, odn. priče zvedo za najdbo, je vsaj zelo verjetno, da bo tudi lastnik kmalu zvedel, pri kom se njegova stvar nahaja.

Obe doslej obravnavani določbi uvajata javnost (publiciteto) ob pravnih spremembah, ki zadevajo premoženje. Kolikor doslej poznamo druga klinopisna prava, v njih nikjer ne najdemo podobnih določb. Hammurabijev zakonik o najdbi sploh ne govori.

Samo od sebe se nam pri tem vriva vprašanje: ali ni veljalo načelo publicitete tudi za prenos nepremičnin po hetitskem pravu. Delni odgovor nam daje § 169., ki je iz drugega dela hetitskega zakonika. Glasi se:⁶⁴

50 *ták-ku A. ŠĀLAM ku-iš-ki ua-a-ši ta ZAG-an pár-ši-ia*
 51 *NINDA har-ši-in da-a-i ta-an dUD-i pár-ši-ia nu⁶⁵ te-iz-zi*
 52 *GIŠ e-el-zi-mi-it-ua tág-na-a ar-ši-ik-ki-it⁶⁶*
 53 *ki-iš-ša-an⁶⁷ te-iz-zi dUD-uš dU-aš Ū . UL šu-ul-la-tar*

50 Če kdo kupi polje, tedaj oddeli mejo,
 51⁶⁸ vzame daritveni kruh ter ga odreže boginji sonca in reče:
 52 »Moje *elzi* drevo zasadi v zemljo!«
 53 Tako govori. Ni spora,⁶⁹ če (je pozvana) boginja sonca (ali pa) bog viharja.

Pred seboj imamo določbo, po kateri je za pridobitev lastninske pravice na zemljišču potrebno, da kupec opravi posebno sakralnopravno dejanje. Da sega ta določba zelo daleč nazaj v začetek hetitske pravne zgodovine, nam priča zadnji stavek. V njem zakonik nekako reformatorno dovoljuje, da se bogočastno opravilo lahko opravi tudi v čast bogu viharja, ne več samo v čast boginji sonca kot najstarejšemu hetitskemu božanstvu.⁷⁰

⁶⁴ Hrozny, CH., str. 130 s. podaja tekst po plošči KBo VI, 26, I, 50—53, dopolnjeni po plošči KBo VI, 13, I, 6—9. Znatno izpopolnjujeta njegovo besedilo dva iz novejših najdb izvirajoča fragmenta KUB XXIX, 30, III, 12—14 in KUB XXIX, 35, III, 5—7.

⁶⁵ Stavek *nu te-iz-zi* (= »in reče«) manjka v KBo VI, 13; pač pa ima KBo VI, 26, I, 51: [*t*]-*e-iz-zi*. Za tem stavkom sledi direktni govor, ki ga označuje *-ua*.

⁶⁶ KUB XXIX, 30, III, 13 ima: *ta-a-ag-na-a* [] *-ki-e-it*.

⁶⁷ KBo VI, 13, I, 9 ima *nu* = in, tedaj, torej; prim. J. Friedrich, Grammatik § 309 ss.

⁶⁸ Za prevod 51. in 52. vrstice glej J. Friedrich, Verträge, II, str. 142.

⁶⁹ Za prevod tega stavka glej F. Sommer, Bo St. 7, str. 64.

⁷⁰ O hetitskem verstvu prim. Götze, Kleinasien, str. 128 ss.; G. Furlani, La religione degli Hittiti, Bologna 1936, str. 28 ss., 35 ss.

Kupec je moral odrezati kos daritvenega kruha in ga darovati božanstvu sonca. Pri tem je izrekel gori citirane besede, katerih smisla zaenkrat niti približno ne moremo določiti. Misliti bi mogli na to, da se pridobitev zemljišča na zunaj dokumentira z zasaditvijo kakega drevesa; mogoče je tudi, da je zasaditev imela samo simboličen značaj. Iz določbe §-a 169. tudi ni razvidno, v kakšnih okoliščinah se je sakralni akt opravil; zelo verjetno je, da ob sodelovanju javnosti, vsaj sosedov.

Naša izvajanja dokazujejo, da se je hetitski zakonodavec zavedal, kako važna utegne postati uporaba publicitetnega načela celó glede premičnin. Zato je v obravnavanih določbah glede kraljevih daril svečenikom ter glede najditelja zahteval, da bodi ravnanje strank kar najbolj očitno. V zvezi s tem je zanimivo ugotoviti, da hetitski zakonodavec za te svoje reforme ni imel vzorov v drugih klinopisnih pravih. Gre torej za samoniklo prizadevanje, ki zasluži toliko večje priznanje spricho dejstva, da se je hetitska kultura na splošno razvijala zelo pod vplivom mezopotamskih kultur — najbolj nazoren dokaz zato je prevzem klinopisne pisave.

Zusammenfassung

Das Publizitätsprinzip im hethitischen Recht.

Mittels der Publizitätsvorschriften stellt der Gesetzgeber diejenigen Privatrechtsgeschäfte, deren Auswirkungen über den Kreis der unmittelbar beteiligten Parteien hinaus für die Allgemeinheit von Bedeutung sind, unter die Kontrolle der Öffentlichkeit (vgl. die römische *mancipatio* und *in iure cessio* sowie die zahlreichen Publizitätsvorschriften in den griechischen Rechten). Aus den Keilschriftrechten verdient an erster Stelle die Bestimmung des § 6 der zweiten Tafel des mittelassyrischen Rechtsbuches über den Erwerb von Haus und Feld (KAV 2, III, 1—50) hervorgehoben zu werden (vgl. P. Koschaker, SZ. röm. Abt. 41 (1920), S. 290 ff.).

I.

Aus dem hethitischen Recht sind uns bisher zwei Publizitätsvorschriften bekannt geworden. Die erste gehört zum *ius singulare* der hauptstädtischen Tempelleute, wie es in der Dienstinstruktion KUB XIII, 4 niedergelegt ist.

Die zweite ist in den Bestimmungen der §§ 71 und XXXV des hethitischen Gesetzbuches (= heth. GB.) über den Finder enthalten.

Die Dienstinstruktion KUB XIII, 4 (übersetzt von E. H. Sturtevant im *Journal of the American Oriental Society*, New Haven 54, S. 363—406 sowie in seiner *Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935, S. 127—174; mir war nur die letztere Uebersetzung zugänglich) stellt u. A. auch sehr interessante Rechtsnormen über Kostbarkeiten und wertvolle Gegenstände, die zum Tempelvermögen gehörten, auf: Silber, Gold, (kultische?) Kleider und Bronzegefässe (II, 25 u. a.). Wo immer sich diese Gegenstände befinden mögen, bleiben sie Eigentum der Götter (II, 25—29): die Tempelpriester sind nur ihre Hüter (II, 26; vgl. F. Sommer, *HAB*, S. 124, A. 4). Ein Tempelpriester darf weder Silber noch Geld haben (II, 29 f.), er darf es nicht an sich nehmen (II, 30 f.) und insbesondere es nicht zur Anfertigung von Schmucksachen für seine Frau oder Kinder verwenden (II, 31).

Dabei musste jedoch der Gesetzgeber auch die Möglichkeit berücksichtigen, dass solche Gold- oder Silbergegenstände einem Tempelpriester vom König geschenkt werden mochten. Damit mit derlei Ausnahmen kein Missbrauch getrieben würde, stellte die Dienstinstruktion KUB XIII, 4 strenge Form-erfordernisse auf, die sowohl beim Erwerb als auch bei der Entäusserung von solchen Gegenständen die grösstmögliche Publizität sichern sollten. Der Erwerb musste durch eine Urkunde bescheinigt werden, die folgende Bestandteile enthielt: 1. den Namen des Königs, zugleich mit der Feststellung, dass er den betreffenden Gegenstand geschenkt habe; 2. das Gewicht des Gegenstandes; 3. das Datum (und damit implizite auch den Anlass?) der Schenkung (II, 36: »an diesem Fest hat man es ihm gegeben«; dies dürfte auf periodisch wiederkehrende Schenkungen hinweisen); 4. die Namen der anwesenden Zeugen (II, 34—38).

Selbst diese Königsgeschenke sollte der Tempelpriester jedoch nicht auf die Dauer in seinem Haus behalten dürfen (II, 38 f.), er musste sie vielmehr weiter verkaufen. Die Veräusserung sollte öffentlich (II, 40: »nicht an einem geheimen Ort«) und unter Aufsicht und Mitwirkung der »Herren der Stadt Hatti« (II, 41: »sie sollen anwesend sein und zusehen«) vor sich gehen. Die Notabeln der Hauptstadt setzten über den Kaufvertrag eine Urkunde auf und versiegelten sie vorläufig (II, 41 f.). Die endgültige Bestätigung der Verkaufsurkunde blieb dem König selbst vorbehalten (II, 43: »wenn er nach Hattušaš heraufkommt«, worauf auch ihre definitive Versiegelung erfolgte (II, 44). In den darauf folgenden Strafsanktionen für die Verletzung dieser Vorschriften wird die Todesstrafe angedroht für denjenigen Tempelpriester, der unter Ausserachtlassen der obigen Bestimmungen ein Königsgeschenk veräussern sollte (II, 46 f.) oder aber, das Königsgeschenk nicht verkaufen wollte, sowie für denjenigen, der die erwähnten Kostbarkeiten, die zum Tempelvermögen gehörten, veräussern sollte (II, 47 f.). Die Todesstrafe sollte aber auch denjenigen treffen, der sich durch Mitwissen und Verheimlichung mitschuldig gemacht, indem er einen solchen Tempelpriester zwecks Bestrafung zum Königstor, dem Sitz der hauptstädtischen königlichen Gerichtsbehörde, nicht hingeführt hatte (II, 48—50). Für beide sollte es von der Todesstrafe keine Amnestie geben (II, 51).

II.

Die zweite Publizitätsvorschrift, die in den §§ 71, bzw. XXXV des hethitischen Gesetzbuchs (Zählung nach Fr. Hrozný, Code Hittite) vorkommt, sollte den Finder vor dem Vorwurf des unredlichen Erwerbs schützen.

Der Fund wird im heth. GB. im engsten Anschluss an den Diebstahl, das typische Vermögensdelikt des heth. GB.s, geregelt. Dies ersieht man deutlich aus einem Vergleich einerseits der Bestimmungen der §§ 57—59 (Diebstahl an einem Stier, Hengst oder Widder) mit denjenigen der §§ 60—62 (Fund derselben Haustiere mit der darauf folgenden Freilassung; zu *parkunuzi* vgl. F. Sommer, HAB, S. 96, A. 2), andererseits aus dem Vergleich der Rechtsnorm des § 70 (Diebstahl an einem Rind, Pferd, Maultier oder Esel) mit derjenigen des § 71 (Fund derselben Haustiere, wobei in KBo VI, 3 der Esel wohl nur irrtümlich ausgefallen sein wird). Der unredliche Finder wird auch schlechthin als Dieb angesehen (§ 45, 2, § 71, 5, § XXXV, 8).

Im Einklang mit seinem allgemeinen Aufbau enthält das heth. GB. keine Vorschrift über den Finder schlechthin, sondern nur über den Finder von Geräten (§ 45, bzw. XXXV) sowie über den Finder von den oben angeführten Haustieren (§ 71, bzw. XXXV). Dabei können wir eine ältere und eine jüngere Fassung der Bestimmungen unterscheiden; die ältere ist auf den Tontafeln KBo VI, 2 und 3 (zum Teil auch auf VI, 5), die jüngere auf KBo VI, 4 überliefert.

In der älteren Fassung wird im § 45 die Stellung des Finders von Geräten, im § 71 diejenige des Finders von einem der oben genannten Haustiere geordnet. Laut § 45 muss der Finder die gefundenen Geräte zu ihrem Eigentümer hinschaffen und sie ihm übergeben (»ihn... damit begaben«; so richtig Friedrich, Verträge II, S. 23, A. 2, im Gegensatz zur S. 166), widrigenfalls gilt er als Dieb. — Laut § 71 muss der Finder ein im Bereich der Hauptstadt (arg. e contr. aus Z. 2) gefundenes Haustier (Rind, Pferd, Maultier oder Esel) zum Königstor hinführen und es dort abgeben (Z. 1 f.). Wurde das Haustier jedoch auf dem Lande (*udniša*, Z. 2) gefunden, wo der Eigentümer nicht so leicht ermittelt werden konnte, so musste der Finder das gefundene Tier daselbst »den Ältesten« (dazu vgl. F. Sommer, HAB, S. 103) vorweisen (*hinga-*), worauf er es »einspannen«, d. h. zur Arbeit verwenden konnte. Machte später der Eigentümer sein verlorenes Tier ausfindig, so durfte er es »vollständig«, samt eventuellem Zuwachs (den Tierjungen?) zu sich nehmen, ohne dass er jedoch den Finder als Dieb belangen könnte.

Die jüngere Fassung vereinigt im § XXXV die hauptsächlichen Bestimmungen des § 45 und des § 71.* So gilt § XXXV für den Fund von Geräten

* Bernh. Rosenkranz-Uedem (Zur Chronologie der hethitischen Gesetze, in der ZA., N. F. X (1938), S. 210—214) sieht den Text KBo VI, 4 für älter an als KBo VI, 2 und 3. Ein Vergleich der §§ 45 und 71 mit dem § XXXV liefert jedoch m. E. einen Beweis gegen seine Auffassung. Der § XXXV lässt sich nämlich ohne Schwierigkeiten als eine Vereinigung der beiden älteren Sonderbestimmungen, wie die §§ 45 und 71 es waren, erklären; wenig wahrscheinlich scheint mir jedoch die Annahme zu sein, dass ein späterer Gesetzgeber einen älteren einheitlichen Paragraphen XXXV in zwei voneinander völlig gesonderte Bestimmungen (§§ 45, 71) aufgelöst hätte.

und von den erwähnten Haustieren, wobei allerdings das Maultier durch das Schaf ersetzt wurde. Dem § 45 entnahm der Gesetzgeber die primäre Verpflichtung des Finders, den gefundenen Gegenstand zum Eigentümer hinzuschaffen (Z. 2 f.). In Einklang mit dem § 71 bestimmt jedoch § XXXV, dass, falls der Eigentümer nicht ermittelt werden konnte, der Finder das Gefundene den Zeugen vorweisen und sich somit seinen redlichen Besitz »durch Zeugen bestätigen lassen« (*katruuaizzi*, Z. 4; vgl. J. Friedrich, Verträge II, S. 101) musste. Es wird wohl als selbstverständlich angenommen, dass er nunmehr die gefundene Sache für sich gebrauchen konnte. Meldete sich später der Eigentümer, so konnte er sein Gerät, bzw. sein Haustier »vollständig« und so wie es der Finder damals besass (das *harkan* dürfte m. E. nicht von *hark-* = »umkommen«, sondern von *har(k)* = »halten, haben« abzuleiten sein), zurücknehmen, ohne den Finder als Dieb verfolgen zu können.

Durch das Vorweisen der gefundenen Sache den »Aeltesten« (§ 71), bzw. den Zeugen (§ XXXV) wurde dem Fund die im heth. GB. geforderte Publizität gesichert. Diese diente den Interessen beider Parteien: während der Finder dadurch als redlicher Erwerber legitimiert blieb, wurde dem Eigentümer durch eine solche Bekanntmachung des Fundes das Auffinden seiner verlorenen Sache erleichtert. Aus dieser Regelung geht auch hervor, wie sehr das heth. GB. den Eigentümer bevorzugte. Er behielt an der verlorenen Sache dauernd sein Eigentumsrecht und konnte sie jederzeit *cum sua causa* zurücknehmen. Der Finder hatte keinen Anspruch auf Finderlohn noch auf Erstattung von etwaigen Aufwendungen für das gefundene Haustier; selbst zur Arbeit durfte er dieses erst nach Erfüllung der obigen Publizitätsvorschriften gebrauchen. Ohne die vorgeschriebene Kundmachung des Fundes wurde er jedoch als Dieb angesehen.

Für die innere Entwicklung des hethitischen Rechts bleibt beachtenswert auch die Ersetzung der »Aeltesten« (§ 71), die bereits im politischen Testament Hattušili's I. (vgl. Sommer, HAB, S. 8, Z. II, 59 f.; 103 f.) mit Misstrauen behandelt werden, durch die Zeugen (§ XXXV).

Endlich sei darauf hingewiesen, dass im § 169 des heth. GB.s der Erwerb eines Feldgrundstückes seitens des Käufers geregelt wird. Der Käufer muss die Grenzen abteilen, der (Sonnen- oder der Wetter-) Gottheit ein Opferbrot darbringen und dabei sprechen: »Pflanze (?) meinen *elzi*-Baum in die Erde!« (vgl. J. Friedrich, Verträge II, S. 142; Sommer, AU, S. 262, HAB.

Ueberdies weist die Aufzählung der Fundgegenstände in der ersten Zeile des § XXXV, wo die Geräte durch ein *našma* (= oder) mit den Haustieren verbunden werden, auf eine ziemlich mechanische Vereinigung von älteren Rechtsätzen. Ueberdies bleibt zu beachten, dass die Unterscheidung zwischen dem Fund auf dem Lande und dem in der Hauptstadt, die wir im § 71, nicht mehr aber im § XXXV antreffen, sowie das Verdrängen der »Aeltesten« (§ 71) durch die Zeugen (§ XXXV) ganz unzweideutig für das höhere Alter des § 71 sprechen und zugleich der beiden Fassungen KBo VI, 2 und 3 gegenüber derjenigen in KBo VI, 4. — Dabei bleibt allerdings noch das Verhältnis zwischen KBo VI, 2 und KBo VI, 3 zu untersuchen, zwischen denen es doch auch beträchtliche Unterschiede gibt (vgl. z. B. die Ehrechtsbestimmungen §§ 29—36; s. Korošec, Beiträge zum hethitischen Privatrecht, SZ. rom. Abt. LII, 1932, S. 162 ff.).

162). Diese zweifellos sehr alte und vielfach unklare Vorschrift enthält noch sakralrechtliche Elemente und kommt für unsere Untersuchung weiter nicht in Betracht.

Die beiden oben dargelegten Publizitätsbestimmungen lassen erkennen, dass sich der hethitische Gesetzgeber der Bedeutung der Publizität bewusst war. Gleichzeitig zeigt aber auch ihre Normierung, dass er darin eigene Wege einschlug.

Prof. Aleksander Maklecov:

Žena in zločin

(Odlomek iz uvoda v kriminologijo)

§ 1. Uvod. Vprašanje o ženski zločinstvenosti in o njenih svojevrstnih posebnostih v primeri z moško kriminaliteto ima svojo zgodovino. Posamezna opazovanja in priložnostne sodbe o tem predmetu, podobe in karakteristike žen-zločink so raztresene v nepregledni književnosti vseh dob in narodov. Toda poskusi sistematičnega znanstvenega proučavanja omenjenega problema so se pričeli šele v prvi polovici 19. stoletja. K temu so pripomogle prve uradne publikacije kriminalne statistike predvsem v Franciji (od l. 1826.), na to pa tudi v drugih državah. Na podlagi tega pozitivnega empiričnega gradiva je Belgijec Quételet prvi skušal sociografsko opisati in etiološko razložiti vpliv spola na kriminaliteto.¹ Od tega časa je kriminološka književnost o tem vprašanju zelo narasla. Tega problema so se lotili ne samo moralni in kriminalni statistiki in sociologi, temveč tudi kriminalni psihologi, karakterologi in antropologi. Poleg posebnih poglavij o vplivu spola na zločinstvenost v sistemih kriminalne sociologije, antropologije in kriminalne politike ter nešteti razprav in člankov v strokovnih revijah so v zadnjih 60. letih izšla tudi obsežna monografična dela o ženi kot zločinki. Dovolj, če navedemo v Italiji spise Lombrosa in Ferrera ter Ottolenghija, v Nemčiji in Avstriji Wulffena, Prinzinga, Näckaja, Roesnerja, Hagemanna, Hoegla, Herza, v Franciji dela De Ryckèreja, Granierja, Dubuissona, v Angliji Havelock Ellisa, Landesca in Bishopa, v Sev. Ameriki Auguste F. Bonner in Helene W. Bissel, v Rusiji Tarnowske, na Nizozemskem Johanne L. Hudig, v Grčiji Castorkisa in dr.²

¹ Nam je bil na razpolago nemški prevod tega dela: A. d. Quételet: *Soziale Physik oder Abhandlung über die Entwicklung der Fähigkeiten der Menschen*, 2 Bde. Jena 1914 u. 1921.

² C. Lombroso e G. Ferrero: *La donna delinquente. La prostituta e la donna normale*. Quinta edizione. Torino 1927. — Enrico

V slovenski književnosti je treba omeniti razpravo prof. M. Dolenca o ženskem vprašanju v kazenskem pravu. V njej je vodilni slovenski kriminalist obravnaval problem pretežno s pravnega vidika, dotaknil pa se je tudi njegove kriminološke plati. Zelo poučen je nadalje članek istega pisatelja o nenavadnem primeru ropa, ki ga je izvršila skupina žen na Dolenjskem. Ta članek je vzbudil pozornost tudi v inozemstvu kot zanimiv zgled tkzv. atipične ženske kriminalitete. Pisec teh vrstic je l. 1939. v svojem članku p. n. Kriminaliteta in domoznanstvo (Obzorja 1939) pozival praviški naraščaj, naj se loti podrobnega proučevanja krimi-

Ferri: La donna delinquente (Recensione dell'opera Lombroso e Ferrero). Studi sulla criminalità, Seconda edizione, Torino 1926. — S. Ottolenghi: Prostituzione e criminalità, Rassegna di Studi sessuali, Vol. I, No 6. — Vincenzo Mario Palmieri: 1. Donna (fasi sessuali). Dizionario di Criminologia a cura di Florian-Niceforo-Pende, Milano 1943. 2. Criminalità e imputabilità penale nel periodo mestruale. Scuola positiva 1937. — Nücke: Verbrechen und Wahnsinn beim Weibe, Wien 1894. — A. Elster: Sexualsoziologie in ihren Beziehungen zur Kriminologie, Handwörterbuch der Kriminologie, II. Bd. — Ernst Roesner: Geschlecht und Straffälligkeit, Prav tam I. Bd. — Max Hagemann: Weibliche Kriminalität, Prav tam II. Bd. — E. Wulfen: Das Weib als Sexualverbrecherin, 3. Aufl. Hamburg 1931. — Adolf Lenz: Der Anteil der Sexualität am Aufbau der kriminellen Persönlichkeit, Ztschr. f. Sexual-Wiss. 1927. — Hugo Hoegel: 1. Die Straffälligkeit des Weibes, Gross' Archiv 5. — 2. Der Einfluss des Familienstandes auf die Straffälligkeit, Prav tam 24. — Hugo Herz: Die Kriminalität des Weibes nach den Ergebnissen der neuen österreichischen Statistik, Prav tam 18. — Weinberg: Über den Einfluss der Geschlechtsfunktionen auf die weibliche Kriminalität, 1908. — J. Galle: Geschlecht, Alter und Verbrechen, Ztschr. f. die ges. StrRW XXXV. — Aschrott: Die Kriminalität des weiblichen Geschlechts, DStrRZ I, 1914. — G. Buschan: Geschlecht und Verbrechen, 1908. — A. Jassny: Zur Psychologie der Verbrecherin, Gross' Archiv 42. — H. Krille: Weibliche Kriminalität und Ehe, Leipzig 1931. — Prinzing: Die Erhöhung der Kriminalität des Weibes durch die Ehe, Ztschr. f. Soz. W., 1900. — Brandstätter: Ehe und Kriminalität, HWB d. Kriminologie, I. Bd. — S. v. Hoppenfels: Die Kriminalität der Frau im Kriege, Leipzig 1926. — C. Klamroth: Frauen als Angeklagte, Gross' Archiv 57. — H. Schneickert: Das Weib als Erpresserin und Anstifterin, Bonn 1919. — Lindeman: Frauenbewegung und Kriminalität DStrRZ I, 1914. — Schneider: Studien über Persönlichkeit und Schicksal eingeschriebener Prostituerter, 2. Aufl. 1926. — Baumgarten: Die Beziehungen der Prostitution zum Verbrechen, Gross'

nalitete v okviru domoznanstva. Pred kratkim je gospa Vodopivec-Černe v svoji doktorski tezi »Statistična metoda v kriminalni etiologiji« na podlagi izvornih sodnih aktov o kaznivih dejanjih zoper življenje v področju ljubljanskega okrožnega sodišča obdelala med drugim tudi vprašanje o vplivu spola na zločinstvenost te vrste.³ Populacionistične in seksuološke probleme, ki imajo deloma zvezo z žensko kriminalnostjo, so obravnavali pri nas dr. Alojz Zalokar, dr. Ivo Pirc, dr. Božo Škerlj in nek. dr. Mnogo člankov je bilo objavljenih v slovenskem časopisju o prostituciji, o umetnem splavu in pod. V srbo-hrvatskem strokovnem slovstvu je

Archiv XI. — v. Grabe: Prostitution, Kriminalität und Psychopathie. Prav tam 48. — E. Hurwicz: Kriminalität und Prostitution der weiblichen Dienstboten. Prav tam 56. — Haldy: Zur Psychologie der Strafanzeige weiblicher Jugendlichen. Prav tam 65. — Sauer: Frauenkriminalität im Amtsbezirk Mannheim-Breslau. 1912. — Marx: Die gewaltige Selbsthilfe der modernen Frau, DStrRZ 1914. — Carla Zaglits: Die sittliche Verwahrlosung der weiblichen Jugend. Z. f. Volkswirtschaft und Sozialpolitik. N. F. I. Bd. 1921. — Camille Garnier: La femme criminelle. Paris 1918. — Arcis: La criminalité féminine. Revue pénitentiaire 1913. — Raymond De Ryckère: La servante criminelle. Paris 1906. — Tarnowsky: La femme homicide. Paris 1908. — C. Bishop: Women and Crime. London 1931. — J. Landesco: The woman and the underworld Chicago 1936. — Sheldon and Eleanor Glück: Five hundred delinquent women. New York 1934. — Helene W. Bissel: Insan and Criminal Women. 1897. — Augusta F. Bonner: A comparative study of the intelligence of delinquent girls. New York 1917. — Dr. Johanna C. Hudig: De Criminaliteit der Vrouw. Utrecht. 1940 (prim. poročilo W. Mittermaierja o tej holandski knjigi v MoKrBiol. 1943, H. 9/12, str. 153—156). — Castorkis: Die Kriminalität des Weibes in Griechenland. Ztschr. f. die ges. StrRW 40 u. 41. — J. Castellanus: La delinquenza femenina en Cuba. La Habana 1929. — E. Botti: La delinquenza femminile a Napoli. 1904. — Mnogo važnega gradiva o ženski zločinstvenosti vsebujejo splošna dela iz področja moralne in kriminalne statistike, kriminalne biologije in seksuologije, kriminalne sociologije, psihologije in kriminalne politike Valentinija, v. Ottingena, G. v. Mayra, R. Michelsa, v. Wieseja, Hansa Grossa, Aschaffenburga, Exnerja, Sauerja, Nicefora, Di Tullio, Čubinskega in dr.

³ Dr. Metod Dolenc: 1. Žensko pitanje u kaznenom pravu. Policija 1927. 2. Ein von Weibern vollführter räuberischer Überfall. Gross' Archiv 56. — Katja Vodopivec-Černe: Statistična metoda v kriminalni etiologiji. Ljubljana 1944.

treba omeniti večje delo Ferda Čulinovića o ženi v kazenskem pravu, ki pa ima v glavnem pravno-dogmatično in kriminalno-politično vsebino.⁴

V pričujoči razpravi se moramo že glede na razpoložljivi prostor omejiti le na najvažnejše momente v problematiki ženske zločinstvenosti. Ta kratek očrt naj bi bil le uvod v bodočo podrobnejšo razčlenitev tega izredno zanimivega in hkrati zelo zapletenega vprašanja.

V književnosti, ki se bavi s psiho-fizičnimi razlikami med spoloma, opazamo tri glavne smeri: antifeministično, feministično in končno objektivno-znanstveno, ki si postavlja nalogo »humanas actiones non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere« (Spinoza).

Omalovažujoče, včasih naravnost uničujoče sodbe o ženi kot taki in o njenih psiho-fizičnih in moralnih lastnostih najdemo v literaturi vseh časov od Konfucija in Evripida vse do Schopenhauerja, Nietzscheja, Strindberga, Weiningerja, Moebiusa in drugih novejših mizoginov. Minili so sicer časi, ko se je postavljalo vprašanje, an mulier habet animam, in ko so se moralne vrline in kreposti istovetile izključno z moškostjo (*ἀρετή* od *ἀνὴρ*, virtus od vir).⁵ Značilno pa je, da so imeli v 20. stoletju nenavaden zunanji uspeh, v znatni meri uspeh senzacije, izrazito antifeministični nauki o »moralni manjvrednosti«, »amoralnosti« (Weininger)⁶ in celo o »fiziološki slaboumnosti« žene (Moebius) podobno temu, kakor so v 16. in 17. stoletju v Franciji uživale velik sloves posebne enciklopedije ženske hudobnosti, ničernosti in zvitosti: *Alphabets de l'imperfection et malice*

⁴ Ferdo Čulinović: *Žena u našem krivičnom pravu*. Beograd 1934.

⁵ Primerj.: E. Spektorski: *Hristianstvo i kultura*. Praga 1925. Str. 164. — Weiningerjeva trditev o »Seelenlosigkeit der Frau« in njegova koncepcija žene kot »seelenlose Undine« imata značaj očitnega paradoksa, ki pa je zelo značilen za tega zagrenjenega mizogina. Gl. Otto Weininger: *Geschlecht und Charakter*. 23. Auflage. Wien und Leipzig 1922. Str. 234, 236.

⁶ ... Das höchststehende Weib steht noch unendlich tief unter dem tiefststehenden Manne« (str. 400). »Ich behaupte... nicht, daß die Frau böse, antimoralisch ist; ich behaupte, daß sie vielmehr böse gar nie sein kann; sie ist nur amoralisch, gemein« (str. 247). Weininger, o. c.

des femmes et des malheurs venus à leur occasion. Na vprašanje, ki ga je svoj čas zastavil znani sociolog L. von Wiese,⁷ je-li žena enakovredna moškemu, manj vredna ali bolj vredna kot moški, odgovarjajo antifeministi brez obotavljanja, da je manj vredna.

Pravo nasprotje antifeminizma je feminizem z njegovimi različnimi inačicami in odtenki. To je na eni strani neke vrste splošna romantična idealizacija žene in ženskosti:

»Du respect pour le sexe, ou je rompe avec vous.
Ses vertus sont de lui, ses défauts sont de nous.«

(Barthélémy)

Za feministe te vrste je žena, če se poslužimo starega reka, *columba feconda virtutibus*, nihil in se mali. Moralna superiornost žene, »naturale bontà della donna«, je zanje izven dvoma (Frauenkult, Frauenvergottung):

»Ehret die Frauen, sie flechten und weben
Himmlische Rosen ins irdische Leben.«

(Schiller: Würde der Frauen)

Na drugi strani je to stališče onih, ki vkljub očitnosti nočejo priznati nobene primarne razlike med spoloma ali pa vidijo v skrajnem primeru le sekundarne diference med njima, pogojene zgolj od socialnih vzrokov.⁸ Nekateri označujejo to stališče kot »paradoks enakosti spolov«, »le paradoxe de l'égalité de sexes« in opozarjajo na to, da že etimološki smisel besede »sexus« (od *secare*) naglašča različnost kot bistvo tega pojma.⁹

Tretje stališče smo označili kot objektivno-znanstveno. Tudi tu imamo različne varijante. Nekateri avtorji skušajo ugotoviti duševne in moralne razlike med spoloma izključno

⁷ L. von Wiese: *Feminismus*, čl. v *Handwörterbuch der Sexualwissenschaft*, herausgegeben von Markuse, str. 184.

⁸ »...Es gibt keine primäre Wesenheit Mann und Weib, sondern männlich und weiblich sind nur zusammenfassende Bezeichnungen für sekundär entstandene typische Eigenschaften.« Else Voigtländer: *Psychische Geschlechtsmerkmale*, članek prav tam, str. 243.

⁹ Prim. n. pr.: Larousse: *Grand dictionnaire universel*. Paris 1875. T. XIV: »Sexe — mot dérive du verbe *secare* — couper, fendre, diviser, parce que le sexe distingue, sépare le mâle de la femelle.« Str. 649. Gl. tudi Georges: *Lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, II. Bd. 1918, sub v.: *sexus*, str. 2646.

z induktivno-empirično metodo (statistična metoda, metoda sistematičnih individualnih opazovanj, zlasti metoda testov). Drugi se poslužujejo kot važnega pripomočka pred vsem intuicije, ki ne razčlenja predmetov, temveč jih gleda v celoti. Intuicije se poslužuje posebno tkzv. bistvogledna metoda (die Methode der Wesensbetrachtung), ki hoče prodreti do najglobljih metafizičnih korenin problema. S temi metodološkimi razlikami se v okviru kratkega članka ne moremo baviti. Toda njihov vpliv opažamo deloma tudi v kriminologiji.

§ 2. Kvantitativna razlika med žensko in moško zločinstvenostjo. Poskusi njene razlage.

Odkar je Quételet ugotovil, da so bile žene v Franciji v 30. letih prejšnjega stoletja udeležene v kriminaliteti štirikrat manj kot moški, so nadaljnja statistična raziskovanja v raznih državah dognala, da je sicer ne povsod enaka, vendar povsod za ženske ugodna, znatna kvantitativna razlika med žensko in moško zločinstvenostjo univerzalen pojav. Naj navedemo zaradi ponazoritve le nekaj podatkov iz novejšega časa. V Nemčiji je bilo v letih 1928—1934 na 100.000 kazensko doraslih moških 1958 obsodb, na 100.000 kazensko doraslih žen pa samo 270. V Italiji je bilo leto za letom število obsojenih moških približno petkrat večje od števila obsojenih žen. V letih 1935—1936 pa je ženska zločinstvenost padla, po uradnih podatkih celo do $\frac{1}{3}$ moške kriminalitete. V prejšnji Jugoslaviji je v letih 1923—1933 ženska zločinstvenost nihala od 8,47 do 10,92 % skupne kriminalitete. Konec 19. stoletja (1896—1900) pa je bila v takrat še na pol patriarhalni Srbiji na 16,7 obtoženih moških povprečno samo ena žena.

Dejstvo, da je ženska kriminaliteta bistveno manjša kot moška, naravno ni ostalo neopaženo. Poskusi njegove razlage so bili različni. Avtorji, izhajajoči iz domneve o antropološki, socialni in moralni manjvrednosti žene, so skušali dokazati, da je številčna razlika v kriminalnosti v prid ženi zgolj navidezna. Navajali so v glavnem te-le razloge: Najprej je dandanes že pozabljeni francoski avtor Corne (l. 1868.) v svojem delu »Essai sur la criminalité«, nato pa Lombroso

opozoril na to, da kriminalna statistika ne upošteva prostitucije, ki je v bistvu — po Corneju in Lombrosu — le specifična oblika zločinstvenosti (l'assimilation de la criminalité avec la prostitution). Ako bi prišteli primere prostitucije zločinom oseb ženskega spola, bi ženska zločinstvenost ne samo dosegla moško, temveč bi jo celó preseгла. To mnenje, ki je sedaj zvezano z imenom Lombrosa, ima mnogo pristašev zlasti med zastópniki italijanske antropološke šole (Ferri, Mario Carara, Niceforo, Zerboglio in dr.), pa tudi v Nemčiji (Kurella), Franciji (Laurent), Rusiji (Tarnowska), Angliji in Sev. Ameriki (Havelock Ellis, Parmelee), v Švici (Reiss). Tudi svoj nauk o rojenem zločincu (il delinquente nato) je Lombroso precej samovoljno in ad hoc preoblikoval v pogledu žen v nauk o rojeni prostitutki (la prostituta nata). Po Lombrosu je prostitucija neke vrste varnostni ventil. S tem je hotel reči, da se kriminalna nagnjenja žen kanalizirajo s prostitucijo, ki je, po njegovem mnenju, manj nevarna za družbo kot zločin v tehničnem pomenu besede. V potrditev te svoje domneve se Lombroso sklicuje med drugim na to, češ da dosega ženska zločinstvenost svoj višek pri starejših ženah, t. j. šele potem, ko se posebne značilnosti spola zaradi starosti tako rekoč izbrišejo, — »quand les caractères spéciaux du sexe sont comme effacés par l'âge«, kakor pravi italijanski avtor v nekem svojem francoskem delu.

Najnovejša kriminološka raziskovanja (Tarde, Georg v. Mayr, Aschaffenburg, Exner, Hagemann) so pokazala, da je Lombrosovo pojmovanje prostitucije kot nekega vseplošnega nadomestila moške zločinstvenosti v taki obliki zgrešena. Večina oseb, ki se bavijo s tkzv. nečisto obrtjo, je pasivna. Pogostokrat so to več ali manj duševno zaostale ženske s slabo odporno močjo. Prostitucija torej ni podobna pravi in tipični zločinstvenosti, ki se uveljavlja a u t i a u t f r a u d e, temveč je mnogo bližja takim asocialnim pojavom kot poklicno beračenje, potepanje in druge oblike pasivne delomrznosti, dasi tudi z njimi ni povsem istovetna.¹⁰

¹⁰ Svojevrstni značaj prostitucije, po katerem se le-ta razlikuje ne samo od zločina, temveč tudi od takih asocialnih pojavov kot potepanje, poklicno beračenje in pod., naglaša gospa Karla Zaglits: Die Prostitution stellt einen Erwerb dar... Während z. B. der Dieb eine Enteignung vornimmt, wenn er stiehlt, ohne eine Gegenleistung zu bieten,

Na drugi strani pa prostitucija nikakor ne varuje žen zločinstvenosti, je z njo popolnoma združljiva in jo celo pospešuje. Lombrosova trditev, da je manjša ženska kriminalnost le navidezna, ker jej uradna statistika ne prišteva primerov prostitucije, potemtakem ni prepričevalna. Njegova teza se opravičuje le v mnogo ožjem obsegu. Res je sicer, da se ženske osebe v nekaterih primerih udajajo prostituciji, namesto da bi se lotile tatvin in podobnih deliktov, ki so zvezani z večjim tveganjem neugodnih posledic. To pa nikakor ne pomeni, da tvori prostitucija v svojem celotnem obsegu nek ekvivalent zločinstvenosti pri ženah in da se zaradi tega žena nekako moralno in socialno degradira v primeri z moškim. Saj prostitucija niti ni izključno ženski pojav!¹¹ Oni, ki nikakor nočejo priznati manjše zločinstvenosti žen kot nepobitno dejstvo, iščejo poleg navedenega še druge razlage v podkrepitve svoje trditve, da manjša kriminalnost žen ni resnična, temveč zgolj navidezna. Sklicujejo se na to, da ostanejo ženski zločini v zelo številnih primerih nerazkriti (tkzv. latentna ženska zločinstvenost). Mišljena so pri tem specifična ženska kazniva dejanja kot so detomori, izpostavitve otrok, kriminalni splavi, tatvine, storjene po služkinjah, in podobni delikti, ki ostanejo v pretežni večini primerov nerazkrinkani. Tipično moška, to se pravi predvsem nasilna kazniva dejanja, so praviloma tako očitna, da jim skoro vedno sledita kazenski pregon in obsodba, kar se pa ne dá reči o tipičnih ženskih deliktih

bietet das sich prostituierende Individuum einen vom individuellen Standpunkt der Beteiligten vollgültigen Gegendienst... Daß Prostitution aber eine odiose Erscheinung ist, hängt damit zusammen, daß ihre Gegenleistung... in einem Familie und Gesellschaft zersetzenden Sinne wirkt.« O. c., str. 631.

¹¹ Povsem upravičeno je vprašanje, ki ga je svoj čas zastavil Lombrosu francoski sociolog Tarde: »Si dans les chiffres de la délictuosité féminine, on prétend comprendre les courtisanes je me demande, pourquoi on ne comprendrait pas dans les chiffres de la délictuosité masculine, non seulement les souteneurs, mais encore les débauchés, les joueurs, les ivrognes, les paresseux et les déclassés de notre sexe.« Gabriel Tarde: La Criminalité comparée. 8-me édition, Paris 1924. Str. 50. S svoje strani R. Garraud pripominja glede prostitucije: »Cette manière de vivre... trouve dans la clientèle masculine ses ressources et sa raison d'être.« R. Garraud: Traité de Droit pénal français 3-me édition, T. I, Paris 1913. Str. 797.

prav zaradi prikritega značaja njihove izvršitve. Kot nadaljnji dokaz navajajo to, da prevzame pogostokrat moški prostovoljno ali nehoté kazensko odgovornost za ženo, ki tiči v ozadju kot nasnovateljica in podpihovalka: *Cherchez la femme*.¹²

Ravnokar navedena argumentacija ima gotovo nekaj zase, vendar nikakor ne more opravičiti zaključka, da je v uradni statistiki izpričana bistveno manjša zločinstvenost žen le fiktivna. Saj je tudi število nerazkritih deliktov, storjenih po moških, izredno veliko. Po Heindlu ostane na pr. nerazkritih 99% kaznivih dejanj poklicnih zločincev, ki pa so v pretežni večini moški. Tkzv. temne številke (*Dunkel-Ziffern*, *dark-numbers*), t. j. zločini, katerih krivci so ostali nerazkriti in ki prav zaradi tega niso upoštevani v uradni statistiki, so pri osebah obojega spola zelo znatne. To velja razen za že prej omenjene zlasti še za take delikte kot so krivo pričevanje, kriva prisega, prevare v trgovini, seksualna kazniva dejanja in dr. In če nastopa žena ponekod za kulisami kot prikrita nasnovateljica na dejanja, za katera potem odgovarja moški nasnovanec, niso redki tudi primeri, kjer je razmerje ravno obratno: na pr. mož zводи lastno ženo ali pošilja lastno hčerko beračit, mož sili ženo ali priležnico, da izvrši odpravo telesnega plodu in pod. Pri tem je treba pomniti, da se žene na splošno bolj udajajo psihičnim vplivom kot moški.

V neki meri vpliva na izsledke kriminalne statistike, ugodne za žene, dejstvo, da je število oprostitev obdolenih žen zlasti pred porotnimi sodišči nekoliko večje kot pri moških. Take podatke navaja za Italijo Lombroso, za neke druge evropske države Bonger, za Srbijo v zadnjih letih 19. stoletja uradno poročilo iz l. 1909. Klamroth (*Gross-*

¹² W. Sauer trdi celó: »Das Verschieben anderer entspricht... einem Wesenszug der Frau.« W. Sauer: *Kriminalsoziologie*. Berlin 1933. Str. 227. — S svoje strani pravi italijanski kriminolog Perrando: »È la donna che, restando spesso nell'ombra, spinge l'uomo ai più nefandi delitti.« *Dizionario di Criminologia*, Milan 1943, I. Str. 69. V taki obliki so omenjene trditve vsekakor enostranske. Na to opozarja Weingart: »In Frankreich stellt man mit Vorliebe die Frage: où est la femme?... Viel wichtiger ist bei Verbrechen von Frauenpersonen die Frage: wo ist der Mann?« A. Weingart: *Kriminaltaktik*. Leipzig 1904. Str. 149.

Archiv 57, str. 283) pripisuje ta pojav ne samo popustljivosti poročnikov, temveč tudi govorniški spretnosti nekaterih branilcev, »die aus einer Messaline eine duldende Madonne machen möchten«. Vendar tudi to nima kakega odločilnega vpliva na dokončni rezultat številčnega razmerja med moško in žensko kriminaliteto.

Vse kaže torej, da bistveno manjša udeležba žen v zločinstvenosti ni fiktivna ali navidezna; tudi ni posledica pomanjkljive registracije uradne statistike ali neupravičene popustljivosti kazenskih sodišč in drugih uradnih organov napram ženi, temveč ustreza stvarnemu položaju. Številke kriminalne statistike o kaznivih dejanjih oseb moškega in ženskega spola ne obsegajo sicer vseh resničnih pojavov kriminalitete, vendar so glede na oba spola vsaj približno enako reprezentativne. Vzroke difference, ugodne za žene, je treba torej iskati drugod: v bio-psihičnih posebnostih žene, v njeni življenjski usodi, v družbenih pogojih njenega življenja v preteklosti in sedanjosti in končno v njenih moralnih svojstvih.

Med biološke vzroke štejem zlasti manjšo telesno motorno moč povprečne žene, njeno manjšo aktivnost (»nedostatek aktivnosti v dobrem in zlem«, kakor pikro pripominja Koppenfels), plašljivost, pomanjkanje odločnosti in druge podobne lastnosti, ki opravičujejo označbo ženskega spola kot šibkega (*sexus infirmus*). Tipična ženska zločinstvenost nima agresivnega, napadalnega značaja. Gre pri tem le za občo karakteristiko, ki ne upošteva izjemnih in nadpovprečnih primerov, zlasti žen z moškim značajem, »mit männlichem Schlag«.

Vse to brez dvoma zmanjšuje tudi možnost in obseg zločinskega udejstvovanja žen in njihovo udeležbo (v laičnem, ne v tehnično-juridičnem smislu) pri nekaterih skupinah zločinov (podrobneje gl. v § 3 pri karakteristiki kvalitativne strani ženske kriminalitete). Verjetno je na drugi strani, da vplivajo ugodno v smislu zmanjšanja udeležbe žen pri zločinih tudi njihova večja trdoživost,

njihova v primeri z moškimi večja sposobnost, potrpežljivo in udano prenašati bolečine, bedo in stisko brez nasilnega odpora in zločinskih izpadov.¹³

Kot socialni vzrok manjše kriminalne obremenjenosti žen se navajajo v glavnem njihova večja socialna zaščitenost in obvarovanost, navezanost na dom in hišo in torej manjša priložnost za trenja in konflikte, pa tudi relativna odmaknjenost od javnega življenja in (v normalnih časih) manjša udeležba pri trgovskih poslih, prometu in vobče v pridobitnem življenju. Važno mesto zavzema brez dvoma tudi manjša podvrženost žen alkoholizmu in manjši obisk krčem. To se vidi med drugim iz zelo nizkega števila žen, ki so bile v prejšnji Jugoslaviji obsojene zaradi tkzv. delikta pijanstva (§ 166 kz): v letih 1938—1939 je bilo na 428 obsojenih moških samo 5 obsojenih žensk.

Relativni pomen posameznih faktorjev se presoja v strokovni književnosti zelo različno. Značilni, rekli bi, paradoksalni spor je nastal nedavno med sociologom Exnerjem in biologom Stumpflom. Sociolog Exner brani namreč v tem primeru v nasprotju s tem, kar bi pričakovali, biološko tezo: že vsesplošnost manjše kriminalitete žen opravičuje domnevo, da je glavni vzrok tega pojava biološka svojevrstnost žene, a ne kakšni drugi, zlasti socialni faktorji.¹⁴ Biolog Stumpfl pa zagovarja prvenstvo socialnih faktorjev: vzrok bistveno manjše kriminalnosti žen tiči po Stumpflu v njihovem bolj obvarovanem družbenem položaju. Zaradi tega ostanejo pri ženah brez kvarnih socialnih posledic¹⁵ celo take pomanjkljivosti značaja, ki bi pri moških prav gotovo dovedle do zločina. Za izključno družbeno pogojenost manjše ženske kriminalnosti se zavzema italijanski sociolog Colajanni, avstrijski kriminalist Herz in drugi avtorji, posebno pripadniki socialistične struje v kriminalni sociologiji. Ista ideja se izraža v znanem stihu Viktorja Hugoja:

¹³ V istem smislu tudi novejša nizozemska raziskovalka vprašanja ga. Hudig: »Im allgemeinen erliegen die Frauen bei ungunstigen Verhältnissen weniger rasch als die Männer.« Cit. po poročilu W. Mittermaierja, navedenem v op. 2.

¹⁴ F. Exner: Kriminalbiologie, 1939, Str. 187.

¹⁵ Stumpfl: Erbanlage und Verbrechen, Berlin 1935, Str. 142 i. sl.

O, n'insultez jamais une femme qui tombe!
 Qui sait sous quel fardeau la pauvre âme succombe.
 (Chant du crépuscule)

Ni mogoče zanikati skoro nepremostljivih težav pri opredelitvi relativnega pomena posameznih vzrokov manjše kriminalne obremenjenosti žen, to tem bolj, ker je v mnogih primerih težko z gotovostjo reči, katera svojstva so prirojena in katera privzgojena, odnosno nastala reaktivno pod vplivom zgodovinskega razvoja odnosov med spoloma. Tudi v tem primeru, kakor v kriminalni etiologiji v splošnem, se smatra lahko še kot najbolj prepričevalna domneva o pluralizmu vzrokov, ki smo jo podrobno utemeljevali v svoji razpravi o kriminalni etiologiji (ZZR XV). Važnost bioloških faktorjev lapidarno izraža formula Nicefora: »Due sessi, due formoli ormoniche, due cervelli, due psicologie, due condotte.«¹⁶ Pomen socialnih vzrokov pa izpričuje tako znatna razlika udeležbe žen v kriminaliteti v industrialnih državah (na pr. Belgija v letih 1923—1927 — 34,2%) na eni strani in v gospodarsko zaostalih in bolj patriarhalnih državah (na pr. Grčija v letih 1926—1928 le 6,3%)¹⁷ na drugi strani, kakor tudi rapiden dvig ženske zločinstvenosti med prvo svetovno vojno in v letih povojne krize, ki je bil predmet posebno skrbnega etiološkega proučevanja v raznih državah (Koppenfels, Exner, Liepmann, Haeker, Hellwig, Consiglio, Solnař, de Roos, Sauermond, Ljublinski in mn. dr.).

§ 3. Kvalitativne posebnosti ženske zločinstvenosti. Poskusi njihove razlage.

Tudi etiološka razlaga kvalitativne razlike med žensko in moško zločinstvenostjo povzroča nemale težkoče ter ne kaže enotne slike. Omenimo predvsem poskuse najti nek splošni vzrok, ki naj bi pojasnil svojevrstnost ženske kriminalitete. V tem pogledu sta najbolj značilna Hageman-

¹⁶ Alfredo Niceforo: *Criminologia. Ambiente e delinquenza*. Milano 1943. Str. 640.

¹⁷ Isto velja za Turčijo, Srbijo in Bolgarijo pred prvo svetovno vojno. Vendar Lombrosova trditev: »... In Turchia, nella Serbia e nella Bulgaria, il delitto femminile é completamente mancante« (o. c.) v taki obliki seveda ne ustreza dejstvu.

nov nauk o ženskih zločinih kot o reakciji žen zoper nepravičen pravni in družabni red, ustanovljen po volji moških, in Wulffenov poskus panseksualistične razlage svojevrstnega značaja ženske kriminalitete.¹⁸

Kazniva dejanja žen pomenijo po Hagemannu odpor šibkejšega spola (*sexus infirmus*) zoper pravni red, ustvarjen po enostranski gospodovalni volji moških. Dosedanja država je bila izrazita država moških (*Männerstaat*). In to je vtisnilo svoj pečat na ureditev vseh pravnih in družbenih odnosov, med drugim tudi razmerja med spoloma. Ne gre samo za zakone v ožjem pomenu besede, temveč tudi za šege, konvencionalne norme, zahteve družabnega mnenja i. t. d., ki se oblikujejo prav tako pod pretežnim vplivom moških. Specifično ženska zločinstvenost se po tem nauku poraja iz nasprotstva med naravnimi pravicami žene in omejitvami po normah, ki jih še vedno diktirajo moški. Kot ponazoritev te svoje trditve navaja Hagemann težka bremena, ki padajo na nezakonsko mater ne samo glede vzreje in vzgoje otroka, temveč tudi v pogledu njenega dobrega imena in družabnega položaja. Vzrok temu, da postane zapeljana žena kriminalna, ni nezakonski otrok, ki ga pričakuje, temveč moški, ki jo zapusti v kritičnem času brez moralne in gmotne podpore. Podobna napetost nastaja tudi v številnih drugih primerih v zvezi z zapostavljenim civilno- in javno-pravnim položajem žene. Spomnimo se na pr. burnih nastopov tkzv. *sufragetk* v boju za žensko volilno pravico v Angliji. Ta pojav je dal povod kriminalistu Lindenau-u govoriti o tipu — *femina militans politica*, ki se v novem času pridružuje že davno znanemu tipu — *femina militans erotica*.

Reakcija zoper podrejeni in odvisni položaj žene v »moški državi« se razodeva po Hagemannu tudi v njeni kriminalni »taktiki in strategiji«, t. j. v sredstvih in načinih izvršitve kaznivih dejanj: zanj nista značilna odkriti napad ali odpor, temveč druge, bolj prikrite modalitete zločinskega udejstvovanja.

Wulffenovo teorijo smo označili kot panseksualistično. Avtor skuša namreč pojasniti svojevrstni značaj ženske

¹⁸ Gl. dela Hagemanna in Wulffena, navedena v op. 2.

kriminalitete na podlagi zgolj seksualnega momenta. Približuje se znanemu Weiningerjevemu stališču: »Weib ist nichts als Sexualität, Mann ist sexuell und noch etwas darüber« (o. c., str. 108, 109). Žena zločinka je po Wulffenu vedno seksualna zločinka. Vsa ženska zločinstvenost je prežeta s seksualizmom. Za žene so značilna kazniva dejanja, zvezana z dobo spolnega dozorevanja, menstruacij, nosečnosti, poroda, klimakterija in pod. Med nagibi kaznivih dejanj imajo poseben pomen spolna ljubezen, ljubosumnost, maščevanje prevarane žene in pod. Seksualni moment v etiologiji ženske zločinstvenosti naglašajo tudi Lombroso, Ferri, Tarnovska, Lindenau in dr.

Oba poskusa razlage, Hagemannov in Wulffenov, vsebujeta le del resnice. Njun glavni nedostatek je neupravičena posplošitev sicer v glavnem pravilno ugotovljenih dejstev. Ni moči zanikati, da pomenijo nekatera kazniva dejanja žen zavesten ali nezavesten odpor zoper nepravilno pravno, družbeno in moralno zapostavljenost. Toda s tem gotovo ni mogoče pojasniti celotne ženske kriminalitete in njenih posebnosti. Prav tako je res, da ima seksualni moment znatno vlogo v etiologiji ženske zločinstvenosti. Vendar je panseksualistična razlaga vsekakor enostranska. Statistika kaže, da je udeležba žen v čisto seksualnih deliktih zelo neznatna.¹⁹ Zvodništvo, ki je najbolj žensko izmed kaznivih dejanj zoper javno moralo, v bistvu ni seksualni, temveč imovinski izkoriščevalni delikt (gl. doli). Večina ženskih deliktov, zlasti imovinska kazniva dejanja, praviloma nimajo specifične zveze s seksualnostjo. Detomor in izpostavitev otroka sta sicer zvezana z generativno funkcijo, vendar nista seksualna kazniva dejanja.

Nepristranska slika kvalitativnih posebnosti ženske zločinstvenosti ni mogoča brez kontrolnih podatkov primerjalne kriminalne statistike. V tem našem uvodnem članku se bomo

¹⁹ V Franciji n. pr. po Vidal-Magnolu »pour les attentats à la pudeur malgré les fréquentes occasions de les commettre la criminalité de la femme... s'arrête à 1%.« Vidal-Magnol: Cours de droit criminel et de science pénitentiaire. 6-me édition, Paris 1921. Str. 295. Po Birnbau mu za ženo niso značilni seksualni delikti v pravem pomenu besede, temveč tkzv. seksualno pobarvani delikti, »sexuell gefärbte Delikte«. K. Birnbau m: Kriminal-Psychopathologie. Berlin 1921. Str. 139.

omejili le na najpotrebnejše ponazoritve, ki imajo zgolj ilustrativen značaj. Glede na stavljeno nalogo, da opredelimo svojevrstnost ženske kriminalitete, razdelimo lahko vsa kazniva dejanja v te-le skupine:

1. kazniva dejanja, pri katerih žene prednjačijo moškim;

2. kazniva dejanja, pri katerih je delež oseb ženskega spola tolikšen, da presega povprečje ženske zločinstvenosti ter se približuje moškemu;

3. kazniva dejanja, pri katerih ta delež ne presega povprečja ženske kriminalitete ali je celó pod njim (atipična dejanja).

Za opredelitev specifičnih potez ženske kriminalitete je brez dvoma posebno značilna prva skupina. Najbolj razčlenjene podatke nam nudi v tem pogledu nemška kriminalna statistika. Dočim je bil v Nemčiji v l. 1889—1891 povprečni % obsojenih žen glede na celotno zločinstvenost enak 18,9, v l. 1892—1902 pa celó samo 16,5, je bil ta odstotek večji od odstotka obsojenih moških pri naslednjih kaznivih dejanjih:

	1889—1891	1892—1902
Detomor	100	100
Izpostavitev otroka	84,4	89,7
Odprava telesnega plodu	81,5	81,1
Zvodništvo	62,3	60,7
Zastrupitev	56,4	63,3

(Po Aschaffenburgu, str. 179)

Slika je ostala v glavnem ista tudi po podatkih nemške statistike iz l. 1926—1930:

Detomor	100
Izpostavitev otroka	80,3
Odprava telesnega plodu	70,5
Zvodništvo	67,2

(Po Exnerju, str. 188)

Za Italijo ugotavljajo skoro isti pojav Balestrini, Ferrinani, Stopato, za Francijo Vidal-Magnol (str. 295), za Avstrijo Herz.

Jugoslovanska kriminalna statistika nam pove, da je bilo v l. 1929—1938 iz skupnega števila 754 oseb obojega spola, obsojenih v tem času zaradi odprave telesnega plodu in tudi

zaradi udeležbe moških na tem deliktu, nič manj kot 713 žen. Po podatkih dr. Vodopivec-Černetove je od začetka l. 1923. do začetka l. 1941. v območju ljubljanskega okrožnega sodišča med obdolženimi zbog izpostavitve (§ 176, odst. 1, 2 j. kz.; §§ 149—151 a. kz.), bilo 80% žen (o. c., str. 71).

Detomor, izpostavitve otroka in odprava telesnega plodu spadajo med specifična ženska kazniva dejanja, ki so zvezana z generativno funkcijo žene. Izmed njih je detomor že per definitionem delikt, ki ga utegne zagrešiti samo žena ob porodu (§ 170 našega kz.). Uvrstitev tega dejanja med privilegirana se opravičuje ne samo s stanjem, ki ga povzroča pri porodnici porod, zlasti tak, ki ga mora skrivati, in ne samo z nagibi dejanja (v prvi vrsti sramota, stiska), temveč tudi z moralno sokrivdo zaploditelja. Kolikokrat nezakonski oče ne kaže nobenega obzira in nobenega usmiljenja do brezupnega položaja in pritožb porodnice, matere svojega bodočega otroka, in ne misli na to, da

»Zwanzig Männer verbunden ertrüget nicht diese Beschwerde,
Und sie sollen es nicht, doch sollen sie dankbar es einsehn.«

(Goethe: Hermann und Dorothea)

Kakor upravičeno pripominja prof. Gleispach, bi bili detomori izredno redki, ako bi vsak zaploditelj izpolnjeval svojo dolžnost napram ženi in otroku.²⁰ Značilno je končno, da je, po najnovejših podatkih Gruhleja, med samomorilkami skoro 20% nosečih!²¹

Kar smo rekli o detomoru, velja v glavnem tudi glede izpostavitve otroka in odprave telesnega plodu zlasti kar se tiče sokrivde moškega partnerja. Tudi ta dejanja spadajo po svojem statističnem kvocijentu med specifična

²⁰ W. Gleispach: Kindesmord, čl. v HWB d. Kriminologie, I, str. 800. — Hans Gross opredeljuje detomor kot »ein Verzweiflungsakt gegen den separierten Teil des eigenen Körpers aus Furcht und Entsetzen vor den kommenden schlechten Folgen«. O. c., str. 413. Mnogo pomembnega kriminološkega gradiva vsebuje najnovejše delo švicarskega znanstvenika: Dr. H. Binder: Die uneheliche Mutterschaft. Ihre psychologischen, psychiatrischen, sozialen und rechtlichen Probleme. Bern 1941. — Iz nepregledne starejše literature gl. posebno: A. Haberd: Zur Lehre vom Kindesmorde. Wien 1910.

²¹ Hans W. Gruhle: Selbstmord. Leipzig 1940. Str. 122.

ženska. In vendar bi bilo glede na dejanski položaj skrajno enostransko naprtiti v teh primerih vso krivdo ženi. Razen nagibov, ki so tipični tudi za detomor in izpostavitve otrok (sramota, stiska), se v novejšem času kot nagib pri nasilnem splavu uveljavlja tudi želja po udobnejšem in nemotenem lastnem življenju. O tem najbolj zgovorno priča dejstvo, da se umetno omejevanje rojstev opaža predvsem v premožnejših družstvenih slojih.²²

Tipično ženski delikt je nadalje zvodništvo (lenocinium). Zagrešijo ga večinoma starejše ženske. S sociološkega stališča to ni seksualni delikt, vsekakor ni *delictum carnis*, temveč imovinski izkoriščevalni delikt. V nemški strokovni književnosti se celokupnost dejanj te vrste označuje kot tipična ženska pridobitna kriminaliteta (»die typische weibliche Erwerbskriminalität«). Vendar so tudi primeri, kjer ima zvodništvo zvezo s seksualnostjo subjektov tega kaznivega dejanja. Moralno in socialno propadle ženske, zlasti bivše prostitutke, ki so že dovršile svojo aktivno kariero, kažejo namreč pogostokrat nagnjenje k zvodništvu svojih mlajših tovarišic. Isti pojav se opaža včasih pri starejših ženskah tudi izven ožjega kroga poklicne prostitucije. Vse to pa nikakor ne opravičuje Weiningerjevih antifeminističnih izpadov ki gredo tako daleč, da si upa celo istovetiti bistvo ženskosti vobče z zvodništvom: »Weiblichkeit bedeutet Kuppelei« (o. c., str. 398).

Usmrtitev z zastрупitvijo žrtve se je smatrala že od časa Plinija, Suetonija in Tacita kot tipično ženski delikt (H. Gross). Za marsikoga se še sedaj lik prave žene-zločinke vtelesuje v podobi žene-zastrupljevalke, ki se poslužuje zlasti neopaznih, počasi delujočih strupov. Tudi novejša kriminalna statistika izpričuje pretežen delež žen pri tem zločinstvu. Heindl izraža domnevo, da je dejansko 80% vseh umorov te vrste, od katerih ostane znaten del nerazkrit,

²² Iz domače literature gl. zlasti: M. Dolenc: Problem zaštite ploda. Arhiv za pravne nauke, 1925. — Alojz Zalokar: Materijal k vprašanju splava. Zdravniški Vestnik VII, 11. — Ivo Pirc: Rast naroda in nazadovanje rojstev v Sloveniji. Ljubljana 1940. — Ujčič: O umetnem splavu (abortus artificialis). Bogosl. Vestnik in Sl. Pr. 1924. — Prim. tudi članke: dr. A. Munde, dr. Stefanovića in dr. v reviji »Evgenika« 1935—1937.

storjenih »od nežne roke«, »von zarter Hand«. ²³ Upoštevati pa je treba pri tem dve dejstvi: prvič, da je absolutno število takih umorov relativno neznatno (tako je bilo na pr. l. 1930. v Nemčiji obsojenih zaradi tega dejanja vsega skupaj 10 oseb, od teh 7 žensk); drugič, da ne gre v vseh primerih zastrupitve za dejanja posebno zavržnega značaja, ki bi opravičevala znan izrek rimskih pravnikov: plus est, hominem veneno extinguere, quam occidere gladio (c., 9, 18, 1), temveč tudi za primere, kjer prevarana in zapuščena mati v napadu obupa zastrupi otroka in skuša zastrupiti sebe. V nasprotju s prevladujočim mnenjem gospa L. Herz v svojem novjšem delu: *Der Giftmord* (1937) usmrtitve s strupom vobče ne smatra za tipično ženski delikt. Sklicuje se pri tem na to, da tvorijo zastrupitve le $\frac{1}{4}$ vseh umorov, ki jih zakrivijo žene. Toda, kakor je upravičeno pripomnil Exner, pobija avtorica s to navedbo sama sebe, ker je ta odstotek, zlasti v primeri z odstotkom moških morilcev, ki se poslužujejo tega sredstva, relativno zelo visok.

V drugo skupino kaznivih dejanj, namreč v tisto, kjer presega udeležba žen povprečno žensko zločinstvenost, toda še vedno zaostaja za moško, spadajo v prvi vrsti žalitve in kršitve tujih tajnosti, nadalje klevete, lažne ovadbe, krivo pričevanje in kriva prisega. To kaže, da je med ženami nemalo takih, ki opravičujejo znano označbo: *verbosae et curiosae, loquentes quae non oportet* (I, *Timoth.* V, 13). V Nemčiji (po *Aschaffenburgu* in *Exnerju*) in na b. Čehoslovaškem (po *Rálišu*) tvorijo ta dejanja približno $\frac{1}{3}$ celotne tozadevne zločinstvenosti, pri nekaterih teh deliktov (kršitev tujih tajnosti) celo več. Jugoslovanska kriminalna statistika iz l. 1929—1938 kaže glede razžalitev in klevet posebno visoko udeležbo žen: od 13.558 vseh obsodb zaradi razžalitev prihaja 3914 na ženo, od 5279 obsodb zaradi klevet pa celo 2344. V področju ljubljanskega apelacijskega sodišča je bilo v istem času to razmerje pri razžalitvah 1067 : 405, pri klevetah 987 : 491, z drugimi besedami skoro polovica vseh obsojenih zbog klevete so žene.

²³ »... Die Giftmörderin tritt auf als »fürsorgende« Mutter, Gattin, Geliebte, Krankenpflegerin.« *Sauer*, o. c., str. 227. — »Le donne si liberavano in questo modo degli amanti infedeli, o dei mariti troppo affettuosi.« *Lombroso*, o. c., str. 480.

Za visoko udeležbo starejših žen pri razžalitvah prihajajo etiološko v poštev psihična labilnost, nagnjenje k eksplozivnim dejanjem (tkzv. »Kurzschluss-handlungen«) in povečana razdražljivost žen v dobi klimakterija, o kateri avtorica znanega romana »Das gefährliche Alter«, Karin Michaelis, pravi: »Welch eine Unmenge von Verlegenheit, Bosheit, verbrecherischer Gedanken im Kopfe einer Frau zwischen 40 bis 50 Jahren entsteht...«

Misliti pa je treba še na druge etiološke momente. To so tesne razmere vsakdanjega življenja zlasti v večjih mestih, kjer ustvarjajo hiše-kasarne toliko povodov za drobne razprtije ali po nagajivosti otrok, ali v zvezi s skupno porabo različnih prostorov: veže, stopnišča, dvorišča, kleti in pod. Tu se pokaže resničnost starega reka: *communio mater rixarum!*

Žalitvam so etiološko sorodne kršitve tujih tajnosti. Pri teh pa je treba upoštevati tudi še hudobno ali pa lahko-miselno radovednost, zvezano s pomanjkanjem zavesti o dolžnosti varovanja tujih tajnosti kot posledice nezadostno razvitega pravnega čuta.²⁴

Kleveta, lažna ovadba, krivo pričevanje in kriva prisega imajo, kljub različnosti svoje pravne narave, s kriminalno-psihološkega in torej tudi z etiološkega vidika nekaj skupnega. To so »delikti laži«, kakor jih označujejo nekateri kriminologi. Pisatelji z antifeministično tendenco stavijo nadpovprečno udeležbo žen pri dejanjih te vrste v zvezo z lažnivostjo in neodkritosrčnostjo na eni, in z nagnjenostjo k maščevalnosti na drugi strani kot specifičnimi potezami ženskega značaja vobče. Tako se na pr. novejši kriminalni statistik Roesner v potrditev svoje etiološke razlage znatne udeležbe žen pri deliktih navedene vrste sklicuje na znane Schopenhauerjeve besede: »Mislim, da izgovori ženski spol, vzet v celoti, dnevno trikrat toliko laži kot moški in to še s takim videzom resnicoljubnosti in odkritosrčnosti, ki ga moški nikoli ne doseže.« Prav tako je Lombroso zatrjeval:

²⁴ Hans Gross trdi na splošno: »...Die Frau hat für staatliche und polizeiliche Einrichtungen, Vorschriften und Verbote einmal kein Verständnis.« Hans Gross: Kriminal-Psychologie, 2-te Aufl. Leipzig 1905. Str. 447. V istem smislu tudi v. Hentig: »Die Moral der Frau erstreckt sich auf ihren kleinen Kreis, ihre Familie, nicht auf den Staat

»Dimostrare come la menzogna sia abituale e quasi fisiologica nella donna, sarebbe superfluo, tanto è perfino nella leggenda popolare.«²⁵ Po Buschanu in Sauerju ustreza visoka frekvenca žene pri imenovanih deliktih njenemu »zviijačnemu, neodkritosrčnemu in lažnivemu značaju« vobče. Na drugi strani smatra Hans Gross maščevalnost, ki je pogosto vodilni nagib zlasti pri lažni ovadbi in kleveti, za specifično potezo ženskega značaja: »Rache und Rachsucht ist spezifisch weiblich oder besser weibisch.«²⁶

Kakor kaže izkušnja, gre pri lažnivih ovadbah, ki jih zakrivijo žene, posebno v zvezi z domnevano spolno zlorabo, neredko za primere histeričnega popačenja resnice, ki ga označuje psihiatrija kot pseudologia fantastica.²⁷

Znanstvena vrednost poskusov izvajati relativno visoki delež žen pri deliktih, zvezanih s popačenjem resnice, iz nagnjenja k laži in maščevalnosti kot nekega organskega, »fiziološkega« (Lombroso) svojstva žene kot take je zelo problematična. Če se poslužimo tega moralističnega kriterija, bi morali moškim z ozirom na njihovo mnogo večjo udeležbo pri istih deliktih očitati še hujšo lažnivost in maščevalnost. K temu vprašanju se bomo še vrnili v zaključnem delu naše razprave.

Izmed imovinskih deliktov presegajo povprečni koeficient in so torej značilne za žene nekatere posebne vrste tatvin²⁸ in prikrivanje stvari. Izmed tipično ženskih tatvin

und Gesellschafts-Begriffe, zu denen sie meist kein starkes Verhältnis hat.« H. v. Hentig: Die revolutionäre Frau. Schweiz. Z. f. StrR 1923, str. 44. Iz slabo razvitega pravnega čuta izvirajo tudi kazniva dejanja žen, storjena in fraudem fiscali.

²⁵ Lombroso: o. c., str. 97. Prim. tudi Weiningerjeve paradokсне besede: »...Die Frau lügt stets, auch wenn sie objektiv die Wahrheit spricht.« Weininger: o. c., str. 379.

²⁶ Hans Gross: o. c., str. 401. S svoje strani pripominja v Hentig: »Die Natur verteilt in höchst ungleicher Weise Gesundheit und Schönheit; dazu fügt unsere Zivilisation die Ungleichheit des Vermögens. Aus alledem erwächst der Frau eine unermessliche Fülle von Anlässen des Neides, des Hasses, des Verletztseins.« H. v. Hentig, o. c., str. 35.

²⁷ Birnbaum, o. c., str. 140, omenja v tej zvezi »sexuelle Falschdenunziantinnen mit erotisch gerichtetem Sensationsbedürfnis«.

²⁸ Weiningerjeva pavšalna trditev: »Der Stehltrieb ist... bei den Frauen viel entwickelter als bei den Männern« nima nobene stvarne podlage (o. c., str. 259).

je omeniti zlasti tatvine, izvršene po služkinjah, tatvine v veletrgovinah (les vols aux étalages des grands magasins, Warenhausdiebstähle) in tatvine, storjene ob priliki spolnega občevanja (Beischlafdiebstähle). Prvo omenjene ne potrebujejo posebnih pojasnil.²⁹ O vprašanju tatvin v veletrgovinah se je v kriminološki in psihiatrični literaturi zelo mnogo razpravljalo in sicer prav kot o tipično ženskem deliktu, »ein typisches feminines Delikt«, kakor ga imenuje neki nemški kriminalist.³⁰ Pri tatvinah te vrste se združujeta velika skušnjava in ugodna priložnost: ogromno število izloženih predmetov, posebno mikavnih za žene, in subjektivno prepričanje storilke, da izvršitev dejanja ni zvezana s posebnim rizikom. Vodilni nagib pri tem impulzivnem deliktu, vsaj praviloma, ni gospodarska stiska, temveč ničemernost, pohlep po razkošju, po predmetih mode, okraških in podobno. Psihiatrična raziskovanja so ugotovila, da je med taticami te vrste nadpovprečno velik odstotek duševno manj vrednih (paranoidnih, umsko zaostalih, histeričnih, nevrasteničnih) in neuravnovešenih oseb. Psihatri so dognali vrhu tega, da zakrivijo ta delikt večinoma žene za časa periode. Vendar prevladuje tudi v psihiatriji naziranje, da storitev take tatvine sama po sebi še ni nujen znak duševne abnormalnosti. V najnovjšem času se opaža porast udeležbe moških pri tatvinah v veletrgovinah. Nekateri stavijo ta pojav v zvezo z ogromnim povečanjem števila brezposelnih in deklasiranih moških v dobi gospodarske krize po prvi svetovni vojni.

Tatvine ob priliki spolnega občevanja (Beischlafdiebstähle) imajo svojevrstne poteze. Tatice, ki jih izvršujejo, so večinoma poklicne prostitutke. Vendar skušajo vzbuditi

²⁹ Podrobneje gl. v delih E. Hurwicza in De Ryckèreja, omenjenih v op. 2.

³⁰ Laquer: Der Warenhausdiebstahl. Halle a. S. 1909. — v. Boas: Die Warendiebbinnen mit besonderer Berücksichtigung sexueller Motive. Gross' Archiv, 65. — Raimann: Über Warenhausdiebbinnen. MoKRpS. 13. — K. Drendel: Warenhausdiebstahl. HWB d. Krim. II. — Dubuisson: Les voleuses des grands magasins. Arch. d'Anthr. crim. XVI, 1901. — Lasègue: Sur le vol aux étalages. Arch. de médecine, 1880. — R. v. Krafft-Ebing: Psychosis menstrualis. Stuttgart 1902. str. 104, je trdil: »Nicht selten sind menstrual unwiderstehliche Antriebe zum Diebstahl.«

zaupanje svojih klientov s tem, da se izdajajo za prevarane in zapuščene, za žrtve težkih razmer in pod. Tatica okrade moškega potem, ko ga poprej upijani ali drugače spravi v nezavestno stanje. Zato imenujejo Francozi te tatice »les endormeuces«. Večina takih tatvin ostane nerazkrita zaradi kočljivega položaja žrtve zločina. Okradeni opusti v mnogih primerih prijavo dogodka, ki kompromitira tudi njega samega.

Vzrok visoke udeležbe žensk pri kaznivem dejanju prikrivanja stvari (Hehlerei, le recel des choses), ki je znatno večja kot pri tatvinah, je najbrže ta, da je vloga storilca tu bolj pasivna v primeri z drugimi imovinskimi delikti. Pretežna udeležba starejših žen pri tem deliktu opravičuje domnevo, da gre v mnogih primerih za žene, ki se poklicno ukvarjajo s starinarstvom, prekupčevanjem in podobnimi posli. To so namreč večinoma ravno starejše žene. Kolikor pa gre za priložnostno nabavo stvari, pridobljenih s kaznivim dejanjem, opozarjajo nekateri praktiki kriminalne policije na to, da se včasih tudi drugače poštena žena ne briga mnogo za izvor stvari, ako ji jo ponujajo poceni. Tu gre torej za čisto priložnostni delikt, ki izpričuje pomanjkljiv razvoj pravnega čuta, dočim ima prikrivanje pogostokrat značaj dejanja, storjenega obrtoma. In to je eden redkih primerov poklicne ženske zločinstvenosti.

O kaznivih dejanjih zoper življenje, tipičnih za žene, ki spadajo torej v prvo skupino, smo že govorili v zvezi z detomorom in usmrtitvijo s strupom. Izredno težavna je etiološka razlaga znatne razlike v pogledu udeležbe oseb ženskega spola pri naklepnih usmrtitvah (umorih in ubojih) vobče v različnih državah in pokrajinah. Amplituda teh razlik je tako presenetljivo velika,³¹ da primerjava teh podatkov po priznanju odličnega poznavalca mednarodne kriminalne statistike Roesnerja, brez natančnejšega poznanja materialnih in procesualnih predpisov, pa tudi živ-

³¹ Po podatkih Roesnerja iz l. 1931—1933 je udeležba žen pri umorih kolebala od 8,4% (Finska) do 18,2% (Škotska), pri ubojih pa od 1,9% (Finska) do 29,3% (Grška) in celó do 54% (Škotska)! Uradna jugoslovanska statistika navaja za obdobje 1929.—1938. l. kot skupno število oseb obojega spola, obsojenih zaradi naklepne usmrtitve, 8.388, od njih pa le 620 žen, t. j. približno samo 7,4%.

ljenjskih razmer v posameznih deželah, sploh ni mogoča. Iz podatkov naše domače raziskovalke dr. K. Vodopivec-Černetove sledi, da je bilo v obdobju od l. 1923—1941 v področju ljubljanskega okrožnega sodišča razmerje med osebami moškega in ženskega spola, obdolženimi zaradi naklepne usmrtitve, enako 72 : 28. Iz tega sklepa avtorica, da kaže moški spol »veliko večjo afiniteto« do deliktov te vrste. V etiologiji usmrtitev, storjenih po ženah, ugotavlja izreden pomen družinskih preprirov, ki so bili vzrok zločinstva v 43% vseh primerov, dočim pri moških samo v 9,6%. Na drugi strani avtorica v tem obdobju ni zabeležila nobenega izrazitega primera usmrtitve iz koristoljubja, ki bi ga zakrivila žena, med tem ko je bil ta nagib pri moških ugotovljen v 20,55% (o. c., str. 140). Zaključki ge. Vodopivec-Černetove se v tem pogledu strinjajo z ugotovitvijo Liepmanna, da so namreč naklepne usmrtitve, storjene po ženah, le redkokdaj povzročene iz čisto gospodarskih vzrokov (»aus rein wirtschaftlichen Gründen«).³²

Tretjo skupino v naši razvrstitvi tvorijo kazniva dejanja, ki stoje glede na statistični kvocijent izpod povprečja ženske kriminalitete in so torej atipična za žene. Sem spadajo predvsem različne oblike nasilne zločinstvenosti kot so razbojništva, težke telesne poškodbe, obcenevarna kazniva dejanja in nekaj drugih. Glede razbojništva potrjujejo to soglasni podatki mednarodne statistike: odstotek žen, obsojenih zbog tega zločinstva, ne presega 2—4. Tudi v Jugoslaviji je bilo v l. 1929—1938 izmed 2199, obsojenih zaradi razbojništva, le 78, t. j. okrog 3,5% žen. V območju ljubljanskega apelacijskega sodišča je bilo v l. 1922 in 1923 obsojenih zaradi ropa 21 oseb, med njimi pa ni bilo nobene žene. V primeru roparskega napada, izvršenega l. 1912. na Dolenjskem po skupini žen, ki ga je na podlagi izvernih sodnih aktov opisal v Grossovem Arhivu (56. letnik) prof. Dolenc, so storilke, p r e o b l e č e n e v m o š k o o b l e k o, iztrgale vrečico z denarjem neki slabotni 67-letni starki. Značilno je vsekakor, da so žene izbrale za žrtev osebo, ki se ni mogla braniti, naravnost simbolično pa je to, da so pri izvedbi tega

³² M. Liepmann: Krieg und Kriminalität in Deutschland, Berlin 1930, Str. 147.

svojega »ne-ženskega« podviga bile oblečene kot moški. Primer označimo torej lahko kot atipičen!

Tudi pri težkih telesnih poškodbah je udeležba žen neznatna: tako v Nemčiji ne presega 5—6%; v Jugoslaviji je bilo v l. 1929—1938 izmed 30.893 oseb, obsojenih zaradi tega zločina, le 1365, t. j. 4,5% žen. Vendar so nekatere oblike telesnih poškodb bolj tipične za žene nego za moške. Sem spada na pr. skaženje obraza žrtve z vitriolom ali drugo jedko tekočino. Ta delikt ima v romanskih državah celo posebno označbo (le vitriolage, vitriolaggiamento). Podoben način maščevanja, ki se ga poslužujejo v prvi vrsti zapuščene ali prevarane žene, dobiva ponekod, zlasti v vele-mestih, pod vplivom senzacionalnih časopisnih poročil značaj pravcate epidemije.³³

Atipična za ženo so, kakor smo že omenili, občenevarna kazniva dejanja, pa tudi težje oblike oškodovanja imovine. V razmeroma večjem obsegu so žene udeležene pri požigu. Razlog je najbrže v tem, da je izvršitev tega dejanja, čigar nagib je pogostokrat maščevanje, bolj prikrita in ne zahteva velikega telesnega napora. Znani so tudi primeri na prvi videz nepojmljivih požigov, ki jih zagrešijo deklice v pubertetni dobi, zaposlene nekje daleč od rojstne hiše. Taka dejanja razlaga psihiatrija kot svojevrstno reakcijo na depresivno duševno stanje, zvezano z domotožjem (Heimwehdepression Jugendlicher, folie de la puberté, una speciale forma di nostalgia). V strokovni književnosti je F. Maak temu vprašanju posvetil posebno razpravo (Heimweh und Verbrechen, 1894):

Pregledu kvalitativnih posebnosti ženske zločinstvenosti, ki smo ga skušali pravkar podati, bi se lahko očitalo, da je preveč mozaičen, sestavljen iz poedinih potez in da mu manjka sintetična dovršenost. Tak očitok bi bil tudi upravičen! Vprašanje pa je, ali imamo dandanes že dovolj povsem zanesljivega gradiva v to svrhu. Pisec teh vrstic je mnenja, da kriminološko (t. j. fenomenološko in etiološko) proučevanje problema še ni doseglo te stopnje, ki bi nudila

³³ Svojevrstna epidemija napadov z vitriolom se je pričela v Franciji, na to razširila na druge države. O podobnem pojavu v Rusiji pred svetovno vojno poroča Emil Hey v svojem članku: Die Vitriolseuche

trdno podlago za neko dokončno sintezo. In zato se je zavestno izogibal posplošitev tam, kjer za to zaenkrat ni videl prave osnove.

§ 4. Z a k l j u č e k.

Svojo razpravo smo že v začetku označili le kot u v o d v bodočo podrobnejšo razčlenitev vprašanja ženske zločinstvenosti. Omejili smo se na kratek opis in oceno njenega obsega in njenih posebnosti. Razume se, da s tem problematika ženske zločinstvenosti še zdaleka ni izčrpana niti s sociografske, niti z etiološke strani. Naj navedemo le nekaj problemov, ki bi potrebovali posebne obravnave. Sem spadajo predvsem vprašanja o vplivu starosti in rodbinskega stanja, poklica, gospodarskega položaja, izobrazbe, rase, narodnosti, verske pripadnosti itd. na žensko kriminaliteto. Zelo važna bi bila nadalje ugotovitev posebnosti v tipologiji ženske zločinstvenosti v primeri z moško (akutna in kronična kriminaliteta). Vprašanja o vplivu dednosti in okolja, ki je tako pomembno z etiološkega vidika, smo se dotaknili v tej zvezi le na kratko. V okviru proučevanja pa bi spadala končno ne samo statika, temveč tudi dinamika, t. j. razvojne tendence ženske zločinstvenosti.

Prepričali smo se, da je objektivnemu raziskovanju celotnega kompleksa sem spadajočih vprašanj doslej največ škodovala čustveno pobarvana zavzetost, oziroma pristranost (antifeminizem, feminizem) posameznih avtorjev. Tudi kriminološka književnost ni povsem prosta teh nevšečnih primesi. Čim dalje bolj pa prodira naziranje, da so razlike med spoloma sicer bistvene in primarne, vendar ostanejo še zmeraj v okviru občečloveške prirode in da oba spola drug drugega nujno dopolnjujeta: »Erst Mann und Weib zusammen machen den Menschen aus« (Kant).

Ostane še vprašanje, ali priča manjša ženska zločinstvenost o višji etični ravni ženskega spola vobče. Le malokateri avtorji (Valentini, Proal, deloma Tarde) se izrečno zavze-

in Russland (Gross' Archiv, 57) z navedbo zanimivih statističnih podatkov: v l. 1911—1912 je v Petrogradu izmed 66 oseb, ki so se poslužile tega sredstva za napad, bilo 53 žen in 13 moških. Žrtve ženskih napadov so bile v prvi vrsti moški (35 moških in 18 žen). Nagib je bil skoro vedno ljubosumnost in maščevanje zaradi nezvestobe.

majo za to tezo.³⁴ Nemalo jih je, ki jo odločno pobijajo.³⁵ Večina sodobnih kriminologov pa smatra, da ni naloga kriminološke znanosti reševati to v vsakem pogledu kočljivo vprašanje. Statistika nam ne nudi merila za etično vrednotenje (Robert Michels). Kriminalna statistika šteje le protipravna, a ne protimoralna dejanja. Upošteva le to, kar je v človeku relativno individualnega (spol, starost, poklic, izobrazba in pod.), in že zavoljo tega ne more prodreti v najintimnejše plasti duševnega življenja, kar je predvsem važno za etično vrednotenje. Za moralno oceno je bistveno ne samo število storjenih dejanj, temveč tudi njihova notranja narava, zlasti še nagibi in načini njihove izvršitve, pa tudi številni drugi, včasih zelo fini in težko določljivi iracionalni momenti, ki vplivajo na etično presojo.

Nekateri naturalistično usmerjeni avtorji izražajo prepričanje o bio-psihični in moralni manjvrednosti žene vobče, na to pa skušajo najti protitež in neke vrste kompenzacijo v moralnih vrlinah žene-matere.³⁶ Vsa podobna pretehtavanje moralnih pomanjkljivosti in prednosti tega ali drugega spola in poskusi podati o tem neko dokončno sodbo,

³⁴ Valentini govori v zvezi s tem o »boljši moralni nagnjenosti« ženskega spola. Valentini: *Das Verbrechen im Preussischen Staate*, 1869. Str. 71. Cit. po Roesnerju, o. c. — Po Tardeju žene niso samo štirikrat manj zločinske nego moški, temveč tudi »*quatre fois plus portées au bien*«. Tarde, o. c., str. 48. — Proal priznava izrečno moralno superiornost žene, ki temelji pred vsem v njeni religioznosti: »...*C'est surtout au sentiment religieux plus développé chez la femme que chez l'homme que j'attribue sa supériorité morale.*« Proal: *Le Crime et la Peine*, str. 149.

³⁵ Kot zgled naj služi tale Sauerjev globoko pesimistični zaključek: »Die Diagnose wie die Prognose sind ungünstig für die Frau besonders... wegen der stärkeren Neigung zu den Delikten, die nach unseren Untersuchungen als erhöht sozial-gefährlich, kulturwidrig und moralisch verwerflich erscheinen müssen. Ein Überwuchern jenes »weiblichen Elements« in der Kriminalität muss ein Volk zur Entartung führen.« Sauer, o. c., str. 666. — Primerj. k temu našo kritiko Sauerjeve kriminalne sociologije: *Kriminalna sociologija in etika*. Sl. Pr. 1936.

³⁶ Najbolj karakteristične so v tem pogledu izjave Ferrija. Najprej se pridružuje v vseh glavnih točkah uničujoči Lombrosovi oceni inferiornosti žene, na to pa zagotavlja ženi »*malgrado l'apparente offesa all'amor propria della più bella metà del genere umano*« — »*tutta la nostra devozione entusiastica, in nome della santa maternità!*« Ferri, o. c., str. 432. Znanstvena vrednost takih ocen je več kot dvomljiva!

nimajo prave znanstvene vrednosti že zaradi svoje skrajne subjektivnosti. Zaostrene splošne in nerazčlenjene karakteristike in ocene enega spola na škodo ali v korist drugega nas ne približuje objektivnemu spoznanju resnice vobče in zlasti ne v področju kriminologije.

Na koncu bi radi naglasili eno značilno dejstvo. Še v 19. stoletju so se nekateri kriminalisti, posebno v romanskih državah (Bonneville de Marsangy, Ellero, Carmignani i. dr.), sklicujoč se na tradicije rimskega prava o pojmovanju žene (*infirmitas sexus, infirmitas consilii, levitas animi*), zavzemali za načelno različno in sicer v primeri z moškim, milejšo kazensko odgovornost žene (*la responsabilité pénale différente de celle de l'homme*). Pripadnost ženskemu spolu naj bi vplivala na kazensko odgovornost približno tako kakor maloletnost.³⁷ Kazensko pravo nove dobe, ki izvaja sicer z največjo skrbnostjo načelo individualizacije tudi v pogledu žene, zlasti pri izvrševanju sankcij (gl. n. pr. § 1, zak. o izv. kazni), te pobude ni sprejelo. V vseh kulturnih državah sveta veljajo za oba spola enaka splošna načela o vračunljivosti, krivdi in kazenski odgovornosti. In to vodilno zakonodajčevo stališče nam pove več kot subjektivne sodbe poedinih pisateljev.

³⁷ Gl. Bonneville de Marsangy: *Etude sur la moralité comparée de l'homme et de la femme*, 1862. — Morache: *La responsabilité criminelle de la femme différente de celle de l'homme*, 1901. — Carmignani: *Elementa*. § 184. — Ellero: *Della minore responsabilità penale della donna*, 1863. — V novejšem času je tudi v romanskem, zlasti francoskem, kazensko-pravnem slovstvu, ideja načelne različnosti v pogledu kazenske odgovornosti žene bila opuščena: »La vieille conception de l'*infirmitas sexus* n'est donc vrai qu'en l'interprétant dans le sens physique, non dans le sens moral de l'infériorité du sexe.« R. Garraud: *Traité* T. I, str. 796. — »...Le sexe de la femme n'altère en rien le sens moral, l'intelligence, la force de la volonté et d'inhibition de celle-ci.« G. Vidal-J. Magnol: o. c., str. 294.

Prof. dr. Avgust Munda:

Psihologija in tehnika sestavljanja zapisnika*

Vsebinski pregled: I. Uvod. II. Pravni in psihološki značaj zapisnika. III. Psihologija zaslišatelja in zaslišanca. IV. Način in oblika zapisovanja — formalna stran zapisnika: 1. Formalna delitev zapisnika, 2. Način zapisovanja. 3. Jezikovno izražanje. 4. Sklicevanje na prejšnjo izpoved. V. Vsebina — materialna stran zapisnika: 1. Resničnost, 2. Jedrnatost in jasnost, 3. Popolnost, 4. Natančnost. VI. Zapisnik o zaslišanju prič. VII. Zapisnik o zaslišanju obdolženca. VIII. Zapisovanje soočb in spoznavanja. IX. Prečitanje zapisnika.

I. Uvod

Namen teh vrstic ni zbirati in dogmatično tolmačiti določbe pozitivnega prava o tem, kako se pravilno sestavljajo zapisniki o sodnih opravilih. Tudi pustimo ob strani vprašanje, kako se na pravilen način izve od zaslišanca vse ono, o čemer se naj zasliši (tehnika zasliševanja). Pečati se hočemo le s tem, kako se to, kar je sodnik zbral na podlagi tehnično in psihološko pravilnega zasliševanja, pravilno spravi na papir v obliki sodnega zapisnika, ki naj bo verna slika tega, kar je zaslišani izpovedal. Omejiti se hočemo na zapisnike o zaslišanju obdolženca in prič.

II. Pravni in psihološki značaj zapisnika o izpovedbah

»Zapisnik je uraden zapis materialno ali procesualno važnih navedb zaslišanca v jezikovnem izražanju zaslišatelja.«¹ V pravnem pogledu je zapisnik posreden dokaz: zaslišatelj podá kot priča v obliki zapisnika pismeno poročilo o izpovedbi zaslišanca. Hellwig pravi,² da je zapisnik o zasli-

* Ta sestavek je v bistvu del večjega kriminalističnega dela pisca.

¹ Lenz 950.

² Hellwig 157, 214; Mönkemöller 212.

ševanju s psihološkega vidika »izpovedba zaslišatelja o načinu in o vsebini izpovedbe ter o osebnosti zaslišanca«. V resnici je torej zapisnik le zapis izpovedbe zaslišanca o tem, kako se je ta izpovedba zrcalila v duši zaslišatelja.³ Če se je izpovedba pravilno zrcalila v njegovi duši in če ume zaslišatelj, to sliko pravilno spraviti na papir, potem se lahko reče, da je zapisnik pravilen.⁴

III. Psihologija zaslišatelja in zaslišanca

Zaslišanje naj sodnika-zaslišatelja tako pouči, kakor da je sam videl dogodek, ki ga opisuje v zapisniku. Oni, ki zaslišuje, mora umeti, da izve od zaslišanca vse, kar ta ve važnega o stvari. Zaslišatelj mora to pravilno doumeti in pravilno zapisati.

Vsako zasliševanje naj ustvari duševen »kontakt« med zaslišateljem in zaslišanim. Tak stik se doseže, če si zna zaslišatelj pridobiti zaupanje zaslišanca. Njegovo zaupanje si pridobi s tem, da je z njim dobrohoten, prijazen, strogo nepristranski, miren, potrpežljiv in priseben. Vsaka gesta, vsa mimika sodnika, njegov način govora mora biti tak, da vlija v zaslišančevo dušo mir. Ta mir bo povzročil, da zaslišani lahko mirno in trezno premisli vse, kar ve o dogodku in da lahko nepristransko izpove. V tem primeru bo zapisnik verna slika tega, kar je zaslišani izpovedal.

Posebno važno je, da si pridobi zaslišatelj zaupanje obdolženca. Vsak obdolženec, kriv ali nekriv, je pri zaslišanju praviloma več ali manj razburjen. To velja celo za profesionalnega zločinca. Vzrok tej razburjenosti je negotovost, kako se bo postopanje končalo. Nedolžni se boji obsodbe, krivec višine kazni, preiskovalni jetnik si želi priti na svobodo. Obdolženec je zaradi tega nemiren in plašljiv. Hellwig govori o »forenzični izpremenci obdolženca«.⁵ Naloga sodnika je, da skuša vrniti obdolžencu duševni mir; pomiril ga bo, če kaže razumevanje zanj. Pravi zločinec je

³ Zato pravi Lenz 951, da odločaj volja zaslišanca, če nastane dvom, ali se naj neka okolnost vpiše v zapisnik. Prim. § 70/5 kp.

⁴ Locard pravi (str. 65), da je »najboljši sprejemalec za pričino izpovedbo mutec ali pisalni stroj«.

⁵ Hellwig 37—41; Meinert 26.

podoben otroku. Otrok je mlad po razvoju telesa, zločinec je mlad po razvoju duše;⁶ oba sta potrebna pomoči. Obdolženec, ki občuti, da ima sodnik zanj razumevanje, mu bo za vsako dobro besedo hvaležen. Razumevanje mu bo poplačal z zaupanjem.

IV. Način in oblika zapisovanja — formalna stran zapisnika

1. Formalna delitev zapisnika.

Zasliševanje v stvari sami delimo po določbah kp (§§ 152/₃, 172/₁) v pripovedovanje, v tkzv. primarno, spontano izpovedbo, in v izpraševanje po zaslišatelju, v tkzv. sekundarno izpovedbo.

Obdolženec ima pravico zagovarjati se s podrobnim, spontanim pripovedovanjem. Ta pravica, ki velja tudi za glavno (ustno) razpravo, se mu ne sme vzeti, niti se pripovedovanje praviloma ne sme z vprašanji prekiniti, da se zaslišanec ne zmede. Prav to velja za zasliševanje priče. Pripovedovanje priče brez prekinitve je v dokaznem pogledu zanesljivejše kakor izpraševanje. Pripovedovanje ima pa to slabo stran, da pripoveduje priča mnogo nevažnega in nepotrebnege iz vsakdanjega življenja; vendar pa pove mnogo podrobnosti, ki utegnejo biti važne za preiskavo in ki jih ne bi bila izpovedala, če bi bila odgovarjala le na vprašanja. Na žalost se ta določba zakona (§§ 152/₃, 172/₁) v praksi ne izvaja dosledno; pripovedovanje je zamudno, sodnik pride prej do cilja, če izprašuje, individualni značaj izpovedbe pa se s tem zabriše.⁷

V resnici seveda to pripovedovanje skoro ni nikoli popolnoma spontano. V večini vseh kazenskih primerov izprašuje že varnostno oblastvo obdolženca in priče. Varnostno oblastvo pa ne zaslišuje po predpisih kazenskega

⁶ Vprašanje, zakaj postane človek zločinec, je v bistvu stvar svetovnega nazora. Zato trditve v tekstu ne maramo utemeljevati. V nekaj besedah se to tudi ne dá storiti. Gotovo pa je, da se nekatera kriminološka vprašanja, zlasti kriminalne etiologije in vprašanja o podedovanju zločinskih karakternih lastnosti (nagnjenj) ne dadò rešiti, ne da bi se upoštevali tudi duhovni momenti.

⁷ Henschl 41.

postopnika in ne loči pripovedovanja od izpraševanja. S tem je pa že deloma preprečen namen prej omenjenih zakonskih določb.

Te določbe kp imajo globok psihološki pomen. Spontana izpovedba je mnogo bližja resnici kakor odgovori na posamezna vprašanja.⁸ Zaslišanec, ki sam od sebe pripoveduje, ni pod vplivom zaslišatelja. Iz vsakega vprašanja zaslišatelja pronica več ali manj njegovo mnenje, ki se izraža v mimiki, v glasu, v gestah; to mnenje pa vpliva sugestivno na zaslišanca. »Nikdar se ne more dovolj jasno poudariti, da prihaja barva zapisnika le v manjšem delu od priče, v največjem delu pa od sodnika« (Groß. Psychol. 41). Eksperimentalna psihologija⁹ je pokazala, da je število napak v spontani izpovedbi manjše kakor pri izpovedbi, podani na podlagi izpraševanja. Pripovedovanje naj reši zaslišanca sugestije in mu naj dá možnost, da pojasni stvar s svojega stališča in navede vse, kar smatra za važno.¹⁰

Šele ko je pripovedovanje končano, popolni sodnik z izpraševanjem poedine vrzeli, nejasnosti, nespোরazumljenja in protislovja.

Oni, ki čita zapisnik, mora vedeti, kateri del izpovedbe je nastal s pripovedovanjem in kateri je nastal z izpraševanjem. Zato naj se ta dela zapisnika vidno ločita drug od drugega. To je važno, da čitatelj ve, kako je izpovedba nastala. — Sodeči sodnik utegne drugače vrednotiti to, kar je zaslišani sam pripovedoval, in drugače ono, kar je izpovedal na posamezna vprašanja.¹¹

2. Način, kako se spiše zapisnik.

Zapisnik lahko spišemo sproti, kakor zaslišani izpoveduje, ali v presledkih (odsekih) ali ob koncu zasliševanja. Prvi način zapisovanja ima to prednost, da se na nič ne pozabi. Tretji način najbolj ustreza zakonu, ker je treba dati zaslišancu priliko, da sam v zvezi s pripovedovanjem pove, kar mu je v stvari znano. Ta način protokolacije je

⁸ Altavilla 433.

⁹ Gmelin 22.

¹⁰ Henschl 139.

¹¹ Prim. čl. 157/2 ital. kp.: »Nel processo verbale deve essere indicato, per ogni dichiarazione in esso inserita, se è stata fatta spontaneamente o a domanda...«

v psihološkem pogledu najboljši, ker se zaslišani z narekovanjem izpovedbe ne prekine v pripovedovanju. Zato je umestno, da sodnik zaslišuje zaslišanca neprekinjeno in si sproti dela zabeležke, po možnosti stenografske. Ko je zaslišanje in izpraševanje končano, pa narekuje izpovedbo v zapisnik. To je važno zaradi tega, da se zaslišanec med narekovanjem ne zmede in ne pozabi na eno ali drugo okolnost. Pri zasliševanju obdolženca pa je ta način zapisovanja važen zlasti pri izpraševanju, ker se mu s tem odvzame prilika, da se pripravi, kako naj odgovarja na posamezna vprašanja in si sproti izmisli izgovore in laži.

3. Jezikovno izražanje.

Zapisnik pišemo v direktnem¹² govoru v kratkih, preprostih stavkih; zakon pravi »v obliki pripovedovanja« (§ 70/4 kp). Besede in izrazi se zapisujejo tako, kakor jih je rabil zaslišani po svoji izobrazbi. Izpovedbe otrok se zapisujejo v otroškem jeziku. Zaslišanci ne govore v pravniskem jeziku; zato ne rabimo v zapisniku pravnotehničnih pojmov. Pravne pojme opišemo z dejanskimi navedbami zaslišanca.¹³ Nepravilno je napisati: »Priznavam tatvino« ali »Videl sem, kako je A B-ju ukradel uro iz žepa«. Priča naj izpoveduje le činjenico (§ 161 kp),¹⁴ pravna presoja teh činjenic je stvar sodečega sodnika. Če prevedemo besede zaslišanca v praviški jezik, lahko nastanejo usodne napake in nesporazum-

¹² Psihološko zanimiva je v tem pogledu določba Theresianae (čl. 20, § 20), ki odreja, »daß bey Verhörung der Inquisiten sowohl, als der Zeugen die ... Antworten ... mit eben den Worten, wie es der Inquisit oder der Zeug redet, folglich nicht in der dritten, sondern in der ersten Person aufgezeichnet ... in dem auf die in die dritte Person umgesetzte Wörter sich nicht so viel zu verlassen, ... als aus den eigenen Worten auszunehmen ist«.

¹³ Prim. § 495 ital. kp.: »Il presidente o il pretore vigila, affinché sia riprodotta integralmente e nella sua originaria e genuina espressione quella parte delle dichiarazioni orali, che egli ritiene essenziale ai fini della prova.« — Enako: Höppler 211, 212; Schneickert K. T. 174, Leibig 191.

¹⁴ S tem hočemo poudariti le nasprotje (antitezo) med činjenico in pravno presojo. Vsako pripovedovanje pa vsebuje dejansko presojo poteka dogodka (sklepe). Iz pripovedovanja se vidi, kaj priča o dogodku misli. »Niemand erzählt blossе Tatsachen, Urteil und Schluß schleicht sich immer ein, bei der Frau mehr als beim Manne. Mitunter kann man unterscheiden, was wirkliche Tatsache und was erschlossen ist; dies ist aber selten und nie sicher.« (Groß. Psychol. 1905, 431.)

ljenja; ne glede na to postane s tem zapisnik subjektivno barvan. Hellwig navaja primer, da je kravja dekla, zaslišana kot osumljenka, priznala svoje dejanje z besedami: »Priznavam, da sem zagrešila furtum usus«. ¹⁵ Napačno je, popravljati in olepšati besede zaslišanca in jih prevesti v knjižni jezik; s tem zabrišemo to, kar je v izpovedbi značilnega. Izpovedbe bebca, ki se od stavka do stavka zatika, ne zapisujemo v logični zvezi in v izbranem slogu, sicer utegne sodeči sodnik, če priče sam ne zasliši, izpovedbo napačno oceniti (§ 274 kp).

Otroci rabijo izraze, s katerimi po svoje označujejo neko stvar. Otroške izraze zapišemo v zapisnik, z izpraševanjem pa ugotovimo, kakšen pomen navezuje otrok na ta izraz. Prav to velja za izpovedbe umsko zaostalih in neukih ljudi, ki često rabijo isti izraz za različne pojme. Včasih so zapisniki o izpovedbah otrok pisani v lepem tekočem jeziku; h glavni razpravi pa pride boječ, nenadarjen otrok, ki niti stavka ne more sam povedati.

Če ima priča navado pretiravati in rabi izraze pretiravanja, se tudi taki izrazi kakor »blazne bolečine«, »smrten strah« zapišejo; pričo pa pozovemo, naj navede dejstva, ki tak izraz opravičujejo. S tem se hkrati dobi slika njene verodostojnosti.

4. Sklicevanje na prejšnjo izpovedbo.

Priča ali obdolženec se morata res zaslišati in to pri vsakem ponovnem zaslišanju o isti stvari. V takem primeru smemo seveda namesto celotne enake izpovedbe zapisati, da priča tako izpove kakor pri prejšnjem zaslišanju. ¹⁶

Dogaja se, da zaslišatelj zaslišancu njegovo prejšnjo izpovedbo prečita, ga vpraša, ali ostane pri tej navedbi, in nato zapiše v zapisnik, da »priča svojo prejšnjo izpovedbo potrди za resnično.« To ni »zasliševanje«! Ne glede na to pa priči s takim postopanjem moralno onemogočimo izpremeniti prejšnjo izpovedbo, ker se čuti vezano na to, kar je prej izpovedala. Še hujša je stvar, če se to zgodi z zapisnikom,

¹⁵ Hellwig 217.

¹⁶ Höpler (str. 218) graja protokolacijo, ki bi se glasila: »Priča izpoveduje tako kakor priča A,« češ da priča s tem potrди resničnost izpovedbe, ki je ni niti slišala niti sama čitala. Slično: Lenz 950.

napravljenem pri policijskem oblastvu,¹⁷ ker policijsko oblastvo ni vezano¹⁸ na določbe kp o zasliševanju (opozoritev po §§ 169, 170 kp, sugestivna, kapciozna, pričakovalna vprašanja itd.) in ker policijsko oblastvo ne sme opraviti »formalnega« zasliševanja (§ 93 $\frac{1}{2}$ kp).

V. Vsebina — materialna stran zapisnika

Materielni pogoji zapisnika so absolutna resničnost, jedrnatost, jasnost, natančnost in popolnost.

1. Resničnost.

Zapisnik je resničen, če poda izpovedbo zaslišanca po bistveni in zmiselni vsebini, če treba tudi z istimi izrazi, kakor jih je rabil zaslišanec. Zapisnik bodi do pičice resničen tudi glede navidez nevažnih okolnosti,¹⁹ ker utegnejo v poznejšem stadiju postopanja postati važne. Včasih vpišemo v zapisnik dan ali kraj dogodka, dasi ga priča ne pove. To se dogaja, če smatramo na podlagi spisovnega stanja, da ni nobenega dvoma o tem, kdaj in kje se je dogodek doigral. Pravilno je, da napišemo v zapisnik le to, kar zaslišani sam izpove; lahko se namreč zgodi, da je napačno to, kar ima sodnik za nesporno. Ne glede na to pa se lahko iz takih pomanjkljivih izpovedb sklepa na to, da zaslišani slabo opazuje ali da ima slab spomin.²⁰

V nekem primeru²¹ se je obdolžencu štelo v zlo, da je na koncu prvega zaslišanja izjavil, da »ne more nič drugega več navesti«. Pri ponovnem zaslišanju pa je navedel nove okolnosti za svojo obrambo; zato se je smatralo, da so te nove okolnosti izmišljene. Ko so se pa te okolnosti naposled vendar poizvedle, se je izkazalo, da so resnične. Skoro gotovo je, da je gorenji dostavek pristavil preiskovalni sodnik sam. S takimi pristavki hočejo preiskovalni organi često dati videz, da je bilo zasliševanje popolno in izčrpno. Zaslišanec sam navadno takih pristavkov ne dela; zato se

¹⁷ Hellwig 186, 187.

¹⁸ Drugače po ital. kp. (čl. 225).

¹⁹ Seefeld 14; Höppler 209.

²⁰ Mönkenmüller 215.

²¹ Dr. Albert Hellwig: Justizirrtümer, 1914, str. 117, 142, 143.

naj opuste.²² Ti dostavki tudi nimajo smisla, ker zaslišani sam ne more presoditi, kaj je za kazensko postopanje važno in zato marsičesar ne pove, o čemer misli, da ne spada k stvari.

Nekoč²³ je sodnik o priliki soočbe pričel z osumljencem zapisal v zapisnik, da spozna priča v osumljencu ono osebo, ki jo je na dan vloma videla na licu mesta. Na glavni razpravi pa priča obtoženca ni spoznala in je izjavila, da ga tudi pred preiskovalnim sodnikom ni spoznala. Preiskovalni sodnik, zaslišan kot priča, je pojasnil, da je bil o krivdi osumljenca popolnoma prepričan. Zato je rekel priči: »Sedaj vam bom pokazal tatu, ki ste ga opazovali na licu mesta; upam, da ga boste spoznali.« Pod vtisom teh besed je priča izjavila: »Če je tako, potem bo že...« Iz navedenega se vidi, da gorenja skrajšana protokolacija v pripravljalnem postopanju ni bila resnična.

Včasih čitamo v začetku zapisnika, da se obdolženec čuti krivega in da »priznava tatvino«; iz nadaljnje vsebine zapisnika se pa vidi, da si je stvar le izposodil, da jo zopet vrne ali si je vzel stvar, da si poplača svojo terjatev. Tak netočen zapis ni nevaren, ker se iz celotne vsebine zapisnika itak vidi, kaj obdolženec priznava. Nevaren pa utegne biti v sumaričnem postopanju pred okrajnim sodiščem, če je zapisano zgolj »golo« priznanje brez podrobnosti.

Nekatere priče ne umejo ali nočejo izpovedati v tekočem pripovedovanju in odgovarjajo le na posamezna vprašanja. To se mora posvedočiti na koncu zapisnika v uradnem zaznamku.

2. Jedrnatost in jasnost.

Iz izpovedbe izločimo vse, kar je nebitveno in nevažno; ono pa, kar smatramo za bistveno in kar je zaslišani pripovedoval obširno in nespretno, prevedemo v jedrnato in jasno besedilo. Individualnost zaslišancevega izražanja mora ostati nedotaknjena (glej IV 3).

Jedrnatost ne sme biti na škodo jasnosti zapisnika. Ne sme se namreč prezreti, da preiskovalni sodnik še nima

²² Amschl: Beiträge zur Anwendung des Strafverfahrens II, 1910, str. 5,

²³ Höpler 210.

točnega pregleda stvari, ko zaslišuje obdolženca in prve priče. Zato je mogoče, da smatra neke posameznosti za nevažne, pozneje pa postanejo važne. S tem dobi zapisnik neki subjektiven značaj (glej II). Prekratki zapisniki so tudi zbog tega nevarni, ker se priča pri glavni razpravi po več mesecih ne spominja več na podrobnosti. Zato so že v komisiji za reformo nemškega kp zahtevali, naj bi bili zapisniki o zasliševanju obdolženca in prič čim obširnejši.²⁴

Zapisnik je lahko obširen, ni pa jedrnat. Groß²⁵ pravi, da se o tem lahko prepričamo, če v zapisniku z barvastim svinčnikom podčrtamo to, kar je važno za presojo stvari. Navadno ne bomo mnogo podčrtali; pogrešali pa bomo marsikaj, kar ni zapisano.

3. Popolnost.

V določbi § 182 kp je predpisano, da »bodi zapisnik izvršenega sodnega ogleda popoln in točen, tako da podaja verno sliko stanja, ki se je z ogledom našlo«. Ta predpis velja smiselno za vse sodne zapisnike. Načelo: »Zapisnik v pripravljalnem postopanju imej le namen priprave, zapisnik glavne razprave pa bodi verna slika razprave«²⁶ — danes več ne velja. To načelo ni umestno niti z vidika tehnike zasliševanja niti z vidika forenzične psihologije. Glaserjeva zamisel o tako zvanem »sumaričnem«²⁷ zapisniku pripravljalnega postopanja se ni uresničila. Že v pripravljalnem postopanju zapisujemo izpovedbo podrobno in popolno; razpis razprave se lahko zavleče, spomin prič medtem obledeva, izpovedbe ob razpravi ne bi bile več popolne.

Zlasti prvo zaslišanje obdolženca naj bo tako popolno, da nadaljnja zasliševanja obdolženca ne bodo več potrebna. Pa tudi s psihološkega razloga naj bodo zapisniki o prvem zaslišanju prič izčrpní, ko je spomin prič še svež in nepokvarjen. Pri vsakem ponovnem zasliševanju si namreč priča ponovno vcepi dogodek v spomin, pa ne oni dogodek, ki ga je sama opazovala, marveč dogodek, kakor se je preobli-

²⁴ Henschel 89, 99, 101.

²⁵ Groß. Psychol. 298.

²⁶ Amschl 34. Isti: Aus den Werkstätten des Strafrechtes, Graz 1924, str. 53.

²⁷ Glaserjeva spomenica iz l. 1861 (Mayer: Handbuch, str. 16).

koval v njenem spominu.²⁸ Pri vsakem zaslišanju priča na podlagi sodnikovih vprašanj in pri morebitnih soočbah marsikaj izve, česar prej ni vedela; pri ponovnem zaslišanju pa več ne razlikuje, kaj je sama opazovala in kaj je izvedela na sodišču. Spominska slika o dogodku je že zabrisana in izpremenjena. Zato poznejša zasliševanja ne podado več verne slike o dogodku.²⁹

Zapisnik je popoln, če podá bistveno vsebino³⁰ izpovedbe (§ 70/4 kp). Zapisnik pa mora podati celotno vsebino zasliševanja, ne le končni uspeh izpovedbe. V zapisnik se vpišejo vsi izgovori, vse laži obdolženca, opozorila zaslišatelja in odgovori zaslišanca. Le na ta način čitatelj izvè, kako je nastala neka trditev ali kako je prišlo do tega, da je obdolženec dejanje priznal ali da je priča spoznala soočnega osumljenca.

Pri priznanju opisujemo ves potek vprašanj in odgovorov, da se lahko vidi, kako je priznanje nastalo, zlasti ali je verjetno. Često čitamo sredi obdolženčevega zagovora odstavek: »Sedaj priznavam, da sem...« Čitatelj zapisnika v takem primeru ne ve, kako je prišlo naenkrat do tega duševnega preobrata.³¹ »Resnično je priznanje, če se sodniku posreči tako vplivati na obdolženca, da izda svojo tajnost.«³² Obdolženec priznava navadno le tedaj, če se prepriča, da je njegova tajnost že izdana ali odkrita.

Obdolženec neredko preklicuje priznanje. Zato zapisujemo priznanje po možnosti dobesedno, ne pa v pravniskem jeziku. Zlasti okolnosti, ki so znane le obtožencu, zapisujemo točno. Dobesedno zapisujemo tudi izpovedbe, če kaže način izražanja zaslišanca jezikovne posebnosti.

Važnejša vprašanja in odgovore zapisujemo kolikor mogoče točno. Le tako je mogoče presoditi, kakšen vpliv je utegnilo imeti vprašanje v psihološkem pogledu (§§ 70/4, 154, 252/2 kp). Vprašanja je treba vedno navesti, če se zaslišujejo mladostne osebe, ker so izredno sugestibilne. To velja zlasti tedaj, če gre za kazniva dejanja zoper nrvnost, kadar

²⁸ Hellwig 102.

²⁹ Prim. § 36 kpr.: »Oškodovanci, priče in izvedenci... se zaslišujejo takoj... Te osebe se zaslišijo kar najbolj natančno, da ne bo razloga ponovnemu zasliševanju.«

³⁰ Meinert 19, 207—209. — ³¹ Meinert 19. — ³² Höpler 209.

se mladostne osebe zaslišujejo kot priče.³³ Psihološko je dognano, da je otrok nagnjen k temu, da prikroji svoj odgovor tako kakor misli, da si ga zaslišatelj želi.³⁴ Zato so pri otrocih zelo nevarna tako zvana pričakovalna vprašanja, na pr.: »Ali je imela A rdečo obleko?« Pravilno se glasi vprašanje: »Kakšno obleko je imela A?«

Protislovja v izpovedbi se ne smejo zabrisati, sicer dobi čitatelj napačno sliko o verodostojnosti zaslišanca. Taka protislovja pojasnujemo šele potem, ko je zaslišanec pripovedoval dogodek. Včasih se zaslišani obotavlja odgovarjati na vprašanja; vse to mora biti v zapisniku posvedočeno. Najprej se zapiše, kar zaslišani spontano pove o neki okolnosti, nato ono, kar izpove o tej okolnosti na posebno vprašanje. To zaradi tega, ker je vsako vprašanje več ali manj sugestivno.

Ni prav, če sami tolmačimo pričine besede in jih pretolmačene narekujemo. Besede napišimo tako, kakor jih priča pove, tudi če so nerazumljive. Nato šele vprašamo pričo, kaj je hotela s temi izrazi povedati in njeno (ne svoje) tolmačenje zapišemo v zapisnik.

Zapisnik naj napravi na onega, ki ga čita, vtis, kakor da je sam zaslišal dotično osebo. Seveda se dá ta ideal težko doseči. Še manj se dá doseči, da bi bil zapisnik tako sestavljen, kakor da čitatelj sam gleda dogodek, ki je opisan v zapisniku. Zato naj bi se stremelo za tem, da se važnejše izpovedbe prič fiksirajo stenografsko. Bodočnosti pa pripada fonografska in kinematografska protokolacija.³⁵ Stenografsko zapisovanje je važno za obnovo kazenskega postopanja, ker se priče v obnovitvenem postopanju navadno le sklicujejo na prejšnjo izpoved in ne vedò več, kaj so svojčas izpovedale in kako se je dogodek vršil.

Zapisnik je popoln, če podà ne le to, kar je zaslišani izpovedal, marveč če posvedoči tudi to, kako je izpovedal

³³ Hellwig 221; Mönkenmüller 218; Gmelin 26. — Primerjaj tudi naš spis: »Mladostne priče in njih zaščita v pravnih zbog zločinov proti morali.« Prvosudje 1935, št. 3.

³⁴ Richtlinien für die polizeiliche Vernehmung von Kindern und Jugendlichen. Hellwig 225.

³⁵ Hellwig: Justizirrtümer. Minden 1914, str. 89. — Mönkenmüller 215, 216. — Wulffen 293.

(mimika, gestika), in kakšna je osebnost zaslišanca, n. pr. njegova sposobnost opazovanja in pametovanja. Iz načina izpovedbe lahko sklepamo, ali je izpoved verodostojna. V prejšnjih časih so vpisovali v zapisnike tudi vse spremljevalne okolnosti³⁶ zasliševanja. Tako določa Constitutio criminalis Theresiana z dne 31. decembra 1768 v čl. 20, § 19: »... wie das Protokoll nach seiner innerlichen Beschaffenheit einzurichten seye? da ist zu merken, das hierinnen alles, was bey jeglicher Gerichtshandlung vorkommet, somit nicht nur die Aussagen der Zeugen, sondern auch derenselben Wankelmüthig- und Unbeständigkeit, Gestaltsveränderungen, und Gemüthsregungen, dann was für besondere Umstände in ihren äusserlichen Geberden zu beobachten; ... genau und gewissenhaft eingetragen... werden solle.« Avstr. kazensko pravdni red z dne 20. julija 1853 določa v § 179.: »Če se zaslišani (obdolženec) iz strahu ali stiske zmede in če se dá opaziti, da izvira ta zmedenost predvsem iz notranje zavesti krivde, ga preiskovalni sodnik pozove, naj pove resnico. O tem, kakor tudi, če se na izprašanem pri vprašanju ali odgovoru opazi posebna prepast ali očitna vznemirjenost, naj se napravi v zapisniku opomba...«

Sedaj so v navadi uradni zaznamki o zunanostih izpovedb. V teh zaznamkih na koncu zapisnika omenimo splošen vtis zaslišanca, njegovo duševno stanje, razburjenje, slab sluh, slab spomin, neprimerno obnašanje, razgrajanje, prebledevanje, zardevanje, videz, da je izpoved naučena, in sl. Schneickert³⁷ meni, da se naj zaznamki o prebledevanju in zardevanju opustè. Zardevanje je lahko ravno tako znak zavesti krivde kakor znak zavesti nedolžnosti, sramežljivosti ali bojzljivosti. Že sam občutek, da utegnejo drugi sumiti v njegovo nedolžnost ali celo že sama predstava o zločinu, ki niti ni bil storjen, lahko žene obdolžencu kri v glavo.³⁸ Vendar ni po našem mnenju nobenega razloga, da takih izrazov mimike ne bi zapisovali v zapisnik. Stvar sodečega sodnika je, da te okolnosti vrednoti v tem ali v onem smislu. Želeti je, da naj bi bili taki zaznamki čim bolj pogosti zlasti

³⁶ Hellwig 221: »Gebärdenprotokolle«. — Mönkenmüller 213.

³⁷ Schneickert K. T. 175; enako Seefeld, str. 3, op. 8.

³⁸ Wulffen 290.

pri zasliševanju otrok. Pri izsiljevanju in nevarni grožnji pa navedimo v uradnem zaznamku telesne in duševne lastnosti obdolženca in žrtve, da sodeči sodnik lahko presodi, ali je bila grožnja resna.

Nesporazumljenja med zaslišateljem in zaslišancem najlažje odstranimo s tem, če zaslišanec zapisnik sam narekuje. To velja zlasti za izvedene priče. Nevarnost takega narekovanja je v tem, da so taki zapisniki navadno subjektivno barvani. Zaslišani preide dejstva, ki so mu neprijetna, ona, ki so mu prijetna, pa obširno obravnava.

Osvežitev spomina zaslišanca. Včasih se priča ob zaslišanju neke okolnosti ne spominja. Samo gledanje n. pr. ne zadostuje, da neki dogodek opazimo, treba je temveč, da se dogodka zavedamo (da ga zaznavamo), t. j. da ga sprejmemo v svojo budno zavest. Često pogledamo na uro, jo vtaknemo v žep, pa ne vemo, kaj je kazalec pokazal. Zato nima smisla z vprašanji siliti v pričo ali ji očitati, kako da se tega ali onega dogodka ne spominja, ko je bila vendar na licu mesta navzoča. Taki očitki utegnejo sugestivno vplivati na pričo in izvabiti iz nje izpovedbo, ki ni resnična. Pač pa skušajmo priči osvežiti spomin s kombinacijami in asociacijami. Dober način take asociacije misli je v tem, da priči priporočamo, naj se vmisli na dotični kraj, n. pr. v sobo, kjer se je dejanje vršilo. Tako ji prihajajo asociativno v spomin vtisi, ki so že zdrknili pod prag zavesti. Seveda je treba take asociativne nasvete zapisati v zapisnik, da čitatelj ve, kako se je priča nenadoma spomnila dogodka.

R a t i o s c i e n t i a e. Pri važnejših okolnostih pričo pozovemo, naj pove, odkod ji je znana ta okolnost (§ 172 $\frac{1}{2}$ kp). To velja zlasti za podatke časa, kraja, razdalj; torej v vseh primerih, kjer povezuje priča činjenice s svojimi sklepi. Psihološko je dognano, da so vse take cenitve nezanesljive.³⁹ Zato preizkusimo pričo glede cenitve, uspeh preizkusa pa zapišimo v zapisnik.

4. N a t a n č n o s t.

Ni odveč opozoriti na to, da bodi zapisnik do pičice natančen. Kam vodi netočno zapisovanje, kažejo primeri, navedeni gori pod V, 1.

³⁹ Hellwig 122—127.

Včasih se priča, še češče pa obdolženec izgovarjata, da ju je preiskovalni sodnik napačno razumel in netočno zapisal njuni izpovedbi. Taki izgovori se dadò preprečiti na sledeče načine:⁴⁰ 1. Vsako važno in odločilno okolnost omenimo v zapisniku vsaj dvakrat, n. pr.: na koncu zapisnika zapišimo: »Ponavljam, da sem ...« 2. Če so za presojo stvari krajevni podatki važni, naj se zaslišani pozove, da napravi sam skico, ki se priloži zapisniku. 3. Zaslišani naj važne navedbe sam narekuje v zapisnik (§ 70/5 kp). Seveda je treba v zapisniku navesti, kateri del je zaslišani sam narekoval.

V nekaterih izjemnih primerih (§§ 263, 264 kp) se zadovoljuje zakon s tem, da se zapisniki o izpovedbah pri glavni razpravi prečitajo. Že iz tega sledi, da bodi zapisnik do skrajnosti natančen, ker se nikdar ne ve, ali bo priča osebno zaslišana pri glavni razpravi. Včasih pa je treba prečitati zapisnik tudi, če je zaslišani pri glavni razpravi navzoč, pa »noče izpovedati ali v bistvu odstopa od svojih prejšnjih sodnih izpovedb« (§ 263, št. 2 in 3 kp) ali »če se priča na glavni razpravi več ne spominja činjenic, ki jih je navedla pri prejšnjem sodnem zaslišanju« (§ 264 kp). Tako čitanje ima sugestiven značaj. Zaslišani rad ostane pri tem, kar je že pri prvem zaslišanju izpovedal in to tembolj, če ga razpravljajoči sodnik z nekim očitajočim poudarkom vpraša, zakaj sedaj drugače izpoveduje. Iz tega se vidi, da se dá težko popraviti napaka, ki je bila zaradi netočnosti zapisovanja napravljena v zapisniku prvega zasliševanja.

VI. Zapisnik o zaslišanju prič

1. Tipi prič.

Ljudje imajo individualne duševne lastnosti. Če jih zaslišujemo kot prič, se te lastnosti zaznatno izražajo. Po njih razlikujemo različne tipe prič. Mönkemöller navaja (str. 31 do 41) več (23) takih tipov.

Negotova priča gleda plašno na tla, pokašljava, govori tiho, požira besede, dela presledke. Neizobražena priča ne more nazorno povedati tega, kar je zaznala. Boječa priča ne more z besedo na dan, ker se boji, da se bo osmešila. Previdna priča odgovarja le na vprašanja. Površna priča

⁴⁰ Meinert 210—215.

je brez zanimanja za stvar in se ne potruzi, da bi obnovila svoj spomin. Brezvestna, lahkomiselna priča potrdi vse, o čemer je vprašana, zlasti če se sooči zaradi spoznavanja. Blebetava priča pove mnogo nevažnega. Priča, ki ima nagon se uveljaviti, sili svojo osebo v ospredje, pripoveduje dolgo-vezno, samozavestno, izreka vrednostne sodbe, pove več kot more zagovarjati. Fanatična priča vidi vse skozi očala svojega strankarskega prepričanja. Trmasta priča vztraja trdovratno pri svoji dobroverni izpovedbi. Opisujoča priča opisuje podrobnosti, bistvo pa često prezre. Okorne priče izpovedo nejasno, nerade ugovarjajo, če jih vprašamo, ali smo njihovo izpovedbo prav zapisali, odgovarjajo le z »da« ali z »ne«.

Zapisnik sestavljamo tako, da se že iz vsebine vidi, h kateremu tipu priča pripada. O vtisu, ki ga je napravila priča, pa napišemo uradni zaznamek na koncu zapisnika. Sodeči sodnik utegne iz vrste tipa sklepati na pričino verodostojnost in računati z morebitno napako izpovedbe.

2. Umobolne in duševno nenormalne priče.⁴¹

Slaboumne priče so nagnjene k fantaziranju. Epileptiki slabo opazujejo in slabo pomnijo, so razdražljivi, lažnivi, intolerantni proti alkoholu. Histerične ženske so fantastične, sugestibilne, nezmožne opazovano pripovedovati; verujejo v to, kar so si v svoji domišljiji izmislile, v spolnih stvareh neredko druge krivo obdolžujejo, včasih govore zavestno neresnico.

Psihopati imajo egoistična stremljenja in so nagnjeni k lažem. Kverulanti krivo obdolžujejo, njih izpovedbe pa imajo pogostokrat v jedru nekaj resničnega. Alkoholiki slabo opazujejo, spomin jim pojema, včasih imajo čutne prevare. Paralitiki so slabega spomina.

Vtis, ki smo ga dobili o pričinem duševnem stanju, omenimo na koncu zapisnika.

3. Otroci.⁴²

Z otrokom govorimo mirno, zaupljivo, dobrohotno, ne v uradniškem tonu. Z njim kramljajmo o predmetu priče-

⁴¹ Mönkenmöller 76—102; Groß Seelig 245—276.

⁴² Meinert 168—188; Mönkenmöller 320—422; Groß Psychol. 3787—490; Hellwig 153—156.

vanja. Zapisnik narekujmo šele takrat, ko je zasliševanje končano.

Otroci so sugestibilni. Zato vprašajmo otroka, ali je že s kom govoril o dogodku, ali ga je že kdo o njem izpraševal in to zapišemo v zapisnik. Otroci namreč v svoji fantaziji mešajo to, kar so doživeli, s tem, kar so slišali od drugih.

Vprašanja zapišimo v zapisnik.

Na koncu zapisnika posvedočimo vtis, ki ga je otrok napravil pri zaslišanju.

Deklice ob menstruaciji, zlasti ob prvi, slabo zaznavajo, pretiravajo in si domišljajo, da so videle več, kot je res. Če je izpoved važna, omenimo menstruacijo v zapisniku.

Ejdetični⁴³ otroci (ejdos = oblika, lik) ohranijo predmete, ki so jih opazovali, plastično v spominu in jih opisujejo, kakor da bi jih imeli še vedno fizično pred očmi. Ejdetična sposobnost je redek pojav. Imajo jo tudi manj nadarjeni otroci; traja do 15. leta. Prav ta okolnost nas lahko premoti, da imamo tako plastično izpoved za naučeno in lažnivo. Zato se v dvomu prepričajmo, ali je otrok ejdetik. Pokažimo mu kakršno koli sliko (ilustracijo) in mu nato naročimo, naj jo opiše. Ta poskus posvedočimo v zapisniku.

4. Ženske priče.

Ob menstruaciji žena svoja opazovanja potvarja in je nagnjena k laži. Noseča ženska drugače dojema in drugače opisuje; včasih pripoveduje stvari, ki se niso nikoli dogodile.

Menstruacijo ob dogodku ali ob zaslišanju in nosečnost omenimo v zapisniku, če je izpovedba važna.

5. Posebni razlogi napačne zaznave.

Če smo razburjeni, prestrašeni, togotni, opazujemo slabo. Pijanost vpliva kvarno na opazovanje, na pametovanje in na predelavo spominske slike. Kdor je pijan, slabo opazuje, počasi dojema, točno ne razlikuje barv, marsičesa ne vidi, marsikaj vidi napačno, spominske vrzeli podzavestno izpolnjuje s spominskimi slikami iz drugih dogodkov in iz sanj. Hujša pijanost pa povzroča delno ali popolno amnezijo.

Če zaslišujemo priče o razburljivih dogodkih, n. pr. o prometnih nezgodah, razbojniških napadih, ne pozabimo v

⁴³ Hellwig 148, Eidetica. Diz. Crim. 276, Elisabeth Nau. Zeugen-aussagen von Kindern und Jugendlichen, H Kr. 1147.

zapisniku ugotoviti, ali je bila priča ob dogodku razburjena. Če pa je bila priča ob dogodku pijana, ugotovimo in posvedočimo stopnjo pijanosti.

VII. Zapisnik o zasliševanju obdolženca

Kp določa, da se povpraša obdolženec v začetku zasliševanja o osebnih podatkih. Ti podatki (§ 152/1) zadostujejo le za preproste primere. Pri hujših zločinih v zamotanih primerih in v postopanju zoper mlajše maloletnike (§ 441) je treba ugotoviti celokupno storilčevo osebnost (obdolženčeva kriminogena nagnjenja). V ta namen zberemo važnejše podatke o obdolženčevem življenju, o okolju, o njegovi inteligenci, o njegovem značaju in temperamentu.

Od lastnosti značaja ugotovimo zlasti one, ki so tipične za posamezne vrste zločincev, na pr. za zločince iz strasti, iz slabosti, iz prepričanja in iz nagnjenja.⁴⁴

Po naukih duhovne vede se podedujejo le telesne (fizične) lastnosti,⁴⁵ ne pa umstvene sposobnosti in lastnosti značaja. Duševne lastnosti so lastnosti duše. Ta pa je individualna. Svoje lastnosti prinese s seboj na svet kot uspeh svojega razvoja.

S podedovanjem telesnih lastnosti dobimo le primerno orodje (organe), da svoje duševne sposobnosti lahko uveljavimo. Glasbenik podeduje fin sluh, intelektualec zdrave, razvite možgane, da svoje duševne sposobnosti lahko uporablja in uveljavlja v fizičnem svetu. Podedovanje umstvenih sposobnosti in lastnosti značaja je le navidezno, ker podedujemo — kakor rečeno — le orodje (n. pr. možgane, bolne ali zdrave), ki nas usposablja ali ki nam onemogoča, da svoje umstvene in karakterne lastnosti uporabljamo. Otrok

⁴⁴ Hans N. Gruhle. Charakterologie. H kr. 200—206; isti: Vererbung. H Kr. 904—909. Dr. Th. Ziehen: Die Grundlagen der Charakterologie. Langensalza, 1930, str. 140—144. — V opombi pod št. 50 smo navedli le najbolj značilne karakterne lastnosti zločinčeve duše. Izčrpno naštevaje je skoroda nemogoče.

⁴⁵ Vprašanje podedovanja karakternih lastnosti (nagnenj) je stvar svetovnega nazora. Materialistični monizem trdi, da so karakterne dispozicije že vsebovane v oplojeni jajčni stanici (Ziehen, str. 18 in drugi). Moški in ženski gamet (klična stanica) se ob oploditvi združita. Geni obeh kličnih stanic se združujejo v kompleks, ki tvori genotip novega bitja.

je sličen staršem po telesu, ne po umu in značaju.⁴⁶ Otrok pijanca podeduje le okvarjene klične stanice, živčne okvare, okvare možgan.

Zato ni neobhodno potrebno, da ugotavljamo z zasliševanjem umstvene lastnosti in lastnosti značaja staršev. Te okolnosti pa utegnejo biti važne kot vplivi okolja. Jezljiv otrok ni podedoval jezljivosti od jezljivega očeta, jezljiv je postal po okolju (po vzgledu in posnemanju).

Klug⁴⁷ navaja v svoji karakterologiji kaznjencev — seveda v drugi zvezi — sledeči značilni primer: Sin zelo omikanega, uglednega očeta in inteligentne, pobožne, mirne, v gospodinjstvu izvežbane matere je zagrešil 14 prevar. Očetov oče je bil pijanec, očetova mati je bila zelo razburljiva; bolehalo je za preganjavico; pod posteljo je stalno imela pripravljen nož. Eden očetovih bratov je bil blazen. Kaznjeneec je imel nagon za potovanje. Bil je šestkrat v Ameriki, prvič ko mu je bilo šele 17 let. V Ameriki je čistil okna, slikal, masiral. Gojil je neko ljubavno razmerje, zaplodil hčerko, ki je postala nuna.

Sin neomadeževanih staršev je torej postal zločinec. Zločinčeva hči pa je postala nuna.⁴⁸

Tudi rodovniki zločinskih rodbin (n. pr. rodbine Juke v Prusiji) ne dokazujejo podedovanja zločinskega nagnjenja. Če se v takih rodbinah rode otroci, postanejo nekateri izmed njih kriminalni že zaradi okolja, v katerem zrastejo (zgled, posnemanje, zapeljevanje).

A. Poskušajmo ugotoviti tudi obdolženčeva etična čustva. Ta čustva preizkusimo o priliki zasliševanja. Obdolžencu predočimo kakšno izmišljeno situacijo (exempla ficta). — Ziehen (266 in nasl.) navaja več takih primerov, ki si jih po potrebi poljubno prikrojimo:

⁴⁶ »Degeneriran sin se rodi v čisti, plemeniti rodbini in trpinči srca, ki ga ljubijo, onečaščajoč brezmadežno ime rodbine...«; »bel cvet svetosti pa razliva svojo bleščečo lepoto v nečistem in robatem rodbinskem okolju.« Ani Besant: Rincarnazione, Firenze 1932, 81.

⁴⁷ Dr. I. Klug: Kriminalpädagogik. Paderborn 1930, St. 67, 68.

⁴⁸ »Atavistično«, »alternativno« podedovanje (Ziehen 12—47) je nedvomno dokazano le za fizične lastnosti, Materialistična znanost se trudi dokazovati, da veljajo biološka dognanja o podedovanju fizičnih lastnosti tudi za lastnosti značaja.

a) Bogataš in revež. Bogataš sreča na sprehodu reveža. Revež ga prosi miloščine, bogataš ga zavrne. Nekaj tednov nato si zlomi bogataš na samotnem kraju nogo. Mimo pride revež. Bogataš ga naprosi, naj gre v mesto po pomoč. Revež mu rade volje ustreže, dasi je spoznal bogataša, ki mu svojčas ni dal miloščine.

b) Drvar in vila. Drvar seka ob jezeru drva. Sekira je bila že stara in obrabljena. Iz jeze jo vrže v jezero. Na gladini se pojavi vila, držeč v rokah zlato sekuro in vpraša drvarja, ali je njegova. Drvar odvrne, da ni njegova. Vila izgine pod vodo, prinese iz vode srebrno sekuro in vpraša drvarja, ali je njegova. Drvar zopet odgovori, da ni njegova. Vila vnovič izgine v globino in prinese iz vode železno sekuro. Drvar spozna svojo sekuro in pravi, da je njegova ter veselo nadaljuje z delom.

c) Rešitev otroka. Mož, ki ni znal plavati, se sprehaja ob globoki reki. Prav takrat pade otrok v vodo. Mož, dasi ni znal plavati, skoči v vodo in reši otroka.

B. Poskušajmo tudi dognati, kako obdolženec vrednoti težo nekega kaznivega ali nepoštenega dejanja. V ta namen stopnjujemo težo kaznivega dejanja s konkretnimi primeri (*exempla ficta*). Ziehen (st. 283) navaja tri take primere:

a) Gladujoč otrok ukrade v pekarni kos kruha, zbeži in ga použije.

b) Deček ukrade v prodajalni bankovec, si kupi čokolade in gre v kino.

c) Otrok ukrade slepcu, sedečemu na tleh, iz klobuka, v katerega zbira miloščine, kovanec in si kupi čokolade.

Obdolženca lahko tudi generelno vprašamo, zakaj je neko dejanje etično ali neetično (metoda generalne etične obrazložitve).⁴⁹ Obdolženca na pr. vprašamo, zakaj se ne sme krasti, zakaj se ne sme lagati, zakaj moramo odpuščati, v sili pomagati, biti ponižni, hrabri in sl. Skoro še važnejše so primerne variacije, na pr. ali smemo okrasti bogataša, ki je tako bogat, da izgube stvari niti ne občuti, ali ki si je pridobil bogastvo na nepošten način; ali smemo krasti, da pomagamo prijatelju iz bede itd.

⁴⁹ Ziehen 274.

Dobro bi bilo, da si sestavijo sodišča za zasliševanje obdolžencev o vseh teh in sličnih podatkih posebne obrazce (formularje),⁵⁰ da se na nič ne pozabi. Izpolnjeni formular se priloži zapisniku o zasliševanju obdolženca.

Če se pojavi sum, da boluje obdolženec za duševno boleznijo, ga zaslišimo o anamnestičnih podatkih in napravimo v zapisniku uradni zaznamek o vtisu, ki ga je napravil obdolženec pri zasliševanju. Višje sodišče utegne na podlagi takega zaznamka presoditi, ali je utemeljen predlog obrambe (§ 336, št. 5 kp), naj se preišče obdolženčevo duševno stanje (§ 199 kp).

⁵⁰ Vsebina obrazca bi bila morda sledeča:

I. Otroška doba in mladost obdolženca.

1. Starši in rodbina.

Očetov poklic, dohodki, imovina staršev, stanovanjske razmere, prepiri v rodbini, pijančevanje očeta, ločitev zakona, kriminaliteta staršev, njih religioznost, zdravje, bolezni zlasti duševne, gospodinjstvo (varčno, zapravljivo);

bratje, sestre, njihovo zdravje, vedenje, poklic, kriminaliteta.

2. Vzgoja.

Po starših (očetu ali materi), izven rodbine, v zavodu, kako so starši z njimi ravnali; stroga, brezbrizna vzgoja, zavajanje k beračenju, k laži, h kaznivim dejanjem, verska vzgoja.

3. Šola.

Ljudska šola, kje jo je obiskoval, v katerih letih, s kakšnim uspehom, ali je redno zahajal v šolo; strokovna šola, srednja šola.

4. Vajeniška doba.

Podatki, kdaj, kje, pri kom je služil; ali si je sam izbral poklic; zakaj je menjal službo.

5. Bolezni v otroški dobi.

6. Puberteta, Razmerje k drugemu spolu, spolne perversnosti.

II. Nadaljnji potek življenja.

1. Poklic, delo.

Kdaj, kje, pri kom je delal, zaslužek, imovina, uspeh v poklicu.

2. Vojaška služba.

Kdaj, kje, pri kateri edinici je služil, kako je napredoval, kazni.

3. Družba, prijatelji.

Življenje v prostem času, gostilna, igra, šport, kino, čtivo, društvo; politično prepričanje in udejstvovanje.

4. Religija.

Ali je resnično veren, versko brezbrizen, neveren; zakaj je neveren (iz življenjske izkušnje, zaradi nesreče v življenju, na podlagi čtiva, iz socialnih razlogov).

Če je bilo dejanje storjeno v pijanosti, zberemo z zasliševanjem podatke o tem, ali je bila pijanost delna ali popolna, navadna popolna ali patološka. Osumljenca (seveda tudi priče) zaslišimo zlasti o nastopnih okolinostih:⁵¹

1. o njegovem zdravstvenem stanju, o njegovih bolezenskih pojavih, o tem, ali je bil kdaj hudo poškodovan na glavi; 2. o boleznih v rodbini (alkoholizem, epilepsija, histerija, blaznost); 3. o množini zavžitega alkohola in o tem, kako sicer prenaša alkohol (kvantitativna intoleranca); 5. o priložnostnih vzrokih, pogojih patološke pijanosti v predmetnem primeru (temperaturne razlike, močna utrujenost, seksualni ekscesi, slabo prezračeni prostori, pitje na tešč želodec, afekti, nikotin, inzulti); 6. o tem, kako se je obdolženec vedel za časa dejanja (mimika, govorica, kretnje, hoja, pogovor, kako mu je sledil, afektno stanje, psihotični znaki, kakor blodnje, groza, zbežanost, desorientacija, zmedenost); 7. o poteku pijanosti: izbruh v jok, depresija, terminalno spanje; 8. začetek in konec spominskih izpadkov in vrzeli.

5. Bolezni.

Telesne, duševne; hujše telesne poškodbe (zlasti na glavi), alkoholizem, intoleranca napram alkoholu; v katerih bolnicah se je zdravil, kdaj, zaradi česa.

6. Erotično življenje: pred zakonom (brakom).

7. a) Lastnosti obdolženčevega značaja.

Pomanjkanje odporne sile, slabost volje, strasti: nagla jeza, maščevalnost, pomanjkanje obvladanja samega sebe, ljubosumnost, mladeniška prevzetnost, lahkomišelnost, pustolovstvo, praznovernost, prétépaštvo, spolna razdražljivost, delomrznost, otopenost čustva, lažnivost, bojazljivost, potratnost, okrutnost.

b) Vrsta temperamenta.

8. Etična čustva.

9. Življenje v zakonu.

Lastnosti žene, razmerje do žene; otroci, razmerje do njih, njihovo zdravje, vzgoja.

10. Kriminalnost.

Zakaj in kako je postal kriminalen? Njegovo prvo kaznivo dejanje, nadaljnja kazniva dejanja, zakaj jih je zagrešil.

Posledice prestajanja kazni na prostosti: dobre, slabe posledice, vpliv enoličnosti v kazenskem zavodu na čustveno življenje, na seksualnost, na znižanje samozavesti, vpliv zločinske družbe; delo v zaporu.

⁵¹ Robida 67, 68, 73, 74.

Umestno bi bilo, da si sestavijo sodišča tudi za zasliševanje o stopnji pijanosti posebne obrazce (formularje), ki se priložijo zapisniku o zasliševanju. Na ta način se pri zasliševanju na nič ne pozabi, psihiater pa dobi s tem gradivo za svoje strokovno mnenje.

Če je obdolženec zagrešil več kaznivih dejanj, se sklicujemo v zapisniku na tabelo faktov. S tem postane zapisnik pregleden.

Če so krajevne razmere za razumevanje dogodka kolikaj važne, opravimo zasliševanje na podlagi skice, ki jo damo zaslišancu v roke. V zapisniku se pa sklicujemo na skico.

Že prej smo omenili, da naj bodo zapisniki o zasliševanju obdolžencev čim obširnejši. S tem si prihranimo mnogo časa, ker ni treba ponovnih zasliševanj v isti stvari. Psihološko pa pomeni obširno zasliševanje neko olajšavo za obdolženca, ker dobi občutek, da je vse storil za svojo obrambo.

VIII. Zapisovanje soočb in agnosciranja

1. Če se izpovedbe obdolžencev ali prič v važnih okolinostih ne strinjajo, je treba soočenca zaslišati o vsaki posamezni okolinosti, glede katere se izpovedbi ne ujemata (§§ 158/2, 174/2, 252/4, 256/3, 257/5 kp).

Najbolje je pustiti soočenca, da se izgovorita, da drug drugemu povesta v obraz vse, kar se tiče dotične okolinosti, sodnik pa naj bo pri tem razgovoru le poslušalec.⁵² Obnašanje soočencev pri tem razgovoru dá sodniku važne podatke o njuni verodostojnosti.

Ta razgovor se po bistveni vsebini zapiše v zapisnik. Če pa stavi sodnik soočencu posebna vprašanja, je treba tako vprašanja kakor odgovore o vsaki poedini okolinosti posvedočiti.

2. Pri spoznanju oseb in stvari (§ 173 kp) zapišemo v zapisnik najprej opis osebe ali stvari (§ 173 kp). Tak opis, kakor ga podà priča, navadno ni točen. Ljudje ne spoznavajo oseb po posebnih (signaletičnih) znakih, marveč po splošnem vtisu. Zato jih tudi ne umejo opisati; stvari pa ne znajo opisati, ker jih poznajo tudi le po splošnem vtisu, ne pa v podrob-

⁵² Hellwig 202.

nostih. Kljub temu pa je tak opis vendarle važen, ker se z njim preizkusi verodostojnost, zlasti subjektivna verodostojnost priče.

Po opisu osebe, ki se naj agnoscira, vprašamo pričo, ali je bila morda že pri drugem oblastvu (pri policiji, orožništvu) zaradi spoznavanja soočena z osumljencem. Nato jo vprašamo, ali ji je bila morda pokazana fotografija, da spozna storilca. Odgovor priče zapišemo v zapisnik. Vsa ta vprašanja so potrebna, ker je pri ponovni soočbi prvotna spominska slika že izpremenjena s prvo soočbo. Priča več ne ve, od kod izvira njen vtis o poznanju osebe: od prvotnega opazovanja osebe (na licu mesta) ali od prve (prejšnje) soočbe ali od gledanja fotografije.

Šele nato predstavimo priči osebo, ki jo naj spozna. Vsaka soočba zaradi spoznavanja ima sugestiven značaj. Priča, ki naj agnoscira, je pod vtisom, da se od nje pričakuje, da bo v soočeni osebi spoznala storilca (pričakovalna sugestija). Vsaka taka soočba ni v bistvu nič drugega kakor sugestivno vprašanje. Ta sugestivni vpliv soočbe z eno samo osebo lahko preprečimo s tem, da pričo hkrati soočimo z več osebami, ki so osumljencu slične po telesu in obleki. Priča imej priliko, da izmed njih izbere storilca (izbirna soočba). Seveda je tudi v izbirni soočbi nekaj sugestivnega; priča je pod vtisom, da je med soočenci navzoč osumljenec. Mogoče pa je, da sodišče sploh še nima pravega storilca v rokah. Vsekakor pa je ta način agnosciranja zanesljivejši.⁵³ Zato se naj priča pri vsakem agnosciranju sooči hkrati z več osebami. Pri okrožnih sodiščih, kjer je na razpolago veliko število jetnikov, to ni težko izvedljivo. Vse te osebe si morajo biti slične po telesnih znakih in po obleki. Obleka mora ustrezati obleki, ki jo je imel storilec na licu mesta.

Po soočbi naročimo priči, naj pove, ali je med predočenimi osebami navzoč storilec. Če priča to vprašanje potrdi, jo pozovemo, naj storilca pokaže. Vsa ta vprašanja in odgovore posvedočimo v zapisniku. Umestno je, da se sestavi (založi) poseben obrazec (formular) za agnosciranje.

V pravnem pogledu zoper ta način agnosciranja ni zakonitega zadržka. Določba zakona (§§ 158/2, 174/2 kp), da

⁵³ Italijanski kp. ga izrečno predpisuje (čl. 360).

se sme soočiti največ le dvoje oseb, velja le za pravo soočbo (confrontatio), ne pa za spoznavanje (agnosciranje, recognitio — § 173 kp).

Če je priča med predočenimi osebami spoznala storilca, jo pozove sodnik, naj pove, po katerih znakih ga je spoznala (telesni znaki, glas in sl.). Navadno priča takih znakov ne bo vedela navesti in to iz razlogov, ki smo jih navedli gori pod VIII, 2; če jih pa navede, naj se posvedočijo v zapisniku, da sodeče ali višje sodišče lahko oceni dokazno vrednost agnosciranja. V nekem primeru je priča, ko je spoznala razbojnika, izjavila, da ga spozna po zobeh. In res je imel osumljenec nenavadno lepe in močne zobe, ki so se zalesketali, če je odprl usta.

IX. Prečitanje zapisnika pred podpisom.

V pripravljalnem postopanju se zapisnik zaslišancu prečita, preden ga podpiše (§ 71 kp). Prečitanje je potrebno, da se popravijo napake in odstranijo morebitna nesporezljiva. Važno je, da sodnik sam prečita zapisnik, ker zapisnikar lahko stvarne napake prezre. Zapisnikar, ki je narobe slišal in narobe razumel, tudi pri čitanju ne more opaziti napak in jih popraviti.

Zaslišani navadno ne ugovarja vsebini zapisnika in ga po prečitanju brez ugovora podpiše. Zaslišani se niti ne zave, da je nekaj drugega zapisano kakor to, kar je izpovedal.⁵⁴ To velja zlasti za preproste ljudi. Zato je umestno zaslišanca opozoriti, preden se mu zapisnik prečita, naj sodnika med čitanjem takoj prekine, če meni, da kakšna okolnost ni točno in jasno zapisana. Najboljše pa je, da si zaslišani sam prečita zapisnik (§ 71 kp). Meinert⁵⁵ je v praksi uporabljal sledeči način čitanja zapisnika: Zaslišancu je izročil izvirnik zapisnika, sam pa je na glas čital zapisnik iz preboja; zaslišanec je sledil čitanju, čitajoč izvirnik in opozoril sodnika, če je zapazil nedostatek v zapisovanju; majhne napake je smel zaslišani sam popraviti. Na ta način dobimo hkrati listinski dokaz, da je zaslišani res sam prečital zapisnik.

⁵⁴ Groß, Psychol. 626, 627. — Meinert 214.

⁵⁵ Mönkenmüller 214.

⁵⁶ Meinert 214.

Kratice

1. Hellwig: Dr. Albert Hellwig: Psychologie und Vernehmungstechnik bei Tatbestandsermittlungen. Berlin 1943.
2. Lenz: Adolf Lenz: Vernehmungstechnik. Handwörterbuch der Kriminologie, str. 950—952.
3. Seefeld: Carl Seefeld: Das Protokoll im österreichischen Strafprozesse. Wien 1895.
4. Mönkenmüller: Otto Mönkenmüller: Psychologie und Psychopathologie der Aussage. Heidelberg 1930.
5. Leibig: Dr. Karl Leibig: Kriminaltechnik. München 1937.
6. Höpler: Dr. Erwin R. v. Höpler: Die Protokollierung im Vorverfahren. Arch. Krim. Bd. 67, 1916, str. 198—222.
7. Schneickert K. T.: Dr. Hans Schneickert: Kriminaltaktik. Berlin 1940.
8. Altavilla: Enrico Altavilla: Psicologia giudiziaria. Torino 1927.
9. Gmelin: Dr. Johann Gmelin: Zur Psychologie der Aussage. Hannover 1909.
10. Meinert: F. Meinert: Vernehmungstechnik. Lübeck (brez letnice).
11. Henschel: Dr. Arthur Henschel: Die Vernehmung des Beschuldigten. Stuttgart 1909.
12. Locard: Dr. Edmond Locard: Die Kriminaluntersuchung und ihre wissenschaftlichen Methoden. Berlin 1930.
13. Amschl: Alfred Amschl: Beiträge zur Anwendung des Strafverfahrens II, 1910.
14. Groß Psychol.: Dr. Hans Groß: Kriminalpsychologie. Leipzig 1905.
15. H Kr: Handwörterbuch der Kriminologie. Elster, Berlin 1933—1936.
16. Groß Seelig: Groß Seelig: Handbuch der Kriminalistik. Berlin 1942.
17. Diz. Crim.: Dizionario di Criminologia. Milano 1943.
18. Robida: Ivan Robida: Psihične motnje na alkoholski podlagi. Ljubljana 1920.
19. Ziehen: Dr. Th. Ziehen: Die Grundlagen der Charakterologie. Langensalza 1930.

Zusammenfassung

Die Psychologie und Technik des Protokollierens.

Gegenstand vorliegender Arbeit sind nur Zeugen- und Beschuldigtenprotokolle.

Die Protokollierungstechnik wurzelt in der Psychologie. Der Einvernehmende muß bestrebt sein, einen geistigen Kontakt mit dem Einzuvernehmenden zu schaffen. Schon hiemit ist gesagt, daß die Protokollierungstechnik auf der Einvernehmungstechnik, diese aber auf der Psychologie des Richters und auf der Psychologie des Zeugen, Sachverständigen und Beschuldigten beruht. In psychologischer Hinsicht ist das Protokoll eine Aussage des Vernehmenden über den Inhalt und die Art der Aussage des Einvernommenen.

In formeller Hinsicht soll das Protokoll streng zwischen spontaner Aussage (zusammenhängendem Erzählen) und sekundärer Aussage (Aussage über Befragen) unterscheiden. Die spontane Aussage ist der Wahrheit näher als die sekundäre. Jede Frage enthält etwas Subjektives, Sugerierendes; die spontane Aussage ist frei von Suggestion und daher als Beweismaterial höher zu bewerten. Der erkennende Richter muß aus der Fassung des Protokolls ersehen können, welcher Teil durch Erzählen und welcher durch Befragen entstanden ist. Um dem Einzuvernehmenden zu ermöglichen, im Zusammenhang erzählen zu können, ist es angemessen, das Protokoll erst nach der Einvernahme zu diktieren. In sprachlicher Hinsicht sei das Protokoll in kurzen, einfachen, verständlichen Sätzen in der Ausdrucksart des Vernommenen verfaßt. Juridische Ausdrücke und rechtliche Qualifikationen sind zu vermeiden. Bei jeder folgenden Einvernahme ist der Einzuvernehmende von Neuem einzuvernehmen. Es geht nicht an, daß ihm das frühere Protokoll vorgelesen und protokolliert werde, daß er bei der Aussage verbleibe. Ein solcher Vorgang ist um so verpönneter, wenn es sich um Protokolle von Sicherheitsbehörden handelt, die eine »formelle« Einvernahme nicht vornehmen dürfen.

Inhaltlich sei das Protokoll bis in die nebensächlichsten Details unbedingt wahr, vollkommen, genau und verständlich verfaßt. Glasers Standpunkt vom »summarischen Protokoll im vorbereiteten Verfahren« hat sich nicht verwirklicht. Der Sachverhalt soll schon im Vorverfahren erschöpft und ausführlich erforscht werden. Das Gedächtnis der Zeugen verblaßt. Überdies kann man nie wissen, welche Aussagen bei der Hauptverhandlung werden vorgelesen werden müssen. Das Protokoll soll nicht nur den Inhalt, sondern nach dem Muster der alten »Gebärdenprotokolle« auch die Art der Aussage und im Bedarfsfalle auch die Persönlichkeit des Einver-

nommen insbesondere des Täters darzustellen versuchen. Es soll den ganzen Verlauf der Einvernahme darstellen, nicht nur das Endresultat. Dies gilt insbesondere für Geständnisse, Agnoszierungen, Assoziationen und dergl. Bei Agnoszierungen ist protokollarisch festzustellen, ob der Zeuge in derselben Sache schon bei einer anderen Behörde zwecks Wiedererkennens konfrontiert oder ob ihm zwecks Agnoszierung eine Photographie vorgewiesen wurde. Durch jede Einvernahme insbesondere durch jede Konfrontierung zwecks Wiedererkennens wird das ursprüngliche seelische Erinnerungsbild verwischt und abgeändert. Der Zeuge unterscheidet schließlich nicht, was er bei der Tat wahrgenommen und was er bei der Konfrontation und beim Vorzeigen der Photographie gesehen hat.

Dr. Vladimir Murko:

Znamke in javne finance

I. U v o d. Izdaja znamk Ljubljanske pokrajine je vzbudila pri nas zanimanje za znamke med filatelisti in med mnogo številnejšimi nefilatelisti. Znamke so se izkazale kot izredno važen činitelj ne le za poštno upravo, temveč celó za javne finance in razne dobrodelne ustanove ter zaslužijo, da proučimo njihov namen in pomen predvsem za javne finance, ne da bi se spuščali v vprašanje, kako se opravičuje filatelija in s katerimi znanostmi (ustavna véda, narodno gospodarstvo, zemljepis itd.) je v najtesnejši zvezi.

Kako zanemarjeno je vprašanje znamk v finančni vedi, nam kažejo različni strokovni slovarji, ki tega gesla ne poznajo, četudi se stekajo v nekatere državne blagajne stotine milijonov in celo milijarde od prodaje znamk. Sicer se ne godi mnogo bolje niti sorodnemu geslu o kolkih. Nobe- nega izmed obeh gesel nimata Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Nicklischev Handwörterbuch der Betriebswirtschaft, Wörterbuch der Volkswirtschaft (slednji niti v stvarnem kazalu!) niti Staatslexikon. Niti bogata Lotzeva Finanzwissenschaft ne omenja znamk v stvarnem kazalu. Mnogo bolje se ne godi niti pošti sami. Res je obdelana v večini teh leksikalnih del, vendar je v nekaterih delih zelo zanemarjena,¹ enako v nekaterih sistemih finančne vede, zlasti seveda francoskih, ker ne obravnavajo državnih podjetij. Drugi pisci razpravljajo o poštnih tarifah precej obširno, zlasti o načelih za sestavo poštnih tarif. Ker pripisujejo pošti različne naloge, se pokaže pošta v različni obliki: a) javnega zavoda, ki pobira pristojbine za kritje dela svojih stroškov ali pa naj krije z njimi vse stroške (Lovčević, Gide)²

¹ N. pr. v Handbuch der öffentlichen Wirtschaft.

² Funk ne razpravlja v svoji Finančni vedi, 2. izd., Praga 1926, o pošti v obširnem poglavju o prejemkih podjetij javnih teles, temveč v § 25. o pristojbinah, četudi je bivša čl. naredba iz leta 1924. uvrstila pošto med državna podjetja.

ali pa posluje b) v obliki in po načelih javnega podjetja, pri katerem se dopušča tudi zmeren čisti dobiček, ki ne sme biti vsaj na škodo javnim nalogam, ki jih opravlja pošta [takó danes večje število avtorjev (Engliš, Eheberg)]. Van der Borgh³ pravi, da se »znatni čisti dobički načelno ne pobijajo, vendar niso namen« pošte. Navsezadnje bi se mogla voditi pošta po načelu c) finančnega ali upravnega monopola ali državnega regala.

Četudi opravlja pošta po mnenju večine piscev vrhovnostne naloge, jo prištevamo drž. podjetjem, ker kljub vsem zahtevam teorije, da naj prejemki le zadoščajo za kritje izdatkov, države vendarle dejansko prejemaajo od svojih pošt znatne čiste dobičke, čeprav je morda v javnem interesu posamezna panoga (tiskovine, paketi) pasivna.⁴ Redki so seveda oni pisci (Cohn), ki zahtevajo od pošte največji možni dobiček. Zmedo v teoriji glede finančnega principa, veljavnega za poslovanje pošt, pokaže najbolje H. Truchy, ki navaja v I. delu svojega *Cours d'économie politique* tendenco (»depuis longtemps«!), da se opravlja poštna služba brez dobička ali z zelo omejenim dobičkom,⁵ medtem ko v II. delu iste knjige⁶ ne prišteva poštnih prejemkov k državnim dominikalnim prejemkom, ker država »na splošno vodi pošte brez vidika dobička«, »po lastnih stroških ali z izgubo«. Praksa je pokazala, da je pošta sposobna dajati prav znatne čiste dobičke tudi po kritju investicij in akoravno opravlja številne svoje storitve v javnem interesu brezplačno ali po ugodnostni tarifi; takó ji ni mogoče očitati ekstrema, da izkorišča svoj monopolni položaj v docela fiskalnem interesu državne blagajne. Vendar bomo videli, da prihaja pri izdajanju znamk do veljave tudi ta interes v znatnem obsegu.

Drugi ekstrem, da naj pošta v javnem interesu posluje brezplačno, je veljal le kratek čas v Sovjetski Rusiji, takó da so morali pošto vzdrževati davkoplačevalci. Stroški bi se

³ Finanzwissenschaft, Leipzig—Berlin 1923, I. del, str. 73.

⁴ Prim. bivše jugoslovanske državne proračune in zaključne račune zadnjih let! Presežki so se gibali okrog 100 milijonov dinarjev. V proračunu (!) za 1936/37 naj bi znašal presežek 150 milijonov Din, skoro tretjino kosmatih prejemkov.

⁵ 2. izd., Paris 1923, str. 252.

⁶ L. c., 1. izd., Paris 1921, str. 249.

dali razdeliti po kakem ključu na abonente, ki uporabljajo pošto v večjem obsegu, dočim bi priložnostne stranke plačevale (v znamkah) vsako poštno storitev posebej (krajevna pošta Šanghaj 1865—1892). Nesmotrno se nam zdi danes, da se je na Francoskem na začetku uporaba pošte po zasebnikih kaznovala s smrtjo, ker je služila le javni upravi.

II. Kaj je z n a m k a ? O tem vprašanju so mnenja precej deljena. Nesporno je poštna vrednotnica, ki naj olajša plačevanje poštnih »pristojbin«, t. j. onih zneskov, ki se plačujejo kot odškodnina ali protivrednost za poštno storitve, kolikor jih pošta ne opravlja v javnem interesu brezplačno (pošiljke Rdečega križa, knjige za slepce, ponekod uradne pošiljke v večjem ali manjšem obsegu). Javno-pravni značaj naših poštnih pristojbin se vidi iz tega, da se po potrebi⁷ izterjujejo po upravni poti; po avstrijskem dohodarstveno-kazenskem zakoniku iz l. 1835. so se kaznovali prekrški poštnih predpisov po tem zakonu, ki je sicer veljal za posredne davščine.

Taksnega značaja so bili predhodniki znamk — sardinjski kolkovni papirji iz l. 1819./20. (po 15, 25 in 50 centezimov), ki so dajali pravico, poslati pismo brez posredovanja državne pošte in so bili odškodnina za poseg v poštni regal, kakor so še danes italijanske znamke z napisom *Recapito autorizzato*, katere uporabljajo v korist države lokalna poštna podjetja, ki so sicer na biv. jugoslovanskem ozemlju in tudi drugod večinoma prepovedana.

Poštno »pristojbine«, določene v poštni tarifi, bi se mogle pobirati vse v gotovini. To se je izvajalo vse do iznajdbe poštnih znamk na zelo zamuden način, ki je zahteval strogo kontrolo, zapisovanje vseh poštnih prejemkov in znatno izgubo časa za uradnika in stranko. Saj je morala stranka vsako pošiljko prinesiti uradniku, da izračuna pristojbino po zelo zamotanih tarifah (po teži in daljavi). Ker pa je Anglež Rowland Hill v svoji knjigi *Post office reform* (London 1838) dokazal, da povzroča pri pismih največ stroškov zbiranje in raznašanje, medtem ko so prevozni stroški sami neznatni, je

⁷ Zakon o pošti, telegrafu in telefonu z dne 16. julija 1931. Sl. l. 59. kos, § 47, odst. 3.

predložil enotno⁸ in mnogo cenejšo tarifo za pisma ne glede na daljavo. V izogib omenjenim administrativnim težavam naj bi se poština plačevala s posebnimi listki, nalepljenimi na pismo in uničenimi po predpisih, da bi se preprečila ponovna raba. Zlasti poštni nabiralniki so poenostavili in pocenili vso manipulacijo, poštni promet pa se je zelo pomnožil, ker se je zaradi nižje poštne zelo povečalo število pošiljk, četudi ne v pričakovanem obsegu.⁹ Pokazala se je resničnost Swiftove davčne poštevanke, da znižanje davčne stopnje povzroči porast državnih prejemkov, četudi morda šele pozneje in dokler se ne zniža stopnja pod neki minimum.

Hillu je prinesel njegov predlog svetovno slavo. Drugi pripisujejo iznajdbo znamke angleškemu tiskarju Chalmersu ali nekemu Švedu. Toda kakor še danes niso priznane zasluge blejskega kaplana Puharja za iznajdbo fotografije, tako ni dovolj znan in priznan predlog Lovrenca Koširja, namestnika državnega knjigovodje na Dunaju, rojenega l. 1804. v Spodnji Luši na Gorenjskem, ki je že l. 1836. predložil avstrijski vladi uvedbo znamk mesto plačevanja v gotovini, takrat brez uspeha (Avstrija jih je uvedla šele 10 let za Anglijo l. 1850.), in je že l. 1835. razlagal v Ljubljani nekemu Angležu (Galvayu) svoj predlog. Višje poštno ravnateljstvo v Leipzigu je l. 1858. po nalogu saksonskega finančnega ministristva uradno ugotovilo resničnost Koširjevih trditev.¹⁰ Vsekakor bi zaslužil Košir večjo pozornost. Zlasti bi bilo treba poiskati njegov predlog z utemeljitvijo.

Poštne »pristojbine« se niti danes ne plačujejo izključno v znamkah, kakor se včasih sodi. Kakor se mesto kolkov pogosto uporabljajo za plačilo pristojbin kolkovni papir in golice (menične, čekovne, stanovanjske pobotnice in pogodbe,

⁸ Vendar opozarja Sax, Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft, II. zv., Berlin 1920, str. 498, na avstrijsko enotno tarifo okrog leta 1700.

⁹ Lotz, Finanzwissenschaft, 2. izd., Tübingen 1931, str. 833.

¹⁰ Haas, Lehrbuch der Briefmarkenkunde, Leipzig 1905, str. 16 sl.; Suppantšitsch, Grundzüge der Briefmarkenkunde (meni nedostopno); A. Bungerz, Grosses Lexikon der Philatelie, München 1923, geslo Koschier; Mal, Zgodovina slovenskega naroda, str. 564; A. Petrovič, Lovrenc Košir, Filatelista, Beograd 1940, str. 181/2; Kobal-Marne, Oče poštne znamke, Jugoslovan, l. c., str. 182 sl.; F. Šemrov, Ljubljanska pošta, Ljubljana 1927, str. 67 sl.

železniški tovorni listi z vtisnjenim kolkom ali z navedbo prodajne cene) in se celó neposredni davki pobirajo z davčnimi znamkami, uporablja pošta poleg znamk raznih vrst tudi druge poštno vrednotnice z natisnjeno pristojbino (največ t. zv. celine — Ganssachen, zlasti dopisnice, dopisnično pismo ali zalepke — Kartenbrief, ev. golice za nakaznice, vrednostna pisma); pogosto se plačujejo še danes poštno pristojbine v gotovini, ker raba znamk ni praktična.

Pobiranje pristojbin v gotovini je priporočljivo, kadar mora stranka osebno predati pošiljko ali opraviti plačilo in kadar ni mogoče zaupati stranki odmero pristojbine zaradi kompliciranosti poštno tarife ali nevarnosti pri-krajšbe. Naj omenim pakete, brzojavke, za katere so poštno uprave izdajale nekoč posebne telegrafske znamke (danes se plačujejo brzojavke večinoma v gotovini ali pa se lepijo znamke le na interno listino in se takoj uničijo — Anglija), vožnjo s poštnimi avtobusi, radijske in telefonske naročnine, predalnine, pristojbine za skrajšani brzojavni naslov in reklamo, za katere morda ni dovolj znamk in bi se porabile ev. cele pole znamk. Tudi zaradi prihranka oddajatelja kakor tudi pošte na delu in stroških tiska se danes uporabljajo le še redkokje znamke za časnike in knjižne oglase, ki se mesto tega opremljajo s tiskano opombo: Poština plačana v gotovini.

Med najnovejše iznajdbe za prihranitev znamk sodijo frankaturni stroji, katere zaupa pošta seveda le zanesljivim večjim tvrdkam, da žigosajo pošiljke z zneskom pristojbine, ki se plačujejo v skupnem znesku po preteku določene obračunske dobe. Vendar bo pošta zahtevala navadno predujem (kavcijo), ker bi sicer prejela protivrednost za svoje storitve šele z veliko zamudo. Predujem (kavcija) pomeni za pošto tudi v drugih podobnih primerih (n. pr. za interurbanske telefonske pogovore) brezobrestno posojilo, ki narašča z večjim številom kavcij. Tudi pomanjkanje znamk lahko povzroči uporabo frankaturnega stroja celó na poštah ali plačevanje v gotovini in s tem v zvezi nastanek raznih pobotnic, včasih v taki obliki, da se že bližajo znamkam in jih filatelisti zbirajo. (N. pr. v Ljubljanski pokrajini po septembru 1943.) Predpisi o tem, ali naj se plačujejo poštno pristojbine v gotovini ali v znamkah (navad-

nih ali posebnih), se pogosto spreminjajo glede na razne tehnične iznajdbe in administrativno poštno ureditev. Zlasti velja to razen za brzojavke za časnike, za katere imajo ali so imele številne države posebne novinske znamke (tudi Slovenija l. 1919.—1920.).

Porazdelitev poštних prejemkov po načinu vplačila (v gotovini ali v poštних vrednotnicah) na žalost ni znana, ker se ne razvidi niti iz državnih proračunov niti zaključnih računov, ki so glede poštne uprave, obsegajoče večinoma tudi brzojav in telefon, redno zelo malo specificirani. Redko se najdejo podatki o tem, koliko znamk se je v kaki državi v enem letu prodalo, pogosteje se objavljajo naklade posameznih znamk in številke o ev. razprodanih ali uničenih ostankih. Podatki o nakladah navadno nimajo z zgornjega vidika posebne vrednosti, ker je včasih znamka v prometu tudi več let in celó desetletij. Znamke iste izdaje so morda bile v prometu različno dolgo dobo in se torej niti prodana naklada kake znamke ne more sorazmerno porazdeliti na posamezna leta niti pro rata temporis. Znamke se uporabljajo pogosto tudi za izvenpoštne namene (pri nas n. pr. nekaj časa portovne znamke pri carinjenju poštних paketov), zlasti kot nadomestek kolkov in narobe. Vendar bo navadno pri poštних znamkah laže ugotoviti način porabe kot pri kolkih, kolikor ti niso tiskani v posebnih izdajah za vsako uradno panogo ali za posamezno davščino (pristojbino ali tudi kak davek). O posameznih vrstah znamk bomo še razpravljali.

Glede pravnega značaja znamke so mnenja, kakor že omenjeno, deljena. O kolkih se še precej razpravlja v finančni vedi, le redkokje pa bomo našli definicijo znamke. Namen znamk je predvsem, da jih kupec nalepi na poštno pošiljko in s tem uveljavi proti pošti zahtevo do neke storitve, t. j. odprave pošiljke po predpisani tarifi. Za kolek se sme praviloma zahtevati storitev oblastvenega značaja ali javnega zavoda, razmerje pošte do njenih strank pa velja navadno za zasebnopravno. Razen tega se pobira kolek pogosto navzlic pomanjkanju vsakega oblastvenega delovanja, dočim si pri znamki skoro ni mogoče misliti njene uporabe brez ustrezne protistoritve (n. pr. zaradi pomanjkljivosti naslovnikovega naslova nedostavljiva pošiljka, med vojno

pismo brez pošiljateljave navedbe, uporaba znamk ali drugih poštних vrednotnic na nedopusten način ali za pošiljko v nedostopen kraj, morda zaradi nezadostne publicitete, kot nadomestek drobiža, zaradi zaplembe po cenzuri).

Kakor pri kolku se včasih tudi pri znamki onemogoči glavni namen — uporaba za frankiranje, ker lahko znamka propade, izgubi veljavo, zgine v filatelistovo zbirko ali se ukrade. Njen namen je dosežen, ko pošta na pošiljki, sprejeti v odpravo, znamko predpisno razvrednoti — praviloma z žigom, ki naj prepreči ponovno uporabo, nakar spremlja znamka pošiljko do njene izročitve. Geslo »Briefmarke«¹¹ definira znamko kot »plačilno sredstvo za storitev, pričakovano od pošte z namenom, olajšati promet«, obenem pa kot denarni nadomestek iz vrste »običajnega papirnatega denarja«. Znamka ni po tem mnenju niti imetniški vrednostni papir, ker ne daje nikakršnega obligacijskega zahtevka, zlasti ne kakega denarnega (tudi pošta je ne sprejema za vplačila, za katera niso predvidene znamke, n. pr. za poštne nakaznice); niti ni legitimacijski papir (z uničenjem ugasne vsaka pravica iz nje), je pa več kakor navadna pobotnica o vplačani poštini (včasih se kolek definira kot pobotnica o vplačilu), ker včasih služi prometu še vnaprej. Pobotnica ne more zgubiti veljave, znamka (kolek) pa jo lahko zgubi pred uporabo, če se odtegne prometu in razveljavi (navadno dopustna zamenjava). Pritrditi bo treba, da podeli vrednost znamki že njena kreacija, vendarle po uradni objavi o izdaji. Vsekakor sta znamka in kolek neke vrste pobotnica — o vplačilu, izvršenem v državno blagajno, za katero sme kupec zahtevati ob nakupu pogosto še nepredvideno protistoritev v poznejšem trenutku¹² ali ev. tudi takojšnjo protistoritev ob vplačilu, n. pr. za vse pošiljke, za katere se vplača poština ob izročitvi v roke poštnega uradnika. Pri našem načinu prodajanja poštних znamk po trafikah je običajno kupčev (trafikantov) namen, prodati znamke bodočim poštним strankam, kajti trafikanti morajo prevzete znamke (in kolke) plačati vnaprej (po odbitku največ 2 % provizije). Ko prej-

¹¹ Handwörterbuch der Rechtswissenschaft, I. del, 1926.

¹² Že omenjeni Haas (str. 1) trdi zato, da je znamka neke vrste obveznica (Verpflichtungsschein), katero prodaja pošta vnaprej (?) in s katero se zaveže k dostavitvi pošiljke, opremljene z znamko.

me torej država denar za prodane znamke (od trafikanta), zanj nikakor ne predstavljajo pobotnic, izvzemši redki primer, da hoče trafikant frankirati lastno pošiljko, temveč vrednotnico, katero hoče trafikant (obrtoma) prodati naprej.

Značaj znamke kot vrednotnice (nositelja vrednosti) se kaže še na druge načine. Ker se glasi redno na zaokrožene imenske zneske in je redno uporabna za svoj prvotni namen (frankiranje) ter se da prenašati od imetnika na imetnika brez kakršnih koli formalnosti, se v dnevnem prometu znamka pogosto sprejema kot drobiž¹³ za manjša plačila, zlasti pri pomanjkanju drobiža v vojnih časih. Znamka seveda ni zakonito plačilno sredstvo in ga ne more niti pošta vsiliti stranki, n. pr. ker poštni uradnik ne bi mogel stranki vrniti drobiža. Vendar bo tedaj stranka rajši vzela znamko kot — nič. Saj lahko računa s tem, da bo znamko sama ev. odstopila drugi osebi v plačilo ali da jo bo v doglednem času porabila za frankiranje. Skoro vsakdo nosi stalno pri sebi kake znamke, ker jih kupuje več naenkrat, da si prihrani pred odpošiljatvijo vsake posamezne pošiljke pot na pošto ali v trafiko. Večja podjetja imajo stalno v svojih blagajnah ne le za stotine, temveč tudi za tisoče lir znamk, ki jih izenačujejo glede likvidnosti z gotovino (kakor tudi kolke). Uvedba znamk prinaša torej državi veliko korist, ker se proda zelo mnogo znamk pred svojo uporabo in uživa država na ta način brezobresten kredit v sicer težko določljivih vsotah. Frankaturni stroji povzročajo seveda zmanjšanje teh zalog.

Raba znamk kot plačilno sredstvo ima svoje naravne časovne meje, ker se znamka v prometu obrabi, dokler ne zgubi značaja novosti,¹⁴ nakar jo prično splošno odklanjati, ker postane sumljiva zaradi madežev ali se raztrga, tako da za frankiranje ni več uporabna. Koristi ima od tega poštna uprava, ker je bila znamka uničena pred dosego svojega namena, tudi se pogosto zgubi. Znamka včasih prestopi kot plačilno sredstvo meje svoje države. Sicer se sme v normalnih časih pošiljati znamka v izogib nakazilnim stroškom

¹³ Gl. poglavje: Vrednotnice dnevnega prometa v naši knjigi Denar, Ljubljana 1943.

¹⁴ Ako se ne vloži v prozorno kuverto ali zaščitni ovitek. Gl. naš Denar, slika 212.

za manjša plačila v domačem prometu, v vojni pa sedaj niti v domačem prometu.

V inozemskem prometu je veljavna znamka zelo priljubljeno plačilno sredstvo, ker odpadejo razne formalnosti in stroški, zvezani s pošiljko, in ima naslovnik, če ni filatelist, vsaj možnost, prodati znamko filatelistom ali trgovini z znamkami, morda celo z dobičkom. S tem prihrani država-uvoznica devize za plačilo — zato pa jih morda dobi manj za izvoz svojih znamk. Danes prepovedujejo devizni predpisi (večine držav) izvoz ne le veljavnih znamk v pismih in drugače, ker bi bila sicer možnost, ustvariti dobroimetje v devizah, ampak tudi izvoz rabljenih domačih in tujih znamk, da preprečijo beg kapitala. Tu gre lahko pri današnjih cenah nekaterih znamk za ogromne več ali manj vidne postavke, ki utegnejo celo vplivati na plačilno bilanco. Na drugi strani se branijo države uvoza tujih znamk, ker morajo računati s plačilom v devizah ali kliringu za te dobrine, ki seveda niso potrebne in za katere je škoda deviz. Nemčija dopušča vsaj zamenjavo s tujino.¹⁵ V skrajnem primeru se prepove celo trgovanje z vsemi še veljavnimi inozemskimi znamkami, kolikor jih je izdal sovražnik (sredstvo gospodarske vojne). Tako prepoved je izdala Nemčija že med prvo svetovno vojno, ponovila pa jo je v tej vojni in se v katalogih ne smejo navajati cene takim znamkam. Verjetno so bile znamke, izdane od sovražnika, če že najdejo pot v drugo sovražno državo, na nek način plačane (ev. z zamenjavo). Njihov uvoz bi povzročil plačila v sovražnikovo korist, morda celo v devizah. V vojnem času morajo biti prepovedana vsa plačila in sploh vsi posli v sovražnikovo korist. Med vojna sredstva se prišteva ponarejanje sovražnikovih znamk na njegovo škodo v špijonažne¹⁶ ali v druge namene.

Mednarodno plačilno sredstvo za manjša plačila so mednarodni boni za odgovor, izdani po Svetovni poštni zvezi, za katere se dobi v vsaki državi na kateri koli pošti znamka za pismo v tujino. Danes njih raba ni dopustna. Ti boni so ostanek predloga po uvedbi mednarodne ali svetovne znamke, ki naj bi olajšala mednarodni poštni

¹⁵ Prim. nemške devizne predpise iz l. 1939 v Filatelistu 1939, str. 132.

¹⁶ Bungerz, l. c., geslo Spionagemarken.

promet in bi bila veljavna v vseh državah. Gide¹⁷ pravi, da različnost veljav še ne dopušča takih znamk. Kakor pač države vodijo svojo lastno denarno politiko, tako se nočejo odreči koristi, katere jim nudi izdajanje lastnih znamk.

III. Kdo sme vse izdajati znamke? Kdor ima poštno vrhovnost.¹⁸ To so predvsem države, v sodržavju države-članice, v zvezni državi navadno le zvezna država sama, le redkeje pa članice (v Švici kantoni le do l. 1849). Vendar je imela Severonemška zveza (po l. 1868.) večinoma skupne znamke, veljavne na ozemlju članic, v Nemškem cesarstvu oz. do l. 1920. pa sta imeli poleg Reicha poštno vrhovnost, četudi malo omejeno, Bavarska in Württembergška.¹⁹ V Kolumbiji se l. 1909. ni obnesel poskus prepustiti departementom pošto za 50%-ni delež na prodanih znamkah. Lokalna poštna podjetja v zasebnih, občinskih ali okrajnih rokah so danes kot konkurenca poštnemu regalu večinoma prepovedana. Le redkokdaj zaupa država krajevno dostavo poštних pošiljk in s tem ev. izdajo lastnih dostavnih znamk krajevnim podjetjem, n. pr. občinam na Ruskem Poljskem (1915—1918) in med to vojno v generalnem guberniju. Kaka majhna država se ev. ne poslužuje lastne poštne vrhovnosti, ker se ji ne zdi racionalna in prepusti upravljanje poštne službe sosedni državi (Črna gora v 19. stoletju in Liechtenstein dolgo Avstriji, Liechtenstein po vojni nekaj časa Švici). Avstrija in Ogrska sta imeli v l. 1868—1871. ločeni poštne uprave, toda skupne znamke.

Država s slabo razvito pošto lahko dovoli poštam tujih držav, da smejo na njenem ozemlju opravljati poštni promet z lastnimi uradniki (največ konzularnimi) in z lastnimi ali posebnimi znamkami v njeni ali tuji veljavi. Take pošte so poslovale dolgo v Turčiji (tudi v njenih prejšnjih sestavnih delih Srbiji — Beogradu od l. 1841. in v Bolgariji)

¹⁷ Cours d'économie politique, 8. izd., I. del, Paris 1923, str. 423. Sicer je propadli predlog za uvedbo enotne znamke iz l. 1876 predvideval znamke z nominalom, izraženim v 10 veljavah hkrati.

¹⁸ Vendar izdajanje znamk ni nujno znak suverenosti!

¹⁹ Od 693 britsko-indijskih držav jih je izdajalo lastne znamke le 31, med njimi nekatere le službene znamke. Cesarska indijska pošta je izdajala oz. izdaja posebne znamke za 7 takih vazalnih držav. Podatke o znamkah posameznih držav sem zajemal razen iz tukaj citiranih del pred-

že od 18. stoletja do 30. sept. 1914, ko je Turčija odpravila kapitulacije, ki so dajale tujim državam razne pravice. Te po vojni obnovljene pošte so kmalu zopet prenehale (Kemal paša 1923). Poleg teh »levantinskih« post so vzdrževale predvsem velesile (Anglija, Avstrija, Francija, Nemčija, Rusija) lastne pošte na Kreti, na Kitajskem in v Maroku (v Tangerju sta poslovali med špansko državljansko vojno celó pošti obeh španskih vlad!), Poljska do l. 1939. v Danzigu. Danes takih poštnih uradov, ki so poslovali najpogosteje v pristaniščih, razen v Maroku ni več.

Vojna povečuje navadno število poštnih vrhovnosti. Zasedba sovražnega ozemlja lahko sicer za krajši čas onemogoči poštno službo za civilno prebivalstvo (tudi iz razlogov vojaške tajnosti); toda sčasoma se le pokaže potreba po obnovi poštne službe vsaj v okviru zasedenega ozemlja, če ni mogoča tudi obnova poštnih zvez z državo okupanta, njegovimi zavezniki in drugimi od njih zasedenimi ozemlji ali celó z nevtralnimi državami. S sovražnimi državami so tako vsi poštni in trgovski stiki prepovedani, izvzemši po Mednarodnem rdečem križu v omejenem obsegu. Na zasedenem ozemlju poslujejo praviloma okupantove vojne pošte za večinoma brezplačni poštni promet njegovih vojaških poveljstev in pripadnikov vojske in za njegova civilna oblastva (n. pr. Deutsche Dienstpost Adria); pogosto pa opravljajo okupacijska oblastva tudi civilni poštni promet, kar jim omogoči izdajanje znamk za delno kritje stroškov poslovanja.²⁰ Okupacije, pa tudi aneksije so torej lep vzrok za izdajo znamk, največkrat začasnih s pretiskom na znamkah dosedanje države. Kakor Ljubljanska pokrajina l. 1941. je zlasti Reka v l. 1918—1924. na svojih znamkah

vsem iz filatelističnih časopisov in katalogov za znamke, ki vsebujejo nebroj večinoma neznatnih podatkov, katerih zaradi pomanjkanja prostora nisem mogel navajati. Navedeni podatki služijo predvsem v ilustracijo in zato ne morejo biti popolni. Pri nas so najbolj razširjeni katalogi tvrdk Michel, Senf, Yvert & Tellier, Zumstein, Champion, Gibbons.

²⁰ N. pr. Avstrija med prvo svetovno vojno za Italijo, Rumunijo, Srbijo, Črno goro, Nemčija za Belgijo, Rumunijo itd., Ljubljanska pokrajina l. 1941. na jugoslovanskih znamkah s pretiskom Co. Ci., R. Commissariato Civile in Alto Commissariato. Vojna pošta ima lahko skupno izdajo znamk za vsa ali nekatera območja in posebne znamke za posamezna ozemlja, zlasti zaradi različnih veljav.

ovekovečila vse ustavno-pravne stopnje v razmerju do Italije — od okupacije do aneksije. Take izdaje so pogosto le krajevnega — špekulativnega značaja, druge pa izvirajo iz dejanske potrebe.

Poštno vrhovnost imajo lahko tudi deli držav bodisi zaradi svoje oddaljenosti (Grönlandija), zaradi zgodovinske tradicije (Bavarska, Würtemberška), zaradi valutnih razlik (n. pr. v delu države je papirnata veljava, v drugem srebrna) ali posebnega ustavnopravnega položaja (Ljubljanska pokrajina). Tudi državljske vojne povzročajo izdajanje samostojnih znamk ne toliko zaradi vira prejemkov kot zaradi poudarka samostojnosti in iz čisto finančnih razlogov, da se ne bi mogle vtihotapljati znamke na škodo lastne države. Tako bi se mogle italijanske znamke, tiskane v državni tiskarni v Turinu, vtihotapljati v južno Italijo, zasedeno od Angloameričanov. S tem bi nazadovala prodaja znamk v korist kraljevske vlade, tako da bi njene pošte morale opravljati svoje storitve brez plačila protivrednosti, ki bi šla ev. v korist vlade republikanske Italije. Zato se navadno v takih primerih stare znamke na posameznem ozemlju razveljavljajo (že l. 1862. v Združenih državah severnoameriških) ali pretiskajo, kar pa je težavno, dokler meja ni ustaljena. Pri umiku vojske se zaloge znamk po možnosti uničijo, ker bi postale drugače vojni plen (čl. 53. I. haaške konvencije). Italijanska filatelistična prodajalna je razprodajala l. 1941. zaplenjene jugoslovanske znamke. Številne so uporniške znamke v Španiji, Mehiki, Združenih državah severnoameriških med secesijsko vojno, na Kreti, v Albaniji, Madžarski, Sovjetski Rusiji, Ukrajini. Pogosto take znamke zaradi naglih sprememb niso več bile izdane in torej niso mogle služiti svojemu namenu na pismih, pogosto pa gre za fantazijske izdaje, namenjene mesto prometu le filatelistom v korist več ali manj skritega izdajatelja. Med vojno se pojavljajo tudi znamke, izdane od vlad, ki so morale zapustiti svojo državo, in ev. nikdar ne pridejo v promet.

Različno je urejena poštna vrhovnost kolonij, dominionov, protektoratov, mandatov in plebiscitnih ozemelj. Države-matice so dolgo opravljale poštno službo tudi v svojih kolonijah (Francija, Anglija), torej s svojimi znamkami, ali pa so izdajale skupne znamke za vse svoje kolonije

(Francija, Italija). Ko pa so posamezne kolonije postajale važnejše, so sčasoma kljub večjim tiskovnim stroškom dobivale posebno (delegirano) poštno vrhovnost, priporočljivo tudi zaradi lažjega administrativnega obračunavanja, torej izločitve poštnih in tudi drugih prejemkov in izdatkov. Kolonije so se pogosto spajale ali so se od njih oddeljevali posebni deli in priključevali drugim ali se osamosvajali. Take teritorialne spremembe so redno vplivale tudi na poštno vrhovnost. Na splošno opazamo tendenco za osamosvojitvijo (toda članice Južne Afrike in Avstralijske zveze so zgubile poštno vrhovnost nekaj let po združitvi). Izmed otokov Leewardskega otočja ima vsak lastne znamke, poleg tega ima še otočje lastne znamke, veljavne na vseh otokih. Poštno vrhovnost imajo ozemlja z obsegom le enega (Monako) ali nekoliko kvadratnih kilometrov in z nekaj stotinami prebivalcev, med njimi celo Pitcairnsko otočje s 176 prebivalci ali Severna Ingermanija z 1 poštnim uradom (1920). Primeri takih miniaturnih državic so še Liechtenstein, San Marino, Vatikan in Andora, kjer imata svoji pošti in znamke v svoji veljavi tako Francija kakor Španija. Edina znamka Karpatske Ukrajine (iz l. 1939.) je veljala le 1 dan!

Protetktorati imajo redno posebno poštno vrhovnost (Češkomoravska, Tunis), enako mandati. Kot posebnost moram navesti še kondominije, v katerih izvršujeta upravo in tudi poštno vrhovnost vsaj dve državi. Primeri so Schleswig-Holstein (1864—1865 — Avstrija in Prusija), neznatno mestece Bergedorf, ki je bilo do l. 1867. skupna last mest Hamburga in Lübecka, trenutno še angleško-egiptovski Sudan in Novi Hebridi. Tam so krožile posebne znamke v angleški in posebne v francoski veljavi, nekaj časa znamke z označbo obeh veljav (primer dvojne veljave, podobno Helgoland 1875—1879), sedaj pa (od l. 1938.) krožijo posebne znamke angleške ter francoske izdaje, toda v enotni veljavi (zlati frank). Najdemo tudi skupno okupacijsko oblast — anglo-francoska zasedba Kameruna in Toga (1914).

Plebiscitna ozemlja imajo navadno svojo poštno vrhovnost pod upravo kakih mednarodnih (vladnih) komisij, vsaj do aneksije, morda še tudi nekaj časa po njej (Danska v Schleswigu l. 1920., Hatai-Sandžak Alexandrette l. 1938./39.). Uprava Posarja je bila poverjena Zvezi narodov. Za ple-

biscit na Koroškem l. 1920. sta izdali tako biv. jugoslovanska kakor avstrijska pošta posebne znamke s pribitkom za propagandne izdatke, sicer pa je poslovala v vsakem glasovalnem pasu naprej dotedanja poštna uprava (jugoslovanska oz. avstrijska).

Poštno vrhovnost imajo včasih tudi zasebni²¹ oz. delniške družbe, zlasti kake kolonialne in paroplovne družbe. Izmed že zgodovinskih primerov navajamo nam najbližjo Donavsko paroplovno družbo. Zlasti važne so kolonialne družbe, ki so kolonizirale kako ozemlje navadno s privolitvijo in pod zaščito kake močnejše države ali pa so vzele ozemlje v zakup od druge države. Tako zasebnopravno pojmovanje države je danes že redko. Sir J. Brooke je kupil l. 1842. državo Sarawak, Nemčija je imela v zakupu Kiaučou. Koncesije raznih kolonialnih družb (Indija, Britska Rodezija, Mosambiška družba) so medtem potekle in so njihova ozemlja pripadla državam-zaščitnicam kot kolonije. Združene države severnoameriške imajo še danes v zakupu Panamski kanalski pas, Francija pa na Kitajskem Kuangčuvan.

Delegirano poštno vrhovnost imajo redkeje za del poštnega prometa zasebne letalske družbe, ki opravljajo svoje delovanje pogosto po več državah obenem. Posebne letalske znamke izdajajo pretežno države same, in se izkupiček znamk deli s tako letalsko družbo po dogovoru (n. pr. za Zeppelinško pošto), redkeje pa imajo letalske družbe tudi lastne izdaje (Grčija, v Braziliji celo več družb, zlasti pa Scadta-Sociedad Colombo-Alemana de Transportes Aéreos-Nemško-kolumbijska družba za zračni promet). Take znamke so se prodajale praviloma v korist družbe. Pošiljke so morale redno nositi še državne znamke v višini navadne poštnine. Danes so vse te družbe prešle v državno last. Zasebne letalske družbe opravljajo danes poštni letalski promet zaradi pasivnosti tako le s pomočjo državne subvencije, za katero veljajo v posameznih državah različna načela.

IV. Bistven del znamke je njena imenska vrednost (nominale). Praviloma je natisnjena v domači veljavi. Redko najdemo v državi več veljav: za pošiljke v tujino je včasih predpisana zlata ali srebrna veljava (Grčija l. 1902.),

²¹ Knezi Thurn-Taxisi so vodili do l. 1868. pošto v 17 nemških državah.

medtem ko so za domači promet znamke v papirnati veljavi. Nekdaj so se razlikovale znamke le po barvi, in je n. pr. znamka določene barve (brez natiskanega nominala) veljala za domače pismo. Tudi po spremembi poštne tarife ali veljave se je redkeje uporabljala ista znamka, vendar se je prodajala po drugi imenski vrednosti. Zvišanje tarife je lahko oškodovalo državo, znižanje pa imetnike teh znamk. Znane avstrijske časniške znamke (roza Merkur) so prodajali najprej po 50 goldinarjev polo, pozneje pa po goldinarju.

V Sovjetski zvezi so med revolucijo veljale znamke z nominalom v kopejkah kot znamke v rubljih, v Nemčiji pa so se na koncu inflacije l. 1923. prodajale znamke po 4 kratni nominali, vse brez ustreznega pretiska o povišanju nominala. Med inflacijo so številne znamke, kupljene morda še s polnovrednim denarjem, zgubile toliko na vrednosti, da za frankiranje niso več bile uporabne, tako da je imela tu država od inflacije precejšnjo korist.

Pri valutni spremembi so potrebne znamke v novi veljavi, zlasti če se imenuje nova denarna enota ali njen del enako kot preje. Nenavadno je, da so norveške znamke v skilingih veljale še 31 let po uvedbi sedanje kronske veljave, seveda poleg novih znamk.

Zelo redko se prodajajo znamke pod nominalom, n. pr. pri večjem nakupu znamk (Turčija s pretiskom Behie; Trinidad je prodajal (l. 1842.) vsaj 100 znamk po 4 cente mesto po 5, Švica je znižala l. 1862. poštnino za pisma za $\frac{1}{6}$ pri istočasni odpremi vsaj 20 pisem) ali pa odstopa pošta del nominala nižjim organom za opravljanje poštne službe (Kolumbija l. 1908. 50 % departementom, Paragvaj 10 % pogodbenim podeželskim poštarjem mesto plače) ali pa zasebnim maloprodajalcem (trafikantom itd.). V Temešvarju so l. 1919. plačevali državne uradnike z znamkami, da ev. s prodajo dosežejo še dobiček, torej priboljšek k plači brez izdatka iz državne blagajne (podobno Ljubljanska pokrajina l. 1944.).

Kako visok naj bo nominale znamk? Ustreza naj potrebam prometa, tako da bo mogoče frankirati tudi najcenejše pošiljke, največji znesek pa naj olajša poslovanje, tako da ne bo treba prilepljati k pismu še posebne pole,

opremljene s samimi znamkami; zaradi njih se lahko zviša teža, s tem pa poština — kakor davek od davka! Poraba znamk z visokim nominalom je tudi manjša, ker jih manjše pošte navadno nimajo na zalogi in jih tudi podjetja ali trafike ne jemljejo na zalogo iz strahu, da jim ne bi obležale.²² Najvišji nominale je odvisen od poštnih tarif in njene tehnike, n. pr. od tega, ali se poština za časnike plačuje v gotovini ali v znamkah. Zato so imele Združene države severnoameriške časniške znamke do 100 dolarjev, Brazilija službeno znamko za 1.000.000 reisov predvsem za plačilo 2%-ne zavarovalnine za vrednostne pošiljke. Zelo visoke nominale najdemo v Angliji in njenih kolonijah oz. dominionih, ker se znamke pogosto uporabljajo kot kolki in včasih tudi narobe. Viktorija pozna kolke, uporabljane kot znamke, do 10 funtov; višjih vrednot do 100 funtov katalog ne navaja več, ker so se verjetno uporabljale le za fiskalne namene kakor kenijska znamka za 100 funtov, namenjena dovoljenjem za odstrel slonov itd. in morda za kake vrednostne pakete. Straits Settlements imajo znamko za 500 dolarjev, Cejlon za 1000 rupij. Nominale ne sme biti previsok v izogib ponarejanju, ker visok nominale vabi ponarejevalce, kolikor niso take visoke znamke namenjene le internemu poštnemu prometu in torej v roke občinstvu nerabljene sploh ne pridejo ali se uporabljajo le za medsebojni obračunski promet poštnih uradov. Večji nominale seveda zmanjša povpraševanje šibkejših filatelistov, ker so jim tako drage znamke ev. nedostopne, kolikor seveda ne težijo za popolnimi serijami. Inflacijske znamke z milijardnimi imenskimi zneski predstavljajo le prav neznatno zlato vrednost.

V novejšem času (po l. 1900.) se prodajajo znamke s pribitki predvsem za dobrodelne namene. Sicer se lahko predpiše povišek v obliki kake vojne takse (angleške kolonije med svetovno vojno War tax), ki se pobira s posebnimi znamkami z ustrežno označbo ali pa se veljavne znamke pretiskajo še z dodatkom v korist poštnih blagajne, kolikor ne gre v drugo (finančno) blagajno. Pogosto se pred-

²² Filatelista 1939, str. 228, navaja letalsko pismo, opremljeno z znamkami za Din 2811.—!.

pisuje skozi določeno dobo (dan, teden, mesec) ali celó trajno frankiranje vseh poštnih pošiljk ali le nekaterih s posebnimi obveznimi doplačilnimi znamkami v korist kakega posebnega namena — dobrodelne ustanove ali občekoristnega sklada. Te znamke imajo značaj namembnega davka in poviška poštne. Zlasti so poznale take obvezne pribitke že Španija med vojnama v l. 1874—1876. in 1898—1900., Turčija že l. 1910. v korist Rdečega polmeseca in Pomorske družbe, Grčija za dobrodelne namene, zlasti za Rdeči križ, Portugalska (vštevši kolonije) za siromake že l. 1911.; med svetovno vojno in po njej so pričele izdajati take znamke še Rumunija (deloma v obliki vojnih davčnih znamk, zlasti za socialno pomoč, za letalski sklad), Jugoslavija (za Rdeči križ), Španija (v korist barcelonske razstave vsako leto novo izdajo, zlasti pa med državljansko vojno za razne občinske, pokrajinske, državne in strankine podporne ustanove), Bolgarija (za nedeljsko dostavo pošte v korist poštarškega sanatorija — finejša oblika uradniške pristojbine). Grčija, Portugalska in Turčija so našle še druge namene, za katere so se rabile obvezno doplačilne znamke (letalski sklad, spomenik vojnim žrtvam, solunski velesejem, protituberkulozno skrbstvo, sirote). Biv. Jugoslavija je predpisala l. 1926. obvezno uporabo posebnih znamk s pribitkom za poplavljenca, ki naj bi dal 17,225.000 dinarjev.

Tu lahko govorimo o namembnem davku, ker je država ves izkupiček teh obveznih doplačilnih znamk porabila za tisti dobrodelni namen ali posebni sklad, ki lahko izvršuje svoje naloge tudi z drugimi sredstvi.²³ Ker so ti nameni obče priznani in popularni, ni večjega odpora proti uporabi teh znamk. Vendar so statistike (n. pr. o tednu Rdečega križa pri nas) pokazale neko nazadovanje poštne prometa v času obveznega doplačila, zlasti če je bilo mogoče počakati z oddajo pošiljke kak dan ali dva in je bila doplačilna znamka (na deželi) težko dosegljiva. Praviloma dovoljuje država take doplačilne znamke le v korist zelo važnih občekoristnih namenov, katere bi tudi sicer morala sama podpirati in torej prihrani del svojih izdatkov ali pa ti pribitki omogočijo

²³ O subvencijah gl. § 5. naših Davčnih oprostitev in olajšav, Ljubljana 1937.

boljšo zadovoljitev tiste kolektivne potrebe, ne da bi bilo treba poseči po težje znosnih virih, n. pr. davkih. Prejemki od teh pribitkov so se očitno pri nas knjižili le kot prehodna postavka v državnem zaključnem računu, ker seveda niso bili namenjeni državnim blagajni. Kakor smo videli, izdajajo obligatorne doplačilne znamke večinoma manjše države, v katerih najbrže ne bi bilo dovolj zanimanja za prostovoljne dobrodelne znamke za iste namene.

Poleg obveznih dobrodelnih znamk so se razpasle zlasti med prvo svetovno vojno in po njej prostovoljne, ki se prodajajo s pribitkom v korist kake dobrodelne ustanove ali sklada ali tudi za kritje kakega konkretnega državnega izdatka. Tudi države, ki poznajo obvezne doplačilne znamke, izdajajo še poleg teh (za manj važne namene) prostovoljne dobrodelne znamke. Največ jih poznajo države na visoki kulturni stopnji in z razvito državljansko zavestjo, ker lahko apelirajo na širši krog interesentov s prošnjo, da podprejo z malenkostnim prispevkom-pribitkom dobrodelni namen. Vendar je ugotovil že Haas²⁴ l. 1905., da so »dobrodelne znamke vrsta znamk, ki so bile ustvarjene prav za zbiratelje«. Tedaj je mogel naštetih dobrodelnih znamk na vsem svetu 8! Namenjene so bile predvsem za gradnjo bolnic, prva v Novem Južnem Walesu l. 1897. Danes dosega število izdanih dobrodelnih znamk že tisoče. Značilno je, da jih je razmeroma zelo malo v manj razvitih prekomorskih državah, kjer pač manjka filatelistov, ne glede nato, da je v Evropi večina zbirateljev opustila zbiranje prekomorskih znamk zaradi naraščajočega števila znamk sploh. Zato najdemo v prekomorskih državah precej prisilnih dobrodelnih znamk. Prostovoljne dobrodelne znamke izdajajo razen redkih kulturno visoko stoječih prekomorskih držav predvsem kolonije — ker se njihove znamke prodajajo praviloma na filatelističnih okencih glavnega mesta države-matice, pogosto preje kakor v koloniji sami ali celo le tam.

Pribitki se pobirajo v različni obliki. Navadno se poleg imenskega zneska natisne še pribitek (pogosto v obliki

²⁴ L. c., str. 106. Tukaj seveda ne razpravljamo o dobrodelnih »kolikih« brez frankaturne vrednosti, dasiravno jih večinih izdaja tudi država ali kaka javna ustanova. Taki kolki (zalepke) se praviloma ne smejo lepiti na lice pisem.

pretiska). Redkeje se navajata dva zneska, izmed katerih predstavlja večji prodajno, manjši pa frankaturno vrednost ali pribitek. Izjemoma se iz znamke same ne razvidi, da se prodaja s pribitkom, n. pr. velika češkoslovaška serija s pretiskom iz l. 1919. s 50%-nim pribitkom za dobrodelne namene; obe koroški plebiscitni seriji (avstrijska in jugoslovanska) sta se prodajali po trikratnem nominalu, kar iz znamk ni razvidno.

Od razmerja nominala in pribitka je odvisna prodaja. Znamke s sorazmerno nizkim pribitkom kupujejo ev. tudi nefilatelisti, če je nominale prikladen za navadne poštne pošiljke. V takem primeru tiska poštna uprava nižje vrednote v večjih nakladah. Če so pribitki previsoki, zlasti če presegajo nominale, je verjetnost nakupa po nefilatelistih majhna. To pokaže tudi poštna uprava s tem, da prodaja pogosto dobrodelne znamke le v kompletnih serijah in le na (glavnih) poštnih uradih, ne prodaja pa posameznih komadov. Ali se bo dosegel večji izkupiček v korist dobrodelne ustanove z večjo naklado pri manjših pribitkih²⁵ ali z manjšo naklado pri večjih pribitkih, je težko predvideti ter odvisno od skušenj poštne uprave²⁶ in od popularnosti dobrodelne ustanove v tu- in inozemstvu. Koliko so znane naklade takih znamk, se vidi konjunktorna občutljivost v zadnjih letih n. pr. pri Luksemburgu.

Koristi od dobrodelnih znamk pa nimajo le dobrodelne ustanove, temveč tudi poštne uprave, kolikor romajo te znamke nerabljene v albume, ker niso služile svojemu namenu — frankaturi. Pogosto se lepijo v celih serijah na pisma v skupnem znesku, presegajočem poštnino, se žigosajo s kakimi prigradnimi žigi, privlačnimi za filateliste in druge, na razstavah (filatelističnih in drugih) ali celo na poseben državni praznik znamke (Nemčija), ki dokazuje razumevanje državne uprave za koristi, katere ji nudijo tu- in inozemski filatelisti; torej za znaten del prodanih znamk pošta ne nudi nikakršne protistoritve, izvzemši n. pr. žig na

²⁵ Francija je morala l. 1922. znižati pribitek znamkam za sirote.

²⁶ Monopol poštne uprave za prodajo znamk je vendarle odvisen od konkurence drugih poštnih uprav ter od števila istočasno prodanih domačih znamk.

kuverti, ki ne pride niti do nabiralnika.²⁷ Pogosto zahteva pošta kljub temu od koristnika dobrodelne serije, da trpi stroške tiska (biv. Jugoslavija). Riziku, da ne bi znamke obležale, se lahko izogne poštna uprava, če prodaja znamke le v subskripciji, ki povzroča domnevo, da bodo znamke pozneje težko dosegljive. Če si pridrži pošta sorazmerno znižanje naročil (reparticija), se pojavljajo še večja naročila (koncertne ponudbe). V vojnih časih je zanimanje za dobrodelne znamke izredno kakor sploh za znamke kot predmet naložbe kapitala.

Take dobrodelne znamke so se izdajale v najrazličnejše n a m e n e, nekatere pomembnejše, druge bolj dvomljive, večinoma v vsečni opremi, ker je tudi od nje odvisna prodaja. Švica je pričela že l. 1914. izdajati o vsakem Božiču serijo »Pro juventute« in je našla posnemalko v Luksemburški, Nemčiji in Nizozemski, ki pa izdaja sedaj že dve seriji — letno in zimsko. Druge države izdajajo dobrodelne znamke navadno v večjih serijah in ob raznih prilikah. Kot koristnike naj naštejemo zlasti Rdeči križ, Zimsko pomoč, sirote in brezdomce (te 4 serije je izdala letos Ljubljanska pokrajina), invalide, vojne žrtve, spomenike, muzeje, dijake, kulturne in glasbene sklade, brezposelne delavce (telesne in kulturne), obnovo zgodovinskih stavb (Belgija) in uničenih mest (Srbija za Niš in Smederevo), ujetnike, stradajoče, begunce, poplavljenice, protituberkulozno in protialkoholično ligo ter druge zdravstvene ustanove, kolonialne misijone in druge cerkvene namene, športne prireditve (olimpiade), bolnice, telovadce, legionarje, poštno uradnike, narodno-obrambne organizacije, šole in druge prosvetne namene, razne razstave (zlasti filatelistične) itd.

Država torej prevzela zelo malo občuten način del izdatkov, katere bi morala izvršiti sama ali nižja javna korporacija ali pa razna dobrodelna društva, na filateliste,

²⁷ Bulka-Mrdja pravi v članku »Koliko i kakvih smo izdanja maraka imali u 1939. god.« (Filatelista 1940, 3. št.), da so »filatelisti največji dobrotniki in največji rodoljubi«, A. Petrović pa v članku »Stogodišnjica poštanske marke« (l. c., št. 5), da »izkorišča država znamke tudi za izvenproračunsko podpiranje raznih dobrodelnih in drugih naprav«. Za znamke francoske Zimske pomoči l. 1941. se je izkupilo 50 milijonov frankov, od česar je odpadlo na pribitke 32.400.000 frankov.

ker računa z njihovo strastjo, ki ne trpi praznih mest v albumu. Filatelistične knjige grajajo tako prakso²⁸ držav, izrabljajočih v korist raznih dobrodelnih ustanov in deloma v svojo korist zbiralsko strast, ki je vsekakor mnogo plemenitejša kot strast kadilcev in pivcev, katero država izrablja (z davki in monopolom), četudi na drugi strani pobija iste strasti. Seveda mora imeti kritizirana »trgovska sposobnost«²⁸ poštne uprav svoje meje. Če se držijo teh mej (drugače se namreč lahko filatelisti naveličajo kupovati nepotrebne, zlasti priložnostne izdaje znamk), imajo zlasti sorazmerno male poštne vrhovnosti prav izdaten vir prejemkov, in prispevajo poleg domačinov tudi tujci prostovoljno za dobrodelne namene. Na žalost je nemogoče sestaviti statistiko, koliko milijonov in najbrže stotin milijonov so že filatelisti prispevali z nakupom dobrodelnih znamk v državne blagajne svoje in tujih držav in koliko dobrih del so omogočili, koliko gorja olajšali. Tako naj bi dale dobrodelne znamke Ljubljanske pokrajine (pri povprečni nakladi okrog 15.000) skupno okrog 6 milijonov lir za že omenjene 4 dobrodelne namene, kolikor se ne posreči interesiranim dobrodelnim ustanovam, doseči še več z razprodajo kompletnih serij, odstopljenih jim v prodajo. Sicer je dobil l. 1941. ljubljanski Rdeči križ v razprodajo preostale biv. jugoslovanske znamke s pretiskom in s tem prav znaten vir dohodkov, kakor se je to prakticiralo preje tudi že v drugih državah. Red v izdajanju dobrodelnih znamk naj bi zagotovil pri nas pravilnik o izdajanju priložnostnih poštne znamk s pribitkom nad imensko vrednost z dne 5. decembra 1939 (Sl. list 4. kos, ex 1940). Letno so se smele izdati največ 3 serije v korist »človekoljubnih socialnih ciljev splošnega pomena in poštne osebja«.

Država lahko podpre kako dobrodelno ustanovo, tako da izda navadno v mali nakladi znamke v njeno korist brez pribitkov; ves izkupiček dobi dobrodelna ustanova

²⁸ N. pr. A. Hardmut, Schule der Philatelie, Harzburg 1940, str. 25. Seveda se pogosto optimistična pričakovanja poštne uprav in koristnikov ne izpolnijo. Tako so dale jugoslovanske invalidske znamke iz l. 1921. čistega pribitka mesto pričakovanih 10 milijonov le 468.495/60 dinarjev. O nakladah in neprodanih znamkah Pešić, Istorijski pregled poštanskih maraka Kraljevine Jugoslavije 1921—1937, Beograd 1937.

(Litva, Lotiška) in je država le za toliko oškodovana, kolikor se tiste znamke porabijo za pravo frankaturo. Poštna uprava računa najbrže, da bo večina takih znamk našla nerabljena pot v albume ali rabljena na filatelistična pisma.

Medtem ko so dosedaj omenjene dobrodelne znamke vendar namenjene poštnemu prometu, bo to težko reči o »b l o k i h« in »m a l i h p o l a h«, ki so šele iznajdba naj-novejšega časa. Razvili so se predvsem ob filatelističnih razstavah, na katerih so pričele poštne uprave prodajati posebne znamke, navadno s pribitkom, in sicer le ob predložitvi vstopnice (eno ali več znamk na vstopnico). S tem se je dvignil obisk razstave, obenem pa zanimanje za te znamke, tiskane navadno le v malih nakladah. Da bi bilo zanimanje večje, so se te znamke tiskale posamezno ali tudi v več komadih na posameznih polah ali se je več različnih znamk združevalo na taki mali poli, opremljeni z ustreznim napisom za omenjeni spominski dogodek. Zaradi svoje velikosti bloki navadno sploh niso uporabni za frankiranje, ne glede na visoko ceno. Če bi se posamezna znamka iz bloka iztrgala zaradi sicer navadno dopustne rabe na pismu, bi seveda izgubila na vrednosti. Izkupiček blokov²⁹ po odbitku stroškov si delita pošta in dobrodelna ustanova. Izkupiček biv. jugoslovanskih Zefib-blokov (za Zemaljsko filat. izložbo) je znašal 2,250.000 Din, t. zv. bratislavskega iz l. 1938. pa celó 4,236.065 kron!

Število že izdanih blokov dosega že mnogo stotin in predstavljajo seveda v celoti veliko imensko vrednost. Nekateri filatelisti zbirajo zaradi morebitnih posebnosti (tiskovnih napak, različnih tip, na razne načine označenih robov pol) pare, četvorčke ali kar cele pole (največje do 480) znamk, in se zato izdajajo bloki tudi po 25 znamk, ki se seveda smejo razdeliti. Zlasti Hrvaška izdaja take male pole v najrazličnejših kombinacijah in z raznimi napisi ne le na robu, temveč tudi na vmesnih praznih mestih pole, kar vse zanima filateliste.

Kot predhodnike blokov lahko označimo razne kombinacije raznovrstnih znamk (vodoravni ali navpični, ev.

²⁹ Višek izrabljanja filatelistov je menda dosegla Bolgarija l. 1930. z blokom v proslavo carjeve poroke v nakladi 55 (!) komadov, ki so se prodajali po 8000 levov (nominale 13 levov) v korist nekega spomenika.

obrnjeni pari, četvorčki), ki so nastale s tiskanjem različnih znamk na isti poli ali za zvezke znamk (Nemčija, Švica), opremljene pogosto s plačano reklamo, ali so namenjene za prodajo v avtomatih, da se olajša prodaja zlasti v državah, kjer prodajajo znamke le pošte. Zanimanje filatelistov vzbujajo tudi priveski z reklamami (n. pr. za poštno hranilnico, za vpis državnega posojila ali za zasebna podjetja) ali s posebnimi slikami (biv. Češkoslovaška), ki tvorijo ev. naravnost del znamke (Belgija, Italija, slednja tudi z vojno propagandnimi gesli) ali so z zobčanjem od nje oddeljeni. Reklame na znamkah donajajo pošti dobiček. Nemška pošta je ustanovila celó posebno podjetje za poštno reklamo.

V. Navadne znamke donajajo korist poštni upravi na razne načine. Predvsem prinaša čist dobiček vsaka znamka, ki zaide zlasti kot del celih dragih serij nerabljenih v albume, v trgovine z znamkami ali v roke špekulantov. Država je prejela za znamko plačilo, ne da bi nudila zanj običajno protistoritev. Praksa poštnih uprav zadnjih let kaže, da so spoznale mentaliteto filatelistov in špekulantov. Dobiček je odvisen od tega, ali zbirajo filatelisti le rabljene znamke ali le nerabljenе ali oboje. V interesu poštne uprave je današnja »moda« srednjeevropskih zbirateljev, zbirati predvsem nerabljenе znamke. Znan trik špekulantov je, da pokupijo za majhen denar najnižje vrednote kake serije z namenom, ustvariti prodajni monopol, tako da znamk za dejansko porabo sploh ni mogoče kupiti.

Dobiček utegne nastati, če se odtegne znamka prometu. Razlog za to so zlasti sprememba poštne tarife, sprememba vladarja, veljave, večje tatvine znamk, pojava falzifikatov. Nekatere države so prakticirale vsako leto izdajanje novih znamk (Španija in kolonije, nekatere ameriške republike). Seveda se s tem povečajo izdatki za tisk. Praksa držav je glede tega zelo neenotna. Medtem ko so veljale v Franciji in Angliji stare znamke še desetletja, četudi so se prodajale obenem že nove, so se drugod po določenem času (ev. vsako leto) znamke odtegovale prometu in razveljavljale, v Srbiji dolgo že z dnem, ko so se dajale nove znamke v promet. Vendar se mora tudi v takem primeru dati primeren rok za zamenjavo znamk, če se ne razglasi, da veljajo stare znamke

še določen čas poleg novih. Prodaja starih znamk se lahko ustavi še pred potekom frankaturne veljavnosti. Kljub temu zapade ob takih zamenjavah mnogo znamk v korist državne blagajne, ker imetniki prezrejo objave ali se jim ne zdi vredna pot na pošto zaradi majhnega zneska. Zlasti kratek je navadno čas prodaje in veljavnosti (včasih le par dni!) dobrodelnih in prigodnih znamk, katerih pošta navadno ne zamenjuje po preteku roka veljavnosti. Ni v redu, če se prodajajo znamke na poštah tudi občinstvu delj časa, kakor so veljavne (grška spominska izdaja iz l. 1940.). Ves izkupiček naknadno prodanih znamk gre v državno blagajno. Pri teritorialnih spremembah se lahko še dopusti nekaj časa raba (in prodaja) znamk prejšnje države, kolikor to dopuščajo še valutne razmere, ali pa se v določenem roku zamenjajo za znamke nove države po imenskem znesku in po veljavnem denarnem tečaju. Če se prejšnje znamke ne zamenjajo, so oškodovani imetniki (trafike!), če se zamenjajo, nova država ne dobi od strank protivrednosti za svoje bodoče storitve.

Skoro vse države so uvedle po prvi svetovni vojni prodajo veljavnih, pa tudi že iz prometa vzetih znamk na posebnih filatelističnih okencih, ki so navadno le v glavnem mestu ali tudi v večjih in turističnih krajih. Za prodajo takih dobrodelnih znamk, ki se ne prodajajo v maloprodajah in se dobé pogosto le na glavnih poštah, je treba posebne reklame. Filatelistična okenca so namenjena skoro izključno prodaji filatelistom in dosega tudi milijonske obrate.³⁰ Rumunija sprejema naročila za vse bodoče znamke enega leta, če interesent založi po 600 lejev za kompletno serijo — seveda brezobrestno, Madžarska pa zahteva naročilo vsaj za 50 serij od vseh znamk, ki bodo izšle. Za filatelite se uvajajo razni prigodni žigi tudi v nenavadnih barvah (rdeči, srebrni, zlati), s katerimi se opremljajo pogosto cele serije znamk, nalepljenih na pišmih preko potrebne frankature ali kuvertah, ki se sploh ne odpošljejo.

³⁰ Tako so v Združenih državah severnoameriških prodali v 4 letih pri teh okencih za 8 milijonov dolarjev znamk — pretežni del najbrže brez pošne protistoritve. Italija izdaja posebne kataloge lastnih in kolo-nialnih znamk, ki se prodajajo na filatelističnem okencu.

Na filatelističnih okencih se prodajajo znamke pogosto še leta potem, ko so bile znamke vzete iz prometa, po imenski vrednosti, torej dobrodelne (vsaj redno) s pribitkom. Večinoma skušajo države razprodati znamke do popolnega potroška, da prihranijo stroške tiska ali pa jih pozneje porabijo pretiskane.

Že dolgo pred svetovno vojno so nekatere države, zlasti manjše z majhno korespondenco, izrabljale redkost svojih žigosanih znamk v tujini, tako da so prodajale veljavne znamke žigosane. Kolikor so jih prodajale po nominali (n. pr. Nemčija kiaučouske znamke v Berlinu, Belgija okupacijske za Vzhodno Afriko v Havru!), se takemu postopanju v korist državne blagajne ni dalo dosti oporekati. Srednja Litva je imela v l. 1920—21. od prodaje žigosanih znamk dvojen dobiček, ker je pobirala poleg nominala še posebno pristojbino za žigosanje! Pogosto so se prodajale veljavne znamke v celih polah pod nominalom s t. zv. uslužnostnim žigom, ker tudi taka prodaja prinaša državni blagajni korist v višini razlike med prodajno ceno in stroški tiska. Seveda so bili s tem prikrajšani filatelisti, ki so znamke plačali po nominalu in jih dali žigosati. Zlasti so bile na slabem glasu zaradi takega postopanja Črna gora in nekatere ameriške republike. Na najslabšem glasu so bile srednje-ameriške republike Ekvador, Honduras, Nikaragua in Salvador, ki so sklenile z banko Hamilton iz New Yorka, oz. njenim ravnateljem Seebeckom 10 letno pogodbo, po kateri je dobavljal Seebeck vsako leto novo serijo znamk brezplačno s pogojem, da so se znamke po preteku leta vzele iz prometa in preostale izročile s ploščami vred v poljubno razpolago Seebecku. Le-ta jih je lahko prodajal tudi pod nominalom ali celó na novo tiskal, s tem pa seveda razvrednotil preje pokupljene znamke. Države so si pač s tem prihranile stroške tiska.

Podobno so postopale dolgo tudi druge poštno uprave, da so znamke, vzete iz prometa, prodajale ne po nominalu, temveč na licitaciji ali tudi brez nje (najboljšim) ponudnikom. Izjemoma je morda kaka država dosegla za svoje ostanke več kot nominale (Bolgarija za pretiske iz l. 1884.), toda navadno so bili ostanki tako visoki, da so se države zadovoljevale z neznatnim odstotkom nominalne

vrednosti.³¹ Taka znatna naknadna ponudba mora seveda pritiskati na cene in kvari ugled znamk tiste države (starih in bodočih), tako da jih filatelisti nočejo več kupovati, vsaj nerabljenih ne, ker padejo lahko cene znatno pod nominale, kar se sicer pri nerabljenih znamkah praviloma ne dogaja. Nerabljena znamka ohrani večinoma vsaj nominalno vrednost. Seveda nanjo vplivajo naknadne valutne spremembe, vendar ne vedno sorazmerno. Kakor drugod, so se tudi v biv. Jugoslaviji neprodane zaloge znamk v zadnjih letih uničevale z zažiganjem, kar je bilo predpisano tudi v omenjenem pravilniku za dobrodelne znamke. Sicer se včasih preostale znamke porabijo vsaj v internem poštnem prometu. Prometu že odtegnjene znamke se redko pozneje (pri pomanjkanju znamk) ponovno izdajo, ev. z ustreznim pritiskom.

Razen izdanih znamk prodaja poštna uprava včasih tudi poskusne tiske (eseji, specimen) in drugo makulaturu, t. j. tako slabo tiskane znamke, da niso za promet. Tam najdejo včasih filatelisti zase izredne redkosti, natisnjene morda nalašč za filateliste, kar velja za razprodaje avstrijske vojne pošte in Bosne, na katerih so se prodajale ne le izdane, temveč tudi razne neizdane znamke, ki torej niso prišle sploh nikdar v promet. Nekatero belgijske, italijanske in nemške kolonialne znamke je izdala le pošta države-matice in se v kolonijah niso rabile. Makulatura pretiskanih znamk Ljubljanske pokrajine iz l. 1944. je bila komisijsko uničena. Za neizdane znamke je navadno med filatelisti manjše zanimanje, enako za razmeroma redke znamke, ki niso imele frankaturne vrednosti, pa jih je pošta vendarle prodajala, zlasti za kak dobrodelen namen. Včasih izda poštna uprava po izvornih ploščah nove tiske že pošlih znamk predvsem za filateliste ali za zamenjavo z inozemskimi poštnimi upravami, če so izvorne redke. Danes se to dogaja redko.

³¹ Takó so se prodali ostanki jugoslovanskih invalidskih znamk iz l. 1921. v nominalnem znesku 1 milijona dinarjev na javni dražbi za Din 150.016. Pešić l. c., str. 21/22. Ponekod so dobrodelne znamke pozneje prodajali brez pribitka namesto rednih znamk. Nepriljubljeni so ostanki znamk s pretiskom kakor »Ausser Kurs« (Švica), »Cancelled«, »Colección« ipd. Naknadno so se razprodajale praviloma nežigosane znamke, v Črni gori tudi žigosane, torej z lažnim žigom.

Pogosto izdaja pošta znamke z isto sliko, vendarle z neznatnimi razlikami v barvi, tehniki tiska, zobčanju, papirju (barvi), gumiranju, vodnem znaku itd. Za poštno upravo je važno, ali filatelisti zbirajo ali zaničujejo take posebnosti,³² ki so včasih hotene, včasih pa posledica razmer, n. pr. pomanjkanja prvotnih barv ali papirja.

Take razlike se opazijo pogosto šele pozneje pri pregledovanju »škarta«, t. j. odrezkov raznih poštних nakaznic, paketnih spremnic, ev. brzojavk, na katerih so nalepljene včasih znamke v visokem nominalnem znesku, ki so na navadnih pisemskih pošiljkah redke. Nastanek škarta je odvisen že od vprašanja, ali se n. pr. lepijo znamke na pakete same ali na spremnice ali se sploh zanje ne uporabljajo. Nekaterе države, ki uporabljajo poštnе znamke za interno frankiranje brzojavk, jih uničujejo (preluknjajo), da postanejo za skrbnega filatelista manj — ali ničvredne (preje Španija, Anglija) ali jih žigosajo s posebnim (manjvrednim) telegrafskim žigom. Tudi znamke na paketnih spremnicah se pogosto na podoben način razvrednotijo. Turčija je vse znamke na internih odrezkih prerezovala s škarjami, najbrže da bi preprečila prilastitev po poštnih uradnikih ali njihovo ponovno uporabo. Podobno uničenje znamk na pisemskih pošiljkah bi nasprotovalo načelu, ki ga zagovarja Handbuch der Rechtswissenschaft,³³ da imata pošiljatelj oz. prejemnik dopisa lastninsko pravico na nalepljeni znamki. Uničenje znamk z žigosanjem se sme prepustiti le poštnim organom, kar je izvedljivo, ker morajo vse z znamkami opremljene pošiljke skozi njihove roke ne glede na to, ali dospe pošiljka v roke adresata ali ostane na pošti (nakaznice, paketni odrezki itd.). Obenem je omogočena učinkovitejša kontrola proti ponovni uporabi že rabljenih znamk. Sicer mora vsaka, tudi inozemska pošta razveljaviti (žigosati) znamko, ki se je izmuznila prevzemni pošti, da ne bi sprejemna pošta trpela škode.

³² Takó zbirajo nekateri filatelisti označbe plošč na angleških znamkah, robove pol, 73 vrst raznih okrajnih pretiskov na starih mehiških znamkah in perforacije znamk s črkami različnih oblastev in zavodov (Sudan, Južna Avstralija).

³³ Tako »žigosat« Afghanistan znamko z odstriženjem vogala.

Odrezke hranijo pošte določen čas kot računsko prilogo (dokazno sredstvo), nakar odpadejo pomisleki proti uničenju. Deli teh listin brez znamk se lahko prodajo samo kot star papir, za odrezke z znamkami pa se zanimajo seveda tu- in inozemski filatelisti in trgovci z znamkami, kolikor država »škarta« ne uniči. Za prodajo takih »neuporabnih premičnin« bi lahko veljal zakon o državnem računovodstvu (po čl. 86., t. 15. v vrednosti do 5000 dinarjev z neposredno pogodbo). Pri nas je prepustilo »Navodilo za hranjenje, razknjiževanje ali uničevanje poštnih, telegrafskih in telefonskih računskih listin« (Sl. l. 86. kos z dne 16. avgusta 1927) po 3 oz. 4 letnem hranjenju poštnemu ministrstvu odločitev, ali se listine z znamkami »prodajo v filatelistične namene ali se uničijo«. Čisti dobiček prodanih znamk naj bi se stekal »v državno blagajno v korist računa izrednih prejemkov«. Vendar v dosegljivih občnih državnih računih zadnjih let izrednih poštnih prejemkov ni, četudi je pošta leto za letom prodajala škart tako, da bi ti prejemki spadali med redne.³⁴ Dosežene cene so bile seveda odvisne od kvalitete škart, zlasti od pomanjkanja ev. redkejših znamk. Poštna uprava mora seveda skrbeti zato, da ne zginejo z odrezkov take znamke. Škart naglo poveča ponudbo in pritiska na že ustaljene cene rabljenih znamk. Zato zagovarjajo mnogi filatelisti uničenje škart v interesu same poštne uprave, ker pade zaradi razprodaje škart priljubljenost znamk tiste države.

VI. Vrste znamk. Finančni uspehi poštne uprave so odvisni tudi od vrst znamk; po namenu najvažnejše so frankovne znamke, namenjene predvsem za frankiranje pisemske pošte. Nekaterе države poznajo le to vrsto znamk.

Da se more natančneje ugotavljati finančni uspeh posamezne poštne panoge in iz tehničnih razlogov imajo poštne uprave pogosto še nebroj drugih vrst znamk, predvsem portovne, ki se zaračunavajo naslovníkom ne(-zadostno) frankiranih pošiljk navadno v dvojnem znesku manjkajočega porta, kolikor se porto ne pobira v gotovini; izjemoma se pobira le navadna postavka, n. pr. pri nas za uradne po-

³⁴ Ljubljanska poštna direkcija je l. 1939. dobila za škart 60.000 Din.

zive. Danes sprejemajo pošte (z nekaterimi izjemami kakor za pošiljke v tujino) tudi nefrankirane pošiljke, ker se pač v večini primerov računa z izterjavo kazenskega porta.

Nepriimeren dobiček bi imela pošta, če bi nezadostno frankirane pošiljke za tujino vračala z žigosanimi znamkami, kakor je to prakticirala nekdanj biv. Češkoslovaška.

Redkejšje so ekspresne znamke, znamke za cevno pošto, za priporočene pošiljke, ki ev. nadomeščajo priporočilni listek, novinske, ki se uporabljajo ev. le za tujino, novinske obračunske (za pobotnice o poštnini, plačani pri oddaji cele naklade kakega časnika), znamke, veljavne le za tu- ali inozemstvo, paketne znamke, za zavarovanje vrednostnih pošilk, za povratnice, za razne poštnje pristojbine v zvezi z vplačilom nakaznic in položnic ter za izterjevalne posle, zamudne (za pošiljke, oddane po zaključku normalnih uradnih ur ali ob nedeljah — Bolgarija v korist zdravilišča pošt-nih uradnikov), za osebno dostavo (biv. Češkoslovaška), obračunske (za medsebojno obračunavanje pošt-nih uradov), železniške paketne znamke (vendar le, kolikor opravlja železnica paketno službo za pošto), za trajekte (Danska), za vojake (navadno brez nominala za frankiranje določenega mesečnega števila pošilk), obvezne doplačilne oz. dobrodelne znamke, ki imajo deloma že značaj davka; novejšje so letalske znamke, posebej priljubljene na resnično po letalu prenesenih pošilkah. Ker so imele in deloma še imajo visok nominal (Francija do 100 frankov) in se lepijo pogosto na letalska pisma cele serije iznad potrebe, so lep vir prejemkov za državno upravo ali letalske družbe.

Za različne dogodke izdajajo pošte priložnostne (spominske) znamke, pogosto brez posebne potrebe, ki so torej namenjene zlasti filatelistom. Večinoma so to fran-kovne znamke, le redko tudi letalske ali dobrodelne.

Čim več znamk izda pošta za razne namene, tem več filatelistov se seveda zanje zanima, kolikor pač ne pride zaradi prevelikega števila znamk s previsokimi nominali, dosegljivih le imovitejšim zbirateljem, do tihega ali celó javnega bojkota. Na drugi strani povzroča večje število znamk v prometu večje tiskovne stroške in komplicira poštno administracijo, ker morajo vse pošte imeti velike zaloge vseh možnih znamk, ki jih rabijo redko ali sploh ne. Če se

kaka izdaja odtegne prometu, se naberejo potem večji neprodani ostanki, ki se lahko sicer še porabijo (ev. s pretiskom) ali pa se morajo uničiti. Pogosteje zmanjka kaki oddaljeni pošti znamk za določen namen in si pomaga z znamkami, določenimi za drug namen (portovne mesto frankovnih in narobe, službene mesto portovnih in pod.); pošte so v takem primeru prisiljene označiti tako rabljene znamke s posebnim znakom, kar zavaja poštna uradnike k »fabriciranju« posebnih žigov ali celó pretiskov. Razpolovljenje znamk zaradi pomanjkanja določene vrste je lahko za fisk neugodno, ker se omogoči raba samo čez drugo polovico (ali celó četrtno!) žigosanih znamk.

Neenotna je praksa držav glede rabe letalskih znamk za navadne pošiljke in navadnih znamk za letalske pošiljke. Ali naj velja letalsko pismo s frankovno znamko oz. navadno z letalsko za nefrankirano in torej zavezano portu? Z letalsko znamko se lahko plača vsa poštnina ali le letalski pribitek. Težave utegnejo nastati zaradi obračuna z letalsko družbo. Ali naj vrne pošta priplačilo za letalo, če ne opravi protistoritve — poleta ali ker na tisti relaciji prevoz z letalom ni mogoč? Kako naj vé pošiljatelj za vozni red poštnih letal?

V navedenih primerih prihajata navzkriž formalni predpis glede izključne rabe določene vrste znamk z načelom, da naj pošta nudi protistoritev za plačilo v predpisani višini. Večinoma se steka denar tako v isto poštno blagajno.

VII. Drug problem je raba kolkov mesto znamk in narobe, ker se navadno prejemki iz posameznih resorov vodijo ločeno; izkupiček za poštna pošiljke naj se pač ne bi stekal v druge fiskalične blagajne. Sicer pa opravlja pogosto pošta brezplačne storitve za druge resore (službene pošiljke), železnica pa prevažna pošto ev. s posebnimi vagoni v nekaterih državah brezplačno, drugod za odškodnino (največkrat pavšalno), tako da so medsebojni finančni odnošaji nejasni.

Razmerje kolkov in znamk je urejeno zelo neenotno. Večina držav predpisuje izključno rabo znamk za poštna namene in kolkov za storitve drugih resorov; vendar je tudi cela vrsta vlog na pošte zavezana kolku in ne znamkam,

največkrat v vlogah na pošto kot oblastvo.³⁵ Višina teh poštnih prejemkov se da težko ugotoviti, razen če so kje posebni kolki za posamezne panoge javne uprave (ministrstva) in podjetja (železnice).

Pogosto se uporabljajo kolki mesto znamk (redkeje narobe) zaradi pomanjkanja znamk, n. pr. v tej vojni na Hrvaškem, tudi na Korčuli med italijansko zasedbo, često brez posebne norme. Taka uporaba kolkov se lahko trpi; normalno bi veljala pošiljka s kolkom za nefrankirano in bi se moral pobrati porto. Tedaj bi povzročilo žigosanje ali drugačno uničenje kolka (s prečrtanjem, preluknjanjem) krivičen prejemek za državno blagajno. Če se raba kolkov na poštnih pošiljkah izrečno dovoli, jih lahko prodajajo tudi pošte. Srbske znamke so se rabile v osemdesetih letih kot kolki.

V Angliji in njenih kolonijah so najpogostejši primeri, da se kolki (z napisom Stamp Duty, Inland revenue ali za posamezne upravne panoge ali davščine) ali znamke z ustreznim pretiskom (»revenue«) uporabljajo tudi za frankiranje poštnih pošiljk. Vendar se navadno spozna raba kolkov po načinu uničenja (poštni žig za razliko od fiskalnega, ki je navadno svetlovijolčast) in je fiskalno razvrednotenje manj vredno, zlasti če je morda kolek (ali znamka) še preluknjan. Sicer pa se izdajajo za zbiratelje kolkov tudi posebni katalogi, četudi je ta vrsta zbiranja redkejša. Takim zbirateljem je težko pridobiti kolke z listin, dokler ni potekla zastaralna doba za odmero in izterjavo pristojbine oz. za kazni. Zbiranje nežigosanih kolkov je v korist državne oz. javne blagajne. Le redki zbiratelji zbirajo tudi železniške znamke, ki se uporabljajo za plačilo prevoznih cen in drugih železniških storitev.

Pogosto se kolki ali davčne znamke raznih vrst opremljajo s pretiskom, ki označuje njihov značaj kot poštna znamka. Danes ima Velika Britanija dvoživke; znamke do 1 šilinga nosijo napis »Postage and revenue« — pošta in davščine, od 2 šilingov in 6 pencev navzgor pa so označene le z napisom »Postage«. Vendar napis »Postage« ne izključuje pri

³⁵ »Kaj je treba kolkovati in česa ne« v Poštnem almanahu 1934, str. 77 sl.

raznih angleških dominionih ali kolonijah rabe znamke kot kolek. Razmerje znamk in kolkov ter način rabe so se tudi pogosto spreminjali. Vendar prevladuje v kolonijah uporaba višjih vrednot za razne fiskalne, medtem ko se nižje znamke rabijo le za poštno namene. Napis »and revenue« najdemo celó na jubilejnih znamkah in celó na neki dobrodelni znamki Jamaïke. Da bi kdo plačal pristojbino na vlogo s tako znamko s pribitkom, je malo verjetno.

Kjer predstavlja obvezna doplačilna znamka neke vrste doklado k poštni »pristojbini« za določen namen, prihajajo pač le nižje vrednote upoštev za poštno pošiljke, višje vrednote pa se uporabljajo čisto fiskalno za druge pribitku zavezane pravne posle (Rumunija, Turčija), kolikor jih kdo ne uporablja prostovoljno.

Uporaba znamk za izvenpoštne fiskalne namene je danes izven angleškega imperija redka. Ponekod uporabljajo znamke za carinske namene (Island, biv. Jugoslavija — poštna pristojbina za obračun carinskih davščin, Velika Britanija portovne znamke), kar se navadno spozna po žigu, ki vrednost znamke zniža. Pogosto se znamke za fiskalne namene preluknjajo ali prečrtajo ali pretiskajo z ustreznim besedilom, ki jih označuje kot fiskalne kolke oz. davčne znamke. S tem seveda zgubijo privlačnost za večino filatelistov, kolikor se ne zadovoljijo v pomanjkanju drage poštno znamke z »znamko« s pretiskom n. pr. Droits de statistique (Luksemburška za zunanjo trgovino), Črna gora s pretiskom Žigovinska marka, Jamaïca s pretiskom Judicial. Kolki se lahko razlikujejo od znamk le po barvi (Kreta). Včasih so kolki tako podobni znamkam, da zavedejo filateliste v zmoto, zlasti če je besedilo v njim tujem jeziku, in jih v pohlepu po novih znamkah kupijo. Najbolj vsestransko je bila uporabna znamka Krima iz l. 1919., ki nosi na hrbtu besede: kolek — pošta — denar! Včasih je poštni značaj vrednotnice dvomljiv, n. pr. avstrijski novinski kolki, razne znamke za paketne davke (Bosna, USA).

VIII. Posebno važno je razmerje pošte do pošiljk drugih panog javne uprave ter vprašanje poštninske prostosti. Pošta lahko zaračunava omenjenim organom vse storitve po isti tarifi kot drugim strankam ali po znižani

tarifi, tako da pač morajo ti organi v svojih proračunih navajati poštnino kot izdatek, pošta pa kot prejemek. S tem se povišata obe strani državnega proračuna.³⁶ V tem primeru plačujejo oblastva in zavodi poštnino večinoma na enak način ko zasebniki, torej z običajnimi znamkami, ki jih morajo kupiti, oz. v gotovini. Pogosto pa se lepijo na uradne pošiljke posebne službene znamke, katere plačujejo organi v gotovini ali pa jih dobé od poštne uprave na obračun, tako da se v obeh primerih izkažejo postavke v poštnem proračunu kot prejemek, v proračunu oblastev pa kot izdatek, in se pokaže pravilna slika poštnega poslovnega uspeha. Če prenaša pošta vse uradne pošiljke brezplačno, nosi torej del izdatkov posameznih panog državne (ali celó avtonomne) uprave na škodo svojega poslovnega uspeha, medtem ko pokažejo druge panoge ugodnejšo finančno sliko. Če se poštnina samo obračunava za vsako uradno pošiljko posebej, se lahko uporabljajo posebne obračunske znamke, katerih si (rabljenih ali nerabljenih) želijo tudi filatelisti. Obračun je potreben seveda tudi v vseh primerih, ko se plačujejo poštni »pristojbine« sicer v gotovini. Boljša kontrola se doseže z označbo službenih znamk, porabljenih v posameznih resorih, zavodih ali podjetjih, s posebnim znakom.

Da odpade vse medsebojno obračunavanje številnih posameznih pošiljk, ki ima poleg ugotovitve dejanskega poslovnega uspeha poštne uprave še namen, omejiti uporabo pošte izključno na potrebne uradne namene, se lahko določi letni pavšal za vse poštni pošiljke posameznega resora ali vse državne uprave, navadno po kakih približnih ocenitvi ali tudi po natančnem štetju, ki je potem merodajno za več let (Nemčija, posebne kontrolne znamke l. 1903. in l. 1905.). Komplikacije nastanejo v zveznih državah in v razmerju do samoupravnih teles, ker lahko velja pavšal tudi zanje.

Zaračunavanje poštnine javnim oblastvom se priporoča v interesu varčevanja,³⁷ ker lahko kako oblastvo omeji število pošiljk ali se zadovolji s cenej-

³⁶ Če so poštninske prostosti ali olajšav deležne samouprave, je proračunska slika drugačna. Samouprave so oproščene poštnine redkeje.

³⁷ Mirković, Saobračajna poljika, Beograd 1933, str. 246, zahteva odpravo vseh oprostitev zaradi natančne ugotovitve poštnih financ.

šim načinom prenašanja — pismom mesto brzojavke ali priporočenega pisma, kar zmanjša delo poštne uprave ter ev. njene osebne in stvarne izdatke. Zato imajo danes službene znamke n. pr. Nemčija, Hrvaška, Norveška, Srbija. Hrvaška jih ne uporablja za poštne, železniške in poglavnikove pošiljke. Praksa držav se v tem oziru zelo spreminja. Vsekakor se službene pošiljke za inozemstvo povsod frankirajo z znamkami — navadnimi ali službenimi. V tuzemskem prometu se pogosto prostost omejuje na določene vrste pošiljk bodisi glede na vsebino in značaj pošiljke bodisi glede na naslovnika.

V javnem interesu so včasih poleg javnih oblastev deležni poštinske oprostitve tudi razni zavodi javnopravnega ali zasebnega značaja, ki pač opravljajo razne naloge, katere bi morala sicer država sama opravljati. Sem prištevamo Rdeči križ, oproščenega tudi v meddržavnem prometu, v nekaterih državah tudi razne druge take zavode in ustanove, ki torej olajšujejo državi ali drugim javnim korporacijam določene izdatke predvsem kulturnega in socialnega značaja. Poštinska prostost pomeni torej zanje subvencijo na račun pošte.³⁸ Take ustanove dobivajo ponekod v kontrolne namene posebne znamke o poštinski prostosti, ki seveda ne smejo priti v neupravičene roke (Italija, Portugalsko, Švica). Filatelisti se zanimajo zanje v nežigisanem in žigisanem stanju. Vendar je pogosto prodaja nerabljenih službenih in oprostitenih pa tudi portovnih znamk občinstvu v izogib zlorabam prepovedana. To velja tudi za posebne službene znamke, katere uporabljata dve mednarodni instituciji — Društvo narodov ter Mednarodno sodišče v Haagu.

IX. Filatelija je postala tudi za državo hvaležen davčni objekt, kolikor je seveda trgovanje z znamkami dosegljivo kontroli davčne vrhovnosti; pri značaju

³⁸ Poštinske oprostitve so urejene pri nas tako za javna oblastva kakor za druge občekoristne ustanove v uredbi (z zakonsko močjo) o oprostivi od poštних taks z dne 13. junija 1932, Sl. l. 60. kos, za brzojavke pa z zakonom o spremembi zakona o p. t. t. z dne 5. decembra 1931, Sl. l. 81. kos, ki spreminja predvsem § 2 zakona. Naštevanka mi ne dopušča pomanjkanje prostora. Srbija je dostavljala dolgo časnike brezplačno, da bi širila kulturo. Za knjižne oglase in knjige veljajo pogosto ugodnostne tarife.

znamk se lahko znaten del kupčij odvija neopazno ev. tudi na javnih »borzah« za znamke in je zato finančna uprava navezana v znatni meri na davčno moralo. Trgovine z znamkami, katerih število dosega v večjih mestih tudi stotino (n. pr. v Budimpešti 150), so zavezane pridobnini, oz. manj verjetno družbenemu davku, večja podjetja pri nas morda pridobnini na podstavi obvezno vodenih knjig (čl. 53. a, z. o n. d.) in posebnemu davčnemu dodatku na skupni kosmati promet, presegajoči 1 milijon dinarjev — 380.000 lir. Glede splošnega davka na poslovni promet pri nas mnenja niso enotna. Medtem ko pravi Sušec³⁹ v pripombi k tarifni številki 576. skupnega davka na poslovni promet, da blago, navedeno v pripombi k tej tar. postavki, ni zavezano davku na poslovni promet sploh, pravi Herkov⁴⁰ v pojasnilu k tej tar. številki, da davku na poslovni promet niso zavezane nerabljene poštne znamke, medtem ko so rabljene znamke zavezane splošnemu davku, torej bodisi pri podjetjih (čl. 1. zakona o davku na poslovni promet) bodisi od posameznega prometa, presegačega 5000 dinarjev — 1900 lir (čl. 4. zakona). Kolikor se uporabljajo znamke za plačila kot denar, bodo že oproščene kot »ostala trgovinska plačilna sredstva« po čl. 1., odst. 4. zakona.

Ob uvozu so znamke zavezane carini po tarifni postavki 461., ki znaša za nerabljene ali rabljene poštne znamke (kakor tudi za druge vrste tiskanih slik) maksimalno 400, minimalno 300 zlatih dinarjev od 100 kg, torej ne glede na vrednost.

Nadalje so pri nas znamke predmet pristojbine od kupo-prodajnih pogodb (tp. 12.), dražbene pristojbine (tp. 81.) ter dedne in darilne pristojbine, v drugih državah ev. tudi imovinskega davka in davka na porast vrednosti imovine. Sovjetska zveza pobira poseben davek od zamenjave znamk z inozemstvom, ker se z njo, dasiravno v neznatnem obsegu, krši državni monopol zunanje trgovine.

Sicer določa § 8. našega zakona o p. t. t. z dne 16. julija 1931 (Sl. l. 59. kos), da se na pošto, telegraf in telefon in

³⁹ Davek na poslovni promet, Ljubljana 1937, str. 322/3.

⁴⁰ Zbirka propisa o porezu na poslovni promet, Zagreb 1933, str. 415.

poštni potniški promet ne smejo ustanovljati nikakršni davki niti doklade niti druge takse in davščine, razen pošt-nih pristojbin s tarifo po § 3. zakona (gl. znamke za teden Rdečega križa, ustanovljene z zakonom!).

X. Tudi z javnim kreditom so znamke ponekod v zvezi. Raba navadnih znamk kot denar nadomešča drobiž, bankovce ali državne novčanicice in torej lahko zmanjšuje njihov obtok. V nemirnih časih se celó opremljajo znamke (po potrebi na posebno močnem papirju) s pretiskom na licu ali na hrbtu o svojem denarnem značaju (Rusija, Ukrajina), Združene države severnoameriške pa so med secesijsko vojno tiskale poštni denar (novčanicice) po klišejih veljavnih znamk. Znamke, ki se uporabljajo kot denar, predstavljajo za državno blagajno znaten, vendar neviden prejemek, kolikor postanejo zaradi daljše rabe neporabne za frankiranje ali propadejo ali se ne zamenjajo.

Znamke, zlasti pa kaki prigodni žigi, lahko propagirajo vpisovanje državnega (vojnega) posojila, vlaganje v državne denarne zavode, ponekod pa se izdajajo celó posebne dobrodelne znamke s pribitkom v korist zlatega zaklada (Poljska), narodnega obrambnega posojila (Švica) ali celó amortizacijske blagajne za državne dolgove (Francija in nekatere njene inozemske pošte!). Pri današnjih astronomskih številkah državnih dolgov tudi večletna raba takih znamk (v Franciji od l. 1927—1936.) ne utegne izdatneje zmanjšati državne dolgove, razen pri močni državljanski zavesti ali pod pritiskom javnega mnenja.

Za plačilo vojnih dolgov (reparacij) se je porabil l. 1921. izkupiček slavne Ferrarijeve zbirke v znesku več milijonov frankov, zapuščene nemškemu poštnemu muzeju.⁴¹

Redko se uporabljajo za frankiranje varčevalne znamke poštne hranilnice (Ogrska, Rusija), kolikor se ne uporabljajo za nalepljanje takih malih prihrankov na varčevalne kartone navadne znamke, dokler se ne nabere malo večji znesek (1 krona ali rubelj), goden za vpis v hranilno knjižico, ki je zaradi kreditne politike poštne hranilnice instrument javnega kredita.

⁴¹ Bungez l. c., str. 232.

XI. Poleg poštних znamk se še najdejo druge poštnе vrednotnice, ki so se nekđaj precej zbirale, toda so zgubile popularnost zaradi »mode«, predvsem pač nepretrganega porasta števila izdanih znamk. Saj je izdalo znamke dosedaj že nad 400 pošt. Specializacija filatelistov torej škoduje na drugi strani poštni blagajni, ker ni skoro nič več zanimanja za telegrafske znamke, kolikor se še sploh uporabljajo, ter za celine (Ganzsachen), t. j. poštnе formularje z vtisnjenim vrednostnim žigom,⁴² predvsem za dopisnice. Za celine se pobira včasih poleg poštnе pristojbine še cena za papir, n. pr. ponekod za dopisnice; te se lahko izdajajo tudi z dobrodelnimi pribitki. Tako je biv. Jugoslavija zadnja leta izdala mnogo takih dopisnic z malim pribitkom s krasnimi pokrajinskimi slikami, ki so prav tako uspešna reklama za tujski promet in izvozne produkte kake države kakor lepe pokrajinske znamke in podpirajo tudi plačilno bilanco. Iznajdba razglednic in njihovo zbiranje sta v znatni meri dvignila poštnе prejemke od poštnine. Nasprotno je odpadlo preje običajno uporabljanje izrezkov od celin (kuvert) z vrednostnim žigom za frankiranje poštnih pošiljk.

XII. Kazenska zaščita znamk je potrebna predvsem, da se onemogočijo na škodo važnega državnega gmotnega interesa ponarejanje (popolno ali delno), prenarejanje (zlasti sprememba nominala, pretiski) in ponovna raba že rabljenih znamk. Kaznivo mora seveda biti tudi razpečavanje takih znamk, ker se lahko državna blagajna prikrajša za velike zneske. Poleg falzifikatov veljavnih znamk na svojo lastno škodo mora država ščititi še dobroverne zbiratelje, ki podpirajo državno blagajno z nakupi rednih in zlasti dobrodelnih znamk, da ne bodo prevarjeni pri nakupu kakršnih koli ponarejenih ali predrugačenih domačih ali tujih znamk na svojo škodo. Falzifikati na škodo države se kaznujejo zelo strogo — kot izdelovanje lažnih listin (§§ 225.—228. kazenskega zakona) celó z robijo do 10 let. Država mora v interesu reciprocitete ščititi tudi veljavne inozemske znamke s kazenskimi normami, lahko pa ščiti tudi znamke, domače in tuje, ki so že vzete iz obtoka, kar je normirano tudi z

⁴² Bungerz, l. c., str. 260, jih našteva 33 vrst. Večina držav pozna le manjše število.

mednarodnimi poštnimi konvencijami. Ponarejanje in pre-narejanje ter razpečavanje takih znamk bi se sicer dalo ka-znovati kot navadna goljufija, toda večina kazenskih za-konov ali posebnih zakonov za zaščito znamk kaznuje taka dejanja strože, pogosto enako kot manipulacije z veljavnimi znamkami. Tudi naš poštni zakon ima kazenske določbe, uporabne poleg norm kazenskega zakona. Podrobneje se v to sicer zelo zanimivo vprašanje tukaj ne morem spuščati.

Razen represivnih ukrepov se priporočajo tudi primerni preventivni, n. pr. kompliciran tisk na posebnem papirju (z vodnim znakom), pogostejše menjavanje znamk, kontrol-na znamenja; pri pretiskih je posebno nevarno pretiskova-nje na večjo nominalno vrednost, ker je tu možen večji dobiček. Posebno redke znamke se opremljajo z žigi pre-skušanih poznavalcev, ki so tudi kazensko zaščiteni pred ponarejanjem. Nekateri filatelisti zbirajo s posebno ljubez-nijo uspele falzifikate na škodo pošte kot redkosti.

Proti poseganju nepoklicanih faktorjev v državni regal za izdajanje znamk z nedovoljenimi pretiski, ki naj oveko-večijo največkrat teritorialne spremembe, se branijo države navadno s tem, da take lokalne znamke proglasijo za ne-veljavne in poberejo kazenski porto od pošiljk, ki so z njimi opremljene. Tudi morebitna disciplinska odgovornost poštnih uradnikov naj prepreči špekulativne izdaje, izdane brez po-oblastila pristojnega oblastva, n. pr. pri nas predsednika po-krajinske uprave (po § 48. poštnega zakona). V burnih časih se seveda sankcije ne izvajajo vedno. Zato nastajajo po-gosto spori, ali zasluži taka izdaja zbiranje. V kontrolne in primerjalne namene morajo vse poštne uprave pošiljati do-ločeno število serij vseh izdanih znamk (nad 400) Svetovni poštni zvezi v Bernu in pri nas tudi Evropski poštni zvezi. Ker te znamke ne pridejo v promet, ne predstavljajo za državno blagajno izdatka. Nasprotno zamenjujejo poštne uprave medsebojno izdane znamke za poštne muzeje, kjer se ustvarjajo bogate zbirke znamk in hranijo plošče starih znamk, da se prepreči poznejše ponarejanje po izvirnih ploščah.

Študij tega dosedaj v finančni vedi skoro popolnoma zanemarnjenega vprašanja pokaže, kako izredno važne so znamke pri nas in drugod kot oblika pobiranja odškodnine za poštne storitve, nadalje pa predvsem po zaslugi milijonov filatelistov kot znaten vir prejemkov za državo in razne dobrodelne namene in ustanove, ki ga danes ni več mogoče prezreti.

Vsebina:

I. Uvod (143). — II. Kaj je znamka (145). — III. Kdo sme izdajati znamke? (152). — IV. Imenska vrednost (156). — V. Koristi od frankovnih znamk (165). — VI. Vrste znamk (170). — VII. Raba kolkov mesto znamk (172). — VIII. Poštinska prostost (174). — IX. Filatelija kot davčni objekt (176). — X. Znamke in javni kredit (178). — XI. Druge poštne vrednotnice (179). — XII. Kazenska zaščita (179).

Zusammenfassung

Die Briefmarke und die öffentlichen Finanzen

Ogleich in jedem grösseren Staate jährlich Hunderte von Millionen in die Staatskasse als Erlös von Briefmarken fliessen, wovon dem Staate heute wohl in normalen Zeiten überall sehr ansehnliche Überschüsse für die Deckung anderer Staatsausgaben verbleiben, ist die Briefmarke in der finanzwissenschaftlichen Literatur fast völlig vernachlässigt. Sehr uneinheitlich ist auch die Antwort auf die Frage über das für die Post geltende Finanzprinzip. Heute berücksichtigen die Postverwaltungen nur selten das Gebührenprinzip und nähern sich immer mehr dem Typus der Unternehmung bzw. des Monopols.

Nach einer Einführung über die Briefmarke und einer Aufzählung der öffentlichen Körperschaften, welche die Posthoheit und damit das Markenausgaberecht besitzen können, sowie einer Erörterung über den Nennwert und den Gewinn der Post aus dem Briefmarkenausgaberecht folgen die verschiedenen Arten von Marken, wobei besonders auf die Frage der Portofreiheiten und der Dienstmarken eingegangen wird. Sehr aktuell ist heute die Frage der amtlichen Wohltätigkeitsmarken einschließlich der Blocks, die fast ausschließlich für die Philatelisten geschaffen worden sind und dem Staate, bzw. den von ihm begünstigten sehr zahlreichen öffentlichen Anstalten und gemeinnützigen Vereinen sehr schöne Überschüsse ein-

bringen, so daß die verschiedensten gemeinnützigen Aufgaben statt auf Staatskosten oder Kosten sonstiger öffentlichen Körperschaften auf Rechnung der Philatelisten ausgeführt werden können. Dabei handelt es sich häufig um Millionenbeträge.

In Anbetracht der heutigen in die Millionen gehenden Zahl von Philatelisten und der aus dem Absatz von Briefmarken, die ohne Gegenleistung der Post in die Albums wandern, sich ergebenden Überschüsse sowie des Briefmarkenhandels, der nach neuesten deutschen Angaben Umsätze von Hunderten von Millionen jährlich beträgt, hat der Staat auch besondere Strafbestimmungen zum Schutze der Briefmarke eingeführt bzw. verschärft. Deutschland hat auch besondere Maßnahmen zur Bekämpfung der Spekulation in Briefmarken in Aussicht gestellt.

Eingehend wird das Verhältnis der Briefmarke zur Stempel- oder Steuermarke behandelt, weiter die Ausnützung der Marken zu Reklamezwecken, die übrigen Postwertzeichen, die Benützung der Briefmarken als Geldersatz, die Beziehungen zum öffentlichen Kredit sowie die Briefmarke als Steuerobjekt.

Das bezügliche Zahlenmaterial ist leider größtenteils schwer zugänglich, sodaß die finanzielle Bedeutung der Briefmarke Zahlenmäßig nicht genau nachgewiesen werden kann.

Prof. dr. Evgen Spektorski:

Naturalistična sociologija

Med vodilnimi ali »delovnimi« teorijami, s katerimi skušajo sociologi razložiti družbeno empirijo, zavzema naturalizem povsem izjemno mesto. Za marsikoga so njegove dogme prav tako neizpodbitne kot so za teologe njihove »teze« napram »hipotezam«. Toda v zadnjem času postajajo te dogme vedno bolj dvomljive. Veličju naturalizma sledi njegov padec. V zvezi s tem doživlja sociologija krizo. Kot vsaka preizkušnja utegne postati blagodejna za to mlado, še ne ustaljeno znanost: saj negativno izkustvo ni nič manj poučno kakor pozitivno.

1. Bistvo naturalizma je v tem, da se izmed treh možnih, že od Bacona naznačenih filozofskih orientacij in sicer orientacije na Boga, na človeka in naravo, prizna samo tretja. To pomeni, da se Bog bodisi panteistično zliva z naravo v soglasju s formulo »Deus sive natura«, bodisi ateistično odklanja kot, po Laplaceovem mnenju, nepotrebna hipoteza. Človek se brez ostanka vključuje v naravo. Ni transcendenten, temveč je napram njej imanenten; je njen delež (po Spinozovem izrazu: *particula naturae*). Kot je razlagala Flaubertu Georges Sand »nous sommes de la nature, dans la nature, par la nature et pour la nature«. Ali, kakor se je še bolj določno izrazil Haeckel, »Natur ist alles, alles ist Natur. Und neben oder über oder hinter der Natur ist Nichts.« Logos in etos se popolnoma podrejata fizisu. Proglašata se absoluten »monizem« narave, pojmovane kot »kozmični mehanizem« (izraz Boylea).

Kakor se je pritoževal Carlyle, tlači genij mehanizma sodobnega človeka huje od vsake more. In v resnici se mora dosledni naturalist smatrati kot avtomat (automa spirituale soglasno s Spinozovo formulo). Telesni pogoji njegove aktivnosti se pretvarjajo v take vzroke, ki ji vzamejo vsako samostojnost. Izmed dveh antropologij, ki jih je razlikoval

Kant: »pragmatične«, ki raziskuje to, kar dela ali more in mora delati iz samega sebe človek kot svobodno bitje, in »fiziološke«, ki raziskuje to, kar »dela iz človeka narava«, je za naturalista sprejemljiva samo druga. V soglasju s tem se vse duhovno reducira na duševno, duševno na telesno, telesno na kemijo, kemija pa na fiziko in mehaniko. Kot dokončna rešitev Sokratovega poziva »poznavaj samega sebe«, se kot razkritje tajnosti človeka (*mysterium hominis*) proglašča formula Le Dantec-a, tega francoskega Haeckla: »un mécanisme de mécanismes de mécanismes.« Po tem Čapkov »robot« ne bi bil proizvod umetnosti, temveč narave. Občestvo, to, po Carlylovih besedah, čudo čudes, se pojmuje tedaj kot masiv ali agregat ali socialna snov, podobna živi snovi nekaterih biologov, v najlepšem primeru kot telesni organizem.

2. Vsaka teorija obvezuje. Obvezuje tudi naturalizem. Njegova glavna zahteva napram vedam o človeku je načelno zanikanje njegove svobodne aktivnosti. Ustrezno temu se za činitelja, t. j. povzročitelja socialnih dejstev, ne priznava človek, marveč ali narava (*natura naturans*), ali njeni posamezni elementi: zemlja (Ratzel, Mougeolle z njegovim »zakonom višin in širin«), voda (Lev Mečnikov, Jean Brunhes), zrak (Huntington z njegovo »klimatično energijo«). Pomen normativnih in imperativnih zakonov se zavrača ali omalovažuje, ter se priznava le indikativno učinkovanje »večnih, železnih, velikih naravnih zakonov« (Haeckel). Determinizem se pojmuje ne samo ontološko in fenomenološko kot *ratio essendi et fiendi* (v razliko od gnozeološke *ratio cognoscendi* in deontološke *ratio agendi*), marveč tudi naturalistično kot absolutna odvisnost človeškega vedenja od elementarne *vis maior*. Zaradi tega se tudi zločin pretvarja v naraven (Garofalo) in normalen (Durkheim) pojav. V nasprotju s Protagoro, ki je proglasil človeka za mero vseh stvari, smatrajo naturalisti stvar za mero vseh ljudi. Tako je nastal tisti, kakor pravijo Francozi, »chosisme«, v čigar imenu je Spinoza opredelil ljubosumnost kot mržnjo do »ljubljene stvari«, Durkheim pa priznal za predmet sociologije »socialne stvari«. Takšna miselnost ni prežeta s pozitivnim duhom, temveč z metafizičnim in celo teološkim, kolikor je imel prav Schleiermacher, ki je videl bistvo reli-

gije v zavesti odvisnosti. Ta determinizem spominja na to, kar je Leibniz imenoval fatum Mahumetanum, le destin à la turque. V zvezi s tako ljubeznijo do fatuma (Nietzschejev amor fati) se problem bodočnosti ne postavlja teleološko ali deontološko, temveč ontološko in fenomenološko. Rešuje se s pomočjo prognoz ali, kakor se je izražal Saint-Simon, s pomočjo »zgodovine bodočnosti«.

3. Auguste Comte je izjavil, da je »v vsaki dobi potrebna teorija, da se dejstva povežejo v edinstvo«. In tako so si osvojili on, kakor tudi večina poznejših sociologov, naturalizem kot vodilno teorijo. V soglasju s tem je Comte opredelil sociologijo kot »dopolnilni del naravne filozofije« in imenoval to znanost »socialna fizika«, Carey je vnesel v njo »veliki zakon molekularne gravitacije«, Winiarsky »zakon privlačnosti točk-individujev«, Schaeffle je sanjaril o »sociofiziki« in »sociokemiji«, Pareto je po analogiji s pojmovanjem sveta kot cirkularnega stroja učil o »cirkulaciji elit«, Izoulet in Schallmayer gradijo »sociobiologijo«, l. 1940. pa je izšla knjiga Carlija »Socialna fizika« s podnaslovom: »Collana della scienza nuovissima«.

Če bi vse to razumeli dobesedno, a ne v prenešenem smislu, potem bi to pomenilo, da moremo o človeku vedeti samo to, kar spada v fiziko, kemijo, biologijo. Kaj pa je človek v mejah teh znanosti? Za fiziko je to agregat atomov, čigar število je po Eddingtonu enako edinici s 27 ničlami, ali aparat s termično energijo, ki sprejme in potroši v enem dnevu okrog tri tisoč kalorij. Za kemijo je to kombinacija 27 elementov. Pri teži 75 kilogramov vsebuje človek 40 kilogramov kisika, 20 ogljika, 7 vodika, 3 dušika, 1 kalcija itd. ali, kakor je izračunal profesor Pearse iz Texasa, maščob za tri sveče, vode toliko, da bi ž njo oprali tri brisače, železa za en žebeljček, apna dovolj, da se poslika kletka za ptička, žvepla toliko, da se lahko pokončajo bolhe na enem psu, sladkorja za eno skodelico čaja. Za biologijo je človek ali organizem, v katerem se dogajajo presnavljanje, rast in dražljaji, ali akvarium: po Olivierovi definiciji »štirideset litrov mlačne vode, kjer plavajo celice«.

Ker se človek ne osvobodi svojega telesa, ko se udeležuje družbenega življenja, se razume, da spremljajo tudi le-to

fizični, kemični in biološki procesi. Ko so n. pr. Rimljani metali zločince s Tarpejske skale, so pri tem človeška telesa padala z višine prav tako, kot tisti predmeti, ki jih je Galilei metal s poševnega stolpa v Pizi. Ko se vrši služba božja v cerkvi, ko zaseda parlament ali sodišče ali akcijska družba, ko se izvaja simfonija v koncertu, predava v razredu, vrši znanstvena ali politična diskusija, je resnično fizično v vsem tem to, da neko število teles določenega obsega in teže stiskuje gotovo količino zraka, pritiska na tla, povzroča kolebanja zvokov večje ali manjše napetosti itd. Fiziološko pa je pri vsem tem, da so telesne funkcije nekega števila organizmov, ki vsrkavajo kisik in izločajo ogljikovo kislino, tako ali drugače zvezane z materialnim okoljem, v katerem se nahajajo.

Ako bi se sociologi omejili na raziskovanje samo te strani družbenih pojavov, bi bili zares fiziki, kemiki in biologi. Tedaj pa bi se jim lahko po pravici očitalo, da se zanimajo samo za telesne epifenomene teh pojavov in puščajo v nemar, kar je pri tem najbolj bistveno, namreč to, kar mislijo, čutijo, govorijo, rešavajo bitja, ki imajo zavest, voljo in to svobodo, ki jo je Leibniz definiriral kot »spontaneitas intelligentis«.

4. Toda sociologi, trdeči, da se bavijo s socialno fiziko, kemijo in biologijo, imajo v mislih nekaj povsem drugega. Ne izvršujejo raziskovanj v laboratorijih z mikroskopi, epruvetami in sličnimi napravami. Simmelov poskus, ustvariti »sociologijo čutov« (Soziologie der Sinne), je privedel do prav ničevih rezultatov kot n. pr. do zaključka, da »socialno vprašanje ni samo vprašanje etike, temveč tudi voha«. Sociologi samo razpravljajo in sicer ne o fizičnih, kemičnih in bioloških pojavih, temveč o socialnih. Toda v teh svojih razpravljanjih se poslužujejo naravoslovnih izrazov. Zdi se jim, da se ukvarjajo z naravoslovjem. Vendar iz tega ne nastane fizika, temveč fizicizem, in ne biologija, temveč biologizem. S tem naravoslovne vede kot take ne pridobijo ničesar. Fizika se ne obogati z razpravljanji o socialnih atomih. Razmišljanja sociokemikov niso nič doprinesla za Mendelejevljevo tabelo elementov. Občestvo kot nadžival (hyperzoon Izouleta) ni bilo uvrščeno v sistematiko zoologije. Taineova trditev, da so kreposti in pregrehe prav takšni

proizvodi kot žolč in sladkor, bi predstavljala naravoslovno vrednost le, ako bi imela moralna svojstva podobno kakor izmečki obseg, težo in slična materialna svojstva, ki se lahko preiskujejo na tehtnici ali v epruveti. Isto velja za razpravljanja o anatomiji in fiziologiji prava (Ihering, Post), države (K. Frantz, Bagehot), občestva (Schaeffle, Lilienfeld), o »socialni kefalizaciji« (Waxweiler), »kariokinezi« (Ward) itd. Vse to ni stvarno, temveč zgolj verbalno naravoslovje. To so zgolj alegorije in frazeologija, ki se parazitično oprijema naravoslovnega nazivoslovja. To so besede, besede, besede. In če priznamo s Condillacom, da je vsaka veda dobro izdelan jezik, potem je imel prav E. D'Eichtal, ki je podvomil o tem, da je jezik sociologije zares dobro izdelan. V njej se prepogosto, kakor bi se izrazil Leibniz, slama terminov zamenjuje z zrnom stvari in se dogaja tista nadomestitev manjkajočih pojmov z besedami, iz katerih se je norčeval Mefisto v »Faustu«.

5. Neurath in drugi idejni pristaši Carnapa, ki je novno obudil Condillacov nazor o bistvu vede, skušajo z vsemi sredstvi uvrstiti »fizikalizem« v terminologijo družbenih ved. Zanimivo pa je, da prav izrazi, ki se smatrajo kot posebno bistveni za naturalistično sociologijo, prvotno niso imeli naravoslovnega smisla in se le vračajo v vede o človeku, dasi že s popolnoma drugim pomenom. Tako je n. pr. beseda »zakon« in celó »naravni zakon« pomenila dolgo časa moralno normo ali politični imperativ. Še v 17. stoletju sta dva avtorja, Hemming in Cumberland, dala svojim etičnim traktatom naslov: »O zakonih narave«. Toda že v tem času so jeli prenašati ime »zakona« na »naravne reči«: »nomen legis per translationem ad res naturales applicatum«, pisal je Spinoza. In pojem zakona je bil v takšni meri naturaliziran, da je n. pr. Windelband uvrstil »nomotetiko«, t. j. zakonodavstvo, v naravoslovje; po Rickertu pa spada zakon k »naravoslovnemu oblikovanju pojmov«. Besedo »funkcija«, ki je prvotno pomenila politično in družbeno službo, sta si prisvojili matematika in biologija. Ko je jel Lamarck imenovati biologijo to, kar se je prej imenovalo zoologija, je vnesel v naravoslovje tisti moralni pojem življenja (*βίος*) v razliko od fizičnega (*ζωή*), ki se je v antični filozofiji našal samo na etiko: *ἡθικὸν δὲ τὸ περὶ βίου* (Diogen Laertius).

Še Gneist je n. pr. imenoval »biometriko« smotreno vedenje človeka.

6. Sociologija kot strogo pozitivna veda ne bi smela prekoračiti okvira dejstev. Toda pod vplivom naturalizma je iskanje »socialnega fakta« privedlo k fikcijam (*facta ficta*). Te fikcije so se pokazale tako oddaljene od stvarnosti, da se nehote spominjamo Senekovega priznanja »*non vitae, sed scholae discimus*«, ki je sledil izjavi, da je »dobro telesna reč«, kakor tudi Goethejeve pripombe: »*man glaut nicht, wieviel Totes und Tötendes in der Wissenschaft ist.*« Posebno presenetljiva je vztrajnost, s katero proglašajo sociologi v stoletju tehnokracije, socialne politike in napete načrtnosti, da je človek suženj narave in da so njegova svoboda, aktivnost in odgovornost zgolj metafizične izmišljotine.

Vsaka enostranost več ali manj sama sebe popravlja. Hoteči povsem pregnati naravo, se ta vendarle vrača: *naturam expellas furca, tamen usque recurret* (Horacij). Pač pa tudi narobe: hoteč povsem pregnati človeško aktivnost, se ta vendarle vrača in sama javlja. Za naturaliste je ne samo uporabna Voltairova pripomba glede Helvetija: govorijo kot sužnji in ravnajo kot svobodni ljudje; še več, oni govorijo kot svobodni. O celem nizu vprašanj razmišljajo prav tako, kakor je predlagal Hugon Grotius: *non secundum physicam subtilitatem, sed moraliter*. Včasih se tega niti ne zavedajo, kakor je pripomnil Kelsen glede »kripto-juridicnih« in vobče normativnih momentov pri Spencerju in Durkheimu. Ponekod pa delajo to popolnoma odkrito. Že Comte je šel v tem oziru tako daleč, da so njegovi nasledniki, zvesti naturalizmu, odločno zavrgli njegovo »drugo kariero« z njeno »subjektivno sintezo« in primatom morale. Toda Comte ni bil dosleden niti v svoji karieri. Že v tem času je proglasil kot »vire družbenih sprememb« ne samo raso in podnebje, temveč tudi politično udejstvovanje. In v svojem »kurzu pozitivne filozofije« je videl ostvarjanje »načrta del, potrebnih za preosnovo občestva«. Projiciral je teleologijo v prošlosti. In to je dalo Barthu povod za trditev, da je zgodovina zanj »niz doseženih smotrov«.

Sociologi so zavrgli samo to nadnaravno teleologijo, o kateri učijo katoliški družboslovci. Manj odločni pa so se pokazali napram naravni teleologiji. V tem pogledu posne-

majo biologe z njihovim naukom o najrazličnejših »tropiz-mih« ali o različnih namenih narave, n. pr. ohraniti vrste za ceno uničenja individuev. Še manj pa se jim je posrečilo izključiti iz družboslovja umetno teleologijo. Mill je smatral vedo le kot sredstvo za »umetnost življenja« in njene »teleologije«. Palante je izjavil, da »igra teleologija vlogo v sociologiji« in da »vodijo navsezadnje socialno življenje ideje in smotri«. Tönnies je nanovo vzpostavil pomen politike kot »revolucionarne sile« in posvetil posebno študijo »smotru in sredstvu v socialnem življenju«. Goldscheid je vnesel teleologijo v sociobiologijo, ker ljudje niso »marionete«, temveč »demiurgi«. A. de Maday, ki je izjavil, da je sociologija »ena naravoslovnih ved«, je hkratu proglasil »intencionalistično koncepcijo« socialnih faktov: brez smotra, brez namena človek ne počenja ničesar. Ameriški družboslovci so celo pretvorili sociologijo v »vedo o sreči«, ki jo obdelujejo »socialni inženjerji«. Ross istoveti sociologijo s »socialno kontrolo« in opredeljuje sociologa kot »človeka, ki hoče nekaj izpremeniti«.

Tudi od deontologije se sociologom ni posrečilo osvoboditi. Dosledni naturalisti jo izključujejo v imenu socialnih prognoz in tiste vede o nravah, ki jo je Lévy-Bruhl imenoval »moralna fizika«. Z ogorčenjem odklanjajo Comtovo izjavo v »Sistemu pozitivne politike«, češ da so »različne vede samo grane morale«. Vzlic temu je morala proniknila v sociologijo. Svoje nagnjenje do biologije (sociologus nemo nisi biologus) je Lilienfeld opravičeval s socialno-politično in celo religiozno deontologijo: kakor bi bili Menenius Agrippa in apostol Pavel sociobiologi. Francoski sociologi združujejo načelni naturalizem z deontološko propovedjo. Trdijo, da se more najstvo z neko sublimacijo izvesti iz kajstva. Ne upoštevajo Poincaréjevega ugovora, da, če sta obe premisi silogizma oblikovani v indikativu, potem zaključek nikakor ne sme biti v imperativu. Durkheim je, izhajajoč od takih »socialnih faktov«, ki »potekajo mehanično«, zagovarjal »poduhovljeni patriotizem«, ker »nam je treba ustvariti dušo«. Izjavil je, da vsa sociologija ne bi bila vredna niti ene ure dela, če ne bi bila v stanu »osvetliti našo dejavnost«. Njegov učenec Bouglé je označeval ves ta nauk kot »stremljenje, nanovo utemeljiti in opravičiti idealistične težnje«. Leta 1920. je bil sestavljen

uraden program sociološkega študija za francoske šole. Združuje naturalistične Durkheimove teorije s propovedjo laicizma, državljanskih kreposti in demokratične vzgoje. Mnogi sociologi ne prikrivajo svojih deontoloških tendenc in vendar istočasno izpovedujejo naturalizem. Tako n. pr. propagira Spencer liberalizem, Lilienfeld solidarnost, Gobineau in nekateri socialni darvinisti aristokratizem, Bouglé demokratizem, Schallmayer »nacionalno evgeniko«, Neurath »leninizem«. Na prvem mednarodnem sociološkem kongresu (1894) je Enrico Ferri izjavil: »sociologija bo socialistična ali je sploh ne bo.« In l. 1923. je izšel »Poljudni učbenik marksistične sociologije«, ki ga je sestavil Buharin.

V bolj prikriti obliki se kaže teleologija in deontologija pri tistih sociologih, ki načelno zanikajo v imenu naturalizma vsako najstvo. Čestokrat se poslužujejo idealov kot evrističnih pripomočkov. Tedaj tolmačijo z njihovo pomočjo preteklost, in sicer bodisi pozitivno, ex effectum, bodisi negativno, ex defectu. Na bodočnost pa projicirajo svoje ideale. Ne napravljajo oprezne ekstrapolacije stvarnih dejstev, posebno množestvenih, v katerih, kakor je pojasnjeval Quételet, »se individualne volje neutralizirajo«, toda ne izginevajo, z ozirom na tisto bodočnost, ki je verjetna le rebus sic stantibus in ceteris paribus. Namesto take konjunkturane indukcije, zgrajene na možnosti (posse), pogumno deducirajo nujnost (necesse) takšnih družbenih stanj, ki so baje determinirana z naravnimi zakoni socialnega življenja, dejansko pa samo izražajo nepremagljivo potrebo takih sociologov verovati v boljše bodočnost: post hoc, ergo melius quam hoc. Po Comtovem zgledu so pretvorili napredek, ki pomeni izboljševanja in predstavlja etično nalogo, v naravno dejstvo. Glasom Spencerjega »prospekta« odhaja vojaški tip družbenega ustroja v nepovratno preteklost ter stopa na njegovo mesto industrialni tip, ki ni združljiv z vojaškim. Dejansko pa je nastala vojna industrija in se je na mesto pacifizma učvrstil militarizem. Namesto tiste »dovršene individuacije«, ki jo je prerokoval Spencer, se je pojavila totalitarna struktura družbe. Nič manj utopistične so bile Vaccarove, Fouilléove in De Greefove prognoze glede splošnega bratstva in zmage altruizma, ali pa Turattijeva trditev, da postane v socialistični družbi rojstvo zločincev prav tako izjemen po-

jav, kot rojstvo otrok z dvema glavama ali z eno roko. Vse te prognoze so le izražale želje dotičnih avtorjev samih in njihove poglede na naravo kot na neko skrbno previdnost in ljubečo mater, ki zagotavlja svojim otrokom srečno življenje. Pacifistični optimizem Spencerja, Novikova in drugih naturalistov se je izkazal za enako nasprotnega dejstvom kot »Legenda stoletij« Viktorja Hugoja, ki je za XX. stoletje prerokoval »napolnjeno nebo« z zrakoplovi, iz katerih bo donela himna miru. Leta 1878. pa je bil Littré toliko lojalen, da je priznal svoje prognoze, ki jih je izvajal iz naravnih zakonov o socialni evoluciji, za »nesrečne besede, ki stoje vedno v nasprotju z nastalimi dogodki«. O možnosti socialne napovedi je specielno razpravljal XI. sociološki kongres (1933), ter so udeleženci tega kongresa prišli do zelo malo razveseljivega zaključka, da »ni nobena sedanja teorija o prognozah bolj znanstvena kot prerokovanja prejšnjih astrologov, oraklov in vedeževalk«.

7. Z metodološkega vidika navadno opravičujejo naturalizem v sociologiji s tem, da se na ta način tisto, kar je nejasno, spoznava s pomočjo jasnega, in tisto, kar je temno, s pomočjo svetlega: *obscurum per clarum*. Iz tega sledi, da mora tisti, ki želi poznati skrivnost skupnega življenja ljudi, iskati njegov smisel v fizičnih agregatih, kemičnih spojinah, pri rastlinah, živalih in njihovih združitvah. Toda pri udejstvovanju take zamisli so nastale samo šepajoče analogije (*omnis analogia claudicat*), ter se je potrdil pregovor, da »*comparaison n'est pas raison*«. Tako n. pr. Durkheimov poskus dokazati, da je družba slična kemični spojini, prej sliči izbirnemu sorodstvu v Goethejevem romanu »*Die Wahlverwandschaften*«, kot pravi kemiji. Spencer je primerjal človeško družbo z organizmom in je videl med njima samo to razliko, da predstavlja družba na eni strani nekaj diskretnega, razpršenega, čigar sestavni deli, t. j. ljudje ne tvorijo konkretne kompaktno celote, na drugi strani pa nima družba skupnega čutila (*sensorium*). Vendar je taka razlika tako bistvena, da se nehote spominjamo razlaganja starih slovničarjev: *canis a non canendo, lucus a non lucendo*. Spencer pravi sam, da se je poslužil bioloških analogij samo »kot stavbenega odra za gradnjo celotne zgradbe socioloških indukcij«. Ko pa je prehajal k domačim ustanovam, t. j.

h konkretni sociologiji, tedaj je »odstranil ta oder, ker ni bil več potreben«. Prav za prav mu sploh niso bile potrebne te biološke analogije, ker so nasprotovale njegovemu pojmovanju socialnega procesa kot »nadorganskega« in njegovemu liberalizmu, ki je načelno izključeval lastnost vsakega organizma, da njegovi deli služijo celoti. V svoji knjigi o »Proučavanju sociologije« pripominja vendar Spencer sam, da je bila ideja o delitvi dela prevzeta iz gospodarskega področja in se je ideja evolucije prvotno pojavila pri sociologih ter je bila šele nato raztegnjena na naravo. Z drugimi besedami: namesto fiziomorfizma v sociologiji imamo sociologizem v naravoslovju. To so večkrat potrdili naravoslovci sami. Darwin priznava, da je dobil veliko poučnega za svojo biološko teorijo iz Malthusovega nauka o prebivalstvu. Haecklov učenec Driesch imenuje organizme »psihoide«, t. j. duši podobna bitja. Moderni fiziki skušajo pojasnjevati gibanje atomov z vidika njihove svobode in celó, kakor se izraža de Broglie, njihove »samovolje«.

Marsikateri sociologi so poskusili razlagati skupno človeško življenje po analogiji s simbiozo celic, žuželk, živali, tako da, kot je rekel Beudant, »mravljam in čebelam pripada čast reševati socialno vprašanje«. Espinas pričinja sociologijo z infuzorijami in sploh z »živalsko družbo«. Ko pa je prešel na človeško družbo, je »raje razlagal materialni organizem z zavestjo, kot vest z materialnim organizmom«. Zato opredeljuje družbo kot »živo zavest ali organizem idej«, ter se je jel baviti z vprašanjem o nastanku tehnike, ki jo ustvarja: homo faber, ne pa čebele, mravlje in bobri. Schaeffle je v knjigi o »Ustroju in življenju družabnega telesa« razpravljal o »stvarni anatomiji, fiziologiji in psihologiji človeške družbe« ter o »presnavljanju«. Vendar se je v svojem posmrtnem »Očrtu sociologije« skoro odrekel biologizmu ter je sprejel Espinasovo definicijo družbe kot »organizma idej«. Worms se je spočetka pridružil biologizmu, pozneje pa tudi on odstopil od njega, posebno po udarcu, ki ga je zadal biologizmu tretji mednarodni sociološki kongres (1897). V zadnjem času svarijo ne samo sociologi, marveč tudi biologi pred posebnim navdušenjem za socialno življenje živali. V tem oziru je poučen zbornik razprav o »Nastanku družbe«, sestavljen iz predavanj biologov in sociologov na

zborovanjih »mednarodnega centra za sintezo« (1931). V tem zborniku svetuje Pierre Grasse, da se ne damo zapeljati od tiste sociologije žuželk, ki jo je »romansiral« pesnik Maeterlinck. E. Rabaud pa je izrecno izjavil, da »kar se tiče socialnega dejstva v ožjem smislu, ni pri živalih nič temu sličnega«. Sedaj najde celo večina biologov pri živalih zelo malo socialnosti. Lastavice n. pr. živijo ločeno ter samo priletavajo in odletavajo skupaj. Pajki in številni tiči živijo izolirano. Izmed petsto tisoč vrst žuželk živi skupno samo nekoliko tisoč. Pri mravljah se ravna, po Rabaudovih besedah, individuj tako, kakor če bi bil popolnoma osamljen. Zabrisati razliko med živalsko in človeško družbo pomeni popolnoma zanikati človeško sposobnost artikularnega govora, religijo, znanost, umetnost, tehniko, pravo, državo in gospodarstvo.

8. V novejšem času je dobil sociološki naturalizem občutni udarec odtod, odkoder ga je bilo najmanj pričakovati, in sicer od strani fizikov in biologov. Mnogi izmed njih pišejo, kakor da smatrajo za izčrpane vse spoznavne možnosti klasičnega mehaničnega svetovnega nazora. Zato iščejo novo evristiko in se zatekajo k antropomorfizmu in sociomorfizmu. Ne zanikajo samo neizpodbitnosti naravnih zakonov, ampak včasih celo njihov obstoj: »danes vemo, da naravnih zakonov ni,« piše n. pr. M. Vidmar. Determinizem priznavajo samo v »makroskopični« fiziki, »mikrofizika« pa postaja indeterministična. Ako pa, pravi Eddington, ni determiniran atom, tedaj more biti še manj determiniran človeški duh, ker se nikakor ne sme reči, da je duh bolj mehaničen kot atom. Vzporedno s tem, ko se človek teoretično opraveča suženjske odvisnosti od narave, postaja praktično zmožen, podrejeni si naravo in jo pretvarjati v svojo služabnico. Tehnokracija stopa na mesto fiziokracije, evgenika na mesto biomehanike. Driesch je rekel, da tisti Maxwellovi »demoni«, ki dajejo naravi impulz gibanja, »smo mi sami«. Izračunano je, da že danes izvršujejo stroji delo, ki bi ga prej morale vršiti 15 milijard ljudi. Toda tehnologija se pri tem ne ustavlja ter ne smatra za fantazijo Ricardove besede o dobi, ko bo angleški kralj z enim gibom ročaja prisilil stroje, oskrbovati z vsemi potrebščinami celotno prebivalstvo Velike Britanije. Homo faber postaja ne samo, kot pravi V. J. Ver-

nadski, »nova geološka moč«, temveč se smatra celo za kosmičnega činitelja, ki n. pr. lahko ustavi ali premakne sonce, t. j. stori čudež Jozue, sina Nunovega.

Zaradi vsega tega zaostajajo za modernim naravoslovjem tisti sociologi, ki še vedno gledajo človeka z vidika mehaničnega svetovnega nazora ter so bolj naturalisti kot naravoslovci sami. Njihovim naukom se čudijo poklicni naravoslovci ne samo kot psevdonaravoslovju, temveč tudi kot »psevdosociologiji« (Manouvrier). Med sociologi samimi se je pričela reakcija proti naturalizmu. Dobretsberger misli, da je le-ta privedel sociologijo v zagato. Oppenheimer imenuje »praznoverce« tiste, ki trdijo, da »vse, kar se dogaja, določajo naravni zakoni«. Dunkmann ne razume, »zakaj se še objavlja program naravoslovne sociologije«. Sombart energično zavrača »naravoslovno mitologijo« ter postavlja formulo: »Schritt vor Schritt außer der Natur, ohne die Natur, gegen die Natur.« Za simbole človeškega vpliva na zemeljsko površino, rastlinstvo, živalstvo, vodovje, ozračje smatra Sombart tako zvane »naravne parke«, kjer se tista deviška narava, katero je tako zagovarjal Rousseau, varuje samo po umetnem človeškem prizadevanju. V bodočem postane narava, po njegovih besedah, samo »muzejski predmet«. Sociologi prihajajo do spoznanja, da ni svet samo »tako zvana narava«, kakor je to trdil Kant. Ni vsaka stvarnost že narava. Seveda sociologija more in mora biti empirična. Toda eno je empirizem in drugo naturalizem. In tisti, ki nadomešča proučevanje socialnih dejstev z naravoslovnimi analogijami, se ne bavi več s pozitivnim znanstvom, temveč z metafiziko ali samo s frazeologijo.

9. Cela vrsta sociologov je dandanes prežeta z revizionističnim duhom ter skuša na ta ali drug način preosnovati sociologijo. Eni, sledeči Lindnerju in Tardeju, se naslanjajo na psihologijo ter trdijo, da nastaja družba ne iz mehaničnih, fizičnih, kemičnih ali bioloških, temveč iz psihičnih odnošajev med ljudmi. V zvezi s tem istovetita Palante in G. Steffen sociologijo s socialno psihologijo. F. Sander jo imenuje »opisno psihologijo«, Stoltenberg pa deli to vedo v sociopsihologijo in psihosociologijo. Pri tem pa se ne misli na tisto naturalistično psihologijo, ki priznava namesto refleksij samo reflekse ter zaradi doslednosti svojega nauka govori celo o

»refleksih smotrov« in »refleksih svobode«. Narobe se misli pri tem na tisto psihologijo, ki priznava, da je duševno življenje svojevrstno, na kar je z ozirom na elementarne občutke opozoril že Du Bois Reymond. Barth je celó opredelil sociologijo kot »nauk o bistvu in razvoju socialne volje«.

Drugi sociologi, ne zadovoljujoč se s psihologijo ali »interpsihologijo«, so prešli od duše k duhu ter gradijo sociologijo na nasprotju med naravo in duhom. O duhu govorijo zato, ker predpostavlja le-ta človekovo aktivnost, in to zavestno aktivnost, ki postavlja ideje in smotre. Tako jo pojmoval duh Leibniz, ki ga definira kot »moč, ki se sama sebe zaveda, obvlada in giblje« (vis sui conscia, sui potens, sui motrix), Kant pa kot »z idejami poživljajoče načelo duševnosti« (das durch Ideen belebende Prinzip des Gemüts). Dilthey je prevzel duhovne vede (Geisteswissenschaften) kot »temelj za proučevanje družbe in zgodovine«. Po njegovi trditvi temelje te vede v razliko od naravoslovja, ki je prisiljeno uvajati umetne »pojme«, da bi si vsaj na ta način razložilo naravne pojave, na kongenijalnem »pojmovanju« življenja opazovalca in življenja soljudij: similia similibus cognoscuntur. Max Weber je videl nalogo sociologije v razlaganju človeškega udejstvovanja (Handeln). Sombart pa je proglasil, da »vsaka družba je duh in vsak duh je družba«, ter pripomnil, da »brez duha ni človeka« in da niso tipične za človeško družbo niti telesne vezi, ker opazujemo take tudi med kamni, niti telesno-duševne vezi, ker so te tudi med rastlinami in živalmi, temveč duhovne vezi. Te temeljé na »hominizmu«, ki dviga človeka nad naravo in se razlikuje od »animizma«, ki podreja človeka naravi.

Windelband in Rickert naravi ne stavljata nasproti duha, temveč kulturo. Vendar jo pojmujeta tako ozko, da tega ne morejo sprejeti sociologi. Vse, kar je splošno, prištevata namreč naravoslovju ter smatrata za kulturno vrednost samo odlične osebnosti in njihova individualna, ne ponavljajoča se dejanja. Zato je prišteval Rickert takim za kulturo pomembnim dejstvom n. pr., da je l. 1848. Friderik Viljem IV. odklonil cesarsko krono, katero mu je ponudil frankfurtski revolucionarni parlament; k dejstvom, popolnoma brezpomembnim za kulturno zgodovino, pa okolnost,

kateri krojač je delal obleke za tega kralja. Edvard Meyer mu pravilno ugovarja, da ima za zgodovino cen in obrti tudi ta krojač nek pomen. In v resnici bi pomenil njegov monografičen opis po Le Playevi metodi doprinos k sociologiji. Če pojmuje »kulturo« dobesedno, kot »obdelavo«, tedaj je kultura zelo važna ravno za sociologijo, ker ustvarjajo, vzdržujejo in pospešujejo njene vrednote, čestokrat jih tudi uničujejo ne samo izredne osebnosti, temveč tudi brezimne množice. Kultura mora zanimati sociologe že zaradi tega, ker obsega vse strani družabnega življenja. Njene tvorbe so religija, filozofija, znanost, umetnost, pravo, država, gospodarstvo, industrija in kmetijstvo. Uprav kultura pa ni združljiva z naturalizmom. Kajti obstoji v tem, da se človek ne uklanja pasivno in suženjsko pred naravnimi elementi, ampak jih aktivno in svobodno preureja in čestokrat popolnoma izpreminja. Z umetno selekcijo, prenosom rastlin in živali iz enega kraja v drugega ter njihovo aklimatizacijo sta bili izpremenjeni rastlinstvo in živalstvo. Vzgojanje rastlin, ki se je pričelo že v neolitični dobi, je dovedlo do tega, da našteva sedaj uporabna botanika 12 tisoč tkzv. kulturnih rastlin. S pomočjo kulture vpliva človek na biosfero in vsaj na zgornjo plast zemeljske skorje, izpreminja tudi samega sebe in sebi slične. Kar ima od narave same, je le surovina za kulturno predelavo. Če priznamo s Cicero-
nom, da je človek »spočet od narave« (a natura inchoatus), vendar napreduje sam. Tako napredovanje se kaže že pri prvobitnih ali »naravnih« narodih. Naj so kamenite sekire in puščice, ki se hranijo v muzejih poleg rafiniranih izdelkov moderne tehnike in umetnosti, še tako surove, vendar so že te povod, da gledamo na človeka drugače kot na kamen, rastlino ali žival. Franklin je imel prav, ko je opredelil človeka kot bitje, ki zna napraviti orodje. Tedaj ni človeška družba niti masiv, niti agregat ali skupina, sploh ni nič elementarnega, ampak je organizacija. Izpremembe, ki se v njej dogajajo, so teleološki procesi z njim lastnim in včasih zelo dramatičnim razmerjem med smotri, sredstvi in rezultati. Tisto, kar se da pri tem imenovati naravno, je samo nasprotno umetnemu, nikakor pa ne sinonim fizičnega.

Šele v novejšem času skušajo obravnavati sociologijo kot vedo o kulturi. Max Scheler jo je delil v predmetno in

kulturno, Vierkandt — v občestveno (Gesellschaftssoziologie — sic!) in kulturno. Alfred Weber marljivo obdeluje »kulturno sociologijo«. Američan Ogburn pravi, da je že čas, da se odrečemo »lažnemu bogu« biologije: saj že biologi sami ne razlagajo naših ustanov na podlagi svojih raziskovanj o morskih prešičkih in muhah; nobena biologija ne more pojasniti, zakaj niso bile Beethovenove simfonije zložene v Kongu. Pravi produkt sociologije, piše Ogburn, je kultura.

V vseh navedenih in drugih novejših poskusih preosnovati sociologijo je še mnogo nejasnega in spornega. Tako kolebajo sociopsihologi med nominalizmom in realizmom. Pojasnjen ni dosti pojem duha in celo kulture. Alfred Weber daje n. pr. zelo megleno definicijo kulture kot »duševne entelehije zgodovinskega telesa«. Vierkandt pa, kakor smo navedli, jo stavlja nasproti »občestveni sociologiji«. Vendar je osnovni motiv vseh teh poskusov popolnoma jasen. To je labudova pesem naturalizma. To je stremljenje denaturalizirati sociologijo in demontirati take konstrukcije, v katerih je več tendenčne metafizike kot pravega pozitivnega raziskovanja socialne empirije.

Prof. dr. Milan Škerlj:

Stvarne meje zastopne oblasti pri kapitalskih trgovinskih družbah

Kratice: A = Allgemeines deutsches Handelsgesetzbuch, ki kot avstrijski zakon še velja na našem pravnem območju; — Adzoz. = avstrijski, na našem pravnem območju še veljavni zakon o družbah z o. z.; — BGB = nemški državljanski zakonik; — Jsl. = jugoslovanski trgovinski zakon, I. in II. del, iz l. 1937; — L = Liechtensteinisches Zivilgesetzbuch iz l. 1926; — N = nemški trgovinski zakonik iz l. 1897; — NA = nemški akcijski zakon iz l. 1937; — Ndzoz. = nemški zakon o družbah z o. z.; — NIt. = italijanski državljanski zakonik iz l. 1942; — NŠ = švicarsko obligacijsko pravo iz l. 1936; — ODZ. = avstrijski, na našem pravnem območju še veljavni obli državljanski zakonik; — P = poljski trgovinski zakonik iz l. 1934; — PObl. = poljski obligacijski zakonik iz l. 1933; — ŠCZ = švicarski civilni zakonik.

Številke pomenijo §§ v Adzoz., BGB, Jsl., N, NA, Ndzoz., ODZ in člene v A, L, NIt., NŠ, P, PObl., ŠCZ.

1. Pravni subjekti, ki niso fizične osebe, morejo poslovati le po fizičnih osebah.¹ V tem dejstvu je tako pri notranjem kakor pri zunanjem poslovanju — poslovodstvu in zastopstvu — izvesten rekel bi vrojen vir nevarnosti za nefizični pravni subjekt in za izven njega stoječe — tretje — osebe. Hujše kot nevarnosti od poslovodstva, ki se dajo z dobro urejenim nadzorom v družbi precej učinkovito zmanjšati, so nevarnosti od zastopstva, kjer gre neposredno za tretjo osebo. Zato ni nezanimivo, pa zlasti tudi ne brez praktičnega pomena, preiskati, ali in kako skušajo novejši zakoni zmanj-

¹ L 180 sicer dopušča, da se postavi v upravo »zvezne« (= pravne) osebe tudi »firma« ali pravna oseba, pojasnjuje pa v čl. 184, da opravljajo za takega upravnika zastopna dejanja tiste fizične osebe, ki vodijo posle in opravljajo zastopstvo tega upravnika; prim. tudi L 654, Jsl. 128. — Adzoz. 15, Jsl. 291, 458, tudi NŠ 707 pa zahtevajo izrecno, da so člani uprave fizične osebe; drugi zakoni nimajo izrecne odredbe, vendar so dovolj jasni v tem smislu.

šati nevarnosti, ki izvirajo iz zastopstva nefizičnih pravnih subjektov.²

Raziskavo treba zbog tesnega prostora omejiti na novejšo zakone celinske Evrope, na zastopstvo kapitalskih trgovinskih družb, t. j. delniške družbe in družbe z o. z., in na stvarne meje obsega in vsebine zastopne oblasti tistega organa družb, ki svojo oblast izvaja neposredno iz zakona ali pravil in je po zakonu in pravilih v prvi vrsti pozvan k rednemu zastopanju v zasebnih pravnih poslih družbe, najsi se imenuje uprava, upravnik, upravni svet, načelstvo, poslovodja ali še drugače. Ne bomo se torej bavili s krajevnimi, časovnimi, osebnimi omejitvami in ne z mejami zastopanja po drugih organih ali po nameščencih družb. Na ta način obsega naše raziskovanje le majhen, toda pač najvažnejši in tudi najtežji del celega dokaj obširnega vprašanja mej zastopne oblasti.

2. Zakoni, ki so nam osnova, urejajo izrecno samo nekatere strani zastopstva kapitalskih trgovinskih družb. Omejujejo se poleg ureditve, kako se sestavlja, postavlja, odstavlja uprava, na nekaj načelnih odredb. Splošna je odredba, da načelno zastopa družbo uprava, pri čemer A 227, Ndzož. 35, N 231, Adzož. 18, P 198, 369, NA 71 dodajajo, da jo zastopa »sodno in izvensodno«, Jsl. 297, 460 pa je to določbo kot nepotrebno izpustil. Ostali zakoni se za ta del stvarno ne razlikujejo od imenovanih, dasi se izražajo drugače, često podrobnejše, prim. L 180—188, NŠ 707, 717, 718, 811, 812, 814, Nlt. 2328, 2384, 2298, 2487. Tudi načelo neposrednega zastopstva je priznано povsod, izraženo je pa samo v A 230, Ndzož. 36, Adzož. 10; redno je izraženo splošno v odnosnih občih kodifikacijah državlanskega prava, na pr. BGB 164, NŠ 32 in ŠCZ. 55, PObl. 93, Nlt. 1338; tudi Jsl. ni izrazil načela neposrednega zastopstva sam, ker je veljalo po partikularnih državljanskih zakonikih; za L gl. čl. 184, 187, odst. 4. Ne vsi, pa večji del zakonov vsebuje izrecno odredbo, da je zastopna oblast neomejljiva, razume se, koli-

² Za dobo do l. 1930 gl. Hallstein, Die Aktienrechte der Gegenwart, Gesetze und Entwürfe in rechtsvergleichender Darstellung, izvrstno delo, ki se pa po svojem načrtu ni moglo spuščati v podrobno odkrivanje dvomov. Za starejšo dobo prim. Karl Lehmann, Das Recht der Aktiengesellschaften, I. zv. l. 1898, II. zv. l. 1904, zlasti II., str. 318 in sl.

kor je ne omejuje zakon sam. A 231 na pr. nalaga upravi dolžnost proti družbi, »da se drži omejitev, ki so za obseg njene oblasti zastopati družbo odrejene v družbeni pogodbi ali s sklepi skupščine«, obenem pa naglaša, »da omejitev upravine oblasti zastopati družbo nima učinka proti tretjim osebam«. To da »velja zlasti za primer, da naj se zastopstvo razteza le na določne posle ali vrste poslov... ali da je za posamezne posle potrebno pritrdilo skupščine, upravnega sveta, nadzorstvenega sveta ali drugega organa delničarjev«. Skoraj do besede enako se glase Ndzoz. 37, Adzoz. 20, N 235, in v bistvu isto odrejajo, brez podrobnosti, NA 74, P 198, 369; Jsl. 297, 460 še pojasnjuje, da take omejitve ne učinkujejo proti tretjim osebam, brez ozira ali vedo za omejitve ali ne. Večina zakonov pa ne daje natančnejših splošnih smernic o krogu in vrstah poslov, ki jih more uprava obvezno opravljati za družbo. Le L, NŠ, NIIt. na eni, P na drugi strani dajejo izrecna, splošna, bolj ali manj jasna napotila za presojo objektivnih mej upravine zastopne oblasti. Preskusiti nam bo torej, kako daleč sega zastopna oblast po tistih zakonih, ki ji sami ne stavijo mej, preiskati, kaj pomeni neomejlivost in proučiti obseg pozitivnih omejitev po imenovanih štirih zakonih.

3. Kjer posebni zakon molči in ni, kolikor gre za trgovinske stvari, norm običajnega prava, velja obče državljansko pravo. To izražajo bolj ali manj jasno vsi naši zakoni razen tistih, v katerih so odredbe o delniški družbi in o družbi z o. z. del obširnejše kodifikacije; tam taka odredba ni potrebna (na pr. L, NŠ, NIIt.). Ker so kapitalske trgovinske družbe v vsih pravnih sistemih, ki nam tu prihajajo v poštev, ali izrecno oglašene za pravne osebe (L 106, NŠ 643, 783, P 171, 335, NA 1, Jsl. 212, 426, NIIt. 2331, 2475) ali vsaj kot take priznane v odnosnem sodstvu in slovstvu (A 213, Ndzoz. 13, Adzoz. 61, N 210: »družba kot taka ima samostalno svoje pravice...«), je vprašanje omejitve zastopne pravice pri njih načelno istovetno z vprašanjem, kakšen je krog, katere so vrste poslov, ki jih smejo opravljati pravne osebe sploh. Ta krog bo moral načelno veljati tudi za kapitalske trgovinske družbe.

Skrajna, najširša meja zastopne oblasti je obseg in vsebina pravne sposobnosti pravne osebe, kajti jasno je, da tisti,

ki dela za njo, ne more zanjo več, kakor bi mogla sama, ako bi mogla »osebno« poslovati. Dosledno bi pa ta zgornja meja bila tudi spodnja, kajti če pravna oseba nekaj more, treba vsaj načelno misliti, da more tisto in toliko tudi njen zastopnik, sicer bi bila pravna sposobnost vsaj delno platonška. Dognati torej treba vsebino in obseg pravne sposobnosti pravne osebe v določnem pravnem sistemu. Tudi za ta del so nekateri zakoni jako nepopolni. Ko na pr. ODZ 26 odreja, da »dovoljene družbe v razmerju proti drugim po pravilu uživajo enake pravice s posameznimi osebami«, je na dlani, da je določitev konkretnih mej odvisna od tega, kaj je »po pravilu«. Drugi zakoni ne povedo niti toliko, jasnejši pa je ŠCZ 53: »pravne osebe so sposobne vsih pravic in dolžnosti, ki jim niso nujen pogoj naravna svojstva človeka, kakor spol, starost — —«. Po ŠCZ 53 je v bistvu posnet L 109.³ Osnovna misel teh dveh zakonov je tako prirodna, da jo bo treba ob dvomu splošno priznati kot vodilno. V podrobnostih pa je marsikaj sporno tudi po L in ŠCZ.

4. Dasi velja, kjer posebni zakon ne daje splošnega okvira zastopne oblasti niti splošno ne odreja obsega in vsebine pravne sposobnosti kapitalskih trgovinskih družb, za te družbe načelno isto, kar sploh velja za pravne osebe, treba pomniti, da, kakor je že omenjeno, posebni zakon za določene poedine primere lahko sam odreja meje pravne sposobnosti in s tem meje zastopne oblasti, in da splošni zakon lahko daje za določene poedine primere omejitve, ki lahko veljajo tudi za kapitalske trgovinske družbe. Tako naglašča nekaj zakonov, da so te družbe sposobne pridobivati stvarne pravice na nepremičninah, tožiti in biti tožene pri sodišču (A 213, Ndzoz. 13, Adzoz. 61, N 210). To bi zanje veljalo, tudi če bi obče državljansko pravo za pravne osebe splošno odrejalo kaj drugega. Po Adzoz. 1 so družbe z o. z. »izključene od opravljanja zavarovalnih poslov in od delavnosti kot politična društva«. Manj lahek je odgovor v primeru čl. 86 uv. zak. k BGB-u, ki govori o omejitvah pridobitne sposobnosti pravnih oseb: BGB naj ne spreminja odredb deželnih zakonov, ki omejujejo pridobivanje pravic po pravnih osebah ali ki je po njih taka pridobitev odvisna od državne privo-

³ Tudi § 43 jsl. predhodnega načrta za državljanski zakonik.

litve, oboje pa le če se odredbe tičejo predmetov, ki so vredni več kot 5000 mark. S tem je bila vzdržana v moči pruska odredba, da pravne osebe ne morejo brez odobritve pridobivati zemljišč, vrednih nad 5000 mark. Ali velja ta omejitev tudi za kapitalske trgovinske družbe, dasi je bila po N 210 delniška družba in je po Ndzož. 13 družba z o. z. še izrecno in brez omejitve sposobna pridobivati lastnino na nepremičninah?⁴ Po NIt. 17 ne more pravna oseba brez vladine ovlastitve pridobivati nepremičnin niti sprejemati daritev in dediščin ali volil, tako da sta neovlaščena pridobitev ali sprejem brez učinka. Ali velja ta utesnitev pravne sposobnosti in z njo zastopne oblasti uprave tudi za kapitalske trgovinske družbe? Po NIt. 13, v prvi knjigi, v naslovu o pravnih osebah, so družbe urejene z odredbami v V. knjigi. Toda v V. knjigi ni za obseg in vsebino pravne sposobnosti kapitalskih družb, ki so priznane kot pravne osebe, povedano nič, odredba o zastopni oblasti (sp. št. 12) za ta del tudi ne pomaga, tako da se le treba vrniti v I. knjigo, naslov o pravnih osebah. Z druge strani treba po NIt. 2328 (2475) v ustanovnem spisu navesti vrednost stvarnih vložkov. Ali se sme iz te odredbe in iz čl. 2342, 2343 o stvarnih vložkih in njihovi ocenitvi, ki niti z besedico ne omenjajo nepremičnin, dasi so prav nepremičnine jako pogosto predmet stvarnih vložkov in bi bilo pričakovati, da bi zakon omenil, ako naj zanje velja kaj drugega kot sicer za stvarne vložke, ali se sme iz vsega tega sklepati, da omejitve NIt. 17 ne veljajo za kapitalske trgovinske družbe, vsaj ne omejitve, ki se tiče pridobivanja nepremičnin? Sklep se nekako vsiljuje, toda zanesljiv gotovo ni.

5. Ko smo določili najširšo zakonsko mejo zastopne oblasti (št. 3) in ugotovili možnost izrecne zakonske odreditve meje pravne sposobnosti v določenih pogledih (št. 4), se nam zlasti glede na načelo neomejivosti, izraženo v več zakonih (št. 2), pojavljata vprašanji, ali si more pravna oseba v zakonskem okviru sama določiti manjši obseg in vsebino pravne sposobnosti in ali taka omejitev obenem utesnjuje

⁴ Vprašanje se po večini potrjuje; v podrobnosti ne moremo, dasi so prav zanimive, ker NA ne govori več izrecno o sposobnosti delniške družbe pridobivati stvarne pravice na nepremičninah, Ndzož. pa še.

zastopno oblast. Praktično gre predvsem za to, ali in kako uplivata na pravno sposobnost in zastopno oblast namen, ki si ga stavi in ki ga hoče doseči kapitalaska trgovinska družba, in predmet podjetja, sredstva, s katerim hoče družba ostvariti svoj namen. Zdi se namreč prirodno, da družbi ni potrebno in da ji tudi ne koristi več pravne sposobnosti kot je je potrebne za dosego njenega namena, dosledno tudi ne njenim zastopnikom več zastopne oblasti. Pri tem velja že tu naglasiti, da »namen družbe« in »predmet podjetja« nista istovetna pojma: isti namen se da često doseči z več različnimi sredstvi, isto sredstvo lahko služi dosegi različnih namenov. V prvem primeru bi bilo dosledno, da pravna sposobnost obsega vsa sredstva, ki so sposobna za dosego namena, v drugem bi zadostovala pravna sposobnost, odmerjena po predmetu podjetja; razlika je velika (prim. sp. št. 9).

Zakoni govore o namenu pravne osebe bolj ali manj jasno. Že ODZ 26 odreja, da »se določajo pravice članov dovoljene družbe med seboj s pogodbo ali z namenom« (Zweck), torej je namen naglašen le za notranje razmerje. BGB 21, 22 govorita o društvih, katerih namen ni ali je obrnjen na gospodarski obrat: BGB 33 zahteva za spremembo namena soglasnost vseh članov. O namenu zavoda in društva govore ŠCZ 52, 57, 59, 60 in drugi, ŠCZ 60 pa tudi o društvih, ki se »posvečajo... drugačni negospodarski nalogi«, prim. tudi L 106, 246 in na mnogih mestih. O namenu pravne osebe govore slednjič tudi Nlt. 16, 27, 28. Manj povedo o namenu trgovinski zakoni, dasi seveda mora svoj namen imeti tudi kapitalaska trgovinska družba. Res ga pa ni treba izrecno navajati, kjer in kakor sledi iz samega zakona; iz A 4, 5 na pr. se vidi, da ureja zakon samo tiste družbe, ki jim je namen dobivanje rednega dohodka z opravljanjem trgovinskih poslov. Ko, nasprotno, N 210 in NA 3 oglašata delniško družbo za trgovinsko tudi če ji predmet podjetja ni obratovanje trgovinske obrti, je rečeno, da namen ni treba da bi bil dobivanje rednega dohodka z opravljanjem trgovinskih poslov. Ni pa s tem jasno rečeno, da bi namen mogel biti tudi sploh negospodarski, toda tako se, ko zakon ne razlikuje, N 210 razume. Jasen je Ndzož. 1: družba z o. z. se lahko osnuje za vsak po zakonu dopusten

namen, prav tako Adzoz. 1, ki obenem izrecno izključuje razvijanje politične delavnosti. Jasen je tudi, toda ožji, P 158, po katerem se družba z o. z. lahko osnuje za gospodarske namene; ne govori pa P o namenu delniške družbe. V skladu z N in NA ne omenja namena naravnost Jsl; vendar pozna pojem, ko navaja v § 475 kot razlog za tožbo na izrek prestopka družbe z o. z., da je postala nemogoča dosega družbi-nega namena, kakor izhaja iz predmeta podjetja; toda, ali res vedno izhaja? Posebno jasna odredba § 3, odst. 1, št. 2, zak. o društvih, shodih in posvetih z dne 18. septembra 1931, Sl. N. 225—LXXI—466: »v pravilih društva se morajo ugotoviti ... naloga društva in sredstva, s katerimi jo dosega«, za našo studijo neposredno ne prihaja v poštev, ker po § 20 trgovinske družbe ne spadajo pod ta zakon, potrjuje pa trditev, da velja razlikovati »namen družbe« od »predmeta podjetja«.

6. V vseh teh primerih razen po A bi bilo pričakovati da bi zakoni izrecno zahtevali navedbo namena družbe, toda ne zahtevajo vsi, pač pa zahtevajo vsi, včevši A, da se v pravilih navedi predmet podjetja (A 209, Ndzoz. 3, Adzoz. 4, N 182, L 390, NŠ 776, P 162, 309, NA 16, Jsl. 183, 419. Pri delniški družbi zahteva L 279, da se pove namen družbe ali predmet podjetja, NŠ 626, da se pove oboje; Nlt. 2328, 2475 zahteva povsod pri družbah napoved »družbenega predmeta« (oggetto sociale). Z zadnjimi tremi zakoni in s P, ki dajejo izrecne odredbe o obsegu in vsebini zastopne oblasti, se bavimo spodaj, v ostalih zakonih pa ni odredbe, ki bi spravljala pravno sposobnost ali zastopno oblast izrecno v stik z namenom družbe ali s predmetom podjetja. Prej treba reči, da taka zveza iz besede zakona sploh ne izhaja, da je torej po teh zakonih — med njimi sta oba pri nas veljavna, Adzoz. z že omenjenima omejitvama — splošno merilo zastopne oblasti obseg in vsebina pravne sposobnosti; da se ta široka zastopna oblast proti tretjim osebam ne da omejiti ne s pravili ne s sklepi ali ukrepi kakega organa družbe, gl. št. 2. Tako široka zastopna oblast ima ugodne in neugodne strani. Družbi je prijetna, kolikor ni treba v določenem primeru šele izrecno razširjati zastopne oblasti, če gre za posel, ki bi bil družbi koristen, pa bi bil izven okvira njene z namenom in predmetom ali sicer s pravili očrtane sposobnosti; nevarna

ji je, kolikor mora zbog nje družba za sebe priznati zastopna dejanja, ki sicer niso v skladu z njenim namenom in ne spadajo k njenemu predmetu podjetja, pač pa so obsežena v njeni pravni sposobnosti, ker bi bila obsežena v pravni sposobnosti fizičnega pravnega subjekta. Za nasprotno stran je tako obširna zastopna oblast le ugodna: čim gre za imovinskopraven posel, za katerega ni pojmovno potrebno svojstvo, ki je lastno le človeku, se načelno sme zanesti, da bo morala družba posel priznati.

Mnenje, da po teh šestih zakonih zastopna oblast nima druge meje kakor obseg in vsebino pravne sposobnosti, se po veliki večini zastopa v vedi in v sodstvu, kolikor temeljita na teh zakonih;⁵ pri tem se glede na pomen namena in predmeta podjetja za obseg zastopne oblasti po nekaterih zakonih kaže razlika med pravnimi osebami občega državljanskega prava in med kapitalskimi trgovinskimi družbami; za prve se trdi, da se obseg zastopne oblasti določa s pravili ali da je določen z namenom pravne osebe.⁶ Vendar se najdejo tudi

⁵ Prim. za A zlasti Staub-Pisko, avstrijska izdaja Staubovega komentarja k trgovinskemu zakoniku, pri čl. 231: načelstvo je na ven upravičeno za vsa pravna dejanja, kolikor jih ne izvzema zakon sam, brez razlike ali spada dejanje k obratovanju določne trgovinske obrti ali sploh h kakemu obrtnemu podjetju ali ne. Kolikor daleč sega delavnostno polje delniške družbe, tako daleč tudi načelstva. Delavnostno polje delniške družbe pa obsega vse področje zasebnega imovinskega prava in ni omejeno po statutarnem predmetu podjetja. Slično pri čl. 213. Kakor Staub-Pisko v bistvu tudi Randa, Das österreichische Handelsrecht, 2. izdaja, II. zv., str. 229, 302; — Pisko, Lehrbuch des österreichischen Handelsrechtes, str. 365; — Canstein, Lehrbuch des österreichischen Handelsrechtes, I. zv., str. 295 in sl.; nekaj manj jasno Pollitzer, Österreichisches Handelsrecht, str. 274. — V istem smislu za N na pr. Cosack, Handelsrecht, 8. izd., str. 504, s poudarkom, da je uprava ovlaščena celo za pravne posle, ki so v očitim nasprotju s statutarnim namenom družbe ali z drugimi določbami pravil; — Müller-Erbach, Deutsches Handelsrecht, str. 326, naglašajoč, da je taka neomejenost in neomejljivost posebnost nemškega prava; — Staub-Pinner, Kommentar zum Handelsgesetzbuch, 11. izd., k §§ 231, 235; — Wieland, Handelsrecht, II. zv., str. 129; — Hachenburg, Kommentar zum Gesetz über die Gesellschaften m. b. H., 5. izd., II. zv., str. 46/48; — Feine v Ehrenberg, Handbuch, III. zv., III. odd., str. 238 in sl., zlasti pa str. 486/488.

⁶ V tem smislu Klang-Wolff k ODZ 26, str. 282 in sl.: pravila določajo obseg zastopne oblasti, zlasti pa je določen z namenom pravne osebe; zato je organ v dvomu upravičen za vse, kar zahteva redna uprava

na podstavi teh šestih zakonov drugačna mnenja, ki bi jih smeli v izvestni meri spraviti v stik s tkzv. naukom »ultra vires« angloamerikanskega prava, po katerem je, čim krajše povedano, pravna sposobnost in z njo zastopna oblast v bistvu omejena na statutarni namen družbe.⁷⁸ Neomejlivost široke zastopne pravice pa naj po navedenih šestih zakonih velja le proti tretjim osebam, in tako se pojavi vprašanje, ali morejo biti tretje osebe tudi člani družbe in tisti člani njenih organov, ki niso obenem člani družbe. Ni težko reči da so, kadar stopajo z družbo v pravni stik ne na podstavi članstva, temveč tako kakor more vsakdo, toda kaj porečemo, če na pr. pravila bančne delniške družbe zahtevajo

in skrb za namen pravne osebe. Slično Klang-Bettelheim k ODZ 1175 in sl., ki dodaja, da je omejitev te zastopne oblasti učinkovita le, če je tretji osebi znana ali bi ji morala biti znana. Slično Klang-Swoboda k ODZ 1002 in sl., zlasti str. 826: po zastopniku družbe s prekoračitvijo statutarnega delokroga sklenjeni posli so neveljavni. — Krainz-Ehrenzweig, System I, 1, § 82: pravna sposobnost pravne osebe se lahko znatno omeji z zakoni ali s pravili, zlasti s statutarnim namenom. — J. v. Gierke, Handels- und Schiffahrtsrecht, 5. izd., II. zv., str. 91 in sl.: izvestna omejitev zastopne oblasti pri »popolnih« društvih izhaja po pravilnem naziranju iz vrste podjetja; razen tega se zastopna oblast načelstva po BGB 26 lahko v pravilih izrecno omeji z učinkom na ven. Prim. sedaj tudi Štempihar, Zasebno pravo, splošni del, t. 115, 128, 129, 131, zlasti t. 128: »Pravna osebnost pravnih oseb je omejena na njihovo statutarčno področje; izven tega področja nimajo nikake pravne osebnosti, niti pravne niti ravnalne, niti razpolagalne sposobnosti.«

⁷ Za nauk »ultra vires«: Curti, Manuel de droit civil et commercial anglais. Droit commercial, str. 363, 386. — Hamburger v Rechtsvergleichendes Handwörterbuch für das Zivil- und Handelsrecht des In- und Auslandes, II. zv., str. 112: posli, ki segajo preko namena delniške družbe, so ultra vires in nični. Sicer so (str. 114) za obseg posloводства, ki obenem odloča o zastopni oblasti, odločilna pravila. — V istem smislu z jako lepimi izvajanji, Ardigò; La società per azioni nel diritto inglese, str. 39 in sl. — Prim. tudi Krainz-Ehrenzweig op. cit., § 82, dalje iz starejše literature še Karl Lehmann, op. cit., I. zv., str. 258 in sl. in na mnogih mestih v II. zv., iz novejše literature pa Hallstein, op. cit., str. 70 do 72, 205 in dr.

⁸ Sem bi štel zlasti Fischerja v Ehrenberg, Handbuch, III. zv., I. odd., ki (str. 224) za delniško družbo sicer uči isto kar v op. 5 navedeni pisci, na str. 8 pa: društvo, torej tudi delniška družba, je samostalna oseba, toda njegova osebnost je omejena z namenom; — na str. 358: namen označuje mejo pristojnosti, poslovne sposobnosti, korporacije; z večinskim sklepom se lahko spremeni predmet podjetja, namen korpo-

za posojilo članu nadzornega organa pritrnilo skupščine, uprava pa da posojilo ne da bi skupščino vprašala? Seveda je uprava odgovorna za morebitno škodo, ali pa je posojilo veljavno, ali družba lahko zahteva predčasno vračilo? Če je član nadzornega organa, kar se tiče posojila, »tretja oseba«, je veljavno, sicer ni. Opaža se, tako se zdi, stremljenje zožiti obseg pojma »tretje osebe«.⁹

7. Če upoštevamo mnenja, navedena v op. 8 in opozoritve na razliko med zastopstvenimi čini družbeno- ali individualnopravne prirode, dobimo nekako utis, da preprosta, varnost prometa s tretjimi osebami brez dvoma jako pospešujoča formula o neomejenosti in neomejivosti zastopne oblasti praktičnim razmeram in potrebam ne vstreza povsem. To se skoraj vidi tudi iz nekaterih novejših zakonov, ki sicer vzdržujejo načelo, da se da zastopna oblast na

racije pa le soglasno; na str. 361: vsa dejanja, ki jih stori korporacija izven območja svojega namena, stori izven območja svoje poslovne sposobnosti. — Dalje Brodmann, Aktienrecht, ki je sicer (str. 136, 243, 244) tudi v skladu s pisci, navedenimi v op. 5, potem pa stopi, nekako tolmačeč obseg dobrih šeg, ki jih treba upoštevati pri presoji vprašanja omejitve zastopne oblasti, korak dalje, ko trdi, da vendar ne gre, da bi obveljala na pr. odsvojitve vsega podjetja ali sklenitev pogodbe o interesni skupnosti, če nasprotna stranka ve, da skupščina ali nadzorni odbor nista imela prilike izjaviti se o tem poslu; v takem primeru bo smela družba posel odkloniti, če se nasprotna stranka ni pobrigala za to, ali je dano pritrnilo drugega organa. — Še odločnejši je Gierke, op. cit., str. 232: za obseg zastopne oblasti je po pravilnem naziranju meja tudi v vrsti podjetja, slično kakor za društva po BGB-u (gl. op. 6); delniška družba lahko prigovarja ne samo koluzijo, marveč tudi zlorabo zastopne oblasti, če se je dala spoznati (odločba Reichsgerichta, na katero se poziva Gierke, mi ni bila pristopna). — Dvomljiv je Schlegelberger, Aktienrecht, 3. izd. Na str. 153, 251 trdi, da pravna sposobnost delniške družbe ni omejena s predmetom podjetja, da nauk »ultra vires« ne velja za nemško pravo, da načelstvo učinkovito sklepa tudi nenavadne posle. Vendar pa naj družba ne bo vedno vezana na posel, ki ga je sklenila uprava, namreč ne ob koluziji — to priznavajo vsi pisci — in ne, če je, tudi brez koluzije, nasprotnik spoznal ali moral spoznati zlorabo zastopne oblasti. Namenu nasprotujoči posli torej tretji osebi ne dajejo pravic, če je morala spoznati, da posel nasprotuje namenu in da torej gre za zlorabo zastopne oblasti.

⁹ Da omejitve vežejo upravo tudi na ven, če gre za »socialnopravna« razmerja v nasprotju z »individualnopravnimi«, naglašja Fischer, l. cit., str. 225; — slično Feine, l. cit., str. 489; — Hachenburg, op. cit., str. 2, 45: k zastopstvu proti tretjim osebami ne spada izvrševanje družbenopravnih

ven omejiti le z zakonom, ki pa sami znatno pomnožujejo število primerov, v katerih je na pr. pritrditev skupščine pogoj veljavnosti posla za družbo, prim. zlasti P 221, 388, Jsl. 256, 453. Zdi se, da se veda in zakonodaja, prav polagoma sicer in obotavlja se, obračata v pravec bolj enakomerne razdelitve temnih in svetlih strani neomejenosti in neomejivosti zastopne oblasti, pravec, ki ga je de lege ferenda kot pravičnega že pred 40 leti zastopal Karl Lehmann,¹⁰ ki je pa že tudi takrat bil znan nekaterim celinskim zakonom, da ne govorimo o nauku »ultra vires«. Zato si treba natančneje ogledati še tiste novejšje zakone, ki dajejo v večji ali manjši meri izrecno merilo za zastopno oblast in, ne vsi enako, dopuščajo omejitev zakonske zastopne oblasti.

8. P 198 odreja za družbo z o. z., »da se pravica člana uprave zastopati družbo razteza na vsa sodna in izvensodna dejanja, zvezana z opravljanjem kakršnega koli trgovinskega podjetja, ne izvzemajoč odsvajanje in obremenjevanje nepremičnin in dajanje in opozivanje prokure«. Za delniško družbo odreja P 369 v bistvu isto, vendar ne omenja nepremičnin in prokure, pač pa izvestne pravne posle, za katerih veljavnost je po P 388 tudi proti tretjim osebam potreben skupščinski sklep. Ker P 198 odst. 3 in 369 odst. 3 odrejata, da ni moči zastopne pravice omejiti z učinkom proti tretjim osebam, sme uprava družbo zavezovati tudi s posli, ki niso v nobeni zvezi z njenim namenom ali predmetom podjetja, samo da spadajo k izvrševanju kakršnega koli trgovinskega podjetja. Gre torej za to, katero podjetje je trgovinsko. P ne daje definicije trgovinskih poslov v tem smislu kakor A. Trговец je, kdor v lastnem imenu opravlja obrtno podjetje; kmetijsko gospodarstvo in svobodna obrt pa ne veljata za

pravic v družbi, vedno torej velja preskusiti, ali gre za dejanje družbeno-ali za dejanje individualnopravne narave.

¹⁰ Lehmann, op. cit., II. zv., str. 318 in sl.: načelstvo ne more več kot bi mogla družba. Vprašanje je le, kako daleč sega zastopna oblast načelstva v območju, ki je na razpolago družbi. Radi varnosti prometa je potrebno objektivno merilo. Tako bi bilo in zadostovalo bi, da sme načelstvo družbo zastopati v vseh stvareh, ki po naziranju prometa spadajo v navadno območje delavnosti določne družbe; zastopstvo naj bi se po obsegu krilo s poslovdstvom. Zakoni pa često razširjajo zastopno oblast in potem se pojavi vprašanje omejljivosti, ki bi jo bilo de lege ferenda dopustiti, če se omejitev naznani občinstvu.

obrti podjetji v tem smislu (P 2. 3). Trgovci so tudi trgovinske družbe, torej tudi delniška in družba z o. z., zato so po P 498 njihovi pravni posli, ki so zvezani z opravljanjem njihovega podjetja, trgovinski posli, pri čemer se domneva, da je vsak trgovčev pravni posel trgovinski. P 198, 369 segata daleč preko tega: družba je zavezana tudi s poslom, ki zanjo ni trgovinski, ker ne spada k njenemu podjetju, dovolj je, da je zvezan z opravljanjem kakršnega koli trgovinskega podjetja. To očitno ni mišljeno konkretno, sicer bi imela uprava samo oblast zastopati svojo družbo v poslih z drugim trgovinskim podjetjem, marveč abstraktno: zadostuje, da je posel sposoben spadati h kakemu trgovinskemu podjetju, t. j. h kakemu obrtnemu podjetju, ki ni poljedelsko ali svobodno, ne gre pa zato, ali res spada k določnemu trgovinskemu podjetju, t. j. k podjetju enega ali drugega obeh pogodbenikov. Če ne spada niti abstraktno k nikakršnemu trgovinskemu podjetju, uprava pač zanj nima zastopne oblasti. Ob ti na prvi pogled dokaj sklepčni razlagi pa dela izvestne težave razlika med družbo z o. z. in delniško družbo. Po P 158 se more prva ustanoviti samo za gospodarske namene, za drugo to ni rečeno, ona je trgovinska družba brez ozira na namen. Ali naj se P 198, 369 razumeta tako, da je družba z o. z. ali delniška družba zavezana tudi s pravnim poslom, ki je zvezan z izvrševanjem »podjetja« delniške družbe, katere namen je povsem idealen? Zdi se, da je tako, saj je tudi taka delniška družba trgovec. Ali pa naj bo razlika, da je delniška družba sicer trgovec, njeno »podjetje« pa je trgovinsko le, če je obrtno v smislu P 2 in 3? To bi se zdelo da je potrebna omejitev, toda prav dvomljivo je, ali se da spraviti v sklad s P 309, ki zahteva, da vsaka delniška družba v pravilih označi predmet podjetja; očitno izraz »podjetje« tu ni mišljen samo kot organizacija v gospodarske namene. Pojasnilo obsega zastopne pravice v P 198, 369 torej ni povsem posrečeno: ali pomeni prav toliko kakor da ga ni, tako da bi trebalo P uvrstiti v že obdelano skupino A, N itd., ali pa utegne povzročevati precejšnje težave. Vsekakor pa po P ne namen družbe ne njen predmet podjetja nista mišljena kot merili zastopne oblasti njene uprave in vsekakor zakonska zastopna oblast ni omejljiva ne s pravili ne z voljo kakega organa družbe.

9. L 187 odreja, da so organi proti dobrovernim tretjim osebam po zakonu ovlaščeni za zvezno osebo sklepati vse posle, ki jih more prinesiti n a m e n p o d j e t j a, torej ne katerega koli, temveč tega, določnega, zastopanega podjetja. Kar se tiče omejitev zakonske zastopne oblasti in njih učinkovitosti proti zvezni osebi in dobrovernim tretjim osebam, naj veljajo, kolikor ni posebnih predpisov, odredbe o kolektivni družbi, t. j. L 698, 699, ki odrejata, da sme »zastopnik v imenu družbe opravljati vse vrste pravnih dejanj, ki jih more prinesiti n a m e n d r u Ź b e,¹¹ ne more pa spreminjati družbene pogodbe in ne odsvojiti podjetja (»Geschäft«) kot celoto ali slično«. »Omejitev obsega zastopne oblasti nima zoper dobroverne tretje osebe pravnega učinka brez vpisa.« V javni register pa se lahko vpiše omejitev, da zastopa zastopnik samo glavni nastan ali samo podružnico, dalje kolektivno zastopstvo. V enem pogledu je omejitev jasna: ne gre za posle, ki spadajo h kakršnemu koli trgovinskemu podjetju (tako P), pa tudi ne za posle, ki so dejanski v zvezi z določnim podjetjem, marveč za posle, ki morejo biti (ne: so) v zvezi z namenom družbe ali podjetja. Ni pa jasno, kaj po L pomeni izraz »namen družbe« in kaj »namen podjetja«, in zlasti, ali pomenita isto. L 107 sicer v marginalni rubriki razlikuje pri zvezni osebi »namen in predmet« in odreja, da se morejo »združbe oseb... katerih gospodarski namen je opravljati ... obrt, ustanavljati le kot družbe z osebnostjo (delniška družba, družba z o. z. — —)«. »Družbe z osebnostjo se lahko ustanavljajo tudi za drugačne kot gospodarske namene.« »Predmet obratovanja (»Betrieb«) je... lahko vsaka vrsta poslov za gospodarske ali drugačne namene in pravila ga lahko navedejo splošno ali posebej.« Potem govori L 187 še o nenravnih in protipravnih namenih osebnih združb. Da je razlikovanje med »namenom družbe« in »predmetom podjetja« — vsaj za delniško družbo — namerno, se vidi iz L 293, 294, prav zato pa bi pričakovali, da bo zakon zahteval, naj se v pravilih navede oboje. Pa ni tako; po L 279 mora biti v pravilih delniške družbe naveden namen družbe ali

¹¹ L 187: »... alle Geschäfte... die der Zweck des Unternehmens mit sich bringen kann,« L 698 pa: »alle Arten von Rechtshandlungen und Geschäften, die der Zweck der Gesellschaft mit sich bringen kann.«

predmet podjetja, za družbo z o. z. pa zahteva L 390 samo da se navedi predmet podjetja, dasi L 389 še posebej naglaša, da se lahko osnuje v kateri koli namen. Na nobenem teh mest ni govora o »namenu podjetja«, tako da je prav temeljna odredba L 187 nejasna. Ne gre za dlakoceptstvo — ko ima zakon več pojmov, se vpraša, kaj je prav za prav merilo zastopne oblasti. Po L 187 odst. 1 namen podjetja, po L 187 odst. 3 namen družbe, po L 279 treba povedati namen družbe ali predmet podjetja, po L 390 predmet podjetja. Brez vidnega razloga bi se zastopna oblast različno merila pri vsaki obeh oblik družb, in pri delniški družbi bo merilo odvisno tudi od volje ustanoviteljev, kakor pač v pravilih povedo namen družbe ali predmet podjetja. Prometni varnosti te razlike ne služijo.

10. Jasno nadalje ni, ali so po L 699 odst. 2 poleg zakonske omejitve zastopne oblasti dovoljene še druge kot tiste, katerih vpis v javnostni register dopušča L 699 odst. 3. Zdi se, da so dovoljene, toda družba se more nanje sklicevati le, če dokaže, da so bile ali bi bile morale biti znane tretji osebi (a *contrario*, »dobroverna tretja oseba«). Kadar je bila tretja oseba glede omejitve v dobri veri, se more družba na omejitve sklicevati le, če je bila vpisana, toda vpisati se ne more vsaka omejitev, marveč le tiste izrecno navedene v L 699 odst. 3. Omejitve po vrsti in obsegu poslov, ki ne izhajajo iz namena družbe ali predmeta podjetja ali namena podjetja, more torej družba prigovarjati le, če nasprotniku dokaže »zlo vero«, vpisati pa takih omejitev ne more dati. Ta rešitev sicer dovolj jasno kaže, da zakonu niso pri srcu omejitve, ki bi segale preko zakonskih, in tudi nepravilne bi si je ne upali imenovati, toda dosledna je s stališča načel registrskega prava tako malo, da bi morali dvomiti o njeni pravilnosti, ako je ne bi potrjeval L-u tako sorodni NŠ, po čigar čl. 718 nima omejitev zakonske zastopne oblasti zoper dobroverne tretje osebe učinka, razen če gre za določbe o izključnem zastopanju glavnega nastana ali podružnice ali o skupnem zastopstvu in je taka določba vpisana v trgovinskem registru. NŠ je s tem sicer odpravil dvom, ki ga vzbuja L, toda dosleden s stališča registrskega prava tudi on ni.

11. Zgoraj v t. 9 obdelanih dvomov, ki jih izziva L, pa tudi NŠ ni odstranil. NŠ sicer nima skupnih odredb o pravnih

osebah, in stvarni razliki sta v tem, da se po NŠ 620 delniška družba lahko osnuje »tudi za drugačne kot gospodarske namene«, družba z o. z. pa po NŠ 772 samo za gospodarske namene, dalje v tem, da NŠ 626 pri delniški družbi zahteva napoved »predmeta in namena podjetja«, pri družbi z o. z. pa NŠ 776 kakor L 390 samo napoved predmeta podjetja, toda zastopna oblast uprave obsega pri obeh oblikah vsa pravna dejanja, ki jih more prinesiti »namen družbe« (NŠ 718, 814), pri čemer je prezrto, da treba pri družbi z o. z. navesti v pravilih samo predmet podjetja, pri delniški družbi pa ni treba navajati namena družbe, marveč namen podjetja. Ob vsem tem velja pomniti, da NŠ 648, 649 še točnejše od L 293, 294 razlikujeta namen družbe od predmeta podjetja, in da se iz njiju vidi, da je, za določno družbo, predmet podjetja ožji pojem od namena družbe.

12. Še preko L in NŠ sega v zaščiti družbe in obenem jasnejši od njiju je NIt., seveda pa je položaj tudi enostavnejši, kajti po NIt. 2247 se zahteva za vsako družbo namen delitve dobička od skupnega opravljanja izvestne gospodarske delavnosti. Zato pač zakon, govoreč o mejah zastopne oblasti uprave, sploh ne spominja namena družbe, marveč odreja (NIt. 2384, 2487, 2298), da »upravnik, ki ima zastopstvo družbe, more opravljati vsa dejanja, ki spadajo v družbeni predmet (atti che rientrano nell' oggetto sociale), izvzemši omejitve, ki izhajajo iz ustanovnega spisa ali iz pooblastila. Omejitve se ne morejo prigovarjati tretjim osebam, če niso vpisane v register podjetij ali se ne dokaže, da so tretje osebe vedele za nje«; sama nemarnost — vedeti morati — torej ne zadostuje, koluzije med upravnikom in tretjo osebo ni treba. Razun tega zahtevata NIt. 2328, 2475, da se v ustanovnem spisu kapitalške družbe navede oblast (poteri) upravnikov; iz NIt. 2298 sledi, da je s »poteri« mišljeno tako zastopstvo kakor poslovodstvo. NIt. daje torej samo po sebi točno merilo zakonske zastopne oblasti: okvir »družbenega predmeta«; zakonska oblast se na navedeni način lahko spremeni, zlasti tudi zoži z učinkom na ven. To je vsekakor doslednejše kot po L in NŠ; da se dá opustitev vpisa nadomestiti z dokazom nasprotnikove vednosti, vstreza enemu temeljnih načel registrskega prava (NIt. 2193 odst. 1, prim. A 25 odst. 2, 46 odst. 1 in dr.).

Težišče vprašanja po NIt. je »družbeni predmet«. Zakon ne opredeljuje tega pojma; z ozirom na to, da je namen družb enoten, bo pač v bistvu isto, kar drugi zakoni izražajo s »predmetom podjetja«. Ni pa odločilno, kaj bi moglo spadati v družbeni predmet, marveč kar res spada vanj. Ob dikciji »posli, ki jih more prinesiti namen družbe« se tretja oseba lahko nekako in abstracto zanaša na obstoj zastopne oblasti, dovolj je, da bi posel lahko spadal k namenu družbe; po besedilu NIt. je odločilno, ali res spada k predmetu družbe, za katero gre. Tretji osebi je naložena mnogo večja marljivost, družba je zaščitená bolje, promet slabše. Dvomljivo je celo, ali zakon ne sega predaleč. Saj bo prekoračitev zastopne oblasti pač lahko uveljavljala tudi dobroverna tretja oseba, kajti od nje ne bo moči zahtevati več kot od zastopnika družbe, ki lažje presoja, ali določno pravno dejanje spada v družbeni predmet ali ne. Tako bi se po NIt. družbi lahko izmuznil posel, ki bi ga rada priznala.¹²

13. Reči bomo smeli, da L in NŠ ščitita družbo bolje od zakonov skupine A, h kateri smemo v tem pogledu šteti tudi P, da pa v nekaterih pogledih nista tako jasna kakor bi lahko bila s točnejšo in doslednejšo rabo izrazov »namen družbe« in »predmet podjetja«. Za L velja to še bolj kot za NŠ. Bolj jasen je NIt., ki pa je jako nezaupen proti upravnikom družbe in »tretjim osebám«. Vendar se ne more na podstavi samega raziskavanja zakonskih besedil absolutno reči, kateri zakon ureja naše vprašanje najboljše, tako namreč, da bi bila s o r a z m e r n o e n a k o zaščitená na eni strani nefizični pravni subjekt in z njim, zlasti pri delniških družbah, neredko interesi velikega kroga ljudi, včasih vsega narodnega gospodarstva, na drugi strani zanesljivost prometa. Tudi, in morda predvsem, od činiteljev, ki niso taki, da bi se dalo z zakonom neposredno vplivati na nje, je odvisno, na kateri strani je potreba in možnost zaščite večja; dobra zaščita torej ni da bi morala biti nekako aritmetično

¹² Največ, kar bi se ob besedilu NIt. dalo reči, bi bilo, da zakon nima v mislih samo poslov, ki spadajo v družbeni predmet določne družbe, temveč tudi tiste, ki so pri družbi s takim družbenim predmetom redni in navadni (prim. A 47); zanesljivo to tolmačenje ni, vstrežalo bi pa potrebam prometa in ne moglo bi se reči, da naravnost nasprotuje besedilu.

enaka za obe stranki. Absolutno, povsod in vedno dobre pa pač ni. Skušnja uči, da je ob vsakem od dosedanjih načinov ureditve prišlo do pretresov in celo do polomov zbog nesmotrene, lahkoumne, zlonamerne rabe zastopne oblasti. Široko zaupanje, ki se odraža v A, je take pojave prav tako malo preprečevalo kakor tesnejši romanski sistem ali nauk ultra vires. P, L, NŠ, NIt. so najnovejši, po ne povsem novi poskusi najti pravo mero, življenje bo pokazalo, ali jim je to bolj uspelo in kateremu od njih. V zvezi s tistim, kar smo rekli v št. 7, pa bomo po proučitvi imenovanih štirih zakonov morda le smeli reči, da se način ureditve po A-ju, način neomejenosti in neomejljivosti zastopne oblasti ne širi, marveč da prevladuje omejenost in tudi omejljivost.

Privatni docent dr. iur. et phil. Rudolf Trofenik:

Uporaba tujega kazenskega prava po tuzemskem kazenskem sodišču

I. Uvod

Pri ugotavljanju zunanjega dejanskega stanu kakega kaznivega dejanja je večkrat potrebno, da mora sodišče razen zgolj kazenskih jemati v poštev še druge pravne norme. Kajti zunanjega dejanskega stanu kaznivega dejanja ne tvorijo samo predmeti, dejanja ali dejstva zunanjega sveta (n. pr. kakor so strup v § 167, odst. 2, t. 2 kz; naprava lažne listine v § 214 kz; sorodstvo v premi vrsti v § 284 kz), marveč tudi določena pravna razmerja in pravni pojmi, katerih vsebino je treba povzeti zopet iz drugih pravnih določb.¹ Tako mora kazensko sodišče pojme, ki tvorijo sestavino zunanjega dejanskega stanu kakega kaznivega dejanja, kot so n. pr. »zdravnik« (glej primere kaznivih dejanj v XXII poglavju kz; § 172, odst. 2, 3 kz), »branilec«, »javni notar« (§ 252 kz), »vladar«, »poslanik, diplomatski agent ali opravnik poslov« (§§ 308, 309 kz), »konkurz« (344 kz), »oporoča«, »menica«, »ček« (§ 215 kz) itd. uporabljati tudi za kazensko pravo v onem smislu, kakor jih vsebinsko določujejo norme zasebnega, meddržavnega, upravnega, ustavnega itd. prava. Skratka: tudi kazensko sodišče je pri subsumiranju pod določeni dejanski stan vezano na predpise ostalih pravnih področij, seveda kolikor tvorijo le-ti kak sestavni

¹ Dejanski stan kaznivega dejanja obsega storilca, dejanje z vsemi modalitetami ter objekt kaznivega dejanja. — Podrobno o tem v kazensko-pravni literaturi zelo problematičnem vprašanju glej Mezger, Strafrecht, 1931, str. 186. — Prim. tudi Liszt-Schmidt, Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, 25. izd., 1927, str. 239, ko pravi: »Die gesetzlichen Tatbestände werden aber keineswegs nur aus »Tatsachen« gebildet, vielmehr finden sich in ihnen auch rechtliche Beziehungen (»Fremdheit, »Beamter«, »Urkunde« usw.).«

del dejanskega stanu kaznivega dejanja ali kolikor se kazenskoppravna norma sama na te naravnost sklicuje ali navezuje. To velja brezizjemno za vse nekazenskoppravne norme domačega prava.²

Večkrat mora tuzemsko sodišče soditi o kaznivem dejanju, ki je bilo ali izvršeno v inozemstvu ali pa, da je bila z njim kršena inozemska pravna dobrina. V tem primeru utegnejo nastati vprašanja: ali mora tuzemsko kazensko sodišče, ko subsumira storjeno dejanje pod določeni dejanski stan domačega kazenskega zakona, razlikovati med tu- in inozemskimi nekazenskoppravnimi normami, ali pa mora oboje v enaki meri upoštevati. Ali mora tudi v teh primerih tuzemsko kazensko sodišče uporabljati predpise mednarodnega zasebnega in javnega prava, mednarodnega upravnega itd. prava? Da ponazorimo svoje vprašanje, vzemimo primer: Tuzemec je v Franciji lažno predružačil oporoko, s katero je na škodo pripadnika našega pravnega področja protipravno obogatel. Po katerem zasebnem pravu (francoskem ali našem) bo moralo naše kazensko sodišče preizkusiti, če je predružačena listina v smislu § 215 kz v resnici tudi oporoka? Isto vprašanje se utegne pojaviti tudi tedaj, ko gre za ugotovitev pojma javne listine (§ 214 kz), vrednostnega papirja, delnice (§ 216 kz) itd.

Na drugi strani pa se poraja vprašanje, ki povzroča tako v praksi kakor tudi v literaturi mnogo večje težave kakor gornje: Ali sme kazenski sodnik na kakršen koli način bodisi neposredno bodisi samo posredno upoštevati ali uporabljati inozemsko kazensko pravo? V modernem pravu še odločno prevladuje kot osnovno načelo za krajevno

² Vprašanje, koliko ima kak nekazenskoppravni pojem v kazenskem pravu svojo samostojno vsebino, obravnava Birkmeyer, ki razlikuje med primarnimi in sekundarnimi pravnimi pojmi. Primarni so oni, ki jih je pravo samo ustvarilo, n. pr. menica, ček, poroštvo itd.; sekundarni pa oni, ki jih je ustvarila sicer dnevna življenjska potreba, pa so postale šele pozneje pravni, ker jih je pravo kot že obstoječe prevzelo (n. pr. kup, posest itd.). Prve mora kazensko pravo presoati tako, kakor jih dotični zakon določa; druge — sekundarne — pa more vsaka pravna disciplina uporabljati za svoje območje po svojih lastnih kriterijih. — Gl. Neumeyer, Die verbotene Handlung im internat. Strafrecht, Zeitschr. f. d. ges. Strafrechtswissenschaft, Bd. 23, (1903), str. 437.

veljavo kazenskega zakona teritorialno načelo;³ zaradi tega moramo že kar vnaprej trditi, da je glede uporabe inozemskih kazenskopravnih norm sodnikova pravica zelo omejena. Vendar dopušča sodobno kazensko pravo, kakor bomo to še ugotovili v svojih izvajanjih, da tuzemsko kazensko sodišče vsaj v skromnem obsegu uporablja tudi tuje kazensko pravo. Kakor je razvidno tako iz zakonodaje posameznih držav kakor tudi iz sodobne kazenskopravne literature in sklepov meddržavnih kazenskopravnih kongresov,⁴ se nagiba stremljenje za tem, da se prizna tudi izvestnim kazenskopravnim normam izvenitorialni značaj, kakor ga imajo že davno nekatere določbe zasebnega prava.

Ta kratek uvod je bil potreben, da smo spoznali, da je glavna naloga naših izvajanj: ugotoviti mero in način uporabe tujega kazenskega prava po domačem kazenskem sodišču.^{4a}

Vprašanje kolizije domačega in tujega zasebnega prava v meddržavnem kazenskem pravu pa spada prvenstveno v področje mednarodnega zasebnega prava, ki pa se mora pri reševanju nastajajočih kolizij deloma ozirati tudi na določbe meddržavnega kazenskega prava. Ker je to vprašanje pretežno civilistično, zato o tem tukaj ne moremo podrobno razpravljati.⁵

II. Teoretična utemeljitev

Težišče naše razprave bo na tem poglavju, ker nam baš to vprašanje, kakor smo to že zgoraj omenili, povzroča v praksi kakor tudi v teoriji, čeprav le na videz, največ težav. Toda preden preidemo k podrobnemu obravnavanju po-

³ Prim. R. Trofenik, Teritorialno načelo v kazenskem pravu, ZZR, XIX, 1943.

⁴ Na prvem mestu moramo vsekakor omeniti II. meddržavni kongres, ki ga je priredila »Association internationale de Droit pénal« l. 1929. v Bukarešti. — Glej tam sprejete resolucije v »Actes du congrès«, Paris, 1930.

^{4a} Sistematično spada to vprašanje v tkz. meddržavno kazensko pravo, čigar naloga je med drugim tudi ta, da določa, katere inozemske pravne norme naj uporablja tuzemsko kazensko sodišče. — Gl. podrobno Trofenik, Uvod v meddržavno kazensko pravo, SP, LVII, 1943, str. 9.

⁵ Gl. o tem vprašanju Bartoš, Sukob privatnih zakona u krivičnom pravu, Arhiv, knj. 40, (1931), str. 68. — Donnedieu de Va-

sameznih primerov uporabe tujega kazenskega prava po tuzemskem kazenskem sodišču, moramo še na kratko ugotoviti, katere in kakšne so zapreke v zakonodaji kakor tudi v kazenskopravni literaturi, da nimajo tudi nekatere kazenskopravne norme osebni značaj, kakor ga ima že večina določb zasebnega prava. Ugovori pravnikov proti temu so predvsem modernega izvora. Šele začetkom 19. stoletja se pojavlja stremljenje, ki hoče dati kazenskopravnim normam izključno le teritorialen značaj. Nastalo je pod vplivom takratnih političnih in socialnih razmer; zlasti so na to vplivale ideje, ki jih je razvila francoska revolucija.⁶ Absolutna premoč teritorialnega načela v kazenskem pravu je dobila svojo klasično formulo v že premnogokrat citirani določbi francoskega Code civila iz leta 1804: »Les lois de police et de sûreté obligent tous ceux qui habitent le territoire« (Art. 3, § 1). Na tem mestu ne moremo podrobno posegati v zgodovino kazenskega prava in tako pokazati, da je nekoč tudi za to veljalo personalitetno načelo, seveda le kolikor je bilo to združljivo z naravo kazenskega prava samega.⁷

Kateri so oni ugovori, ki jih navajajo zoper izventorialno veljavo kazenskopravnih norm?

P r v i u g o v o r : Kazenskopravne norme služijo prvenstveno le zaščiti javnega reda, zato so tudi del javnega prava. Kot take so izraz državne suverenosti. Ker sega oblast države le do njenih meja, zato je tudi uporaba pravnih norm, ki jih

bres, Les rapports de la sanction pénal et de la sanction civil en droit international, v Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, L. II, (1937), str. 391.

⁶ Prim. Montesquieu, De l'esprit des lois, L. XXVI., ko pravi: »Les lois politiques demandent que tout homme soit soumis aux tribunaux criminels et civils du pays où il est, et à l'animadversion du souverain.« — Rousseau, Contrat social, L. IV, ch. II.: »Quand l'Etat est institué, le consentement est dans la résidence: habiter le territoire, c'est se soumettre à la souveraineté.« Pod vplivom Rousseaujevih idej je zagovornik teritorialnosti kazenskopravnih norm tudi Beccaria (Dei delitti e delle pene, 1764). — Voltaire, (Dictionnaire philosophique, geslo: Crimes et délits de temps et de lieu) pravi, da sledi iz krajevnega značaja kazni-vega dejanja tudi krajevnost kazenskopravne represije.

⁷ Prim. Trofenik, Uvod, str. 3. — Tudi v kazenskopravni zakonodaji 18. stol. zasledimo še uporabo tujega kazenskega prava. Tako Codex iuris Bavarici criminalis (1751), ko določa: »Bey

izda država, omejena izključno le na področje državnega ozemlja. Izven domače države zakoni ne obvezujejo ter so brez učinka. Za kazensko pravo velja stara pravna rečenica: »Quod est in territorio, etiam est de territorio, leges non obligant extra territorium.«⁸

Ta ugovor je dokaj lahko ovreči. Tudi zasebnopravne norme služijo po svojem končnem smotru ohranitvi in zaščiti javnega reda. Prav tako so tudi one izraz ene in iste državne suverenosti. Obojne zakone, kazensko- in zasebnopravne, je izdalo eno in isto zakonodajno telo po enakem, točno določenem zakonodajnem postopku. Njih nastanek je enak ter v enaki meri tudi obvezujejo. Formalno tvorijo torej eno in isto skupino pravnih predpisov, zakone, v razliko od uredb; ločijo pa se med seboj samo po svoji vsebini. V pravni praksi kakor v literaturi tudi ni več spora o dopustnosti, da uporabljajo tuzemska sodišča inozemske zasebnopravne nor-

jeder Bestrafung ist zuvörderst auf die Rechten und Gewohnheiten jeden Orths, wo das Verbrechen begangen worden, zu sehen, und da selbes an einem Orth angefangen, anderwärts aber vollstreckt worden, so steht in des Richters Willkühr, ob er die Straff nach den Gesetzen des ersten oder anderen Orths dictieren wolle.« (I. Teil, 1. Kap., § 37.) — Prim. tudi *Preussisches Landrecht* (1794, II. Teil, 20. Titel, §§ 13—15), ki določa: »Fremde, wenn sie wegen auswärtig begangener Verbrechen zur Strafe gezogen werden sollen, müssen nach den Gesetzen des Ortes, wo sie das Verbrechen begangen haben, beurteilt werden (§ 14).

⁸ Tako med drugimi tudi Binding, *Handbuch des Strafrechts*, I., 1885, 372: »Will ein Staat seinen Strafanspruch geltend machen, so kann er sich nur auf sein eigenes Strafgesetz stützen: für seine Gerichte existiren deshalb fremde Strafgesetze nicht. Einem deutschen Richter zumuten französisches Gesetz seinem Urteil zu Grunde zu legen heißt die deutschen Landesherrn französischer Staatsgewalt unterwerfen, bedeutet deshalb eine Preisgabe deutscher Souveränität.« — V sličnem smislu tudi A begg, *Ueber die Bestrafung der im Auslande begangenen Verbrechen*, 1819, str. 65. — R. Garraud, *Traité théorique et pratique du droit pénal français*, 3e edit., 1913, T. I., str. 348—422. — Pasquale Fiore (prev. Ch. Antoine) *Traité de droit pénal international*, 1880, T. I., »Il n'est jamais admissible que les magistrats puissent juger par application des lois pénales étrangères.« (str. 131). — Manzini, *Trattato di diritto penale*, V. I., 1941, str. 408. — Isto načelo zagovarjajo anglo-ameriški pravniki. Prim. Minor, *Conflict of law or private international law*, 1901, str. 498. — Dicey, *A digest of the law of England with reference to the conflict of laws*, 1896, str. 667.

me.⁹ Primer: Pri presojanju pravne ali poslovne sposobnosti tujca pri nas, bo moralo naše sodišče rešiti to vprašanje po tujčevi *lex nationalis*. Zakaj bi ne smelo veljati isto načelo vsaj glede nekaterih kazenskopравnih norm, ki služijo zgolj zaščitni interesov poedinca in so zaradi tega naravnost osebnega značaja? Ta gornja teorija ima svoj izvor v napačnem pojmovanju državne suverenosti, ki je imela v raznih dobah svojega razvoja kar najrazličnejšo vsebino.¹⁰ Tako trdi tudi francoski internacionalist *Bartin*,¹¹ da moramo glede zakonodaje ločiti pri suverenosti dva pomena: suverenost države v zasebnopravni na eni in v kazenskopравni zakonodaji na drugi strani. Obe se med seboj ostro razlikujeta ter ima vsaka zase svoje posebne attribute. Mednarodno zasebno pravo rešuje konflikt dveh suverenih zakonodaj, ki je nastal zaradi interesov poedincev; v meddržavnem kazenskem pravu pa je konflikt dveh suverenosti zaradi javnega interesa. Tako *Bartin*.¹² Vprašanje suverenosti prihaja v našem primeru v poštev le, kolikor bi iz pojmovanja suverenosti sledilo, da se domače pravne norme načeloma ne smejo uporabljati v inozemstvu in obratno. Baš prav nasprotno pa vidimo, da se zasebnopravne norme uporabljajo tudi po

⁹ Nasprotno sodobna pravna znanost že razpravlja o izventeritorialni veljavi tudi ostalih zakonov. Prim. *Fedozzi*, *De l'efficacité extraterritoriale des lois et des actes de droit public*, v *Recueil des Cours*, T. II, 1929, str. 145: »Le problème de l'efficacité extraterritoriale de lois n'est pas un problème propre exclusivement au droit privé, mais il peut se poser pour toutes les lois.« — Glej tudi *Niboyet*, *Manuel de droit international privé*, II. izd., str. 13: »Les conflits des lois peuvent avoir pour objet des lois quelconques...«

¹⁰ Gl. *Pitamie*, *Država*, 1927, str. 27. — Gl. tudi *Jellinek*, *Allg. Staatslehre*, 3. izd., 1922, ko pravi: »Souveränität ist ihrem geschichtlichen Ursprunge nach eine politische Vorstellung, die sich später zu einer juristischen verdichtet hat« (str. 435).

¹¹ *Bartin*, *Principes de droit international privé*, V. I, 1930, str. 33.

¹² *Op. cit.* str. 35, ko pravi: »Nous sommes donc, en matière de droit privé et en matière de droit pénal, en présence de deux notions différents de la souveraineté, sous son aspect législatif et juridictionnel, et c'est pour cela que le droit international privé se distingue nettement du droit pénal international, et qu'il faut se garder de raisonner l'un a l'autre.« — »Bref, la notion de souveraineté, fondement de tout système de solution des conflits internationaux de lois ou de juridiction, n'est plus ici la même qu'en matière de droit privé« (str. 34).

inozemskih sodiščih¹³ in tudi večina prejšnjih in sodobnih kazenskih zakonov, čeprav nekateri še v zelo skromnem obsegu, dopušča neposredno ali posredno uporabo tujega kazenskega prava. Tako nam praksa dokazuje, da pojem suverenosti v nobenem oziru ne izključuje ali preprečuje uporabe tujega prava po domačih sodiščih. Kajti pravne norme, zasebno- in kazenskopravne, imajo svojo izvedljivo veljavo samo tedaj in le zaradi tega, ker to izrečno dopušča prizadeti pravni red, ki na te tuje pravne norme navezuje.¹⁴ Katere inozemske kazenskopravne norme pa naj imajo izventeritorialno veljavo in učinek? To vprašanje nima s suverenostjo države na zakonodajnem področju nobene zveze. Samo kriminalnopolitični razlogi so odločilni, katere kazenskopravne norme naj veljajo tudi izven ozemlja, kjer so bile izdane. Pri tem pa moramo, kakor bomo to še pozneje podrobno obravnavali, takoj od začetka omeniti, da niso vse kazenskopravne norme že zaradi svoje narave same sposobne, da bi veljale tudi izven domačega področja.

Drugi ugovor: Kazensko pravo služi izključno le zaščitni javnega interesa in varnosti določenega ozemlja; zaradi tega svojega socialnozaščitnega značaja so kazenskopravne norme že po svoji notranji naravi same izključno le teritorialne. Ker pa služi zasebno pravo prvenstveno interesom poedinca, zato morejo biti te norme tudi osebne, seveda

¹³ V mednarodnem zasebnem pravu velja kot navezna norma za zasebnopravni delikt *lex loci delicti commissi*. — Gl. Lapažne, Mednarodno in medpokrajinsko zasebno pravo, 1929, str. 170: »Stara, nikjer in nikoli resno osporjena in po stoletni praksi preskušena kolizijska norma mednarodnega civilnega deliktnega prava je *lex loci delicti commissi*. ... Korespondira tudi s poglavitno kolizijsko normo mednarodnega kazenskega prava.« — Prim. tudi Walker, Internationales Privatrecht, 1921, str. 440. — V zakonodaji jo v tem smislu normirata čl. 793 črnogorskega imovinskega zakonika in čl. 11 poljskega zakona št. 581. Če velja za inozemski civilni delikt, ki utegne v konkretnem primeru tvoriti tudi dejanski stan za kriminalni delikt, *lex loci*, zakaj mora nasprotno veljati za kriminalni delikt *lex fori*?

¹⁴ Tako Donnedieu de Vabres, *Les principes modernes de droit pénal international*, 1928, str. 182: »Quand un juge, le juge français, par exemple, applique à un rapport de droit la loi pénale étrangère, il obéit à l'ordre de son souverain qui, estimant que cette loi, à raison de sa nature propre et de son but social, est la mieux qualifiée pour régir

le, če to dopušča narava ali vsebina dotične pravne norme same. Inozemska veljava pravnih norm je tedaj popolnoma nezavisna od vprašanja suverenosti. Za njo je merodajen le končni smoter, ki ga zasleduje vsaka pravna norma.

Ta ugovor ima zase gotovo mnogo pravičnega. V načelu mu moramo pritrditi. Zavračati pa moramo naziranje, da bi bile kazenskopravne norme izključno le teritorialne in to zaradi tega, ker služijo samo zaščiti javnega in družabnega reda. Če proučimo poedine določbe modernih kazenskih zakonov, pridemo do zaključka, da niso vse kazenskopravne norme socialnozaščitne narave, marveč, da služijo nekatere zgolj zaščiti določene osebe ali pa, da so sploh po svoji naravi sami že strogo osebne značaja.^{15 16} Seveda je slednjih neprimerno manj, tako da tvorijo v sistemu kazensko-pravnih norm pravo izjemo.

le rapport, se l'est appropriée, et en a fait, occasionnellement, la loi française. — Prim tudi cit. Actes du congrès, str. 463; Valéry, Manuel de droit international privé, 1914, str. 489. — Arminjon, Précis de droit international privé, T. I., 1927, str. 34; — Binding, op. cit. str. 372.

¹⁵ Prim. o tem vprašanju izčrpna izvajanja Donnedieu de Vabres-a, op. cit. str. 192. — Bustamente, Projet de Code de droit international privé, Paris 1925 (prevod Goulé) določa: Art. 304. Aucun Etat contractant n'appliquera sur son territoire les lois pénales des autres. — Art. 305. Nonobstant la disposition de l'article précédent, chaque Etat contractant pourra observer et appliquer la législation étrangère en matière pénale pour tout ce qui touche à l'âge comme excuse absolutoire ou atténuante de la responsabilité, à tous délits qui dépendent de la minorité d'âge de la victime, ou dont l'existence et la gravité sont subordonnées à l'âge, à ceux qui sont soumis à certaines relations de famille entre l'accusé et la victime ou un tiers, et aux règles qui donnent un caractère préjudiciel à une question d'état civil. — Enako tudi M. Travers, Le droit pénal international en temps de paix et en temps de guerre, 1920—22, V. I., str. 103. Osebni značaj kazensko-pravnih norm zanika med drugimi tudi G. Battaglini, ki pravi: »Il n'y a pas de lois pénales personnelles, de garantie individuelle. Toutes les lois sont de protection sociale.« (Glej Actes du congrès de Bucarest 1929, str. 237.)

¹⁶ Te kazenskopravne norme moremo deliti v tri skupine: 1. Norme, ki določajo kazenskopravno polnoletnost storilca. Ta je, kakor bomo videli, v poedinah državah različna. 2. Norme, ki določajo najnižjo starostno mejo za kazenskopravno zaščito določenih oseb pred izvestnimi kaznivimi dejanji (prim. zlasti kazniva dejanja zoper javno moralno kakor so §§ 273, 274, 276 kz). 3. Norme, ki določajo, da je sorodstveno ali rodbinsko razmerje med storilcem in poškodovancem pogoj za kaznivost

Zaradi lažjega razumevanja hočemo to pokazati na sledečih primerih: 1. Starostna meja, ki določa, da zadenejo storilca kaznivega dejanja v celoti vse sankcije kazenskega prava (tkzv. kazenskopravna polnoletnost), je v poedinih kazenskih zakonih različno urejena. Po našem kz je taka meja 21. leto, po francoskem Code pénalu pa 18. leto. Če izvrši 19-letni Francoz pri nas umor (§ 167 odst. 2 kz), ga bodo morala naša sodišča smatrati kot starejšega maloletnika; če bi ga pa sodilo zaradi tega dejanja francosko sodišče, potem bi se sodil kot kazenskopravno polnoletna oseba. V prvem primeru bi užival tak starejši maloletnik omilitve, ki jih naš kz predvideva za starejše maloletnike (§ 30 kz), v drugem pa ga zadenejo kot kazenskopravno polnoletno osebo vse ostrine francoskega kazenskega prava. V enem primeru torej le časna kazen, v drugem pa — smrt. In vse to je odvisno zgolj od slučaja, katero oblastvo, naše ali francosko, ga bo poprej zagrabilo.¹⁷ Že iz tega enostavnega primera je dovolj jasno razvidno, da je ta kazenskopravna norma po svojem smotru strogo osebne značaja. Kajti legalna določitev starostne meje za stopnjo kazenskopravne odgovornosti je le v korist storilca, ne pa družbe same.¹⁸ Taka različna določitev starosti kazenskopravne polnoletnosti v poedinih kazenskih zakonih je pač nujna posledica onih posebnih rasnih, klimatičnih in bioloških svojstev, ki pospešujejo ali zadržujejo duševni in telesni razvoj prebivalstva določenega ozemlja. In baš isti razlogi so bili odločilni tudi pri določitvi starostne meje za poslovno sposobnost poedinca, kakor jo predvidevajo norme zasebnega prava posameznih držav. Zakaj bi bilo zaradi tega kriminalnopolitično neprimerno, da bi sodišča pri sojenju inozemcev (ki seveda niso bili

dejanja sploh ali če zavisi od tega omilitve ali poostreitev kazni. Tako n. pr. vprašanje obstoja zakona v primeru bigamije (prim. § 290 kz); obstoj sorodstva ali zakona v primeru tatvine med sorodniki ali zakoncema (prim. §§ 324, 325 kz). — Glej o tem vprašanju si nasprotujoča mnenja: *Donnedieu de Vabres, Principes*, str. 192, *M. Roux, Cours de droit criminel français*, 1927, str. 44. — Poročila in debate o tem vprašanju na II. meddrž. kazenskopravnem kongresu v Bukarešti l. 1929. Glej *Actes du congrès*. Prim. tudi *Bustamentov načrt cit. pod op. 15.*

¹⁷ Prim. *Trofenik, Uvod*, str. 5, op. 14.

¹⁸ *Donnedieu de Vabres, cit. Actes du congrès*, str. 489.

rojeni ali od rojstva stalno naseljeni v dotični državi ter so se tako več ali manj prilagodili svojstvenim posebnostim te dežele) jemala kot starostno mejo stopnjo kazenskopravne odgovornosti storilčeve ono, ki jo določa njegovo domače kazensko pravo? 2. Po § 273 kz uživa ženska oseba, ki še ni dovršila 14. leta, absolutno zaščito svoje spolne integritete. Tudi če bi sama privolila v tako dejanje, se storilec vendarle kaznuje. Po francoskem kz je taka zaščita omejena na dovršeno 13. leto, po španskem kz pa celo na 12. leto. Ta vsebinska raznolikost teh sličnih določb, ki prav gotovo temelji na naravnih posebnostih vsake dežele in naroda, vodi do dokaj čudnih pravnih posledic. Francozinja, ki je že dovršila 13. leto, pa še ne 14. leta, uživa pri nas zaščito, dočim v svoji domovini te zaščite več ne potrebuje, ker jo smatrajo že za spolno zrelo ženo. Če bi to dejanje presojala francoska sodišča, ostane storilec nekazniv. Nasprotno pa, če bi se to izvršilo pri nas in bi sodila naša sodišča, bi morali storilca obsoditi. Če analiziramo določbo § 273 kz tudi po njenem kriminalnopolitičnem smotru, vidimo, da je § 273 kz prav gotovo postavljen izključno le v interesu nezrele spolne žene; zaradi tega je naravnost brezsmiselno, da bi to absolutno zaščito uživale pri nas tudi one žene, ki je v svoji domovini ne uživajo, ker je več ne potrebujejo. Obratno pa bi bila pripadnica našega pravnega območja, ki je že dovršila 13. leto starosti na Francoskem, brez tzd. zaščite, čeprav še take zaščite iz fizioloških razlogov potrebuje. Na dlani je, da § 273 kz ni postavljen zaradi zaščite javnega reda, marveč le v interesu prizadete žene. Zategadelj ima ta določba osebni, ne pa teritorialni značaj. Slične norme so tudi v §§ 274 odst. 1. t. 1., 276 kz.

Iz teh primerov je dovolj jasno razvidno, da imamo tzd. dvoje vrst kazenskopravnih norm: ene so namenjene zaščiti družbe in njenega javnega reda, druge pa služijo zgolj zaščiti poedinca. Zaradi tega moramo smatrati, da so prve zaradi svoje vsebine in smotra, ki ga zasledujejo, teritorialne; druge pa so personalne. Prve se smejo izključno uporabljati le na ozemlju, kjer so bile izdane, druge pa so sposobne, da sledijo osebi, katere zaščiti so namenjene, tudi v inozemstvo.

Tretji ugovor, ki ga nekateri navajajo, ni načelnega, ampak le praktičnega značaja.¹⁰ Čeprav moremo —

tako ti ugovorniki razlagajo — teoretično več ali manj zagovarjati izvenitorialno veljavo kazenskopравnih norm, jo moramo vendar zaradi smotrnosti zavračati, ker uporaba inozemskih kazenskopравnih norm nasprotuje zahtevam praktičnosti in smotrnosti v kazenskem pravosodstvu. Kateri so ti razlogi, ki govorijo proti? P r v i č : sodnik bi moral v tem primeru temeljito poznati ne samo domače, marveč tudi vse inozemske kazenskopравne norme, ki trenutno veljajo v poedinah državah. To pa je praktično malodane nemogoče; kajti sodnik nima vedno na razpolago niti besedila tujih kazenskih zakonov niti ni vedno mogoče, da bi mogli od vsakega sodnika zahtevati tudi podrobno znanje tujega kazenskega prava, ko vendar že domače kazensko pravo samo zaradi svojih mnogoštevilnih problemov v zadostni meri zaposluje sodnika. Če se samo površno ozremo po sodobnih kazenskih zakonih, vidimo, da so dandanes spričo vedno večje nagibnosti k zenačenju kazenskega prava idejne razlike med njimi vedno manjše in da tudi njih sistematika ni bistveno različna, tako da je sodniku že zaradi tega v veliki meri možnost hitre orientacije po tujih kazenskih zakonih bistveno olajšana. Povsem drug položaj pa je v zasebnem pravu, ki obsega številčno neprimerno več določb kakor kazensko pravo.²⁰ Treba je samo omeniti mnogoštevilne stranske, a vendar važne zakone. In vse te norme mora civilni sodnik po določbah mednarodnega zasebnega prava v enaki meri vpoštovati kakor domače pravo. Kje se nam torej porajajo večje praktične težkoče: v mednarodnem zasebnem ali v kazenskem pravu? Priznati moramo sicer, da še dandanes nimamo na razpolago enotno urejene sistematične, popolne in uradne zbirke oficialnih prevodov tujih kazenskih zakonov. Tega tudi mali narodi sploh ali vsaj še dolgo ne bodo imeli. Toda navzlic temu se da ta zgolj praktična zapreka gladko premostiti, saj imamo že

¹⁹ Tako J o f é. De l'application par le juge national des lois pénales étrangères, v cit. Actes du congrès, str. 201.

²⁰ »L'application des lois pénales étrangères est plus facile que celle des lois civiles; car ces lois sont moins nombreuses, donc plus aisées à connaître; elles offrent entre elles moins de différences, et ces différences iront, chaque jour, s'atténuant.« — Donpedieu de Vabres, Principes, str. 210. Enako cit. Actes du congrès, str. 465.

sistematične, čeprav ne zaključene in ne uradne zbirke prevodov kazenskih zakonov in celo njihovih načrtov v svetovnih jezikih.^{21 22} Spričo tega je pač dokaj lahko, da se sodišče poslužuje tudi tujih kazenskopravnih norm.²³ D r u g i č : domače kazensko sodstvo se vrši po že ustaljenih načelih, ki jih sprti urejuje praksa vrhovnega sodišča. Pri uporabi tujih kazenskopravnih norm pa se utegne zgoditi, da bi naš kazenski sodnik uporabil inozemsko kazensko-pravno normo baš v docela nasprotnem smislu, kakor je to ustanovila inozemska sodna praksa. Tudi glede tega ugovora moramo kazati na to, kar smo že zgoraj omenili. Sodobna znanost na eni in stremljenje človeka po jasnosti in napredku na drugi strani sta danes že na takem višku, da se dado premagati vse težave, ki nasprotujejo človeškemu hrepenju po resnici in pravici. Zato moramo pritrditi slovitemu Carrari, ko pravi: »Tudi takrat, kadar naj italijanski sodniki

²¹ Predvsem moramo omeniti znano nemško zbirko »Sammlung Außerdeutscher Strafgesetzbücher«, ki priobčuje prevode tako kazenskih zakonov kakor tudi njihovih načrtov. V francoščini izhaja »Collection des Lois pénales étrangères«, ki jo izdaja Association Internationale de Droit pénal. Le-ta ima med drugimi tudi namen, da oskrbi poleg prevodov zakonskih besedil tudi prevode načelnih sodnih odločb kakor tudi sistematične obdelave poedinih kaz. zakonov (čl. 2 štatuta).

²² Tudi v mnogih meddržavnih pogodbah o izročitvi zločincev ter pravne pomoči najdemo že predpise, ki obvezujejo obe pogodbeni stranki, da se med seboj obveščujeta ter dajeta pojasnila o svojem domačem pravu. — Prim. čl. 17 pogodbe o izročitvi zločincev med Bolgarijo in Jugoslavijo iz l. 1923; enako izročitvena pogodba med Albanijo in Jugoslavijo iz l. 1926. Gl. N. P a h o r u k o v, Zbirka ugovora i konvencija o pravnoj pomoči u gradjanskim i krivičnim stvarima, Beograd 1932. — Prim. tudi pravnopomočne pogodbe, ki predvidevajo obvestila o svojih zakonodajah, z Belgijo (čl. 8), s Češkoslovaško (čl. 32), z Italijo (čl. 17), z Ogrsko (čl. 26) in s Poljsko (čl. 21). (Vidi R. S a j o v i c, Civilni pravdni postopnik, 1939, Dodatek II.: Pogodbe o mednarodni pravni pomoči.) — Komisija za postopno kodifikacijo meddržavnega prava je l. 1927. tzd. sprejela sledeči člen: »Les parties contractantes s'engagent à se fournir réciproquement, au sujet d'affaires pénales, des renseignements sur la législation en vigueur chez elles. Elles se communiqueront réciproquement la liste des autorités qui sont tenues de fournir ces renseignements« (čl. 8).

²³ Spričo vedno bolj in bolj naraščajočega pravnega prometa med državami ima večina pravosodnih ministrstev posebne odseke, ki so izključno pristojni za vprašanja meddržavnega prometa tako v kazenskih kakor tudi v civilnih zadevah. V Jugoslaviji je spadal v pravni oddelek

presojajo o veljavnosti oporoke, ki je bila napravljena v Petrogradu ali Londonu, morajo najskrbneje do podrobnosti vpoštevati rusko ali angleško pravo; zaradi tega ni bila njihova znanost nikdar v zadregi niti niso odklonili, da o stvari sami razsodijo.«²⁴

Kakor vsako pravo tako je tudi kazensko postavljeno za ureditev življenja človeške družbe. Ker je pravo po svojem zadnjem smotru izključno namenjeno le družbi sami, zato po svoji sestavi ni statične, marveč dinamične narave. Njegov ustroj in vsebina se izpreminjata pod vplivom vsakokratnih velikih gospodarskih, socialnih in kulturnih preobratov. To nam priča večtisočletna pravna zgodovina. Dinamičnost prava je predvsem in najbolj prišla do izraza v zasebnem pravu. To se je moralo kot prometno in rodbinsko pravo nujno prilagoditi zahtevam časa. Njegova veljava zaradi tega ni ostala krajevno omejena; potreba življenja je povzročila, da je veljalo pod določenimi pogoji tudi izven domačega ozemlja. Edino kazensko pravo je ostalo pod vplivom klasične šole več ali manj statično; dokaj počasi je sledilo modernemu razvoju, ki je zajel družabno življenje. Napram drugim pravnim disciplinam je trdno vztrajalo na absolutni veljavi teritorialnega načela in to v vseh njegovih posledicah. Kakor smo že zgoraj omenili, ni prav nobenih takih razlogov, izhajajočih iz posebne narave kazenskega prava samega, da bi mogli zaradi tega odrekati določenim kazenskopravnim normam izventeritorialni značaj; to tem manj, ker moremo opazovati, da se nagiba vsa človeška delavnost in udejstvovanje nujno v vsó človeško občestvenost, ki sega preko in nad teritorialne meje. Zato smemo upravičeno pričakovati, da bo tudi kazensko pravo šlo preko vseh ovir, ki mu jih stavlja pretirana izvedba teritorialnega načela glede izventeritorialne veljave njegovih norm. Absolutna teritorialnost kazenskega prava znači namreč že sama po sebi zanikanje meddržavnega kazenskega prava samega.

pravosodnega ministrstva poseben referat za meddržavni pravni promet. (Glej uredbo o ureditvi ministrstva pravde, Služb. nov. ex 1929, str. 1013.) — Francija ima že od l. 1908 naprej poseben »Office de législation étrangère et de droit international«.

²⁴ Carrara, Opuscoli di diritto criminale vol. II. (Delitti commessi all'estero), 1898.

III. Način uporabe inozemskega kazenskega prava

Teoretično more tuzemsko sodišče uporabljati inozemsko kazensko pravo: 1. kadar je bilo kaznivo dejanje izvršeno v inozemstvu; 2. kadar je storilec inozemec in 3. kadar je bila s kaznivim dejanjem ogrožena ali poškodovana inozemska pravna dobrina; torej vedno le, če ima vsaj eden izmed elementov zločina inozemski značaj. Če se ozremo po sodobnih kazenskih zakonih, vidimo, da se uporablja tuje kazensko pravo dejansko le, kadar je bilo kaznivo dejanje izvršeno v inozemstvu, na kazniva dejanja, izvršena v tuzemstvu, pa izključno le domače kazensko pravo, in to ne glede na državljanstvo pripadnosti storilca ali na inozemski značaj poškodovane pravne dobrine.

Uporaba inozemskega kazenskega prava more biti neposredna ali posredna. Kadar mora tuzemski sodnik po določbah domače kazenskopravne navezne norme bodisi celoma bodisi deloma uporabljati inozemsko kazensko pravo v enaki meri in na isti način kakor domače pravo (t. j., da po njem ugotavlja dejanski stan in krivdo, izreka kazen itd.), tedaj govorimo o neposredni uporabi tujega kazenskega prava. Večkrat — in ta način uporabe tujega kazenskega prava zaenkrat v sodobnem kazenskem pravu še prevladuje — pa vidimo, da velja načeloma le domače kazensko pravo, vendar njegova uporaba na inozemska kazniva dejanja pa zopet zavisi od tega, če je izvršeno dejanje tudi po kazenskem zakonu kraja storitve kaznivo. Kaznivost po tujem kazenskem pravu je torej pogoj, da tuzemski kazenski sodnik uporablja domače kazensko pravo, če pride pri nas do sojenja zaradi tega dejanja. Seveda velja tudi obratna posledica, da do sojenja po našem sodišču sploh ne pride, če inozemsko kazensko pravo izvršenega dejanja ne smatra za kaznivo. V teh primerih uporablja naš sodnik tuje kazensko pravo le posredno.

Pod vidikom neposredne in posredne uporabe tujega kazenskega prava hočemo podrobno razpravljati v naslednjem.

A. Neposredna uporaba

Neposredno se tuje pravo uporablja v največjem obsegu in na najpopolnejši način samo v mednarodnem zasebnem pravu. Načelo neposredne uporabe tujega prava pa v so-

dobnih kazenskih zakonih ni v celoti prodrlo in tako prišlo do onega izraza in veljave, kakor jo ima v zasebnem pravu. Vendar pa poznamo tako iz zgodovine kazenskega prava kakor iz nekaterih sodobnih kazenskih zakonov te-le načine neposredne uporabe tujega kazenskega prava.

a) Sistem *legis mitioris*. Če je bilo kaznivo dejanje izvršeno v inozemstvu, more nastati konkurenca med tuzemskim kazenskim zakonikom kot *lex fori* ter inozemskim kot *lex loci delicti commissi*. Nekateri kazenskopravni zakonodajci, v katerih še danes glede njihove krajevne veljave odločno prevladuje teritorialno načelo, dopuščajo tudi v takem primeru le izključno uporabo domačega kazenskega prava. *Lex loci delicti commissi* sploh ne prihaja v poštev. Nasprotno pa imamo zopet take kazenske zakone,²⁵ ki določajo, da mora sodnik v primeru inozemskega kaznivega dejanja uporabljati inozemski kazenski zakon, ki velja kot *lex loci*, če je le-ta v celoti svojih določb za obtoženca milejši. Sodnik bo moral tedaj uporabljati izključno inozemske materialne kazenskopravne norme; izreči bo smel celo tako kazenskopravno sankcijo, ki je *lex fori* sicer ne predvideva, pač pa jo pozna *lex loci* kot *mitior lex*.²⁶ Tudi v tenorju sodbe same bodo navedene le inozemske pravne določbe, po katerih so bile izrečene kazen in ostale sankcije ter odredbe; v razlogih sodbe pa se bo seveda moralo obrazložiti, na temelju katerih tuzemskih pravnih norm je prišlo do uporabe inozemskega kazenskega prava.²⁷ Ta način uporabe inozemskega kazenskega prava nazivamo v teoriji kot *mitior lex*.²⁸

²⁵ Tako: § 40 avstr. kz, čl. 8 bolgarskega kz, § 4, odst. 3 nemškega kz (pred novelo), § 13 norveškega kz, čl. 6 švic. kz; s posebno modifikacijo tudi čl. 6 poljskega kz. — Enako resolucija I. meddržavnega kongresa za zenačenje kazenskega prava v Varšavi l. 1927. (Vidi Actes de la Conférence, str. 131.)

²⁶ Nasprotno: § 6 uvod. zakona k nem. kz (iz l. 1870), ki določa, da se smejo navzlic uporabe inozemske *lex mitior* odrediti samo take kazni, ki jih predvideva nemški kz.

²⁷ Tako nemško vrh. sodišče; glej Meili, Lehrbuch des inter. Strafrechts und Strafprozessrechts, 1910, str. 149. — Contra: Odločba avstr. kasacije iz l. 1907. (Gl. Nowak, zv. IX, N. F., št. 3341.)

²⁸ Pod »*lex*« ni pojmovati samo kazenski zakon, nego ves objektivni pravni red prizadete inozemske države (torej tudi zasebno-, upravno-

V teoriji kakor tudi v praksi povzroča velike težave vprašanje, kateri kazenski zakon je treba smatrati, da je za obtoženca milejši.²⁰ Manjša ali večja blagost kakega zakona se sicer že kaže po kvantiteti zagrožene kazni, toda to je le eden izmed soodločujočih činiteljev za presojo tega vprašanja. Do rešitve tega problema nas moreta voditi dva načina: ali se bo blagost enega in drugega kazenskega zakona presojala sploh in abstracto ali pa in concreto, t. j. za vsak kazenski primer posebej, pri čemer se bo morala vpoštevati tako oseba storilca in nagib dejanja kakor tudi okoliščine, v katerih je bilo kaznivo dejanje izvršeno.

V prvem primeru bo moral sodnik primerjati oba kazenska zakona in to seveda glede vseh določb tako občega kakor tudi posebnega dela. Če bi n. pr. en kazenski zakon določal za eno in isto kaznivo dejanje različno sankcijo, kakor jo predvideva drugi, s tem še ni odločeno, da je oni zakon, ki določa milejšo kazen, v resnici za storilca tudi blažji. Sodnik mora jemati v poštev vse določbe, ki se nanašajo tako na omilitev kakor tudi poostritev kazni, na vprašanje protipravnosti in kaznivosti, skratka: ozirati se mora na vse določbe kazenskega zakona, ki utegnejo v kakršni koli meri in na kateri koli način vplivati na čim večjo blagost. Tako bo dobil abstraktno sliko o tem, kateri kazenski zakon je glede sistema svojih sankcij in ostalih pravnih posledic za storilca milejši. Oseba storilca, izvršeno dejanje kakor tudi ostalo okolje zločina pri tej abstraktni primerjavi obeh kazenskih zakonov ne prihajajo v poštev.

Drug način primerjave obeh kazenskih zakonov glede njihove blagosti pa je ta, da se za vsak konkretni primer

pravne itd. norme), če se na njegove norme zopet sklicuje ali navezuje ta inozemski kazenski zakon kot *mitior lex*. — Prim. Cleric, Die Anwendung ausländ. Strafrechts durch den inländ. Richter, v Schweizer. Ztschr. f. Strafrecht, L. 37, (1924), str. 69.

²⁰ Isto vprašanje se nam poraja tudi pri časovni veljavi kazenskih zakonov, ko večina sodobnih kazenskih zakonov določa, da je treba v primeru, če se kazenski zakon po izvršitvi kaznivega dejanja izpremeni, uporabljati milejši zakon. (Prim. § 2 našega kz.) Zaradi tega večina avtorjev vprašanje glede večje ali manjše blagosti kazenskih zakonov obravnava po istih kriterijih tako za časovno kakor tudi za krajevno veljavo kazenskega prava. Glej *Leipziger Kommentar* (Ebermayer-Lobe-Rosenberg), 5. izd., I., 1933, str. 236.

posebej ugotovi storilčeva krivda in kazen najprej po *lex fori*, nato pa še po *lex loci*. Če sodnik spozna, da je po upoštevanju celotnega sistema glede omilitve kazni možno po inozemskem kazenskem zakonu izreči milejšo sodbo in da so tudi sicer ostale morebitne pravne posledice po tem zakonu za storilca blažje, potem je treba smatrati, da je ta kazenski zakon za storilca milejši. Ker se da blagost določenega kazenskega zakona napram drugemu pravilno in sorazmerno določiti le za vsak kazenski primer posebej, zaradi tega moramo smatrati, da je ta konkretni način ugotovitve edino primeren; kajti on upošteva tako abstraktne norme kazenskega zakona kakor tudi storilca in njegovo dejanje.³⁰

Večkrat pa se dogaja, da je po enem delu svojih določb domači kazenski zakon, po drugem delu pa inozemski očitno milejši. Primer: naš kz pozna pogojno obsodbo, pa za določeno kaznivo dejanje predvideva strožjo sankcijo; inozemski kazenski zakon pa ta delikt penalizira z najmilejšo kaznijo, nasprotno pa ne pozna pogojne obsodbe. V takem primeru je kombinirano uporabljanje enega in drugega kazenskega zakona glede njune blagosti nedopustno; kajti na njihovo blagost se mora vsak kazenski zakon presojati vedno le kot celota.^{31 32 33}

³⁰ Tako: Binding, Handbuch, 1885, str. 262. A. Finger, Das Strafrecht, I, 1912, ko pravi: »Das Richtigste dürfte sein die Frage nicht in abstracto, sondern mit Bedacht auf den einzelnen Fall zu lösen und als mildestes Gesetz dasjenige anzusehen, wonach der einzelne der Beurteilung unterliegende Fall die mildeste Behandlung erfährt« (str. 211). — V istem smislu Thormann-Overbeck, Das schweizerische Strafgesetzbuch, 1940, str. 38. — Liszt-Schmidt, Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 25. izd., 1927, str. 118, pravi: »Das für den Beschuldigten günstigste Ergebnis ist maßgebend. Dabei sind nicht nur Umfang und Inhalt der Strafe, sondern alle maßgebenden strafrechtlichen Normen in Betracht zu ziehen.« — Schönke, Strafgesetzbuch. Kommentar, II. izd., 1944, str. 27. — V istem smislu tudi nemško vrhovno sodišče (gl. RG 6177).

³¹ Tako: odločba Vrh. sodišča v Sarajevu (vidi Niketić, Krivični zakonik, 1939, str. 17). — Enako v literaturi Binding, op. cit. str. 261. Liszt, op. cit. str. 118. — Nasprotno pa odločbi Novi Sad (vidi Vesel-Timoškin, Krivični zakonik, 1935, str. 13).

³² Čeprav so glavne skupine kaznivih dejanj v sodobnih kazenskih zakonih več ali manj identične, imamo vendar še taka dejanja, ki se smatrajo po enem kazenskem zakonu za delikt, po drugem pa sploh niso kazniva (n. pr. homoseksualnost je po našem kz delikt, po italj. in franc.

b) *Mitior poena*. V nekaterih kazenskih zakonih³⁴ imamo določbe, da mora domače sodišče pri sojenju zaradi inozemskega zločina izreči kazen po prizadetem inozemskem kazenskem zakonu (*lex loci*), če ta določa milejšo kazen. Materialnopravna osnova bo sicer domači kazenski zakon (*lex fori*), tako da se bodo izključno le po njem presojala vsa vprašanja, ki se nanašajo tako na subsumpcijo pod določen dejanski stan kakor tudi na morebitno omilitev ali poostritev kazni, povratek, zastaranje itd. Edino le kazen kot glavna sankcija se določi in odmeri po inozemskem kazenskem zakonu. Ta sistem moremo označiti kot *mitior poena*. Tudi tukaj utegnejo nastati zaradi vprašanja, katero kazen je treba smatrati za milejšo, v praksi nesoglasja in težave, to zlasti pri takih kazenskih zakonih, ki nimajo istega sistema kazenskopravnih sankcij. Primer: Francoski *code pénal* iz l. 1810 pozna še kazen deportacije v kolonije (*la transportation aux colonies in la peine des travaux forcés*), dočim moderne kazenske zakonodaje takih kazni več ne predvidevajo. Po kakšnem kriteriju se bodo sedaj primerjali glede blagosti n. pr. sankcije francoskega kazenskega zakonika na eni ter sankcije ostalih na drugi strani? Da bi se izognili takim in sličnim težkočam, je že meddržavni kazenskopravni kongres v Bukarešti l. 1929 sklenil, da se naj določi z meddržavnimi pogodbami primerjalna lestvica sankcij po-

kz ni). Kadar bomo taka kazenska zakona med seboj primerjali glede njune blagosti, bomo vsekakor smatrati, da je blažji oni, ki tak dejanski stan sploh ne penalizira.

³³ V literaturi zagovarja ta sistem med drugimi tudi Bar, *Lehrbuch des int. Privat- und Strafrechts*, 1892; Kohler, op. cit. str. 191; Hegler, *Prinzipien des internat. Strafrechts*, 1906, str. 211; Cleric, op. cit. str. 79. — Profesorski *Gegenentwurf* iz l. 1911 (sist. Kahl, Liszt, Lilienthal in Goldschmidt), (§ 4, t. 4). Proti uporabi »*mitior lex*« v meddržavnem kazenskem pravu je H. *Donnedieu de Vabres*, ki trdi, da se mora dosledno uporabljati *lex loci* in to ne glede na morebitno strogost ali blagost, ki izhaja iz primerjave obeh zakonikov. *Mitior lex* ima svojo eksistenčno upravičenost le tedaj, ko gre za vprašanje, kateri kaz. zakon se naj uporablja: zakon, ki je veljal v času, ko je bilo dejanje izvršeno ali pa oni, ki velja tedaj, ko je kazensko postopanje v teku. Prenos sistema *mitioris legis* v meddržavno kazensko pravo temelji na napačni analogiji med časovno in krajevno veljavo pravnih norm. — Vid. cit. *Principes*, str. 188.

³⁴ Tako: čl. 8 rumunskega kz; čl. 17 španskega kz.

edinih nacionalnih kazenskih zakonov zaradi lažjega preračunavanja ene kazni v drugo.

c) Tretji način neposredne uporabe tujega kazenskega prava more biti tak, da se v primeru inozemskega kaznivega dejanja izključno in brezizjemno uporabi le inozemsko kazensko pravo kot *lex loci delicti commissi*. Morebitne omilitve in blagosti, ki bi jih za določeni kazenski primer predvideval *lex fori*, so v tem primeru neupoštevne. Ta način, ki, kolikor vemo, sedaj nikjer ni več v veljavi,³⁵ moremo nazivati kot sistem absolutne uporabe tujega kazenskega prava.

č) Že zgoraj smo omenili, da imamo dvoje vrst kazensko-pravnih norm: ene so teritorialne, druge pa personalne. Zaradi tega se morejo slednje uporabljati tudi izven ozemlja, na katerem so bile izdane. Podobno kakor v mednarodnem zasebnem pravu more tudi kazenski sodnik pri sodnem postopanju zaradi inozemskega delikta ali že zgolj zaradi storilca, ki je inozemec, poleg domačega kazenskega prava, ki velja kot *lex fori*, uporabljati tudi neke norme tujega kazenskega prava, ki velja kot storilčeva *lex nationalis* ali kot *lex loci*. O vprašanju, kdaj in v katerih primerih je taka uporaba možna in umestna, smo že obravnavali v prejšnjem poglavju, tako, da se na tem mestu samo na vse tam povedano sklicujemo.³⁶ V zakonodaji to načelo zaenkrat še ni prodrlo. Pač pa so se zanj deloma izrekli meddržavni kazenskopravni kongres v Bukarešti l. 1929 kakor tudi francoska in poljska judikatura.³⁷ S posebno vnemo pa ga zagovarjajo nekateri sloviti kazenskopravni pisci.³⁸

Naše kazensko pravo ne pozna v nasprotju z nekaterimi drugimi neposredne uporabe tujega kazenskega prava.

³⁵ Tako še bavarski *Codex iuris criminalis* (§ 27) iz l. 1751 (gl. op. 7). — V teoriji je zastopal to idejo *Henricus de Cocceji* (1644—1719), pod čigar vplivom je baš nastala zgoraj omenjena določba. — Gl. podrobno *Meili*; op. cit. str. 55.

³⁶ Gl. tudi *Trofenik*, *Uvod*, str. 9.

³⁷ Gl. *Actes du IIe Congrès de droit pénal*, Paris 1930, str. 208, op. 3.

³⁸ Tako *Donnedieu de Vabres*, cit. *Principes*, str. 171, in cit. *Revue de science criminelle*, II., str. 394. Prim tudi *Bustamentev načrt* — gl. op. 15.

B. Posredna uporaba tujega kazenskega prava

Pri nas veljavno kazensko pravo pozna le posredno uporabo tujega kazenskega prava. Take določbe nahajamo tako v kazenskem zakoniku kakor tudi v zakoniku o sodnem kazenskem postopanju ter v mnogoštevilnih meddržavnih pogodbah o izročanju zločincev in meddržavni pravni pomoči. Glede na naše pravne določbe bomo v sledečih izvajanjih ugotovili, da ima posredna uporaba tujega kazenskega prava glede pregona zaradi inozemskega kaznivega dejanja po našem pravu pozitivne ali negativne učinke.

a) Pozitivni učinek uporabe tujega kazenskega prava se javlja v tem, da je osnovni pogoj vsakega tuzemskega kazenskega postopanja zaradi inozemskega delikta kaznivost dejanja tudi po *lex loci delicti commissi*. Sodišče mora torej najprej ugotoviti, če je dejanje kaznivo tudi po inozemskem kazenskem zakonu. Če je ta pogoj podan, potem se bo zoper storilca uvedlo kazensko postopanje; pri tem se bo uporabljalo le domače (*lex fori*), ne pa inozemsko kazensko pravo (*lex loci*). Tuje kazensko pravo je tedaj le pogoj uporabe domačega kazenskega prava.³⁹ Naš kazenski zakonik takega splošnega pogoja o kaznovanju zaradi inozemskih deliktov načeloma ne pozna. Glede tega so po našem kazenskem pravu tuzemski in inozemski delikti načeloma izenačeni. Pač pa nahajamo tozadevno v našem sistemu kazenskega prava vendarle dvoje določil:

1. § 9 kz določa, da se započne pregon zaradi inozemskega delikta — ki sicer ne tvori skupine deliktov po § 4 kz (po realnem načelu absolutno zaščitene pravne dobrine) — če po *lex loci delicti commissi* dejanje ni kaznivo, samo na zahtevo ministra pravde. Iz tega vidimo, da pregon načeloma ni izključen; vendar pa moramo že zaradi načela oportunitete smatrati, da ima nekaznivost po *lex loci* tudi po našem pravu praktično za posledico nepregonljivost storilca po naših sodiščih. Kajti minister pravde v pretežni večini

³⁹ V teoriji imenujemo ta sistem po Kohlerju tudi »aut — aut« ali »Entweder — Oder«. — Gl. J. Kohler, Internationales Strafrecht, 1917, str. 69. — K. Mikliszanski, Le droit pénal international d'après la législation polonaise, 1935, str. 118.

primerov pač ne bo smatral, da bi bil pregon zaradi takih kaznivih dejanj pri nas tudi umesten ali celo koristen za očuvanje javnega reda, če ga inozemska zakonodaja sama ne smatra za delikt in če je bil vrh tega izvršen še v inozemstvu. § 9 kz govori na splošno o kaznivem dejanju, pri čemer izrečno ne razlikuje med javno pregonljivimi delikti in onimi, ki se preganjajo na zasebno tožbo. Toda, ker se tako inozemsko kaznivo dejanje pri nas preganja le na zahtevo ministra pravde, ki je obenem vrhovni nadzorni organ nad posli vseh državnih tožiteljev v območju vse države, moramo smatrati, da so v inozemstvu kazniva dejanja, ki se v tuzemstvu preganjajo samo na predlog ali celo le na zasebno tožbo, tudi v tuzemstvu nekazniva. Kajti minister pravde pač nima po ideologiji našega kazenskega prava pravice, da stopi sam ali njemu podrejen državni tožilec na mesto upravičenega predlagatelja ali celo zasebnega tožilca.⁴⁰ Zaradi tega tudi ne more za take delikte po § 9 kz zahtevati, da se započne pregon.

Kriminalnopolitično je določba § 9 kz zgrešena. Po svoji vsebini niti ne odgovarja materialni pravičnosti, ki mora biti vendar etični temelj vsakega kazenskega prava. Če je dejanje na kraju, kjer je bilo izvršeno, nekaznivo, potem mora biti nekaznivo tudi na kraju, kjer se preganja, razen, če spada v skupino deliktov, ki so naperjeni posredno ali neposredno zoper interese te države (prim. § 4 kz). Tem težje je tako kaznovalno upravičenost utemeljiti, če je storilec inozemec, torej oseba, ki je tudi personalitetno načelo ne zavezuje k zvestobi in zavezi, da upošteva pravne norme, ki veljajo na ozemlju, kjer niti ni izvršil kaznivega dejanja niti ni živel kot *subditus temporaneus*. § 9 kz pa tudi nasprotuje načelu prepovedi analogije v kazenskem pravu. (§ 1 kz). Kajti storilec ob času in v kraju storitve dejanja še ni vedel, da bo zaradi tega dejanja kaznovan v drugi, z izvršenim dejanjem neprizadeti državi.

2. Naše izročitveno pravo našteva med pogoji, pod katerimi se more dovoliti izročitev zločinca, med drugimi tudi,

⁴⁰ Prim. § 51, odst. 3 kp, ki pravi le, da sme državni tožilec, kadar spozna, da zahteva to javni interes, na zahtevek zasebnega tožilca tega zastopati na glavni razpravi. Prim. tudi § 386, odst. 2 kp.

da je dejanje, zaradi katerega se zahteva ali ponuja izročitev, zločinstvo tako po kazenskem zakonu tuje države kakor tudi po domačem kazenskem zakonu (načelo identičnosti kazenskopravnih norm). Šele, ko bo naše sodišče ugotovilo, da je dejanje po kazenskem pravu države, ki je zaprosilo za izročitev, kvalificirano kot zločinstvo, se bo izročitveni postopek izvedel do konca. Uporaba norm našega izročitvenega prava zavisi tedaj od te pravkar omenjene predhodne ugotovitve. Ustrezno določbo vsebuje § 494 t. 2 kp, ki velja spričo določbe § 486 kp in subsidio, če ni z meddržavnimi pogodbami določeno kaj posebnega. Toda za nas veljavni meddržavni dogovori o izročitvi zločincev sami tej zahtevi, ki jo postavlja § 494 t. 2 kp, ne nasprotujejo. Nekateri jo v svojem besedilu celo izrečno ponavljajo,⁴¹ tako, da moramo smatrati, da je taka obojestranska kaznivost neobhoden pogoj za dovolitev izročitve po našem pravu.

b) **Negativni učinki** posredne uporabe tujega kazenskega prava se kažejo v tem, da se storilec zaradi v inozemstvu storjenega kaznivega dejanja po naših sodiščih ne kaznuje, če so podani po inozemskem kazenskem pravu za to določeni pogoji. Pogoji, ki jih našteva § 8 našega kz, so:

1. Če je storilec kazen, na katero je bil v inozemstvu obsojen, popolnoma prestal. Če je kazen popolnoma prestana, je treba vsekakor presoditi po inozemskih pravnih normah, veljavnih na kraju, kjer se je kazen prestala. V primeru le delne prestane kazni se pri nas sodni kazenski postopek znova pokrene, toda v morebitni obsodilni sodbi se mora v inozemstvu delno prestana kazen všteti v novo izrečeno kazen. Če kazni nista istovrstni, odloči sodnik po svobodni oceni, v kaki izmeri jo je treba všteti v novo, pri nas izrečeno kazen.

2. Če je bil storilec v inozemstvu oproščen s pravno-močno sodbo ali če mu je bila kazen odpuščena. Pri tem je pravno neupoštevno, če je sledila oprostitev iz materialno-ali iz formalnopravnih razlogov. Vendar pa bodo morala naša

⁴¹ Gl. pogodbo med Jugoslavijo in Bolgarijo (čl. 2) ter Jugoslavijo in Albanijo (čl. 2).

sodišča preizkusiti, katero inozemsko oblastvo je izdalo to pravnomočno sodbo.⁴² Pri tem bodo morala ugotoviti: α) če je bilo inozemsko sodišče za sojenje kot tako tudi pristojno (tkzv. generalna kompetenca) in β) če nudi inozemsko oblastvo, ki je izdalo to pravnomočno sodbo, po svojem ustroju in načinu kazenskega postopanja jamstva, da moremo njegovim odločbam po našem pravnem pojmovanju priznati učinek »ne bis in idem«. Pri tem je vseeno, kakšen pravni položaj uživajo v dotični državi sodniki;⁴³ pač pa ne sme taka sodba izhajati od upravnih ali celo policijskih oblasti v ožjem smislu.⁴⁴ Če sta oba pogoja podana, potem morajo naša sodišča upoštevati inozemske pravnomočne sodbe in zaradi tega tudi vsak tuzemski sodni kazenski postopek zaradi iste stvari ustaviti. Pravnomočnost sodbe je treba presojati po inozemskem formalnem pravu. V enaki meri obvezujejo naša sodišča tudi inozemske amnestije in pomilostitve, ki tvorijo tako učinkovito zapreko ponovnemu kazenskemu postopku v isti stvari zoper istega storilca. V tem primeru bodo morala naša sodišča presojati inozemski amnestijski ukaz ali zakon, toda to seveda le, kolikor se javlja kot kaznivost izključujoči element v konkretnem primeru.

3. Če se kaznuje kaznivo dejanje po inozemskem zakonu samo na predlog, po odobritvi ali zasebni tožbi, a ti pogoji pri nas niso podani. V tem primeru gre za take delikte, ki se pri nas preganjajo zgolj po službeni dolžnosti, toda po prizadetem inozemskem pravu je treba glede njihovega pre-

⁴² Prim. tudi Trofenik, Učinek pravnomočne inozemske kazenske sodbe, SP, LV., (1941), str. 116.

⁴³ Naša sodišča se zlasti ne smejo spuščati v vprašanja, ali uživajo dotični sodniki po zakonu zaščitenost neodvisnost in stalnost. Merodajno bo le, da so v dotičnem kazenskem postopku očitana in upoštevana vsa načela modernega kazenskega procesa, tako zlasti načelo materialne resnice, dalje, da je imel obtoženec možnost obrambe itd.

⁴⁴ Tako pravilno Binding, Handbuch, str. 444. Enako cit. Leipziger Kommentar, str. 238, ko pravi: »Blossen polizeilichen oder verwaltungsbehördlichen Strafbefehlen oder Strafverfügungen ausländischer Behörden ist daher die Bedeutung eines rechtskräftigen richterlichen Erkenntnisses ebensowenig zuzugestehen, wie dies bei deutschen Behörden dieser Art der Fall sein würde.«

gona vzeti v poštev še obzir in interese prizadetih oseb, da dajo za pregon svoje privoljenje. V praksi bo teh deliktov, ki se glede pregona po enem in drugem kazenskem pravu tako različno obravnavajo, razmeroma zelo malo.

4. Če je pravica do pregona ali pravica do izvršitve kazni po inozemskem kazenskem pravu zastarana. Zastaranje je tako glede načina kakor glede dobe po sodobnih kazenskih zakonih različno urejeno, tako, da utegne nastati zaradi tega nesoglasje med našim in tujim zakonom. Jasno je, da velja ta predpis o ugasnitvi naše kaznovalne pravice samo v onih primerih, kjer predvideva inozemsko pravo krajše zastaralne roke kakor naše. Če so zastaralni roki v inozemskem pravu daljši od naših, potem ugasne pravica do pregona ali do izvršitve kazni itak že prej po našem pravu.

IV. Zaključek

Naše kazensko pravo je po svoji ideologiji načeloma nenaklonjeno uporabi tujega kazenskega prava, vsaj v onem smislu in obsegu, kakor ga zasledujejo sodobna internacionalna stremljenja po medsebojnem sodelovanju za pobijanje zločinstvenosti. Temu se nikakor ne smemo čuditi, saj je bil pri nas veljavni kazenski zakonik vsebinsko v glavnem že določen po načrtih, ki so imeli svoj temelj v predvojnem srbskem prednačrtu iz leta 1910. V tem času pa je bilo moderno meddržavno kazensko pravo šele v povojih, tako, da ni moglo učinkovito vplivati na kazensko-pravne zakonodaje. Šele po prvi svetovni vojni je stopilo v ospredje vprašanje meddržavnega sodelovanja pri pobijanju zločinstvenosti, ki je v nekaterih svojih oblikah dobilo že vprav internacionalen značaj. To nam priča že nepregledna strokovna literatura kakor tudi številni meddržavni kazenskopravni kongresi, kjer so se ta vprašanja de lege ferenda podrobno in vsestransko obravnavala. Predaleč bi nas na tem mestu zavedlo vprašanje, kako se naj glede na ta problem izpremene določbe našega kazenskega prava. To bi zahtevalo glede vsakega problema bolj podrobno in izčrpnjšo študijo. V naših izvajanjih smo hoteli podati zgolj prikaz de lege lata, pri čemer smo se na mnogih mestih seveda tudi že sprti bavili z vprašanjem de lege ferenda,

kolikor je bilo to potrebno in smotrno. Zaradi tega smo tu upravičeno opustili ponovno navedbo posameznih primerov.

Uporabi inozemskega kazenskega prava nasprotujejo razlogi, ki ne črpajo svoje upravičenosti iz pravnega sistema, marveč so več ali manj politične narave. Ti temeljijo na fikcijah, ki jih mora vsako resnično stremljenje po resnici zavreči. Zlasti je treba vsako fikcijo izločiti iz sistema kazenskega prava, ki nasprotuje objektivni resnici in s tem tudi materialni pravici. Tuje kazensko pravo mora imeti svojo veljavo tudi izven območja, kjer je bilo izdano, če odgovarja njegova uporaba načelu logike in večji smotrnosti, zlasti pa še, če to zahteva pravičnost, ki bi bila sicer ogrožena ali celo poteptana.

Priv. docent dr. Ciril Žebot:

Usoda zlate veljave v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno

I.

Potem ko so se v gospodarski zgodovini vzporedno z razvojem naturalnega v menjalno gospodarstvo (delitev dela) pričele uveljavljati nekatere izbrane gospodarske dobrine kot posredniki gospodarske izmenjave, so se med sorazmerno bolj omikanimi ljudstvi (n. pr. pri Kitajcih, Babiloncih, Egipčanih itd.) za ta namen kmalu uveljavile žlahtne kovine: zlato in srebro. Potrebno pa je omeniti razliko v pomenu žlahtnih kovin kot denarnih snovi nekdanj in v novejši dobi. Nekdanj je bila denarna vrednost odvisna od kupne moči zlata (kot tržne dobrine) do drugih gospodarskih dobrin. Ta kupna moč, ki je nastajala na trgu, je bila izhodno dejstvo. Denarna enota je imela samo derivatno kupno moč, izhajajočo iz tržne kupne moči žlahtne kovine, ki je služila obenem kot denar. V novejši dobi, ko je denarna enota postala zakonito izražena v določeni količini čistega zlata ali srebra in je povpraševanje po zlatu oz. srebru, v denarne svrhe daleč prevladovalo, je postal odnos obraten: originarno dejstvo je postala kupna moč denarne enote, kupna moč zlata oz. srebra je izvirala iz kupne moči denarne enote.

O splošni uporabi zlata in srebra v denarne svrhe moramo govoriti šele po odkritju Amerike oz. njenih zlatih ležišč. Od tedaj pa do začetka 19. stoletja je bila za omikani svet značilna sočasna uporaba zlata in srebra v denarne svrhe (bimetalizem). Zaradi bistveno različnih pogojev pridobivanja zlata in srebra (srebro je pomešano z nežlahtnimi kovinami, ki prevladujejo in zato narekujejo razvoj in obseg produkcije), se je bimetalizem preživel: ker je srebro v primeri z zlatom vedno bolj izgubljalo na vred-

nosti, je stopil v veljavo tako imenovani Greshamov zakon (»slab denar izpodrine dobrega«). Pričela je spekulacija na razliko med ustaljenim zakonitim vrednostnim (denarnem) razmerjem zlata in srebra (1 : 15½) ter na škodo srebra se spreminjajočim njenim tržnim vrednostnim razmerjem. Spekulanti so po tržni ceni kupovali srebro in ga nosili v kovnice, kjer so zanj dobili odgovarjajočo količino srebrnikov z zakonito denarno vrednostjo; pri tem so zaslužili razliko. Tako dobljene srebrnike so nato zamenjali za zlatnike, ki so kot »boljši denar« izginjali iz obtoka. Dokler razlika med zakonitim in tržnim vrednostnim razmerjem zlata do srebra ni bila prehuda, je imel bimetalni denarni sestav v sebi samem korektiv proti taki spekulaciji. Povečano povpraševanje po tržno razvrednotenem srebru na eni ter povečana ponudba zlata na istem tržišču na drugi strani, sta namreč do gotove mere zopet izravnali tržno vrednostno razmerje med žlahtnima kovinama z njenim zakonitim denarnim razmerjem. Ako pa je tržno razvrednotenje srebra bilo preveliko, potem seveda ta samogibni korektiv ni mogel biti dovolj učinkovit. Ker pa je do tega prišlo, je postal bimetalizem nevzdržen. Polagoma ga je nadomestil zlati monometalizem. Kot prva ga je uvedla Anglija (l. 1816.), njej pa so polagoma sledile druge dežele. Koncem 18. stoletja je postal zlati monometalizem splošen, vendar najčešče v obliki zlate, na srebro šepajoče veljave.

Kakor v bimetalnem sistemu, nahajamo tudi v tem denarnem sestavu i zlate i srebrne novce kot neomejeno zakonito plačilno sredstvo. Vendar za srebrne novce ni več svobode kovanja; s tem pa je bila preprečena zgoraj označena spekulacija.

Zunanja značilnost zlatega monometalizma v času pred prvo svetovno vojno je bila ta, da je bilo zlato tudi dejansko v denarnem obtoku v obliki zlatih novcev. Vendar pa tudi v tem času ni bil ves denar zlat. Poleg zlatih novcev so krožili tudi bankovci in drobiž, poslednji deloma srebrn, večji del pa iz nežlahtnih zlitin. Po teh zunanjih znakih torej tudi denarni sistemi pred prvo svetovno vojno niso bili popolnoma »zlati«. Toda bilo je mogoče bankovce vsak hip poljubno zamenjati za zlato, k čemur so bile vse osrednje (emisijske) banke zakonito zavezane. Da bi mogle

osrednje banke to obveznost tudi dejansko izpolnjevati, so smele — ne glede na ostale gospodarsko-varstvene predpise za emisijo bankovcev — emitirati bankovce le v tolikem obsegu, da je ostala njihova skupna količina v obtoku v določenem razmerju do zlatih rezerv $\frac{1}{3}$, 40%, kakor je po edini zakonodajalec pač smatral za zadostno. Vsakdo je tudi mogel pri osrednji banki zamenjati zlate novce za odgovarjajočo količino zlata (v nedenarni obliki) in obratno. Prav tako je bil neoviran mednarodni promet zlata, denarja in deviz.

Po teh premisah je jasen denarno- in splošno-gospodarski pomen zlata v času pred prvo svetovno vojno:

1. Zlato je bilo merilo nacionalne denarne vrednosti (Standard, étalon); denarna enota je bila definirana v določeni količini (teži) čistega zlata, prostost kovanja pa je jamčila stalnost med zakonito denarno in tržno vrednostjo zlata. Ker je bil pretežni del razpoložljivega zlata v posesti emisijskih bank in angažiran v denarne svrhe (samo cca 20—30% tekoče produkcije zlata se je pred vojno porabljalo v industrijske namene),¹ vsa tekoča produkcija pa sorazmerno nizka (cca 2—3% v razmerju do obstoječega denarnega zlatega zaklada), je za zopetno vpostavitvev trenutno razdrtega ravnovesja med zakonito denarno in tržno vrednostjo zlata zadostovalo prekovanje sorazmerno male količine. Tako se tržna vrednost zlata ni mogla za dolgo odmakniti od njegove zakonite denarne vrednosti. Sicer pa je prihajalo v poštev samo zvišanje tržne vrednosti zlata v razmerju do njegove zakonite denarne vrednosti. Dokler je bila namreč denarna kovnica ali emisijska banka pripravljena kupovati zlato po zakoniti ceni, pač nihče ni na svobodnem tržišču dajal zlata ceneje.

2. Zlato je bilo merilo meddenarnih (medvalutarnih, deviznih) tečajev, ker so bile skoraj vse svetovne valute zakonito izražene v količinah čistega zlata. Ako bi bili zlati novci edino plačilno sredstvo, tako v narodnem kot v mednarodnem plačilnem prometu, bi posebnih meddenarno-tečajnih problemov sploh ne bilo. Odločala bi pač

¹ Glej Travaux du congrès international des sciences économiques, Paris 1937, str. 63.

teža različnih nacionalnih zlatih novcev in razmerje njihove zlitine. Toda v mednarodnem plačilnem prometu so se uveljavile kot običajno plačilno sredstvo devize, t. j. v tuzemski posesti se nahajajoče kratkoročne denarne terjatve napram inozemstvu. Kdor je hotel izvršiti neko plačilo v inozemstvo, si je skušal na deviznem tržišču oskrbeti odgovarjajoče devize, katerih cena (devizni tečaj) je bila podvržena spremembam po zakonu o ponudbi in povpraševanju. Ker pa je bilo v režimu mednarodne zlate veljave mogoče izvrševati ali zahtevati mednarodno plačilo tudi v zlatu, zato je bilo delovanje zakona o ponudbi in povpraševanju na deviznih tržiščih zadržano v ozkih mejah tako imenovanih zlatih točk (Gold prints). Čim bi bil namreč tečaj devize za toliko prekoračil zlato pariteto, da bi bila tečajna razlika v breme nacionalne valute preseгла iznos, ki bi ga utrpel tuzemski dolžnik, če bi bil namesto deviz poslal svojemu inozemskemu upniku zlato (prevozni in zavarovalni stroški ter ev. izguba na obrestih za čas trajanja prevoza zlata), bi bil seveda raje poravnal svojo obveznost v zlatu. Ta gornji maksimum deviznega tečaja imenujemo gornjo zlato točko. Ako bi pa bil tečaj devize padel za toliko pod zlato pariteto obeh valut, da bi tuzemskemu upniku bolj kazalo zahtevati od inozemskega dolžnika (na lastne stroške) poravnavo dolga v zlatu, bi bil seveda odklonil sprejem plačila v toliko razvrednotenih devizah. Ta spodnji minimum deviznega tečaja imenujemo spodnjo zlato točko. Iz smisla povedanega je razvidno, da je v praksi že sama možnost prostega izvoza in uvoza zlata zadrževala tečaj mednarodne vrednosti domače valute v mejah zlatih točk. Kakor je navznotraj posamezne dežele prostost kovanja zlata jamčila stalno vrednostno razmerje med zlatom in nacionalno denarno enoto, tako je bila stalnost mednarodnega tečaja domače valute zajamčena s prosto zamenljivostjo bankovcev v zlató in obratno ter s svobodnim mednarodnim prometom zlata.

3. Ker so imele v režimu mednarodne zlate veljave vse nacionalne valute za skupno osnovo zlato ter s tem skupno merilo gospodarskih vrednosti, ker je bila v veljavi svoboda kovanja, zamenljivost bankovcev in prost mednarodni promet z zlatom, je zlato jamčilo, da so bili sestavi cen in dohodkov med državami v takem razmerju,

kakor je to odgovarjalo načelu primerjalnih stroškov in s tem načelu največje relativne gospodarske ugodnosti. Mednarodna zlata veljava je imela glede tega naravnega gospodarskega načela ta pomen, da s svojim mednarodnim mehanizmom uveljavljanje tega načela ni ovirala, temveč ga je omogočala. Vendar so morale emisijske banke za ta namen zlasti samogibnosti pomagati z manevriranjem z uradno eskomptno obrestno mero in, kolikor to ne bi bilo dovolj učinkovito, tudi s tako imenovanimi »operacijami na svobodnem tržišču« (open market policy). Ako je tečaj tujih deviz na domačem deviznem tržišču zaradi znatnega neravnovesja v plačilni bilanci prekoračil gornjo ali spodnjo zlato točko in je vsled tega zlato pričelo odtekati oz. pritekati v deželo, so morale prizadete emisijske banke s povišanjem oz. znižanjem svoje diskontne obrestne mere lajšati skrčenje oz. razširjenje nacionalnega denarnega obtoka in kreditnega obsega v državi, ki je bilo potrebno i zaradi odtoka oz. pritoka zlata i v svrhu ponovnega izravnavanja nepravnešene plačilne bilance. Skrčenje oz. razširjenje denarnega obtoka in kreditnega obsega je namreč z znižanjem oz. zvišanjem dohodkov povzročilo znižanje oz. zvišanje domače ravni produkcijskih stroškov in cen. Tako povzročena sprememba v nivoju cen je nato povzročila spremembo tokov zunanje trgovine in tudi nekaterih nevidnih postavk plačilne bilance (turizem, tovarnine itd.), vsled česar se je nesorazmerna pasivnost ali aktivnost plačilne bilance napram inozemstvu polagoma zopet izravnala, z njo pa tudi nacionalni tečaj inozemskih deviz in raven domačih cen. Proces uravnovešenja teh mednarodnih gospodarskih razmerij se je pospešil s tem, ker je vpliv doma povzročenih sprememb v količini denarnega obtoka in kreditnega obsega na nivo domačih dohodkov, stroškov in cen bil podprt z vplivom v o b r a t n i smeri povzročenih sprememb denarnega obtoka in kreditnega obsega na raven cen v (v obratnem smislu) soprizadeti tujini. Poleg tega je treba za popolno razumevanje označenega izravnalnega procesa upoštevati tudi, da je zvišanje oz. znižanje obrestne mere poleg vplivanja na dohodke, stroške in cene privabljalo oz. odganjalo tudi inozemske kapitale, s čimer se je proces izravnavanja močno pospešil.

»Operacije na svobodnem tržišču« so prihajale v poštev, kadar navadne banke zaradi nezadostnega ali zadostnega lastnega (brez zatekanja k emisijski banki) kritja za potrebno kreditno ekspanzijo oz. restrikcijo niso hotele slediti emisijski banki v znižanju oz. povišanju obrestne mere; ali pa, kadar podjetniki, predvidevajoč sorazmerno večje (večje kot zvišanje oz. znižanje obrestne mere) povečanje ali zmanjšanje dobičkov, vkljub zvišanju oz. znižanju obrestne mere niso zmanjšali oz. povečali povpraševanja po kreditu. S prodajo oz. nakupom primerne količine javnih papirjev je emisijska banka v takih primerih povečala oz. zmanjšala obseg plačilnih sredstev v obtoku in s tem končno prisilila druge banke, da sledijo njeni diskontni politiki.

4. Zlato kot podlaga denarja je blažilo silovitost cikličnega valovanja v gospodarskem življenju. To vlogo zlata je pripisati v prvi vrsti posebnostim zlate proizvodnje, ki se je v času mednarodne zlate veljave gibala v obratnem razmerju z nihanjem splošne gospodarske konjunktore. Ta obratna razmernost je razložljiva tako, da je bila cena zlata po zlati veljavi ustaljena in je torej pomenjalo znižanje splošne ravni cen za proizvedeno zlato povečanje donosnosti zlate industrije: znižalo jim je produkcijske stroške in obenem povečalo kupno moč zlata (in na zlató vezanega denarja) do drugih gospodarskih dobrin. Povečana produkcija zlata pa je polagoma povečala denarna sredstva in kreditne možnosti in s tem dohodke ter cene, kar je omililo depresijo in pospešilo prehod k novi prosperiteti. Obratno pa je naraščanje cen v času splošne gospodarske prosperitete zmanjševalo donosnost zlate produkcije, ki je zato pričela upadati in s tem zmanjševati tudi silovitost prosperitete itd.

5. Sorazmerna stalnost narodne in mednarodne denarne vrednosti (kupne in tečajne moči), ki jo je jamčila predvojna zlata veljava, je ostvarjala v gospodarskem življenju občutek zanesljivosti in varnosti. Zato so produkcija in prihranki naraščali, trgovina in splošno blagostanje pa so naglo napredovali.

II.

Svetovna vojna 1914—1918 je napravila konec opisani mednarodni zlati veljavi, ki iz več razlogov z vojnim gospodarstvom pač ni združljiva. Tudi mnogo v vojni sami neudeleženih držav je moralo hočeš nočeš opustiti zlato veljavo. Ohranile pa so jo ameriške Združene države. Zato je dolar postal in ostal vodilna valuta.

V vojnem gospodarstvu ima v deželi nakopičeno zlato eno samo nalogo: služiti kot državna zakladnica za nabavljanje za vojno potrebnih stvari v zavezniških in nevtralnih državah. Denar praktično izgubi svoj mednarodni pomen in postane predvsem sredstvo notranje vojno-gospodarske politike. Vojskujoča se država vzame denarstvo popolnoma v svoje roke. Ker ne more kriti vseh svojih neodložnih vojaških potreb z rednimi finančnimi viri, jih v velikem delu financira z emisijami papirnatega denarja, t. j. z direktno inflacijo. Sicer je res, da se je sodobno vojno gospodarstvo v primeri z onim med prvo svetovno vojno dokaj izpopolnilo in izboljšalo.² Vendar dela v bistvu vsako vojno gospodarstvo na račun sodobnega in bodočega ljudskega gospodarskega blagostanja: črpa tudi samo substanco narodnega gospodarstva in jo »plačuje« z inflacijo, t. j., da je ne nadomešča. Drugače v vojni tudi biti ne more.

Pariške mirovne konference in njihovi sklepi se s problemi obnove mednarodnega gospodarskega življenja in s tem zopetne ureditve meddenarnih odnosov niso pečale. Vendar pa so z določbami o načinu plačevanja vojne odškodnine (reparacij) v zlatu, namesto v blagu in delu, posredno izključile ali vsaj silno otežkočile obnovo, še bolj pa ohranitev mednarodne zlate veljave. V isti meri so učinkovali tudi visoki medzavezniški vojni dolgovi, glede katerih je kot glavni upnik nastopala Amerika, ki se je s tem iz predvojne dolžniške spremenila v upniško državo. L. 1913. je izkazovala bilanca inozemskih investicij v Ameriki in ameriških v inozemstvu za Ameriko 3 milijarde pasiv, 1930 pa 23 milijard aktiv.³ Amerika je svoj vodilni upniški po-

² Glej avtorjevo razpravo v »Slovenec« 27.—30. sept., 3. okt. 1939.

³ L. Rosenstock-Franck, États Unis v »De la France d'avant guerre à la France d'aujourd'hui«, Paris 1939, str. 582 sl.

ložaj nato varovala s tem, da je s protekcionistično in celo s prohibitivno uvozno politiko ohranjela visoki aktivni značaj svoje trgovinske bilance (ameriška trgovinska bilanca je že nad 30 let stalno aktivna) in omejevala izvoz novih kapitalov (posebno po letu 1928).⁴ Tako sta se gospodarskim ruševinam (produkcijskim, mednarodno-trgovinskim, valutarnim in finančnim), ki jih je zapustilo vojno gospodarstvo in vojne operacije, pridružila takoj po vojni dva nova oviralna činitelja svetovne gospodarske obnove na temeljih mednarodne zlate veljave, ki sta povzročila enosmerne zlate tokove (izrednega značaja), kar je v nasprotju s pravili samogibnega delovanja mednarodne zlate veljave.

Prvi mednarodni forum, ki je po končani svetovni vojni obravnaval splošna gospodarsko-obnovitvena in denarno-obnovitvena vprašanja, je bila konferenca v Bruslju (september—oktober 1920), ki jo je organizirala Zveza narodov, a je ostala brez praktičnih zaključkov. Že na tej konferenci se je pokazal vpliv denarne teorije in denarno-političnih zasnov švedskega ekonomista G. Cassela⁵ na denarno-gospodarski razvoj povojne dobe.

Med tem pa se je nered v svetovnem gospodarstvu nadaljeval in posamezna narodna gospodarstva so se utapljala v razburkanem morju stopnjevane inflacije, ki je posebno v Nemčiji zadobila bajeslovne oblike.⁶ (Julija 1914 je znašal tečaj dolarja 4.20 RM, novembra 1923 pa x biljonov RM. Denarni obtok je znašal julija 1914 1891 milijonov RM, novembra 1923 pa 92.,844.720,743.031 milijonov RM!) Končno se je sestala leta 1922. (april—maj) mednarodna gospodarska konferenca v Genovi, ki je sprejela važne sklepe za obnovo mednarodne veljave na zlati osnovi.⁷

⁴ Prav tam.

⁵ Glej G. Cassel, *Das Geldproblem der Welt*, München 1921; *Post War Monetary Stabilization*, New York 1928; *Der Zusammenbruch der Goldwährung*, Stuttgart 1937. Za kritiko Casselovih denarno-teoretičnih in političnih načrtov glej, Ch. Rist, *Histoire des doctrines relatives au crédit et à la monnaie*, Paris 1938, str. 269 sl., 306 sl.

⁶ Glej o tem Bresciani-Turxoni, *Vicende del Marco tedesco*, Milano 1932.

⁷ G. Cassel, *Der Zusammenbruch der Goldwährung*, Stuttgart 1937.

1. Kot prvi ukrep za sanacijo denarstva se priporoča vrnovešenje državnih financ.

2. Šele na to bo mogoče pristopiti k določitvi zlate vrednosti denarnih enot; pri tem bodo zopet ustaljene gospodarske razmere narekovale, ali naj se sprejmejo predvojne zlate paritete ali pa nove.

3. Da se na ta način postopoma obnovljena zlata veljavnost obdrži, naj se doseže mednarodno sodelovanje osrednjih bank in sporazum med državami, da se preprečijo pretresi v kupni moči zlata,⁸ ki bi brez takega sporazuma postali neizogibni. Nadalje naj bi tak meddržavni valutarni sporazum določil ukrepe za varčevanje z zlatom na ta način, da bi kot denarno kritje mogla služiti tudi dobroimetja v inozemstvu (devize). (Takrat in še dobrih deset let potem so se namreč bali »pomanjkanja zlata«, češ da produkcija zlata ne more več dohitevati normalnega gospodarskega [produkcijskega in menjalnega] napredka.)⁹

Ta okvirni program je bil v 11. točki genovskih sklepov podrobneje razčlenjen. V uvodu k tej točki je bilo tudi naravnost povedano, da je končna namera vseh udeleženih držav obnovitev zlate veljavnosti. V ta namen pa se je Genovski konferenci (čl. 11. sklepov) zdelo potrebno:

1. Da vlade krijejo svoje letne izdatke, ne da bi se zatekale k emisiji bankovcev in h kreditom.

2. Ni nujno, da se vzpostavijo predvojne zlate paritete.

3. Zakonito stabilizirana zlata vrednost se mora uveljaviti na svobodnem deviznem tržišču.

4. Ni potrebno, da bi moralo denarno kritje biti v zlatu; lahko je tudi v devizah (Gold Exchange Standard).

5. Gotove udeleženske konference bodo čimprej ustanovile svobodno tržišče za zlato.

6. Vsaka udeležena država more imeti na podlagi svojih zlatih rezerv v tujini aktivne postavke v obliki bančnih dobroimetij, menic, kratkoročnih blagajniških zapiskov ali drugih likvidnih sredstev.

⁸ O pojmih »cena zlata«, »kupna moč zlata« itd. in njih pomenih glej A. Aftalion, *L'or et la monnaie*, Paris 1938, str. 18 sl.

⁹ Glej o tem G. Cassel, *Post War Monetary Stabilization*, New York 1928, str. 45 sl.

7. Udeležene države bodo na zahtevo v okviru predpisane dela zlate paritete kupovale in prodajale v zameno za svojo veljavo menice na druge udeležene države.

8. Pogoji članstva bo ohranitev določene zlate paritete domače veljave. V nasprotnem primeru izgubi država pravico, imeti med svojimi rezervami inozemska dobroimetja.

9. Kredit naj bo tako uravnavan, da ne bo zavarovana le določena meddenarna pariteta, temveč, da bodo preprečene tudi nesorazmerne spremembe v kupni moči zlata. Kreditna politika naj bi torej varovala popolno stabilnost denarnega tečaja in čim večjo stabilnost splošne ravni cen. Sklepi Genovske konference so imeli za razvoj povojnega denarstva velik pomen. Predvsem sta bila za novo povojno mednarodno zlato veljavo, ki se je na osnovi genovskih sklepov obnovila med leti 1924 in 1928, značilna dva sklepa:

1. Da morejo kot denarno kritje služiti poleg zlata tudi devize, zamenljive v zlato.

2. Da naj denarna oz. kreditna politika držav poleg varovanja zakonite zlate paritete domače veljave in s tem njene mednarodne vrednosti direktno skrbi tudi za čim večjo stalnost splošne ravni cen in s tem nacionalne kupne moči denarja.

Po teh dveh sklepih se na Genovski konferenci predlagani sistem mednarodne zlate veljave razlikuje od predvojnega zlatega denarnega sestava. Izvajanje teh dveh sklepov zahteva več političnega dirigiranja kot ga je zahtevalo delovanje predvojnega mednarodnega zlatega mehanizma. Večinoma so se države teh dveh sklepov oprijele in sta, kakor bomo videli, tudi eden činiteljev, ki so povzročili labilnost in kratek obstanek z Genovsko konferenco inavgurirane nove mednarodne zlate veljave.

III.

Kot prva je obnovila zlato veljavo Švedska (aprila 1924). Ker je hotela stabilizirati na predvojni zlati pariteti, je morala predhodno z veliki žrtvami izvesti deflacionistični proces, da je raven dohodkov, cen in stroškov približala predvojnemu nivoju.

Brezprimerna inflacija je koncem leta 1923. tako izničila nemško valuto, da na njeno rešitev z običajno deflacijo ni bilo več misliti. Po zaslugi Dawesovega načrta in istoimenskega posojila je bila nato oktobra 1924 tudi nova nemška marka postavljena na predvojno pariteto. Psihološki prehod od izničene marke k novi »Reichsmarki« je bil omogočen s tako imenovano rentno marko, ki je po za-trjevanem kritju z zemljo, »durch Grund und Boden«, Nemcem vrnila zaupanje v denar.

Jasno pa je bilo, da je uspeh začete obnove odvisen od tega, kdaj in kako bo stabilizirala Velika Britanija, predvojno finančno središče sveta.

Ker je bil angleški funt le še malo oddaljen od predvojne zlate paritete in je predhodni deflacijski proces približal angleško raven cen blizu ameriški (Amerika 160 točk, Anglija 171), je izvedla Anglija aprila 1925 zakonito stabilizacijo funta na predvojni zlati pariteti. Drugače kakor na Švedskem je sledila v Angliji dejanska stabilizacija zakoniti, ker ob zakoniti stabilizaciji potrebni deflacionistični proces še ni bil dokončan. Značilno je tudi, da je Anglija obenem z novo stabilizacijo izrecno in zakonito odpravila zlati novčni obtok, izvršujoč s tem priporočilo Genovske konference glede štednje z zlatom. Angliji so v povratku k zlati veljavi sledili Dominioni, Švica, Nizozemska in večina drugih držav, ki so med vojno opustile zlato veljavo. Manjše države (posebno nove) so stabilizirale svojo valuto večinoma s (strokovno in finančno) pomočjo Zveze narodov.¹⁰ Najdalje je oklevala Francija, čeprav je bila prav ta država po vojni med glavnimi zagovorniki obnove zlate veljave in to na predvojnih paritetah. Ker je tako dolgo oklevala, je morala končno junija 1928 zaradi posledic dolgotrajne in razsežne inflacije (indeks cen je leta 1926 beležil 703 točke!) stabilizirati v razmerju, ki je znašalo komaj petino predvojne

¹⁰ Glej o tem, »Travaux du congrès des écon. de l. f.«, op. cit. Kot zanimivost bodi omenjeno, da je po izjavi prof. Jèze-a, ki je bil od ZN leta 1930 poslan v Jugoslavijo v svrhu stabilizacije dinarja, bila takrat Jugoslavija poleg Švice edina evropska država z vzorno urejenimi javnimi financami, kar je stabilizacijo dinarja zelo olajšalo (ibid., str. 149, 151).

zlate paritete francoskega franka (predvojni frank 0,3225 gr, novi frank 0,0655 gr).¹¹ Vendar je bila v luči stabilizacijske teorije kupne moči nova pariteta francoskega franka za cca 11% le prenizko izbrana, kar je razvidno iz indeksa takratnih francoskih cen v primeri z inozemskimi indeksi.

Tako je leta 1928. imel svet zopet mednarodno povezano denarno veljavo na zlati osnovi. Toda ta nova mednarodna zlata veljava je bila od predvojne dokaj različna tako po zunanjih znakih kot po učinkih, predvsem tudi po svoji kratkotrajnosti:

1. Povojna zlata veljava ni več temeljila na kroženju zlatih novcev. Bankovce je bilo mogoče zamenjati le za zlato v nenovčni obliki (Gold Bullion Standard), sicer brez omejitve navzgor, a z omejitvijo navzdol. Zamenjava je imela zato praktičen pomen le za mednarodna plačila in za mednarodne kapitalske transfere v zlato. S tem pa se je zamajal važen steber zlatega denarnega sistema in zmanjkala je ena izmed glavnih avtomatičnih (od samovolje oblasti in emisijske banke neodvisnih) varščin njegovega zanesljivega delovanja. Zmanjšal se je splošni kontrolni pritisk na kritveno politiko emisijske banke in zlato kritje se je od realnosti bolj in bolj odmikalo v simboliko.

2. Emisija bankovcev je bila deloma krita tudi z devizami (Gold Exchange Standard). To je imelo za posledico predvsem neposredno odvisnost prizadetih držav od valutne usode tistih, katerih devize so tvorile kritje domače valute. Poleg tega je ta sistem omogočal, da se je na isti zlati bazi zgradil dvojni ali celo večkratni emisijski sistem, kar je dejansko pomenjalo mednarodno inflacijo. Ta je znatno pripomogla k ameriškemu borznemu zlomu jeseni 1929,¹² ki ga je povzročil nenadni zlom inflatorično porastlih tečajev borznih vrednot. Na drugi strani pa se je Gold Exchange Standard še bolj odmaknil od samogibnosti predvojnega tipa zlate veljave kot Gold Bullion Standard. Ako je namreč

¹¹ Več glej: G. Pirou, *La monnaie française depuis la guerre*, I. Paris 1936, str. 60 sl.

¹² Glej, Jenny, *L'avenir de l'étalon d'or*, v »Travaux du Congrès international des sciences économiques, Paris 1937, str. 197; J. Rueff, *Défense et illustration de l'étalon or*, *ibid.*, str. 297 sl.

plačilna bilanca države postala znatno pasivna in so zato pričeli kopneti njeni krediti do države, katere devize so ji služile za kritje lastne valute, v tem primeru plačilno aktivni državi zaradi povratka domačih deviz ni bilo treba razširiti domačega denarnega obtoka kakor bi se bilo moralo zgoditi v primeru zlatega pritoka za režima čiste zlate veljave. Sprememba trgovinske oz. plačilne bilance, potrebna za vzpostavitev ponovnega ravnovesja tečajev, je bila zato prepuščena zgolj enostranskim naporom prizadete države za skrčenje denarnih dohodkov, cen in stroškov v svojem narodnem gospodarstvu. Sploh je bilo pri sistemu Gold Exchange Standarda mednarodno kroženje kapitalov preveč ločeno od premikov zlata, s čimer je bilo izravnavalno delovanje zlatega mehanizma močno prizadeto.

3. Kot skupna posledica neurejenih valutarnih razmer v razdobju pred povojno obnovo mednarodne zlate veljave in vodilne vloge, ki jo je imel prav zaradi te neurejenosti drugod dolar v razdobju po prvi svetovni vojni, potem reparacij, vojnih dolgov, ameriškega protekcionalizma in prohibitizma, prenizko izbrane zlate paritete francoskega franka, ameriške in francoske »sterilizacije«¹³ zlata in deflacije v teh dveh državah, so se sprožili in ustalili enosmerni tokovi zlata v Ameriko in Francijo (ter deloma tudi v Švico, Belgijo in Nizozemsko, ki so bile tudi upniške države), kakor je to razvidno iz naslednjih podatkov:

a) Zlate rezerve v Ameriki in Franciji v letih 1925—1931 (v milijonih dolarjev):¹⁴

		Amerika	Francija
December	1925	3.985	711
	1926	4.083	711
	1927	3.977	954
	1928	3.746	1.254
	1929	3.900	1.633
	1930	4.225	2.100
Avgust	1931	4.632	2.296

¹³ Nekoliko drugačno stališče o »sterilizaciji«¹³ zlata v Ameriki in Franciji v tej dobi zastopa Aftalion, *L'or et sa distribution mondiale*. Paris 1932, str. 17 sl., 30 sl.

¹⁴ Cassel, *Der Zusammenbruch*, op. cit., str. 19.

b) Indeks cen na veliko:¹⁵

	1926	1931
Francija	110,8	80,0
Amerika	104,9	77,8

Enosmerni zlati tokovi so črpali zlate rezerve večine držav. V obrambo svoje zlate paritete so se prizadete države zatekale pač k deflaciji. Ne glede na to, da je bila deflacija zaradi negibčnosti mnogih cen, mezd in javnih financ šibko, in zaradi svojih socialnih posledic obenem nevarno sredstvo za obrambo zlate veljave, ni mogla izvabiti izgubljenega zlata nazaj, ker so se tudi države-prejemnice zlata zatekale k deflaciji, kakor je to razvidno iz prednjih indeksnih števil.

4. Zaradi teoretične popolnosti je treba tudi omeniti, da v prvem razdobju po svetovni vojni letna zlata produkcija ni dosegala 2,8 do 3% v zadevnem letu obstoječih zlatih rezerv, kakor bi bilo potrebno, če naj bi svetovne zlate denarne rezerve naraščale vzporedno s povprečnim letnim gospodarskim napredkom.¹⁶ Toliko bi se tudi ta okolnost uvrščala med negativne činitelje povojne zlate veljave. Za presojo praktičnega pomena tega negativnega činitelja bi pa bilo vsekakor treba ugotoviti prave vzroke tega pojava (n. pr. nizka kupna moč zlata, povzročena po medvojni in povojni inflaciji¹⁷ in tudi, ali je stopnja takratnega gospodarskega razmaha zahtevala tolikšen odstotek letnega prirastka zlatih rezerv (3%).

Pod težo navedenih negativnih okolnosti in činiteljev se je povojni zlati mednarodni valutarni sistem že po nekaj letih delovanja zrušil in povzročil veliko povojno valutarno neurejenost.

¹⁵ Société des Nations, La production mondiale et les prix 1937/38, str. 133.

¹⁶ Cassel, Post War Monetary Stabilization, op. cit. str. 48. C. in »Delegacija za zlato« fin. odb. ZN sta iz tega zaostajanja zlate produkcije sklepal na stalno naraščajoče »pomanjkanje zlata«, kar pa ni dokazano. Kot bomo še videli, se je v naslednjih letih zlata produkcija zelo dvignila precej nad zahtevane 3% zlatega zaklada in s tem sprožila razpravo o — »preobilici zlata«.

¹⁷ Po deflaciji v zvezi z novimi stabilizacijami po letu 1925. je produkcija zlata znova začela naraščati (glej Enciclopedia Bancaria II,

IV.

Kot prvi sta odstopili od povojne zlate veljave agrarni državi Argentina in Uruguay (decembra 1929). Toda to je bil le skromen uvod v splošni zlom povojne zlate veljave, ki ga je odločilno povzročila ustavitev zlatih izplačil v Angliji (septembra 1931). Anglija se ni kakor druge vodilne države predala težavnemu in nevarnemu procesu deflacije v obrambo zlate paritete, temveč se je raje sistemu odpovedala, čim je menila, da brez deflacije ne bo mogla več braniti funta. Uradno se je kot odločilni razlog za ta korak navajalo dejstvo, da so inozemska dobroimetja v Londonu prekoračila zlate rezerve. Temu pa niso bile krive le anomalije splošnih razmer po vojni in povojne zlate veljave, ampak predvsem tudi struktura londonskega kapitalskega trga samega: njegove obveze napram tujini so bile po večini kratkoročne, terjatve pa dolgoročne in po večini plasirane v nesolventne države.¹⁸ Zlom zlatega funta je najprej potegnil za seboj valute tistih dežel, ki so po načelih »Gold Exchange Standarda« bile navezane nanj, nato pa še druge. Skupno je sedaj bilo že pol sveta zopet izven zlate veljave.

Po odstopu od zlate veljave Anglija ni kazala resne volje k zopetnemu povratku, vsaj ne k skorajšnjemu. Pojavila se je cela vrsta vplivnih političnih in strokovnih glasov proti povratku.¹⁹ Funt je kmalu po ukinitvi zamenljivosti izgubil 25–30% svoje prejšnje zlate vrednosti. Po enem letu razpravljanja o smereh nove denarne politike je bil junija 1932 ustanovljen »Fond za uravnavanje tečaja« (Exchange Equalization Account), ki naj bi branil zakonito na zlato navezani novi funt pred naglimi in nezaželenimi spremembami, kakršne bi moglo povzročati uvažanje in izvažanje (iz spekulacijskih ali varnostnih razlogov) »begajočih« kapitalov (hot money). (O načinu delovanja in o pomenu regulacijskih fondov bomo govorili pozneje, razpravljajoči o denarnih

str. 217), vendar je šele proti 1931 dosegla svojo predvojno stopnjo. Tedaj pa je bila zlata veljava že zopet na zatonu.

¹⁸ Glej o tem R. J. Truptil, *Les objections et résistances des anglosaxons au retour à l'étalon or*, v »Travaux«, op. cit. str. 318–319.

¹⁹ R. J. Truptil, op. cit. str. 308 sl.

sistemih, ki so sledili splošnemu zlomu povojne zlate veljave.)

Po izvolitvi Roosevelta za predsednika ameriških Združenih držav spomladi 1933 je zapustila tudi Amerika zlato veljavo. Posestniki zlata (neindustrijskega) in zlatih certifikatov so bili obvezani k oddaji teh vrednosti državni blagajni. Meseca maja 1933 je stopil v veljavo zakon, ki pooblašča predsednika Združenih držav, da sme po lastnem preudarku spreminjati zlato »vsebino«²⁰ dolarja, pri čemer jo sme znižati do največ 50% dotedanje zlate vrednosti.

Dočim so druge države navajale kot razlog opustitve zlate veljave pomanjkanje zlatega kritja, tega Amerika ni mogla navesti. Njene zlate rezerve so znašale januarja 1933 36% vseh svetovnih zlatih rezerv.²⁰ Poleg tega sta bili njena trgovinska in plačilna bilanca napram tujini močno aktivni.²¹ Amerika je odstopila od zlate veljave iz drugotnih, nemonetarnih razlogov: »Solidnost notranjega gospodarskega sestava dežele je važnejši činitelj njenega blagostanja kot vrednost njenega denarja, izražena v spremenljivih denarnih postavkah drugih dežel« — je izjavil predsednik Roosevelt.²² Z odstopom od zlate veljave si je Amerika hotela odpreti možnost za notranji dvig cen, da bi s tem poživila domačo produkcijo in zmanjšala brezposelnost, obenem pa je s tem zbrisala angleško izvozno premijo, ki jo je angleškemu gospodarstvu ostvarilo razvrednotenje funta. Ameriški odstop od mednarodne zlate veljave je treba razumeti v zvezi z Rooseveltovim notranje-gospodarskim obnovitvenim programom (New Deal).²³

Januarja 1934 je predsednik Roosevelt v okviru na novo modificirane zakonske možnosti, da sme spreminjati zlato vrednost dolarja v okviru 50—60% prejšnje zlate paritete, z uredbo določil novo zlato pariteto dolarja na 59,06% od prejšnje. Istočasno pa je izjavil, da »si na temelju dane mu oblasti pridržuje pravico, da to uredbo spremeni ali modifi-

²⁰ Société des Nations, Aperçu de la situation monétaire 1938, str. 12.

²¹ L. Rosenstock-Franck, op. cit. l. c.

²² Jenny, op. cit. str. 122.

²³ Glej o »New Deal«-u, La réforme économique aux États Unis v »Travaux du congrès des économistes de langue française«, Paris 1935; A. Pietre, La politique du pouvoir d'achat devant les faits, Paris 1938.

cira, kakor bodo zahtevale koristi Združenih držav«. ²⁴ S to izjavo je postalo jasno, da določitev nove zlate paritete ni pomenila povratka k zlati veljavi, ampak začetek nove politike »dirigiranega denarja«. Z istim oz. podobnim namenom kot v Angliji je bil sedaj tudi v Ameriki ustanovljen poseben stabilizacijski fond.

»Silver Purchase Act« junija 1934 pa je določil, naj bo odslej do največ ena tretina ameriških denarnih rezerv v srebru, čigar cena je bila v razmerju do cene zlata določena na 1,29 \$: 35,0 \$ za unčo. Obenem je bilo tudi srebro nacionalizirano (razen industrijskega). ²⁵ Novi ameriški denarni režim bi mogli torej označiti kot nominalni ²⁶ bimetalizem.

Devalvacija dolarja za 41 % je imela za posledico, da je Anglija svoj funt devalvirala za novih 10 % in je tako dosegla pariteto s kupno močjo razvrednotenega ameriškega dolarja.

V opisanih razmerah se je junija 1933 sestala v Londonu svetovna gospodarska konferenca, ki naj bi predvsem rešila vprašanje novega mednarodnega denarnega sestava. Rešitev tega vprašanja je bila praktično odvisna od sporazuma med Ameriko in Anglijo, kot glavnima predstavnicama tiste polovice sveta, ki je zapustila zlato veljavo na eni, pa med tema dvema in Francijo kot vodilno predstavnico držav, ki so še vztrajale pri zlati veljavi, na drugi strani. Toda na konferenci sta nastali dve navzkrižni stališči, ki se nista zedinili. Na načrt konference bančnikov za ponovno stabilizacijo na zlati osnovi je predsednik Roosevelt negativno odgovoril, ponavljajoč ameriško stališče, da je treba najprej primerno zvišati cene, nato pa ustaliti kupno moč dolarja (v razmerju do cen). Na podlagi tega odgovora so se Francozi vzdržali nadaljnjih razprav in konferenca se je brez praktičnih zaključkov razšla. Anglija je previdno ostala nekje v sredi med obema skrajnima stališčema. ²⁷

Po razhodu londonske konference so se kmalu izkristalizirale tri valutarne skupine in poleg teh še četrta skupina

²⁴ Enciclopedia Bancaria, Milano 1942, Vol. II., str. 647.

²⁵ Cassel, Der Zusammenbruch, op. cit. str. 149—150.

²⁶ »Nominalni« zato, ker ni zamenljivosti, kritje pa vseeno ostane.

²⁷ Cassel, Der Zusammenbruch, op. cit. str. 122 sl.

držav z Nemčijo na čelu, ki je uvedla popolno devizno nadzorstvo:

1. Francija, Italija, Švica, Belgija, Nizozemska in Poljska so se že julija 1933 združile v tako imenovani »zlati blok« z namenom, da složno varujejo tečaje in valute svojih držav. Dejansko, čeprav ne formalno, je bila v zlatem bloku tudi Čehoslovaška.

2. Na pritisk dominionov je Anglija pristala na skupno imperialno izjavo (27. julija 1933), ki je tvorila osnovo tako imenovanemu »sterling-bloku«. V izjavi je bilo rečeno, da bodo vse vlade britskega imperija z denarno- in gospodarsko-političnimi sredstvi v okviru zdravih javnih financ nadaljevale s politiko zvišanja cen na veliko do doseženega ravnovesja, nato pa stabilizirale. Kot končni namen je bil označen povratek k mednarodnemu zlatemu standardu. Sterlingovemu bloku so se kmalu pridružile tudi skandinavske države.

3. Tretjo valutarno skupino je predstavljal ameriški dolar.

4. Izven teh treh skupin so bile države z deviznim nadzorstvom.

Največjim težavam je bil izpostavljen »zlati blok«. Devalvacije v deželah iz prvonavedenih dveh valutarnih skupin so postavile države »zlatega bloka« pred odločitev: ali nadaljevati z deflacijo in skušati tako z znižanjem dohodkov, cen in stroškov odtehtati pozitivne tečajne razlike njihovih zlatih valut do razvrednotenih valut prvoimenovanih dveh skupin in paralizirati njih posledice (tečajne razlike kot izvozna ovira), ali pa da tudi same razvrednotijo in zapustijo zlato veljavo. Februarja 1934 je zapustila zlato veljavo Čehoslovaška, 1935 pa Belgija. Prva, ki je v naslednjih letih ponovno devalvirala, se je priključila državam z deviznim nadzorstvom, druga je prevzela sistem »ohlapne valute« (monnaie supplée, monnaie flottante) z varovanjem tečaja pred sunkovitimi fluktuacijami s pomočjo regulacijskega fonda v bolj ali manj širokem tečajnem okviru. Italija je zapustila zlato veljavo v zvezi z abesinsko vojno in prevzela sistem deviznega nadzorstva.²⁸ Septembra 1936

²⁸ R. Aghion, *Le contrôle des changes*, Paris 1935.

je devalvirala Nizozemska in uvedla sistem regulacijskega fonda. Ko sta oktobra 1936 sledili tudi Francija in Švica, je bila likvidacija »zlatega bloka« dovršena in z njo konec povojne zlate veljave popoln. Francija je trikrat zapored razvrednotila svojo veljavo (skupno za cca 58%).²⁹ Švica pa je določila novo ohlapno oz. gibljivo pariteto med 75 in 66% prejšnje zlate vrednosti švicar. franka,

V.

Zlom »zlatega bloka« je povzročil zopet novo valutarno pregrupacijo. Iz prejšnjih štirih skupin sta nastali dve: skupina držav z regulacijskimi fondi in države z deviznim nadzorstvom.

V prvo skupino se je Ameriki in Veliki Britaniji pridružila tudi večina držav prejšnjega zlatega bloka (Belgija, Nizozemska, Francija in Švica). Pridružitve teh držav je bila omogočena oz. olajšana s tako imenovanim »trojnim sporazumom« med Anglijo, Ameriko in Francijo septembra 1936, h kateremu so naknadno pristopile tudi Belgija, Nizozemska in Švica. S tem sporazumom sta se Amerika in Anglija zavezali, da na potrebno devalvacijo (da se izravnaajo tečajne razlike) držav bivšega »zlatega bloka« ne bodo odgovorile z novimi devalvacijami lastnih valut. Nadalje je bilo dogovorjeno sodelovanje med regulacijskimi fondi teh držav, vendar vse na preklic v roku 24 ur.

V drugi skupini držav pa sta se izoblikovali v glavnem dve obliki deviznega nadzorstva: popolna in nepopolna. Za prvo je bil značilen popolni monopol vsega plačilnega in kapitalskega prometa z inozemstvom ter strogo nadzorstvo nad zunanjo trgovino. Pri nepopolnem deviznem nadzorstvu pa je šlo le za posredno nadzorstvo nad gospodarskimi odnosi s tujino z oblastvenim ostvarjanjem ugodnejših pogojev za nakup in prodajo deviz v privilegirane svrhe in obratno. Sistem nepopolnega deviznega nadzorstva so uvedle predvsem južno-ameriške države in bivša Avstrija, popolno devizno nadzorstvo pa je bilo značilno predvsem za

²⁹ G. Pirou, *La monnaie française de 1936—1938*, Paris 1938, str. 28 sl.
— P. B. Vigreux, *De la monnaie à l'économie en France*, Paris 1938.

Nemčijo, Italijo in večino srednjeevropskih držav.³⁰ V primeru popolnega deviznega nadzorstva je bila nacionalna veljava popolnoma izolirana od zunanjih vplivov in je zato ostal ta sistem primeren za vojno gospodarstvo. Z vidika zlate veljave ta sistem ni zanimiv, ker nima z zlatom nobene opravka, razen kolikor služi zlato, če ga kaj je, kot državna »deviza« za vojne dobave.

Države z regulacijskimi fondi so v svoji valutarni politiki in tehniki ohranile zvezo z zlatom. Denarni obtok je slej ko prej ostal krit z zlatimi rezervami emisijske banke, toda nihče ni mogel zahtevati od nje zamenjave bankovcev za zlato (tako imenovana nominalna zlata veljava). Nekdanjo fiksno zlato pariteto (nihajočo le med nedirigiranimi »zlatima točkama«) je nadomestila gibljiva pariteta, bodisi med zakonito določenim minimom in maksimom (n. pr. v Ameriki in Franciji), bodisi zakonito popolnoma nevezana (n. pr. v Angliji). Da ne bi bila s tem na široko odprta vrata špekulacijam na pričakovane ali domnevane bodoče tečajne spremembe, je bila politika in uprava regulacijskih fondov popolnoma tajna. Devizno tržišče je v sistemih z regulacijskimi fondi ostalo svobodno. Na njem pa se je pojavil nov mogočen sointeresent — regulacijski fond. Poleg tega je bil regulacijski fond monopolni kupec uvoženega zlata in monopolni prodajalec zlata za izvoz, po predpisanih cenah, kakor so odgovarjale zaželeni pariteti domače valute. Namen regulacijskih fondov je namreč bil, da bi na deviznem in zlatem tržišču branili dirigirano pariteto domače valute v okviru zakonitih ali sproti določenih mejâ pred nevarnostmi, ki so jih v valutno neurejenem, gospodarsko, socialno in politično razrvanem povojnem svetu — posebno po zlomu mednarodne zlate veljave — predstavljali za tečaje nacionalnih valut tako imenovani »begajoči« kratkoročni kapitali (hot money), ki so begali iz države v državo brez zveze z gibanjem normalnih postavk plačilne bilance.

Svojo nalogo na deviznem in zlatem tržišču so regulacijski fondi vršili na ta način, da so v primerih uvoza in izvoza takih »begajočih« kapitalov kupovali oz. prodajali po

³⁰ R. Aghion, op. cit. str. 11 sl. in str. 79 sl.

določeni ceni zadevne devize oz. zlato (kupovali po nižji, prodajali po višji ceni — podobno prejšnjim samogibnim »zlatim točkam«, le da sedaj v samovoljnem in širšem razmahu) in so s tem (po zakonu o ponudbi in povpraševanju) preprečevali nezaželene spremembe v tečaju domače valute. Fondi so bili za ta namen dotirani z zlatom (navadno s presežki zlatih rezerv, preračunanih na osnovi novo znižane paritete) in z zakladnimi boni. V primeru uvoza »begajočih« kapitalov je fond prodal domačim bankam zakladne bone, s katerimi je bil dotiran; s tako dobljenimi domačimi denarnimi sredstvi pa je kupil uvoženo zlato oz. devize, zamenljive v zlato. V primerih izvoza je prodal fond potrebno količino zlata, s tako dobljenim nacionalnim denarjem pa je bankam zopet odkupil prej jim prodane zakladne bone. Ker so torej bile operacije fondov financirane s sredstvi rednih bank, ne pa z novo emitiranim denarjem emisijske banke, zato gibanje »begajočih« kapitalov oz. njihovo zlato ni moglo vplivati na obseg domačega denarnega obtoka. Zategadelj pravimo, da je bilo zlato nevtralizirano oz. »sterilizirano«. Ni pa mogel fond nevtralizirati vplivov gibanja »begajočih« kapitalov na likvidnost domačega poslovnega kredita, ker je za nakup zlata črpal svoja denarna sredstva iz denarnih razpoložljivosti rednih bank (s prodajo zakladnih bonov) in jim jih ob prodaji zlata zopet vračal (z zopetnim odkupom prej jim prodanih zakladnih bonov). Vendar so bili ti vplivi na likvidnost domačega poslovnega kredita v sistemih regulacijskih fondov baš o b r a t n i onim, ki so jih v času zlate veljave na razpoložljivost denarnih in kreditnih sredstev povzročali zlati tokovi: v primeru uvoza zlata se je v režimu regulacijskih fondov likvidnost poslovnega kredita zmanjšala, v primerih izvoza pa povečala.

Regulacijski fond je, braneč tečaj domače valute pred nerednimi zunanji vplivi, istočasno branil pred temi vplivi tudi ravnovesje domačih cen. Kolikor je preprečeval vplive »begajočih« kapitalov na domačo emisijo bankovcev, je v tej nalogi uspel. Kolikor pa je moral posegati na domače tržišče poslovnega kredita, vplivov na domače cene ni mogel preprečiti. Vsekakor pa so ti vplivi bili manjši kot bi bili, če bi taki nezaželeni kapitalski tokovi vplivali neposredno na emisijo bankovcev, t. j. če bi za njihovo konverzijo v

nacionalno valuto oz. v zlato skrbela neposredno emisijska banka z novimi bankovci oz. s svojimi zlatimi rezervami.

Svojo valutno-regulativno nalogo so regulacijski fondi dobro vršili, razen francoskega, ki zaradi množestvenega bega kapitalov v tujino ni mogel obraniti tečaja francoskega franka pred stalnim upadanjem in pred dvojno zaporedno devalvacijo 1937. in 1938. leta (po prvem razvrednotenju leta 1936.). Francoski frank je v desetih letih od 65,5 mgr zlata (stabilizacija leta 1928.) zdrknil na 23,34 mgr (leta 1938.), regulacijski fond pa je izgubil vse svoje zlato, s katerim je bil dotiran, in ga je moral vedno znova kupovati od emisijske banke.³¹ Pa tudi angleški regulacijski fond je moral avgusta 1939 pred prevelikim pritiskom kapitalskih izvoзов popustiti in je takrat tečaj angleškega funta v razmerju do ameriškega dolarja padel od 4,681/2 na 4,06—4,03½ \$.³²

Ker je bila obramba tečaja nacionalne valute zaupana regulacijskemu fondu, je mogla diskontna politika emisijske banke služiti predvsem notranje-gospodarskim namenom, ne da bi se ji bilo pri tem treba prvenstveno ozirati na gibanje tečaja domače valute, kar je bil v času zlate veljave glavni kriterij diskontne politike. Dejansko je šlo za politiko nizke diskontne mere, ker je bila tendenca držav z regulacijskimi fondi, posebno Amerike in Anglije, s cenenim kreditom in porastom cen na veliko vravnovesiti cene in stroške proizvodnje ter tako ojačiti gospodarsko dejavnost in zmanjšati brezposelnost (kreditna politika v funkciji konjunkturne politike).

Ker je v državah z regulacijskimi fondi denarni obtok ostal krit z zlatom, so emisijske banke od regulacijskih fondov kupovale zlato, kolikor so ga z ozirom na svojo diskontno politiko potrebovale. Amerika pa je svoje velike skladovnice zlata, ki so se kopičile, »uporabila« na ta način, da je podvojila zlato kritje emisijskih bank (članic Federal Reserve System-a) tako, da je teoretično kritje bankovcev v zlato postalo skoraj 100 %.

Ker regulacijski fondi niso poslovali javno, niso znane zanesljive številke o nevtraliziranem oz. »steriliziranem«

³¹ R. Aghion, op. cit. str. 143 sl.

³² Enciclopedia Bancaria, op. cit. Vol. I., str. 732.

zlatu. Na obseg »sterilizacije« zлата pa moremo sklepati, če primerjamo indeksa cen zлата in cen na veliko.³³

(1931 — 100)

	Cene zлата (1937)	Cenē na veliko (1937)
Velika Britanija	156,0	122,4
Združene države	169,3	115,0

»Škarje«, ki jih izkazuje primerjava obeh indeksov, pričajo o relativnem pomenu »sterilizacije« zлата. Če namreč »sterilizacije« zлата ne bi bilo, bi se morala indeksa približno skladati oz. bi »škarje« ne bile tako široke, ker bi dodatno zlato kot podlaga denarne emisije povzročilo zvišanje cen.

Uspešnost fondov je zavisela od višine njihovih razpoložljivih sredstev in od ravnovesja oz. neravnovesja kapital-skega prometa med domovino in tujino, ki so ga morali regulacijski fondi nevtralizirati. Če je več kapitalov odhajalo kot prihajalo, se je izčrpavalo zlato (n. pr. v Franciji); če jih je več prihajalo, se je kopičilo zlato (n. pr. v Ameriki), toda naraščali so stroški za vzdrževanje fondov (obresti zakladnih bonov) in državni dolg ter se je manjšala likvidnost domačega poslovnega kredita (naraščanje zakladnih bonov v listnicah bank).

Sistem regulacijskih fondov od leta 1932. dalje se ne more označiti kot nova oblika resnične mednarodne zlate veljave, ker ni imel sam na sebi nobene samogibne mednarodne zakonitosti, ampak je bil le sredstvo denarne in gospodarske politike držav. Pariteta nacionalne valute se ni ohranjala samogibno po znanih zakonitostih mednarodnega zlatega mehanizma, ampak z uradnimi intervencijami na deviznem tržišču, z monopoliziranjem zlatega tržišča ter z nevtralizacijo nacionalne emisije pred nezaželenimi zunanjimi vplivi.

V bistvu se sistem regulacijskih fondov ni razlikoval od sistemov deviznega nadzorstva. V obeh primerih je bil namen enostransko določanje in spreminjanje denarnih tečajev. Razlika je bila le bolj v načinu in sredstvih: tukaj se enostransko določeni tečaj brani z monopolom zlate trgovine

³³ R. J. Truptil, op. cit. str. 340.

in z intervencijami na deviznem tržišču, tam s popolnim embargom na zlato, z monopolom deviz in s strogim nadzorstvom nad zunanjo trgovino. Prvi način je bil svobodnejši, toda primeren samo za države z močnimi zlatimi zalogami; drugi je avtoritaren, a izhaja brez zlata. Velika pa je seveda bila razlika glede zunanje trgovine. Prva skupina držav je mogla svobodno trgovati z inozemstvom ter je lahko event. pasivne salde poravnavala z razpoložljivim zlatom, druga skupina pa se je morala zadovoljiti s kompenzacijami, klingi itd.³⁴

V nadaljnjem priobčujemo razpredelnico, kako se je v razdobju regulacijskih fondov gibala porazdelitev zlata (ne-industrijskega) med državami (v odstotkih):³⁵

	1929	1933	1936	1937
Združene države	40	36	51	55
Francija	17	27	14	11
Anglija	7	8	12	12
Belgija, Nizozemska, Švica	5	10	8	9
Skupno	69	81	85	87
Trinajst dežel »sterling-bloka«	6	6	6	6
Nemčija, Italija, Japonska	14	6	3	2
Vse ostale dežele	11	7	6	6
Vse skupaj	100	100	100	100

Gornja razpredelnica kaže, da so države, ki so imele regulacijske fonde, pritegnile nase skoraj 90% vsega zlata. To je razložljivo deloma z njihovim upniškim položajem, deloma, da so te države obenem producentinje zlata, predvsem pa z zaupanjem v varnost hranjenja zlata pri njih. Da je Francija po letu 1936 izgubila 60% svojih dotedanjih zlatih zalog, je razložljivo z njenimi finančnimi, gospodarskimi, socialnimi, valutarnimi in političnimi razmerami po letu 1936., pred katerimi so kapitali bežali v varnejšo tujino, ki je bila pripravljena, da jih sprejme.

³⁴ Société des Nations, Aperçu, op. cit. str. 12.

³⁵ Kakor pri deželah z regulacijskimi fondi, tako moremo tudi za države z deviznim nadzorstvom govoriti o »nominalni zlati veljavi«, če je njih denarna enota nominalno definirana v določeni teži zlata in poseduje emisijska banka odgovarjajoče kritje, toda brez zamenljivosti.

Sistem regulacijskih fondov torej problema »neprimerne porazdelitve zlata«, ki je nastal po prvi svetovni vojni, in bil ena glavnih ovir za zadovoljivo delovanje mednarodne zlate veljave, ni mogel rešiti nič boljše kot kratkotrajni poizkus obnove mednarodne zlate veljave med leti 1925 in 1931. Vidi se torej, da tega problema s samimi valutarno-tehničnimi ukrepi sploh ni mogoče rešiti in da so v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno manjkali drugi, bistveni pogoji za njegovo rešitev.

Z izbruhom in razpletom druge svetovne vojne so nekateri regulacijski fondi prenehali (Francija, Švica), nekateri so postali sredstvo za izredna vojno-gospodarska plačila države v inozemstvu in so v ta namen prevzeli tudi vse zlato emisijske banke (Anglija), nekaterih usoda pa je neznana (Belgija, Nizozemska).³⁶ Regulacijskih fondov v spredaj opisanem smislu ni več. Svet je že nekaj let v popolnem vojnem gospodarstvu.

VI.

Zakaj se v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno mednarodna zlata veljava ni mogla zadovoljivo obnoviti in ohraniti?

Svetovna vojna 1914—1918 je zelo izprevrгла predvojne gospodarske in politične razmere: Močna inflacija je razdrla predvojno gospodarsko ravnovesje v okviru posameznih narodnih gospodarstev in med njimi. Reparacije, vojni dolgovi in še druge že navedene okolnosti³⁷ so povzročile enosmerne zlate tokove in koncentracijo zlata v nekaterih deželah. Dežele z zlatim pritokom so zlato »sterilizirale« in s tem ustalile neenakomerno svetovno porazdelitev zlata. Nove zlate paritete po letu 1924 niso bile povsod izbrane v skladu z razmerjem notranjih kupnih moči zadevnih valut in so zato le še pospeševale enosmernost zlatih tokov. Dolgo so dežele, iz katerih je zlato odtekalo, ohranjale zlato pariteto s pomočjo deflacije. Ko to ni šlo več, ali pa tega niso več hotele, so druga za drugo zapustile zlato veljavo in razvrednotile. Medtem se je nakopičilo toliko mednarodnega

³⁶ Enciclopedia Bancaria, op. cit. Vol. I., str. 730 sl.

³⁷ Glej str. 252.

nezaupanja, gospodarsko-izolacionistične težnje so prevladale, svet se je začel znova oboroževati in bolj ali manj sistematično pripravljati na novo vojno gospodarstvo. Na ponovno restavracijo mednarodne zlate veljave ni bilo več misliti.

Razpravljanje o zaželenosti in možnosti obnove mednarodne zlate veljave v eni ali drugi obliki je brez praktičnega pomena, če ni izgledov, da se najprej zopet ostvari splošni pogoji za njeno delovanje.

Iz sorazmerno zadovoljivega delovanja mednarodne zlate veljave pred prvo svetovno vojno, še bolj pa iz negativnih izkušenj zadnjih petindvajset let danes vemo, da so glavni splošni pogoji za delovanje mednarodne zlate veljave naslednji:

1. Mednarodno zaupanje in vera v mir. Če tega ni, se prej ali slej uveljavi prastari Greshamov zakon, da »slab denar prežene dobrega«: zlato, za čigar usodo so države in zasebniki bolj in bolj v skrbeh, se skrrije v tresorih in po privatnih skrivališčih.

2. Neovirani mednarodni gospodarski odnosi na osnovi najmanjših primerjalnih stroškov oz. največje sorazmerne koristi ter ravnovesje cen, zgrajeno na tem načelu. Zmerni protekcionizem³⁸ ni bistvena ovira, ako nima namena preprečevati korektivnih tokov zlata in blaga. Niso pa z mednarodno zlato veljavo združljiva avtarkična stremjenja, ker vodijo h gospodarski izolaciji od tujine.

3. Izključitev enosmernih zlatih tokov (iz izvengospodarskih vzrokov) ter vsakega nevraliziranja zlata, kar je oboje v nasprotju z mednarodnim zlatim mehanizmom.

4. Izključitev samovoljnega spreminjanja pravilno izbrane zlate paritete (v skladu z razmerjem notranjih kupnih moči posameznih valut) ter sploh izključitev enostranskega denarnega dirigiranja kot sredstva notranje gospodarske politike držav, ker izziva analogne represalije drugih držav in s tem pripravlja zlom mednarodne zlate veljave.

³⁸ Nekoliko drugačno mnenje glede odnosov med zlato veljavo in protekcionizmom zastopa znani ideolog industrijskega protekcionizma agrarnih držav, Manólesco, *Théorie du protectionisme*, Paris 1929; isti, v »Travaux«, op. cit., str. 446.

5. Uravnovešene javne finance brez prekomernega zadolževanja, posebno ne pri emisijski banki. Neuravnovešene javne finance vodijo prej ali slej v inflacijo, ta v razvrednotenje nacionalne valute in s tem v zlom mednarodnega denarnega in gospodarskega ravnovesja.

Če sprejmemo hipotezo, da bi obnovitev mednarodne zlate veljave postala zopet zaželeno in bi bili gornji pogoji uresničeni, — ali bi potem po sedanji vojni bil mogoč nov povratek k mednarodni zlati veljavi?

Taka možnost je odvisna od rešitve nekaterih predhodnih praktičnih vprašanj, ki jih je postavila povojna izkušnja:

1. Vprašanje primerne mednarodne porazdelitve zlatega zaklada.
2. Vprašanje zadostne tekoče produkcije zlata.
3. Vprašanje »begajočih« kapitalov.
4. Vprašanje prilagoditve ev. novega zlatega denarnega sistema negibčnosti mnogih cen in na splošno mezd ter davkov, ki je značilna za sodobno gospodarstvo »velikih enot«.

K 1: Večina držav je danes skoraj brez zlata, vsekakor pa ga nima dovolj, da bi moglo služiti kot zadostno kritje nacionalnega denarja. Na drugi strani pa bi takojšnje vključenje vsega zlata, kar ga posedujejo danes nekatere države, posebno Amerika, v njihov denarni sistem ob takih kritvenih pogojih, ki naj bi omogočili zadostno kritje vseh valut, povzročilo pri njih kolosalno inflacijo. Zato si obnove mednarodne zlate veljave ni mogoče misliti brez neke predhodne porazdelitve zlatih rezerv. Če bi bili podani prej navedeni politični in gospodarski pogoji za delovanje mednarodne zlate veljave, potem rešitev tega problema ni težavna; deloma se bodo vrnilo nacionalni kapitali, ki so svoj čas emigrirali, ostalo bo lahko nadomestil mednarodni kredit, bodisi v obliki produkcijskih investicij, bodisi v obliki meddržavnih posojil, bodisi kako drugače, n. pr. s pomočjo Banke za mednarodna plačila v Baslu.

K 2: V začetnem razdobju po prejšnji vojni se je govorilo o »pomanjkanju zlata«, češ da se tekoča zlata produkcija ne more razvijati vzporedno s splošnim gospodarskim razvojem in napredkom. Finančni odbor ZN oz. njegova »ko-

misija za zlato« je o tem vprašanju izdala posebno publikacijo,³⁹ v kateri je skušala s številkami prikazati utemeljenost navedene bojazni. Toda razvoj zlate produkcije v naslednjih letih je ta pesimistična predvidenja demantiral.⁴⁰ Zlata produkcija ni samo dosegla zahtevani letni prirastek cca 3% obstoječih zlatih denarnih rezerv, ampak ga je, — predvsem zaradi splošne devalvacije, ki je za 66% dvignila ceno zlata,⁴¹ ne da bi povzročila analogen porast splošne ravni cen, — celo za 2% presejala.⁴²

Produkcija zlata:⁴³

	1929	1932	1937	1938	1939
	Tisoči unč čistega zlata				
Južna Afrika	10.412	11.559	11.735	12.160	12.821
Kanada	1.928	3.044	4.096	4.715	5.092
URSS	707	1.938	5.000	5.000	5.000
Združene države	2.056	2.219	4.112	4.245	4.565
Avstralija	426	710	1.363	1.574	1.621
Filipini	152	230	692	844	1.015
Koreja	138	276	735	850	950
Meksika	652	584	846	923	944
Japonska	335	402	723	772	850
Zap. brit. Afrika	208	293	621	725	814
Rodezija	562	581	808	815	803
Kolumbija	48	248	442	521	582
Belg. Kongo	173	243	432	460	502
Čile	26	38	273	294	327
Brit. Indija	364	330	332	322	316
Peru	121	86	214	254	270
Nova Guineja	—	—	217	242	246
Švedska	—	132	193	198	200

³⁹ Société des Nations, Documents selectionnés soumis à la délégation de l'or du comité financier, Genève 1930.

⁴⁰ J. Lescure, op. cit. str. 10.

⁴¹ J. R. Truptil, op. cit. str. 333.

⁴² F. Vito, *Economia politica corporativa*, Milano 1941, str. 306.

⁴³ Hayek (*Times*, 22. VI. 1937) je izračunal, da je znašal leta 1937 svetovni zlati zaklad emisijskih bank in regulacijskih fondov v vrednosti ca. 27 milijard dolarjev, obveznosti emisijskih bank pa 35 milijard, kar bi pri obstoječih paritetah omogočilo 77% zlato kritje, neupoštevaje tekočo produkcijo zlata.

	1929	1932	1937	1938	1939
		Tisoči unč čistega zlata			
Romunija	71	103	167	172	175
Nova Zelandija	120	166	168	151	166
Druge dežele	693	1.072	1.714	1.987	2.222
Svetovna produkcija	19.192	24.254	34.883	37.224	39.481
	V milijonih dolarjev (unča po 35,— \$)				
Njena vrednost v \$	672	849	1.221	1.303	1.382

Ako bi zlato zopet služilo kot podlaga denarne emisije in kreditnega razmaha v sistemu in po zakonitostih mednarodne zlate veljave, potem gospodarskega problema zlate produkcije sploh ne bi bilo: popuščanje zlate produkcije bi polagoma znižalo splošno raven cen; to bi pocenilo zlato produkcijo in dvignilo kupno moč zlata, ker bi cena (denarna vrednost) zlata ostala ista, ter s tem zopet pospešilo zlato produkcijo itd. Edino vprašanje v zvezi z bodočnostjo zlate produkcije bi torej bilo geološko in tehnično. Zaenkrat pa menda ni bojazni, da bi zlata ležišča bila kmalu izčrpana. Tudi racionalizacija pridobivanja gotovo še ni presegla viška.

Nasprotno. V zadnjih letih pred sedanjo vojno se je pojavilo na zlatih tržiščih zlato iz ruskih ležišč, ki so jih komaj pričeli črpati.⁴⁴ Naraščanje ruske zlate produkcije je vzbudilo dokajšnjo zaskrbljenost, ker gre za razsežno zlato produkcijo z velikimi izgledi v deželi, katere dosedanji politični, socialni in gospodarski sistem (etatizem, kolektivizem, avtoritarizem) je načeloma izključeval domala vse bistvene predpogoje za delovanje mednarodne zlate veljave. Ako se bo ruska zlata produkcija razvijala v dosedanjem razmerju, potem si je težko misliti zadovoljivo delovanje mednarodnega zlatega sistema brez njene soudeležbe, kar pa vsekakor predpostavlja korenite spremembe v njeni politični, socialni in gospodarski ureditvi.

K 3: »Begajoči« kapitali so bili značilnost za razdobje med prvo in drugo svetovno vojno in to predvsem zaradi nestabilnosti in negotovosti gospodarskih razmerij (valutar-

⁴⁴ Glede ruske zlate produkcije glej: John D. Littlepage, *A la recherche des mines d'or de Sibérie (1928—1937)*, Paris 1939; F. Herbette,

nih razmerij, cen itd.) in političnih razmer (strah pred zaplembami in pod.). V ustaljenem gospodarskem življenju z mednarodno izravnavalno tendenco ter v konsolidiranih in varnih političnih razmerah pojav »begajočih« kapitalov gotovo ne bo zavzemal predvojnega obsega. Kolikor pa moderno gospodarstvo ostvarja velike možnosti kratkoročnih naložb in s tem lahke možnosti naglih mednarodnih kapitalskih premikov, je praksa regulacijskih fondov nakazala način, kako čim bolj nevtralizirati sunkovite vplive takih kapitalskih premikov na valutni tečaj in na raven cen. Neke vrste regulacijski fondi bi torej bili primerni tudi v okviru ev. nove mednarodne zlate veljave. Njih naloga pa ne bi bila toliko v popolnem izločevanju vplivov takih nezaželenih kapitalskih premikov na denarni obtok in kreditni obseg prizadetih dežel, kolikor v zmanjševanju sunkovitosti teh vplivov z njih postopnim uvajanjem oz. odvajanjem v denarni in kreditni sistem oz. iz njega.

Po mnenju nekaterih⁴⁵ bi bilo v ev. obnovljeni zlati veljavi umestno primerno razširiti razdalje med obema zlatima točkama. To bi se dalo doseči n. pr. s primernim obdavčenjem zlatega izvoza in uvoza. S tem bi se (zaradi podraženja mednarodnega zlatega prometa) razširila možnost nihanja deviznih tečajev, kar bi zmanjšalo interes na pretiranih mednarodnih premikih kapitalov.

K 4: V sodobnem gospodarstvu imamo opravka z vrsto monopolističnih in sorodnih teženj glede formiranja cen in mezd, ter z drugimi težko spremenljivimi danostmi (n. pr. davki), ki se upirajo vsakim spremembam, posebno naglim kot jih včasih zahteva doslej poznani mednarodni zlati mehanizem, ako naj v redu deluje. Izhod je v alternativni: ali gospodarska razmerja, ki jih izražajo cene, mezde itd., ter davke zopet napraviti prožnejše, ali pa skušati tehniko mednarodne zlate veljave prilagoditi tej gospodarski in finančni stvarnosti. Prva možnost je manj verjetna: sodobno gospodarstvo ima opravka z velikimi tehnično-produkcijskimi in

La production d'or soviétique et l'équilibre du marché de l'or, v »Travaux du congrès international des sciences économiques«, op. cit. str. 142.

⁴⁵ Zolotas, La question de l'or et le problème monétaire, v »Travaux« op. cit., str. 396 sl.

gospodarsko-organizacijskimi enotami in bloki v nekaterih važnih panogah, kar zopet povzroča organiziranje drugih panog in socialnih skupin, ki bi se sicer čutili v svojih interesih nezavarovane; davki pa so neprožni, ker so zaradi velike javne zadolženosti in sploh zaradi dolgoročno vezanih, periodičnih državnih izdatkov državni izdatki zelo vezani itd. Treba bo torej iskati možnosti, kako zlati mehanizem prilagoditi tej gospodarski in finančni stvarnosti. Precej bi tudi glede tega problema odpomogli regulacijski fondi in primerno razširjenje razdalje med zlatima točkama. Nadaljni odpomoček vidijo nekateri⁴⁶ v možnosti primerne spremeni-

⁴⁶ Zolotas, op. cit. str. 399 sl.

Januarja 1943 je bil objavljen ameriški osnutek za povojni mednarodni stabilizacijski sklad (A Stabilization Fund of the United and Associated Nations). Osnutek predvideva za mednarodni stabilizacijski sklad posebno mednarodno denarno enoto (Unitas), ki bi bila vezana na zlato v nespremenljivem razmerju 137 $\frac{1}{7}$ grainov čistega zlata (= \$ 10 U. S.). Nacionalne denarne enote držav članic tega mednarodnega stabilizacijskega sklada bi bile tudi vezane na zlato oz. na »unitas« in sicer v razmerju kot bi ga za vsako državo-članico posebej določila vrhovna uprava sklada. Tako določena razmerja med poedinimi nacionalnimi valutami in zlatom bi bila načeloma nespremenljiva; sprememba bi bila mogoča samo na podlagi posebnega sklepa vrhovne uprave s $\frac{1}{3}$ večino. Nadalje je predvidena zamenljivost »unitas« v zlato in obratno.

Aprila 1943 je bil tudi v Angliji objavljen osnutek za ureditev povojnih mednarodnih valutarnih odnosov. Ta osnutek predvideva ustanovitev mednarodne klirinške unije (Proposal for an International Clearing Union). Denarna enota, v kateri bi se vršilo obračunavanje pri mednarodni klirinški uniji (»bancor«), je tudi po tem osnutku zamišljena na zlati osnovi (ni pa v osnutku že predlagana konkretna »zlata vsebina« bancorja), vendar bi bil »bancor« z ozirom na svojo »zlato vsebino« poljubno spremenljiv po sklepu uprave unije. Poedine nacionalne veljave bi bile določene in izražene v določenem razmerju do bancorja. V razliki od ameriškega predloga angleški osnutek meritorno predvideva, kdaj sme oz. mora poedina država-članica klirinške unije razmerje svoje veljave do bancorja in s tem do zlata spremeniti (n. pr. če bi imela prizadeta država skozi dve leti pri uniji pasivno bilanco, ki bi presegala $\frac{1}{4}$ kvote, s katero je ta država udeležena na kapitalu unije, sme razvrednotiti za 5 %, za več pa le z dovoljenjem unije). Predvidena je zamenljivost zlata (dobroimetja v bankorjih) ne pa obratno.

Dočim bi torej po ameriškem osnutku zlato še ohranilo aktivno (čeprav deloma politično regulirano) vlogo v medvalutarnih odnosih, pa angleški osnutek ohranja zlato samo kot neke vrste pasivno

njanja zlate paritete v primeru večje potrebe, vendar samo kot izreden ukrep, če ne bi bilo drugačnega izhoda. Vprašanje je še premalo razjasnjeno, da bi bilo mogoče izreči zanesljivo sodbo.

psihološko ozadje predlaganega medvalutarnega sistema, ki bi bil dejansko popolnoma politično (čeprav dokaj liberalno) reguliran, brez posebnih ozirov na »zlato svojeglavost«.

(Glej publikacijo »Nachrichten für Außenhandel«: »Proposal for International Clearing Union« in »A United and Associated Nations Stabilization Fund« (Berlin 1943). Gl. tudi kritično razpravo: Andreas Predöhl, »Die angelsächsischen Währungspläne und die europäische Währungsordnung« v »Weltwirtschaftl. Archiv«, 58. Bd., Heft 1, julij 1943, str. 1—27.)

2. 12. 44.

nalna etiologija (Zb. XV); i) Vračunljivost, krivda in nevarnost (Zb. XVI); j) Tisk in zločin (Zb. XVII); k) Značilne posebnosti italijanskega kazenskega zakonika z dne 19. okt. 1930 (Zb. XVIII); l) Tipologija zločincev v novi italijanski kazenski zakonodaji (Zb. XIX); m) Žena in zločin (Zb. XX).

MUNDA: Psihologija in tehnika sestavljanja zapisnika (Zb. XX).

TROFENIK: a) Teritorialno načelo v kazenskem pravu (Zb. XIX); b) Uporaba tujega kazenskega prava po tuzemskem kaz. sodišču (Zb. XX).

4. Državljanokpravne:

LAPAJNE: a) Današnje kondicije (Zb. V); b) Spori o osnovnih pojmih prava zastaranja (Zb. VII); c) Regresni zahtevki našega državljankega prava (Zb. IX); č) Spori za mejo (Zb. X); d) Spori v pogledu vzročne zveze (Zb. XI); e) Načrt odškodninskopravnih določb za jugoslovanski državljanški zakonik (Zb. XIV); f) Načrt priposestovalno- in zastaralnopravnih določb za jugoslovanski državljanški zakonik (Zb. XV); g) Načrt pooblastilno- in poverilnopravnih določb za jugoslovanski državljanški (obligacijski) zakonik (Zb. XVI); h) Obrestovano posojilo in denarno posojilo de lege lata et ferenda (Zb. XVII).

5. Negmotnopravni:

SKERLJ: a) Uredba o zaščiti industrijske svojine (Zb. I); b) O izumu, stvorjenem v »službi« (Zb. V).

6. Trgovinskopravne:

SKERLJ: a) Članstvo v gospodarski zadrugi (Zb. XV); b) Sklic in potek skupščine v gospodarskih zadrugah (Zb. XVI); c) Družba z omejeno zavezo po ital. državljanškem zakoniku in po jsl. trg. zakoniku (I. del) (Zb. XVIII); č) Družba z omejeno zavezo po ital. drž. zakoniku in trg. zakoniku biv. jugoslovanske države (II. del) (Zb. XIX); d) Stvarne meje zastopne oblasti pri kapitalskih trgovinskih družbah (Zb. XX).

7. Pravdnopravne:

SAJOVIC: a) Prvenstvene terjatve v poravnalnem postopku (Zb. XI); b) Civilne tožbe o zahtevkih, o katerih je odločilo najprej upravno oblastvo (Zb. XVII); c) Pravosodstvo, mednarodna pristojnost, podsodnost (Zb. XVIII).

SKUMOVIČ: O dokazni moči trgovskih knjig (Zb. I).

8. Državnopravne:

KUSEJ G.: a) Kraljevska oblast in njen obseg po Ustavi kraljevine Jugoslavije z dne 3. septembra 1931 (Zb. XI); b) Kratak oris značilnih potez avstrijske zvezne ustave 1934 (Zb. XII); c) O razmerju med državo in veroizpovedmi po jugoslovanski verski zakonodaji (Zb. XIII); č) Mešana državna oblika (Zb. XVIII); d) O pravnem položaju Vatikanskega mesta (Zb. XIX).

PITAMIC: Državno in meddržavno pravo pod vidikom enotnega sistema (Zb. II).

TASIČ: a) Da li država može činiti protipravne radnje (Zb. III); b) O teoriji narodne suverenosti, naročito u Francuskoj, i o jednom skorajšnjem pokušaju tamo (Zb. IV); c) Jedan pokušaj podelje državnih funkcija u formalnom i materijalnom smislu (jedno metodološko izučavanje) (Zb. V).

9. Upravnopravne:

JURKOVIČ: a) Javni interes (Zb. IX); b) Svobodni preudarek (Zb. XII); c) Javnopravna pogodba (Zb. XIII); č) Ničen upravni akt (Zb. XIV).

STESKA: a) Svobodni preudarek, javni interes pa zakonitost (Zb. XVII); b) Razmejitve uprave od sodstva (Zb. XIX).

TASIČ: Jesu li ministri činovnici? (Zb. VI).

10. Narodnogospodarske, gospodarskopolitične, statistične:

BILIMOVIČ: a) Nekoliko misli o narodnogospodarski vedi (Zb. I); b) Pojem statike in dinamike in narodnogospodarski vedi (Zb. III); c) Nekoliko podatkov o delniških družbah v Sloveniji (Zb. IV); č) Položaj delavcev v Jugoslaviji po poročilih inspekcije dela (Zb. V); d) Nove

metode proučevanja konjunktur in gospodarska prognoza (Zb. VI); e) Racionalizacija gospodarstva (Zb. VII); f) Nauk o konjunkturah (Zb. VIII); g) Oblike obrtnih in industrijskih obratov (Zb. XI); h) Načrt združnega zakona (Zb. XII); i) Organizacija ekonomskega pouka na visokih šolah glavnih evropskih držav (Zb. XIV); j) Agrarna struktura Jugoslavije (Zb. XV); k) Jugoslovanske železnice v preteklem dvajsetletju (Zb. XVI); l) Cena pri dvostranskem monopolu (Zb. XVIII); m) Razvojna tendenca kmetijstva (Zb. XX).

OGRIS: a) Statistika kreditnih zadrug v Sloveniji za poslovno leto 1926 (Zb. VI); b) Delniške družbe dravske banovine v desetletju 1919 do 1928 (Zb. VII).

VOGELNIK: Popis jugoslovanskega prebivalstva iz leta 1931. in popis prebivalstva Ljubljanske pokrajine iz leta 1941. (Zb. XVIII).

ŽEBOT: Usoda zlate veljave v razdobju med prvo in drugo svetovno vojno (Zb. XX).

11. Finančnopravne:

MURKO: a) Nekateri krivičnosti v sistemu naših neposrednih davkov (Zb. XV); b) Rodbinski oziri pri naših neposrednih davkih (Zb. XVI); c) Naše občinske finance in njihovi problemi (Zb. XVII); č) Veljavne določbe nove uredbe o državnem računovodstvu (Zb. XVIII); d) Značaj naših pristojbin (Zb. XIX); e) Znamke in javne finance (Zb. XX).

ŠAVNIK: Pravna funkcija številke v budgetu davčnih dohodkov (Zb. V).

12. Mednarodno- in medpokrajinskopravne:

BAJIČ: a) Navezna pogodba (Zb. XIX); b) Kvalifikacijski problem v med. zasebnem pravu (Zb. XX).

LAPAJNE: a) Kolizijske norme civilnega medpokrajinskega prava v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Zb. I); b) Meddržavno in medpokrajinsko stečajno pravo kraljevine SHS (Zb. II); c) Kaj je in kaj ni meddržavno zasebno pravo? (Zb. III); č) Občni del k mednarodnemu zasebnemu pravu (Zb. IV); d) Izenačeno mednarodno zasebno pravo za slovenske države srednje in južne Evrope (Zb. XII).

ZOLGER: Kršitev mednarodnih obveznosti in njena pravna posledica (mednarodna krivica) (Zb. II).

TOMSIČ: a) O najnovejših naporih, da se vojna odvrne (Zb. X); b) Sveta aliansa in Zveza narodov (Zb. XI); c) Izseljevanje in vseljevanje z vidika mednarodnega javnega prava (Zb. XVI).

13. Pravnofilozofske, občeppravne, sociološke:

FURLAN: a) Problem realnosti prava (Zb. IX); b) Teorija pravnega sklepanja (Zb. X); c) Filozofske osnove pojma nevarnosti v kaz. pravu (Zb. XII); č) Problem pravne kavzalnosti (Zb. XIV).

JURKOVIČ: O pojmu prava (Zb. XI).

KOSIČ: Novi tipični poskušaji konstituisanja sociologije (Zb. III).

PITAMIC: a) Nove smeri v pravni filozofiji (Zb. I); b) Kritični pogledi na juridično osebo (Zb. IV); c) Pomen človeških in državljanskih pravic (Zb. V); č) O ideji prava (Zb. XIX).

SPEKTORSKIJ: a) Usoda ideje naravnih zakonov v socialni filozofiji (Zb. IX); b) Nastanek konstruktivne metode v pravoznanstvu (Zb. X); c) Pojem univerzalnega prava v XVII. stoletju (Zb. XI); č) Historični problem pri racionalistih 17. stoletja (Zb. XII); d) Osemdesetletnica Rudolfa Stammlerja (Zb. XIII); e) Tönnies in Michels (Zb. XIV); f) Tri pravne teorije (Zb. XV); g) Comte in Hegel (Zb. XVI); h) Monarhomah in Rousseau (Zb. XVII); i) Teorija in empirija (Zb. XVIII); j) Filozofija in sociologija (Zb. XIX); k) Naturalistična sociologija (Zb. XX).

14. Življenjepisi:

— — —: a) Hon. prof. dr. Karlu Šavniku v spomin! (Zb. VII);

b) Hon. prof. dr. Francu Vodopivcu v spomin! (Zb. VII).

BAJIČ: Dr. Stanko Lapajne (Zb. XVIII).

KUŠEJ G.: Josu Jurkoviču v spomin (Zb. XVII).

POLEC: a) Mihajlu Jasinskemu v spomin (Zb. XVI); b) Dr. Rado Kušej (Zb. XVIII); c) Dr. Metod Dolenc (Zb. XVIII).

SKERLJ: Gregor Krek (Zb. XIX).

